

અંતર-જગત પ્રવાસ

અટલે
શરીરની અંદરનાં જગતની મુસાફરી
રચનાર
બહેરામખાં દોસાભાઈ બસલા.

Reader, observe ! I beg to state
We value not a book by weight
But by the "scale of merit"
This Book but for announcement
(an ounce meant) seems:
The hasty glancer little dreams
To Pounds he would prefer it !
W. Stokes.

A TRAVEL IN THE WORLD WITHIN

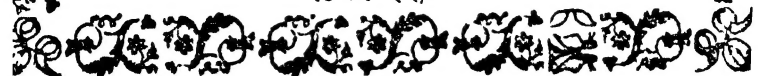
by
Behram Dosabhai Basla
1888

બાધરા રેવાકાંઠા સમાચાર પ્રેસમાં
મોદી મથુર દારકાંઠાસે છાપ્યા.

૧૮૮૮

ઈ. સ. ૧૮૮૭ના ૨૫)મા કાયદા પ્રમાણે સરખારમાં
નોંધાવી અંચ-સ્વામિત્વના હક રાખ્યા છે.
(કિમત ૩૨).

To
His Highness MANOWARKHANJI,
The NAWAB SAHEB of BALASINOR,
For the Zeal displayed
in the
Diffusion
of
SCRIPTURAL KNOWLEDGE
and
High Moral Truths of RELIGION,
This Work
IS DEDICATED
As a Token of His Appreciation
and Patronage,
By B. D. Baslé,

The Author.

નેક નામદાર મનોવરખાનજી,
વાડાસીનોરના નરાખ સાહેબને
ધર્મની ઉંચ પ્રકારવાળી નીતિયુક્ત સત્યતા
તથા શાસ્ત્ર-જ્ઞાનની

ઉત્કંઠા માટે
આ પુસ્તક
જો નામવરની ખૂઝ તથા આશ્રયની

માહગારીની નિશાંણી તરીકે

અર્પણ કર્યું છે.

બહેરામજી ડોસાભાઈ ખસલા.

મંચ-મંત્રી.

અનુક્રમશિકા.

પ્રકરણ ૧ શું—મન તથા આજ્ઞા ક્રિયા.....પાટું	૧-૭૫.
„ ૨ શું—મનોવિકાર..... „	૭૫-૭૫.
„ ૩ શું—જનિયુષ્ય..... „	૭૫-૮૬.
„ ૪ શું—સદા, પશ્વર, જીવ, માયા, શેતાન..... „	૮૬-૯૫.
„ ૫ શું—અત્મા, જીવ, પ્રાણ, આત્માદર્શન... „	૯૫-૧૨૪.
„ ૬ શું—ધર્મ, આસ્થા, ક્રિયા..... „	૧૨૪-૧૩૬.
„ ૭ શું—પુણ્ય તથા પાપ..... „	૧૩૬-૧૪૫.
રીકા..... „	૧૪૬-૨૨૬.

જાનકાને પ્રુવાસો—L.=લેટિન, Gr.=ગ્રીક, Heb.=હિબ્રુ,

અ.=અંક, સં.=સંસ્કૃત, પે.=પરેશની, ફા.=ફારસી,

શુ=યુજરાતી, Ger.=જર્મન.

પાનું	લીની	અથુદ.	શુદ્ધ.		પાનું	લીની	અથુદ.	શુદ્ધ.
૪૫	૩૫	divieto	દિવિલો		૨૨૫	૨૦	સે	સે
		Pepo	પોપો		૨૬	૧૪	હા	હા
૧૪૪	૧૬	Uti	ઉટી			૨૩	ફી	ફી
૧૩૮	૩૬	Zans	ઝાન્સ			૨૮	ફે	ફે
	૧૮	રે	રે			૨૪	રે	રે
૧૧૫	૩	સમય	સમય			૩૬	ધ	ધ
૨૨૦	૩૧	બ.સ.પ.	બ.સ.પ.				સમ	સમ

પ્રસ્તાવના

ધર્મનો વિષય કેવો મોટો અને કેટલો ઉંડો છે તેનાં જ્ઞાન જાન-
થી જુદા જુદા મતે કેટલા ભેદ અને કેટલા પાંચ પડ્યા છે કેટલા વાદ
વિવાદ, કેટલી મારામારી, કેટલી ખુતરેઝી, તે કેટલી સડાઈઓ થઈ છે.
કેટલા ભોકે પોતાના પ્યાર જીવ સ્વર્ગની અશાએ ખોયા છે! આ બધા
વિચાર વાંચનાર પોતાના જ્ઞાનમાં લેશે તો જાણીશે કે ધર્મ વિષે કેટલું સ-
મજ આપણી, અને તે પણ એવી બેઘકારી તથા અધ્યયુક્ત કે જે
વડે સ્વધર્મ પર દૃઢ આસ્થા રહી અને પોતાના વડીલોની રીતિને અનુસ-
રવામાં અભિમાન ધરાવે એ કામ કેટલું દુર્લભ છે અને એવાં કામ માટે
આ લખનાર શી વિજ્ઞાનમાં?

મહા પ્રાચીન ધર્મ-જ્ઞાનનાં તત્ત્વો ખુબી અને હાલની યુરોપિયન વિ-
જ્ઞાનનાં જ્ઞાન, ધર્મ તથા શરીર વિષેના વચ્ચે નિષ્ઠ સંબંધ રહ્યાથી, બહુ
કેટલાં જોડા જોડ રાખ્યાં છે કે તપી કરી લેવાના સુધરેલ કહેવાતા, પણ
આત્મ-વિષ્ણાવી અજ્ઞાન રહ્યા, વિષ્ણાવીઓ તેમજ સુઘ જનોને ખરે
રસને હારવાને અધ્યયુક્ત વગણુ લેવું નવળ પડે.

મુસા પેગમ્બરની વિદ્વા સંબંધી જે ઝોણી નજરની બારીકોઓ
મારી સમજ તથા અધ્યયુક્તિ પ્રમાણે લેખાઈ છે તે ફક્ત વિદ્વાનો માટે છે.
લોકલક બાષામાં કહેવાય છે તેમ “આદમ” ને મે “મરીચ” કહ્યો
છે, પણ જેનેસિન-૫)માં કહેતાં વગરમાં લગીન(=રિપિયનના ૭મા-
સ) તથા ધર્મારો બારીક ભેદ સમજતાં “અદમ”=“પિ” પુરવાર થઈ શકશે.

મુસાએ જમશેદને(=યમરાય)ને પોશાકનૂહ પેગમ્બરને પહેરાવ્યો છે તેની
ખાત્રા કરવા માટે હમારા શબ્દ-કોષમાં “જગત-રેલ જરથુસ્ત્રી” સને, તથા
હજારો” શબ્દો જોયા. જેનેસિન-૫)મા મુસાએ જે રોજ તથા માહ
બતાવ્યા છે તે જુન દેહરોમાં બતાવેલા માહ તથા રોજ સાથે બરાબર મે-
ળી આપી મે તેમાં નિચે પ્રમાણે પુરવાર કયું છે: પુરાતન ઇરાની વિદ્વાનોના
મન પ્રમાણે દુનિયાની પેદાવશની શરૂઆત ઈ. સ. પૂ. ૭૨૨૫)ના આર્ય
માનની ૨૧)મી તારીખે સે. મગર, ફરવરદીન મહીનો ને હોરમઝદ રો-
જે થઈ હતી; મયો-મરદ ઈ. સ. પૂ. ૩૬૮૦)ના એપ્રિલ મા-
સની ૧૫)મી તારીખે. ગુરગરે, ૫)મા ગાથા ધર્મારે પેદા થયો અને ઈ.
સ. પૂ. ૩૮૨૫)ના એપ્રિલ માસની ૧૭)મી તારીખે, રવિવાર, ફરવરદીન મ-
હીનો ને હોરમઝદ રોજે ગુરગરે હતો; એનો છોકરો “અપિ” (=હિંદુઓનો
“મરીચ” પ્રજા પતિ=વંદુધિ તથા ખ્રિસ્તિઓનો “આદમ”) ઈ. સ.
પૂ. ૩૮૧૬-૧૨-૧૬ શુક્રવાર, દે મહીનાના હોરમઝદ રોજે (મુસાની ગ-
ણત્રી પ્રમાણે); અને પરધાત હઓપગ= (હિંદુનો ધાતા આદિત્ય=વંદુધિ-
નો “ઇનોઝ”(Enoch) પેગમ્બર=કુરાનમાં કહેલો “એદ્રીસ” નખી ઈ. સ.
પૂ. ૩૪૫૭)માં જન્મ્યો હતો. જગત-રેલ ઈ. સ. પૂ. ૩૧૦૨)ના જુ-

ન માસની ૩૭ તારીખે, શુક્રવારે, ખોરદાદ માહ ને દેપ મહેર રોજે આવી હતી, અને ઈ. સ. પૂ. ૩૧૦૨)ના ડીસેમ્બરની ૩૦)મી તારીખે, શુક્રવારે, દે મહીનો ને દેપ મહેર રોજે તખ્ત ઉતારી મઘ હતી તથા એજ દિવસે જમશેદની આદરાહીની આખર આવી રહી હતી; અને જરથુસ્ત ઇ. સ. પૂ. ૨૫૩૫)ના અર્ધની ૨૬મી તારીખે, સોમવારે, જગત-રેલ વાળાં વરસનાં દે મહીના ને દેપ મહેર રોજે તથા જમશેદી નરોઝ વાળાં સાલના ફરવરદીન મહીનો ને ખોરદાદ રોજે જન્મ્યો હતો; તથા ઈ. સ. પૂ. ૨૪૫૯ના ડીસેમ્બરની ૨૭મી તારીખે, સોમવારે, દે મહીનો ને ખોરશેદ રોજે ગુજ્યો હતો. જગત-રેલના વરસ માટે હાલ એ મત તરતા છે: ઇ. સ. પૂ. ૨૪૪૮ (નિશપ અશર), તથા ૩૧૫૫ (ઝકટર હેલ્સ). પહેલો મત વિશેષ વિખ્યાત છે માટેજ ૨૨૦માં પાનાંમાં તે સાતને પાંચે જરથુસ્તને: સને અતાવ્યો છે, પણ ક્રિષ્ણયુગના સંજયે આ બીજા મતને આધારના સને માનનાં મુસાના તથા બુત દેહસ્તેમાંના રોજ માહનો મેળ પડી શકાય છે.

અજના શિખેત્રા ગુજરાતના લોકમાં પારસીઓ માટે ભાગે છે. માટે તેમના ધર્મની દટાઈ રહેલી સત્યયુગની ખુબીઓ, નવિન પ્રકાશ પાડી, ઉગા શોધેલ અનાવી છે. એ ધર્મની ઈજ ને વાતો કમ સમજે વખે ડાયછે તથા નિંદાય છે તે તે વતોનીજ કંઈક ખુબી આત્મજ્ઞાનની ખારીકાએ, યતી શયું ત્યાં, બતાવી છે. એ સિવાય વળી જે ને વાક્યો વિદજનો અશુદ્ધ ખારી તરખુમો કરવાથી પાછા હડેછે તે તે વાક્યોની ખુબી દેખાડક માટે મેં પ્રયત્નો કર્યાછે તેટલુંજ જાણી અસલ ઝઘમાંથી તરખુમો કરવાનું કામ પશુ કેટલી મુશ્કેલી ભરેલુંછે તે વાંચનાર સમજી શકશે. સૂયે-વંશી મૂળ આર્યે સત્યયુગમાં એક ઠેકાણે હતા ત્યારનાં મર્મ-ત્વ શાં હતાં અને તેમનું જ્ઞાન કેવું હતું તે વલેક ઠેકાણે બતાવ્યું છે; ને પિત્રાય વળી અડવાડિયાં, રોજ, માહ, ખંઆર, યથા, અખેમ, ફરોહર, સાએકની શિક્ષા-રીતિ વિખેના માગ શોધનું ફળ, હું સમજું છું તેના, નવિન વાત તરીકે વાંચનાર અગાડી ધરેછું. સ્વચિંતન તથા આત્મ-શોધન વડે જોડેનાં યોગીનાં વિકટ પ્રમાણો પણ વાંચનારી દુનિયા અગાડી પહેલ વહેલોજ ધરેછું. ઝકટર હાલિમ જેવા વિદ્વાને યશ્તોની હૈયાતી ઇ. સ. પૂ. ૪૦૦-૫૦૦ વર્ષ પર માનીછે પણ શાણો વાંચનાર ધીરજથી ૨૨૦)માં પાનાંમાં જોશે તો જાણીશે કે મોટી યશ્તો જરથુસ્તના વખતમાંએ હતી; અને છેક મુસાના વખત (ઇ. સ. પૂ. ૧૫૭૧-૧૪૫૧)માં પણ યશ્તોના અર્થ કરવામાં હાલના જેવાજ ઘુટાળો દેખાયછે. એની સાબિતીમાં ફરવરદીન, આવાં, તથા હોરમઝદ યશ્ત મેં દેખાડી છે. દરેક પાતું નસિહત ને શિક્ષાવાળું છે, ને બધાં જોશે ત્યાં, જોકે હજી હાલકાં પાણીમાં ફ્યોછું તોય, અસલ શક્તિની અલૅવ ને હંડી ક્રિયા જણાશે. યોગીનાં અંતર-શોધનને સવળતાં હશે

આપનાર પહેલાં જે પ્રકણથીજ વાંચનાર એ ક્રિયાની ગણના કરી શકશે. ન્યારે આ પુસ્તકનો દીકા વગરનો ભાગ રાજકોટ ટ્રેનિંગ કોલેજના મા-જી પ્રિન્સિપાલ, મી. નવરત્નરામ લક્ષ્મીનરામ, પર અભિપ્રાય માટે મોકલ્યો ત્યારે એ વિદ્વાન દીકાકારે એ વિષયને કંઈ પણ છેડાયા પાછા હડી નિચે પ્રમાણે અભિપ્રાય આપવામાં સત્તામની વિચારી:—“તમારાં પુસ્તકનો વિષય અતીન્દ્રિય અને વળો ચાલુ પશ્ચિનાત્મ રિધ્યાઓની મધ્યાદા-થી પર હોવાને લીધે એ બાબત અભિપ્રાય આપવો એ બહુ દુર્લભ કા-મ છે. તથાપિ એટલું કહેતાં મને કોઈ જાતના આચકો લાગતો નથી કે જમાઈ લખાણ ગંભીર, શુદ્ધ ભાવનું, વિવેક પુરસ્સર, અને એવા વિષય-ના જિજ્ઞાસુઓએ ધ્યાનથી વાચવા જોગ છે. ભાષા ગંભીર, હિંદુઆચા સમજાય તેવી, અને લખનાર પારસી છે એ વાતનો વિચાર કરીએ તો ઘણીજ શુદ્ધ છે. તમારા વિચારની પુષ્ટિમાં યોગેપના પદાર્થ વિજ્ઞાની-ઓના મત અને ત્યાં શંક્યા હેય તો વાંચનારને વધારે વિશ્વાસ-જનક થઈ પડશે, એમ માઈ માનવું છે” રાજકોટ તા. ૬-૭-૧૮૮૭. આ વિદ્વાને કરેલી છેલ્લી સૂચના પ્રમાણે બની શક્યું ત્યાં દરેક પાને દીકાના રૂપે કથું છે. અધાર તરીકે ઘણેક ઠેકાણે ઘણીક ચોપડીઓ તથા ગ્રંથ-કર્તાઓનાં નામ આ પુસ્તક રમ્યા પછી બનાવ્યાં છે તેથી ત્યાં આશા મ-તને મળતું કંઈક લખાણ કે તેવા નિર્ણય મળશે, પણ આશ્વરસ: મળશે ન-હિં. આત્મ-તત્ત્વ વિષેના લાંબા અનુભવ વગર સુધરેલ વાંચનાર તથા દીકાકારના નાકમાં જૂત પ્રેત સજ્જોની દુર્ગંધ આવશે તો ખરી અને તે-મની હૈયાતી બાબત આધાર. માગશે, અને પોતે આત્મ-રામના પ્રદેશી પરાણા રહી તેને વહેમ ગણી છિટકારશે. પણ શું દરેક શાસ્ત્ર વહેમ? આહ! તમારા આપદાદાનું મહાજ્ઞાની ધર્મ-શાસ્ત્ર તે વહેમ!! શસ્ત્રોને વેળે ખૂટી તમે પોતેજ જે દેખડેલી યોગીની રીતિને અનુસરી તેમની હૈયાતી જતને જેવા માટે વિધિ-પૂર્વક આશો તો મારો મોટો આધાર તમે પોતેજ છો. બીજાને જોણી કાઢી તમારે ગળે કેમ કરી કિતારી શકું? તર્ક વડે માઈ કહેવું કિટલ સુઝટ લાગશે પણ આત્મ-ચક્ષુ અગાડી ખરો દેખવ દિપ્તી નિકળશે. પારસી વચનારને માઈ લખાણ અધર્મ તો લાગ-શે, પણ સર્વ જ્ઞાતના વાંચનારને સમાન ફાયદો મળે તે માટે એમ કાંઈ વિના બીજે ઉપાય મને જણ્યો નહિ. મારી જીબીલી કવિતાની નવ દર્જર નકલ ફેલાઈ હતી તેમ આ પુસ્તક તેઓનાં જે વધારે ફેલાશે તો તેમને છાજતી સાદી ભાષામાં બીજું આવૃત્તિ કાઢીશ.

નિર્ણયના અને અનિર્ણયની એ કોઈ પણ ગ્રંથ-કર્તાને હાલને સમય મોકું-દુ:ખ છે. તોય તો હરીજીથી વાઙ્મનીનાર સંસ્થાનમાં ઇ.સ. ૧૮૮૭માં હું જન્મ વધ્યા. ૧૮૮૭-૧૮૮૮ના બહુ વગળ મારા મુકામના મને એમલો ને મોડી

રાવ સુધી એ નવ વાર હાં સ્થિતિમાં મેડેલો એવું એ સ્થાનના લી-
વાન, રાવ સાહેબ પ્રેમચંદ કસનદાસને, મારી આ મહેનતનું ફળ જા-
ણી ત્રીણ વિશેષ કલ્પક યંત્ર એ સુર અમરદાર, જાને વિદ્વાન હોવાથી,
મારી જણાવુની જૂઝ જાગી અને ત્યાંના નેક નામદાર નવાય સાહેબ મ-
નોવરખતજીની હજર એ પુસ્તક રજુ કર્યું. એ નામદાર એ પુસ્તકમાં
અસાધારણ ખુશી એ જોઈ કે મુસત્તમનાં વાંચનારને એકાંત એસે એવે,
કુરાનની ખુશીવંત બાબતોનો સમાવેશ કર્યો છે, અને બારીક બાબતો
એક બીજા ધર્મના મુદ્દાએ બતાવી છે. આથી કરી એ પુસ્તક છપાવ-
વાર પડે ત્યાં સુધીના ખર્ચની રકમ એ નામવર નવાય સાહેબે, આ
મુસ્. વિવેક, વિદ્વાન, તથા લોકપ્રિય દીવાનની બતી સચના વડે, અને
આશ્રય તથા મદદ તરીકે આપવાની તવાજેશ કરો, અને તે વડેજ આ
પુસ્તકની પ્રસિદ્ધિ થઈ છે જ્યાં શિષ્યેશ સમજી, વિદ્યા-હુન્નની બીજ
જાણનાર, ધર્મ-જ્ઞાન અભિજ્ઞાથી, આત્મ-વિદ્યાનું શોધન કરનાર, ધર્મિષ્ઠ,
આશ્રય, ગુણીજન રાજકાન્તાર ચત્રાચનાર હેય છે ત્યાં તેમની રૈયનું સુ-
ખ પામે છે એટલુંજ નહિ પણ આસપાસના અને પરંગામી શોકનું પણ
કલ્યાણ થાય છે. જેણે ધર્મ તથા આત્મ-વિદ્યાની ગણના કરી તત્ત્વજ્ઞાન
સુમાર્ગ તથા ન્યાય પર વિશેષ રહે છે, અને તેનો લાભ ગરીબ પ્રજાને
સારી રીતે મળે છે.

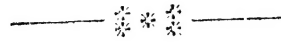
છેવટે, એ નેક નામદાર નવાય સાહેબ તથા આ રાવ સાહેબનો
પરમ ઉત્કાર માની, એમના તેમજ રેવકાંઠા તથા પચમદાસમાં આવતાં
દરેક મસ્જીદના રાજા, ઠાકોર, તથા તેમના બન્ના રાજ્ય-અધિકારીઓ,
જેઓએ દરેકે ઘટતો આશ્રય આપ્યો છે, તેમજ ગુજરાતનાં બીજાં સં-
સ્થાનોના રાજાઓ તથા ઠાકોરો અને બીજા મહાદરથો જેમણે ફક્ત
મારી જાહેર ખર્ચ પરથીજ આશ્રય આપ્યો છે. તે સઘળાઓને માટે
ત્રાંજા પતામાં દેખાડેલી યોજાની રીતિ પ્રમાણે ઇસ્તિફા કે “ શુભ
ભવતુ ”! સેવટે વાંચનારને એકલી વિનંતિ કરું કે “ યોગ-વિદ્યાની
જે ખુશીઓ કરી આરવર અસુધી યોગી-રાયની “ હે ભગવંત ” કરતા રાજ
તમે સેવના કરો તોય, તમને પુરની રીતે કરી જોવા વિના, તે ન દેખા-
ડે ને ખુશીઓ છાં શહેરમાં તમારા જણ્યામાં આવી છે તેની જો તમ-
ને કદર હોય તો કરી પણ તેમનો ખોટો ઉપયોગ કરશો નહીં. કારણ કે
જે બીજા સંવાગી તથા અજ્ઞાન માણસને એ ખુશી દેખાવાની તેમની
સખત મળા છે (જુઓ જે રદાદ યરત; વાયુ સહિતા-૩૩; લેવિટકસ-
૨૨, કુરાન-૫૬; ક્રીમેનતરીની મેન્યુઅલ-પાનું ૮)

સરત, રસ્તમપુરા.

૧૮૮૮

બહેરામજી ડોસાભાઈ બસલા,
મંથ-કાં.

અંતર-જગત પ્રવાસ.

પ્રકરણ ૧ છું. મન તથા શ્વાસ ક્રિયા.

માણસ સમજની ઉમ્મરે પહોંચ્યુંકેજા આ દુનિયા તથા સંસારના વિધ વિધ^૧ રંગ તથા રૂપ જોવા માંડે છે. સર્વ સૃષ્ટિના દેખાવો મન-મોહક^૨ જોઈ એમ સમજે છે કે જગત-કર્તાએ આ સર્વને કંઈ પેદા કર્યું છે તે માણસ જાતનાં સુખને ખાતર છે, માટે સર્વનો ઉપયોગ મારે કરવોજા જોઈએ. પહેલ પહેલું તેનું ધ્યાન મનો-વિકાર^૩ તરફ જાય છે, તે તેમાં વિપયને^૪ તરત વળગી પડે છે ને તેમાંજ અખિલ^૫ જ્ઞાનું સુખ માને છે, પણ તે એમ જાણતું નથી કે એવાજ વિપયનો બુંડ તથા આખલામાં પણ છે; જરા જરામાં તપી જઈ કોઈના આજ્ઞામાં આવી મારફત કરે છે, પણ તે એમ જોતું નથી કે એ સ્વભાવ તો વાદ્ય-વૃક્ષમાં પણ છે; કોઈનું સારું જોઈ તરત અદેખાઈ કરે છે, પણ તે સમજતું નથી કે એ જુલુ તો કુતરામાં પણ છે; વારંવાર માયામાં^૬ લપટાઈ જઈ સ્વાર્થદેખાતર જુ-આઈ ને દગલખાઈ રમે છે, પણ તેને માલમ પડતું નથી કે એવી અદ્-તિતો શિયાળમાં હોય છે. પ્રાણી માત્રમાં માણસનો ઉત્તમ પ્ર-કારનું છે, ને તે ઉત્કૃષ્ટપણુ^૭ શાથી તેને મળ્યું છે તે તેણે પ્રથમ જાણવું જોઈએ. એ ઉત્કૃષ્ટપણુ-તેની અક્કલ તથા વિચાર શક્તિને લીધે છે. માટે અક્કલ તે શું અને વિચાર એ શું, તેનો તેણે અનુભવ લેવો જોઈએ. અક્કલની આં-ખ, સ્વચ્છિંતવને^૮ મનની અંદર પ્રવાસ કીધાથી, ઉઘટે

૧ જુદા જુદા. ૨ મનને મોહ પમાડે તેવા. ૩ મનમાં થતા વિ-કાર. ૪ ધર્શક, ખ્યાર. ૫ આખી દુન્યાં. ૬ ખોટા દેખાવ. ૭ સરસ હાલત. ૮ પોતાના જીવ સાથે વિચાર કર્યા કરવો તે.

§ મગજ વધતાં વધતાં પુરતા કદનું થઈ રહેકે પુરતી અક્કલ મ-નુષ્યમાં આવી ઉભી રહે છે. એ દેખાવ ૧૬-૨૦ વરસની વયમાં દેખાય છે.

છે, ને તેથીજ માણસ શું, ને ઇશ્વર શું છે તે તેના જ-
ણ્યામાં આવેછે.

માણસ બ્યારે સંસારની ખટપટથી એક કારે બેસી, નિશ્ચિંત રહી,
પોતાનું ધ્યાન ઇશ્વરમાં પોરવી, આંખ બંધ રાખી, એકજ તરફ નજર
ચોંટાડી, પોતાનાં દિલનો અંતર ભાગ જુએછે* ત્યારે તેને જણાયછે કે—

“મનનુ” રહેણુ શ્વાસ લેવાની તથા શ્વાસ બહાર કાઢવાની ન-
ળીમાંડું છે, ને તેનો પ્રવાહ છેક ફેક્સંથી તે બેજાં સુધી ચલાવે તો ચા-
લેછે. મન હંમેશ ચંચળ અને જનગૃત રહેછે; તેની ક્રિયા, પ્રાણી માત્રમાં
જ્યાં સુધી જીંદગી હોય ત્યાં સુધી, ચાલ્યા કરેછે. જ્યાં મનછે ત્યાં કોઈને
કોઈપણુ જાતના વિચાર શ્વાસો શ્વાસ થયાજ કરવાના, ને તે વિચારને લી-
ધેજ મન ચંચળ, તથા હરેક હાલત (જનગૃત, સ્વપ્ન કે, સુષુપ્તિ) માં
પોતાની ક્રિયા ચલાવ્યાં કરતું રહેછે.

“વિચાર” એ શું છે, તે ફક્ત એક મનસ્-તત્વ-વિત્ યોગીજ
સમજી શકે છે. વાજાંની પેટીને* ચોક્કસ રીતે, તેની કળપર ઓછું વધતું
દબાણુ રાખી, તેનાં ટુંકણાંને દબાવીએ છીએ કે તાણીએ છીએ તેમ તે
માંથી અંદરના વાયુની ગતિથી, મધુર સ્વર નિકળે છે. તેજ પ્રમાણે
શ્વાસની નળીમાં રહેલા વાયુને શ્વાસો શ્વાસ ઓછી વધતી ગતિ આપ-
વીથી વિચાર ઉત્પન્ન થાય છે. જેમ નાનપણથી જીભને એવી ટેવ પાડી
હોય છે કે તે વડે જે શબ્દ આપણે ઇચ્છીએ તે બોલી શકીએ; તેમ

૧ ભર-ઉંધ.

* “કોઈક વસ્તુનું ચિંત્ન કરવું તે તેને મનની અંદર જોયા ક-
રવું છે, અને આ દેખાવને અંતર-દૃષ્ટિ કહેછે” —Temple of Rosy
Cross. p 53

§ ખરેખરી જગા જોતાં, એ નળીના ઉપલા છેડે બેજાંનાં થડમાં
તે છે, પણ આપણો શ્વાસોશ્વાસ ફેક્સાં વડે છાતીમાં ચાલેછે તેથી આપ-
ણું ધ્યાન એ નળીના નિચલે છેડે રહેછે; ને તેમ રહેવું એ સ્વભાવિક
ક્રિયાને લીધે છે, તોય તો આપણે કેટલીક વાર આપણું મન એ નળીની
અધવચની ઉપર દેખીએ છીએ.

† શબ્દ પણ પ્રથમ વિચાર વિના ઉત્પન્ન થતો નથી. બોલવું ને
વિચારવું એમાં કંઈ ફેર નથી. વિચાર સામા માણસને જણાવવા, જુદાંજુ-
દાં સ્થાને જીભ લગાડી લગાડી તેની ગતિવડે હવાને ગતિ આપવી પરે

કુદરતનું વળણ એવું છે કે એ નળીના વાયુને શ્વાસના ટકારા મારી, તે-
માં ગતિ ઉત્પન્ન કરી, જે વિષે આપણે ઈચ્છા કરી શકીએ તેનો વિ-
ચાર પેદા કરી શકીએ. એ શ્વાસના ટકારાનો અનુભવ લેતાંજ ઈચ્છા
છે તે જણાય છે, ને ઈચ્છાનું જળ કેટલું છે તે જણ્યામાં આવે છે.
‘ઈચ્છા’, એ દમને એકદમ જોરમાં આંચકા માર્યાથી થાયછે.

તે શ્વાસની નળીના હેઠળના ભાગના તંતુના, એકે જોરસે, ઉછળવાથી
જ્યારે થાય છે ત્યારે તેનો પ્રવાહ સખળ હોય છે; અને સખળ પ્રવા-
હ જ્યારે કોઈ યોગી જેવા ધર્મિષ્ઠ પુરુષનાં દિલમાંથી નિકળે છે ત્યારે
માણસને તેનાં ધારેલાં ફળની પ્રાપ્તિ, જાણ કરી, થાય છે. ખરાં દિલના
આશિર્વાદ કે દુઆની ઉત્પત્તિ તે એજ છે. જ્યારે મન શાંતિમાં હોય ને
હર્ષમાં આવે ત્યારે આ ઈચ્છાનાં શુભ પરિણામ મળે છે; પણ જો મન-
માં ત્રાસ, ખેદ, કે દુઃખ હોય, ને આ પ્રકારની ઈચ્છા ઉત્પન્ન થાય તો
તે “હાય, અંતરની હાય, આંતરડીની હાય.” કહેવાય છે; ને જે કાંઈ બુદ્ધિ
ઈચ્છ્યું હોય તેનાં પરિણામ ઉત્પન્ન થયા વિનાં રહેતાં નથી. પાશુ ત-
થા કાડીઆવાડમાં આવેલાં વઘ્વભીપૂરનો નાશ યોગીની આવીજ ઈચ્છાએ
થયો હતો.† દમયંતી પણ યોગીની આવીજ ઈચ્છાએ પેદા થઇ હતી. આ
પરથી તરુણે માણસે સમજ્યું જોઈએ કે યોગી જેવા ફકીર, સાધુસંત,
વૈરાગી, કે દુઃખે પીડાતાં કે પીડાઇ રહેલાં માણસની, કે એકજ વિચારનાં,
છે. એ ગતિવડે થતાં હજ્યારણે સામો માણસ તે વિચાર સમજી જાય છે.
ખેલનું કંઈ વિચારવું કંઈ—એમાં વિચારની એ ક્રિયા ચાલે છે તેથી તે-
મ થાય છે.

૧ મળવું. ૨ જીવાન.

§ આ ક્રિયા હજી કાર્પ (effect) છે. સાધારણ માણસ સમજી શકે તેથી
એ ક્રિયા ઈચ્છા તરીકે, કાર્યહતાં, વર્ણવી છે. ઈચ્છા (Volition) નું ખરેખર
કારણ (cause) આ છે:— જેમ મોઢાંની હવા અંદર ખેંચી, ગાલનાં ચા-
મડાં ચાવણમાં દબાવી, ગાલમાં ખાણ પાડી પાછી હવા છોડી દેતાં ઉ-
પસેછે; તેમ આપણે કાલિક વિજળીને મગજનાં ઉડાણમાં ખેંચી પાછી ઝટ
છોડી દઇએ છીએ તેથી શ્વાસમાં આ ગતિ આવે છે, ને તેને આપણે
ઈચ્છા સમજીએ છીએ.

† “આ દુનિયાપર હું શક્તિવાન છું, અને તેની વૈરાગી તથા આત્મા-
દીપર અખત્યાર રાખું છું”—જનમે ખુશરો. † જીવો યુગરાતનો ઇતિ-
હાસ પાનું ૧૧.

ધરડાં માણસની હાય, કદુવા કે આપ કદી પણ ખાવા નહીં,* અથવા ખાવા પડે એવો સંભવ આવવા દેવો નહીં. અધાંજ માણસને કંઈ આવી ઇચ્છા ઉત્પન્ન થતી નથી.† આવી ઇચ્છા કરવાને બહુ વખત તથા ધણીક ગુણ ધારણ કરવા પડે છે. જેમ એક જીવાન માણસનાં માંસ લોચામાં આંગળી ઘેંચ્યાથી ખાડો પડે છે, ને આંગળી ઉઠાવી કે તરત તે માંસ પાછું ઉઠે છે; તેજ પ્રમાણે ઇચ્છાનો પ્રવાહ કાઢતાંજ કંઈ બીજે ઉત્તર વિચાર આવી તે પ્રવાહ બે તુટતો તુટતો ને અટકી અટકીને બહાર નિકળે છે તો જે તંતુ વડે શ્વાસના વાયુને ગતિ મળી તેજ તંતુ પાછા દડે છે, ને તેથી કરેલી ઇચ્છાનાં પરિણામ ઉપજતાં નથી, ને ધણીક વેળા ઉત્તરી તેની માઠી અસર ઇચ્છાના પ્રવાહ ચલાવનારને થાયછે. માટે જ્ઞાનુનું જ્ઞેષ્ઠ્યે કે ઇચ્છાની વખતે ઇચ્છા કરનારનાં દિલમાં કશો શક કે ખુતરાંર મુદ્દલ આવવો નહીં જ્ઞેષ્ઠ્યે; અને ખાતરી ભરેલાં મક્કમ દિલથી, એકદમ જોરસાભેર ઇચ્છાનો પ્રવાહ નિકળી આવવો જ્ઞેષ્ઠ્યે, ને તેટલાજ માટે દુવા દેનાર કે કલ્યાણ ઇચ્છનાર ધર્મિષ્ઠ જાણને આપણાં વધારે દુઃખની વાત ન કહેવી; કારણ કે જ્યારે તે સધળી હકીકત એકી નજરે ધ્યાનમાં લે છે ત્યારે મન કંઈક પાછું દડે છે, ને ધારેલી તેમ પાર પડતી નથી. કેટલીક પ્રાર્થના એવી છે કે તેમાં તેનો એકનો એક ભાગ ત્રણમાર કે સાતવાર ફરી ફરીને બોલવાનો હોય છે; તે પણ એજ નિયમ પર, કે તેમ કીધાથી અંદર સમાયલી ઇચ્છાનો પ્રવાહ જોરમાં ને જોરમાં નિકળે.

જેઓ મેલી વિધાના ધંત્ર મુત્ર† ડગડગિત‡ મનથી કરે છે તેઓને

૧ માંસના દોરી જેવા રેખા. ૨ સંદેહ. ૩ દૃઢ. ૪ ડગડગા કરતું.
* બીજાની દુષ્ટ ઇચ્છાએ ધણીક માંદાં પડ્યાં, ને મરી ગયાંછે, ધણીક ફટકી ગયાં છે. Temple of Rosy Cross-P. 205

† એવી શક્તિ જે દરેક માણસમાં હોત તો અપરાધીને શિક્ષા કરનાર જીવતા રહેવા પામત નહીં. શિક્ષા-ગુરનો ધર્મોએ ક્રોધ કરત નહીં, કારણકે તે પણ માર-મરાયલાં છોકરાંની હાયથી જીવતા રહેવા પામત નહીં.

‡ દાણા કે પાણી પર મંત્ર બોલો તે પર યોગી ત્રણ ટુક જીરુસાથી મારેછે ને આટલીજ મનલગ સાડ.

† “કલ્પનામાં ચક્રુર સ્ત્રી પુરુષની સમળ ઇચ્છાએ દુશ્મનમાં

મોડાં વહેણાં તેનાં પ્રતિક્ષણ^૧ મળ્યાં વિના રહેતાં નથી, ને પોતાની સ્થિતિ-
ને હાથે કરી સ્વભાવિક રહી શકે તે કરતાં ઉલટી ખરાબ કરી નાંખે છે
એટલા માટે એ વિદ્યાને પારસી ધર્મમાં દરેક ટેકાણે દિણી છે.

સુર વાંચનારે ઇચ્છાની સમજણપરથી બીજી એ શિખામણુ લેવાની
છે કે કોઇ આગળ, સાચું ભલું મનાવવા, કે ટેક જાળવી રાખવા, પોતાના
વિશે ખુર નહીં ઇચ્છવું,† કે ખોટા સોગંદ ન ખાવા, કે કોઇને અંતઃકરણ-
થી શ્રાપ ન દેવા. કારણ કે શ્રાપ જ્યાંના ત્યાં આવે છે: કડવું કાપતાં મિ-
ઠું કપાય છે.

જેમ શ્વાસની નળીમાં ધ્યાન રાખ્યાથી, શ્વાસની હાલચાલે, વિચાર
ઉત્પન્ન થાય છે; તેમજ વિચારના પ્રવાહને તે નળીના હેઠલા છેડાના તંતુ
પર જેરમા ફેંક્યા કર્યાથી તેનો પ્રત્યાઘાત મગજના છેક છેડે થવાથી
“સ્મૃતિ”^૨ ઉત્પન્ન થાય છે.‡ જેમ તંતુ¶ કૌવતમંદ ને સ્થિતિસ્થાપક
તેમ સ્મરણુ^૩ શક્તિનું વિશેષ બળજ રહે છે, જેનું બેગુનું નબળું હોય છે
તેનામાં સ્મરણુ શક્તિ ઓછી હોય છે, ને તેમ વૃદ્ધ જનમાં થતું જોઈએ
છિયે. માણસ અતિ વિપરીત થવાથી, તેના તંતુ દીલા પડી બનય છે ને સ્મ-
તિ તેનામાં તીવ્ર^૪ રહેતી નથી. પારસીમાં કેટલુંક ભણતર ભણતાં અધ્યા-
૩ હોમનાં^૫ ગ્રામજાં છુંદીને તેનું પાણી પીએ છે તે એજ નિયમ પર ધ-

દો પડેછે, અને ધીમે ધીમે મૃત્યુ પામેછે, તે વશ થાયછે કે પાછો
મિત્ર થાયછે”—Temple of Rosy Cross P. 159

૧ બદલો. ૨ યાદ ૩ યાત. ૪ ઈશકમાં લપટાઇ રહેનાર.
૫ તેજવાળી. ૬ સોમને મળતું ઝાડ “જીવનનું ઝાડ” જે મુસાએ વણ-
વ્યું છે તે ખરેખર ઝાડ હોય તો તે આ ઝાડ હોવું જોઈએ—જુઓ
P. 184, Vegetable Products by Birdwood.

† હુમાયુ બાદશાહ જ્યારે મરણુતોલ માંદો થઇ ગયો ત્યારે તેના બા-
પે એવી ઇચ્છા કીધી કે એનું દુખ મતે થાય અને એ છોકરો ઉઠે, તે
આખર તેમજ થયું તે એજ સળભે.

‡ “સ્મરણુ શક્તિ એ મનની અમુક ક્રિયાનું ફળ છે”—Memory
by Stokes.

¶ “મન સુધારવા માટે, તંતુઓ તથા તેમનું મૂળ જે મગજ તે-
ની તેજ વધારવી” Temple of Rosy Cross.

* અવધાન શક્તિ એવાં બળેજ જન્મી શકેછે. એ શક્તિ વડે
માણસ એકી વખતે અનેક બાબતો સાંભળી તે સમજી યાદ રાખેછે.

મિષ્ટ પારસીઓ પોતાનાં તરતનાં જન્મેલાં છોકરાંને ખીબું કથું પાવા કરતાં પ્રથમ હોમનું પાણી પાય છે કે તેથી કરી તેની આંતરડીની સામડીના તંતુ કૌવત ને તાકાદવાળા રહેડું વિચારનો તો એકનો એક પ્રવાહ ફરી ફરી તંતુપર ફેંક્યાથી સ્મૃતિ ઉપજે છે, ને જોવા કૌવતમંદ^૧ જેના તંતુ હોય તેવું, તેને થોડી કે ઘણીવાર, એવી ક્રિયા કીધાથી યાદ રહે છે. જુવાન નાનાં છોકરાંને વહેલું યાદ રહે છે; બાળકને તે ન સમજે તેવી પ્રાચીના કે કવિતા જે ચારવાર રોજ બોલાવ બોલાવ કીધાથી તેને ગોંઝે તરત ચઢે છે, તેમજ પોપટ જેવાં અજ્ઞાત, પણ શાણાં, પક્ષીને મધુર વાણી બોલાવ્યા કીધાથી તે પણ તે બોલે છે. આ સર્વ સ્મૃતિની ઉપર કહેલી રચનાને લીધેજ બને છે. જેમ જેમ માણસ ઉંમરે પુગતું જાય છે તેમ તેમ તેના તંતુ નબળા થતા ગયાથી યાદ કમ થતી જાય છે. માટે સુઝ વાંચનારે આ પરથી શિખામણુ એટલીજ લેવાની કે જેમ બને તેમ તંતુઓને કૌવતમંદ રખવા; તેઓમાં કૌવત હોય તોજ વિચાર કે ઈચ્છાનો પ્રવાહ ધારીએ તેવો નિકળે. જેના એ તંતુ નબળા હોય છે તેનાથી લાંબા વિચાર થઈ શકતા નથી. હાથ-રસનાર શોખીનના પણ છેવટ આવજ લાલ થાય છે. તેનાથી ગુચવણ્યા વિચારમાં પુરતું પેસી શકાતું નથી; ને જેના નબળા તંતુથી સૌ અકારં લાગે છે.

૭ સ્મૃતિ જગૃત અવસ્થામાંજ પેદા થાય છે એટલુંજ નહીં, પણ જે કંઈ બહારની ઇદ્રિઓવડે જોયલું, સાંભળેલું, બોલેલું, ચાખેલું, કે અડકેલું ને તે વિષેના વિચાર મનમાં ઉત્પન્ન થયલા, તે સ્વપ્ન કે સુષુપ્તિ^૩ હાલતમાં પાછા ઉઠવાથી એ હાલતોમાં પણ તે ચંચળ રહે છે. એનું કારણ એ છે કે જ્યારે માણસ જાગૃત અવસ્થામાં હોય છે ત્યારે પોતાનાં

૧ શક્તિવાન ૨ અસ્વભાવિક ક્રિયાએ શરીરમાંથી વીર્ય કાઢવું તે. Masterbation. ૩ ભર ઉંઘ.

૬ મૂળ મતલબ એ છે કે આત્મ-પ્રકાશ સ્વચ્છ કરવો. જ્યાં એ સ્વચ્છ થયો કે તેનું બોળિલું નિરોગી રહે છે. એટલાજ માટે મરતાં માણસને પણ સમજી લોક હોમ પાય છે. એ હોમમાં ગુણ છે તે પાછો તેના પર થતી ક્રિયાએ વધે છે. “હે હોમ! તારું ક્રિયિત પાન હજાર દૈત્યોને મારવા ખપ આવે છે”—યસ્ત ૧૦

૭ માંદગીમાં કે માંદગી બોગવ્યા પછી તરતજ, એજ કારણે ઉંડા વિચાર થતા નથી ને પાછલું ભેળું ઝટ દુખવા માંડે છે, તે પણ ઉપડાં કારણે.

શરીરના બહારના ભાગોને તેમજ શરીરની અંદરની ક્રિયા પોતાના મન-
જીવ પ્રમાણે ચલાવવાને સર્વને પોતાના અપત્યારમાં રાખે છે. પણ જ્યારે
તે હૃદયે છે ત્યારે બહારનું શરીર બેભાન તથા સુસ્ત થઇ જાય છે અને
તેની પાંચે ઇન્દ્રિયો મંદ મારી જાય છે, પણ અંતરની ક્રિયા ચાલતી
અટકતી નથી. જ્યાં સુધી માણસનો દમ ચાલે છે ત્યાં સુધી શ્વાસોશ્વાસ-
થી ઉત્પન્ન થતા વિચાર એક પછી એક પણ બંધ પડનાર નથી, ને તેથીજ
કરી સ્મૃતિનો ભાષા દેખાય છે.

“ઉંઘ” યાને “નિદ્રા” એ શી વસ્તુ છે? ખોરાક ખાધા-
થી તેની ગરમી પેટમાંથી મગજે ચઢે છે તે ગરમી છે. † એક સાધારણ અ-
વલોકને આપણે જોઈએ છીએ કે બપોરે કે રાતે ખાણું ખાઈ રહ્યા પ-
છી જરાક વાંસો નાખતાં ઉંઘ આવી જાય છે, કુતરાંને કે બાળકને નહ-
વાડયું કે તરત અવાચીરે ખૂબ ઉંઘમાં આવી જાય છે; દારૂ તાડી પીધાથી
કે અરીણુ ખાધાથી, કે કંઈપણ નીશો કષ્ણવાથી મગજે ગરમી ચઢે છે ને
નિદ્રાવશ રહે થઈ જાય છે. એ હાલતમાં આપણે કંઈ કંઈ દેખાવ જો-
ઈએ છીએ આપણે જ્યાંના ત્યાં, જીવ શરીરમાં, ને આતાળ પાતાળ ફરી વ-
ળીએ છીએ; માથાપ, ભાઈબંધ, મિત્ર, ઘરખાર, છોકરાં બચ્ચાં, દરીઆ,
શહેર, મોજશોખ, ફરવું હરવું એ સર્વ શ્વાસની નળીમાં મનની ચાલતી
ક્રિયાના દેખાવો છે. ને એનેજ સ્વપ્ન કે “ખોઆખ” ‡ કહે છે. સ્વ-
પ્ન યાને ખોઆખ ખરા કે ખોટા હોય છે, ને તે ખરા ખોટાનો આધાર મ-
નની તથા શરીરની હાલત પર રહે છે. ક્લિષ્ટ †, વૃત્તિઓ જેવીકે રાગ, દ્વેષ,
કામ, ‡ ક્રોધ ઇત્યાદિમાં મનને મચ્ચું રાખ્યું હોય છે તો તમામ બીહામણું
સ્વપ્નનાં દેખાશે, જેવાકે વાઘ, વર, રીંછ, સર્પ એ સર્વ ક્રોધ તથા દ્વેષને લી
ધે નીશા તથા રાગમાં પડવાથી બદબો દુર્ગંધ, દુઝવું એવું જણાશે; અ-

૧ ઝાંખો દેખાવ. ૨ બગાસું. ૩ ઉંઘમાં પડેલું. ૪ દુઃખ ઉપ-
જાવનારી. ૫ ઇશક.

† (ભુઓ જામે કેણુશર) વળી કેટલીકવાર ભુખે પેટે કે થાકથી ઉં-
ઘ આવે છે તેનું કારણ તે વખતે કાલિક વિજળી ઉલટું જ રૂપ તથા પ્ર-
કાર ધરે છે, તેથી ધારું છું.

‡ ખોઆખ-ખાખ ને સ્વપ્ન એકજ શબ્દ છે. ઝં. ખફન=
ફા. ખાખ, ખુઆખ. “ન” નો લોપ થતાં આગલા સ્વરની વિધિ થઈ
“ખ”અ=ખા થયો ને તેથીજ કરી “ફ” નો મહા પ્રાણ થઈ “ખ” થયો.

દેખાઇ, હુમ્મ્યાઇ, દોંગાઈથી સર્પ, લીંછુ, ઉગ્ગડ ધરો, વેરાન જગા ને એ-
વુંજ ડરામણું કંઈ કંઈ દેખાશે. કંઈ એમ નક્કી સમજવું નહીં કે કોઈ
હોયતો આ દેખાય નેદ્રોપ હોયતો આ દેખાય, પણ એમકે મનોવિકાર વા-
ળા પડે રિયુ^૧ પર દાખ ન રાખ્યો તો તેમની આવી ડરામણી વૃત્તિ
સ્વપ્નમાં દેખાયા કરેછે, નિદ્રામાં ત્રાસ પામી જીવ ઓંકયા કરેછે, ને ઉઠ-
તાં દિલમાં દહેશત રહેછે.

સ્વપ્નમાં ફેટલાક દેખાવ શરીરના પીડાતા ભાગનેડે જ્ઞાન-તંતુના સંબં-
ધને લીધે ડરામણા દેખાયછે. જે માથામાં લોહી જમ્યું હોયછે તો ભયાન-
ક દેખાવો જણાયછે; કોઈ પણ ભાગમાં સોજો આવ્યો હોયછે તો લોહીને
લોહીઆળા પદાર્થો દેખાયછે. જલંદર થયું હોય, કે શરીરનાં જે ભાગે
શરીરમાંનો પ્રવાહી પદાર્થ નિકળેછે તેમાં કંઈક દરદ થયું હોય, કે વધારે
તાડી કે પાણી પીધું હોય, કે ભાંગ કે સખજી જેવો નીશો વધારે લીધો
હોય, ત્યારે વરસાદ, દરીઆ, નદી, કે જળાશય^૩ દેખાયછે; કલેજાનાં દરદે
તથા પેટમાં આંતરડાંમાં હરકત થવાથી વિકાળ આકૃતિઓ દેખાયછે; દાં-
ત દુઃખતા હોયતો દાંત પડતા દેખાયછે, પગના સાંધામાં દરદ થતું હોય
તો લંગડા પગ કે ભાગી ગયલા પગ દેખાએ છે; ફેફસ થવાતું હોયતો
પોતાને મુડદાં માફક જેઈએ છીએ; છાતી પર લોહી જમીએ તો છાતી
ખેસી જાયછે, પેટમાં અજીરણ કે અપચો હોયછે તો “હોલેદિલ,” ને
દિલને ધાસ્તી લાગ્યા કરેછે.

પણ જે માણસ મનોવિકાર પર દાખ રાખી, મનની અકિલબૂટ^૪
વૃત્તિ જેવીકે શ્રદ્ધા^૫, ભક્તિ, મૈત્રી, ઈંમ મનને શાંતિમાં રાખે તેવી વૃત્તિ
પ્રેમાણે ચાલે તો કુદરતનાં સારાં વલણ પર મન રહી સત્વ ગુણનાં લ-
ક્ષણ તરત ગ્રહણ^૬ કરેછે. અને મન સાફ રહેવાથી અગમનિગમનુ^૭ કં-
ઈક જ્ઞાન થાય છે. પ્રેયમ, જે માટીનાં તત્વ પર જીવ રહે છે. તે,
મોટા મોટા મહેલ, હાથી રોનકદાર હવેલી, શોભાયમાન શહેરો, સારાં હ-
યાં ભોજન, મધુર રાગ, તથા સુંદર પીંછાનાં પક્ષીને, ભપકાદાર પોશાકો

૧ છ શત્રુ. ૨ કરણી. ૩ પાણીનું ઠામ. ૪ દુઃખ ન ઉપજ
વે તેવી. ૫ એકીન, આસ્થા. ૬ પકડી લેવું, ૭ ભૂત-ભવિષ્યનું.

૬ “કપીરા કપીરા કયા કરો, ખોજો અપનાં શરીર;
પાંચો ઈંદ્રો વશ કરો, ઓછ દાસ કપીર.”

દેખાયછે; જો હવાનાં તત્વ સાથે આત્માને સંબંધ રહેછે તો, આપણે હુતા હોઈએ તેમ, એક ઠેકાણેથી બીજા ઠેકાણે પક્ષીની માફક ઉડીએ છીએ; જો પાણીનાં તત્વ સાથે આત્માનો સંબંધ રહે છે તો દરીએ ફરવાનું, નદી નાળાં ઓળંગવાનું, તરવાનું ને તેમાં રમવાનું આપણે દેખીએ છીએ. પોતાના નજીકના સંબંધીઓનાં સારાં માદાં વિષે સ્પષ્ટ સ્વપ્ના જોઈએ છીએ, તેઓ વિદેશમાં રે શું કરે છે તે જોઈએ છીએ, આપણું સારું મારું, જે બન્યું છે પણ જે હજી આપણે જાણ્યું ન હોય, તે જાણીએ છીએ; તેમજ તે બનવાની અગાડી આપણને શહેજ ખબર પડે છે. સારાં માણસોનાં, અગર તેમની સાથે આપણને સંબંધ પણ ન હોય તોય, તેઓનાં મોત વિષે આપણને ખબર પડે છે. એના જેવા દેખાવ સ્વપ્નમાં અકિંચાટ વૃત્તિવાળાં માણસોને શરૂઆતમાં દેખાય છે. એની સાથે બીજા કટલાક દેખાવ તેનાં ખરાં રૂપથી શહેજ પલટાઈને^૩ માલમ પડે છે, ને તે માણસ અંકકલ દોડાવે છે તો તરત સમજી શકે છે. જેમ સૂર્ય તથા અગ્નિનો જ્વલિત ગુણ એ છે કે પ્રકાશ તથા ગરમી આપવી, તેજ પ્રમાણે આત્માનો જ્વલિત ગુણ પ્રકાશ તથા જ્ઞાન છે. જ્યારે માણસ યોગ-આસનપર^૪ એકાગ્ર^૫ ચિત્તથી બેસી મનસોઆરણ્ય^૬ કરતું હોય છે ત્યારેજ તે જાણે છે કે આત્મા કેવો ને ક્યાં રહે છે.

૧ ખુલ્લાં. ૨ પરદેશ. ૩ બદલાઈને. ૪ યોગીનીએકક. ૫ એકી નજરનું. ૬ મનવડે બોલ્યાંકરતું તે; મનની પ્રાણના

જો આવોજ દેખાવ મેઝમેરિઝમ ચલાવનાર Sympathyવડે જોવાડી શકેછે. હિંદુ જેને વીર કહેછે, તેનાજ જેવી પોતાના આત્મા સાથે વસતી યોનિને મુસલમાન “હમઝત” કહે છે તેને તાબામાં રાખી સામા આદમીમાં તેને ઉતારી તે સર્વ અમત્કાર દેખાડે છે પણ સુધરેલ લોકને આ અંતર જ્ઞાનની ખબર નથી.

જોઈએ એમ હોય કે જોઈએ, જોનાર (Subject of mesmerism) નો જીવ (spirit=ફવિ, જે પાછળથી અગડી જઈ રખડા કરવાથી unconscious vampire કહેવાયછે ત) તેનાં બોળિયાંમાંથી નિકળી જઈ બમી આવતો હોય તેથી હોય.

“મે” (operator) તે મેઝમેરિઝમે ઉપનાર પુરૂષને કહ્યું કે આ કસ્બાથી બે મૈલ દુર એક ઘર છે તે જો. એ ઘર તે જાણતો નહતો અને મે તેને તે વધારે ન વર્ણવ્યું, તે ઘર તેણે જોયું અને કહ્યું કે એ અચુક આકારનું છે અને તેનાં છાપરાંનું વર્ણન કર્યું, અને એ વાત અસાધારણ છે. તેણે કહ્યું કે તેણે એમ કીધું કારણ કે તેને તેણે જાણે ઉ-

કાંદાનાં પડમાં પડ એકપર એક વિટળાયલાં હોય છે ને છેક અંદરખાને ખીજનો પીસો માલમ પડે છે, તેજ પ્રમાણેનો આત્મા છે. જેમ કાળી વાદળીથી સૂર્ય તથા ચંદ્ર ઢંકાઈ રહે છે ને તેમનો આભાસ^૧ સરખો પણ માલમ પડતો નથી, તેમ તમોગુણનાર અધકારે આત્મા પણ ઢંકાઈ રહ્યાં હોયછે; જ્યારે માણસ અકિંચન્ટ વૃત્તિ ગ્રહણ કરે છે ને મનો-વિ-કારને, નબળા બનાવી, દબાવી રાખે છે ત્યારે તે અધકાર ધીમે ધીમે નિકળતો જાય છે ને આત્માનો પ્રકાશ દેખાતો જાય છે; પહેલાં દીવેટના પ્રકાશ જેવડો, પછી ગુલાસની બત્તીના દીવા જેટલો, પછી નાના તારા જેટલો, પછી શુક્રના તારા જેટલો, પછી નાના ચંદ્રમા જેટલો દેખાય છે; ને તે પ્રકાશ દેખાયો કે તે પ્રકાશનો અંતર ગુણ, જ્ઞાન, તેનાં દિલમાં પ્રગટે છે; આત્માના પ્રકાશનું નાનું મોટું દેખાતું કુદરતનાં સારાં વળણ, (જેને પારસી પોતાની ભાષામાં “અપોષ” કહે છે તેને) અનુસરવા બંધ પડે આધાર રાખે છે. માટે એ પરથી સમજવું જોઈએ કે અકિંચન્ટ વૃ-ત્તિનું માણસને સ્વપ્ન મારફતે જે કાંઈ અગમચેતી થાય છે તે પોતાના સાક્ષ કરેલા આત્માના પ્રસરતાં જ્ઞાનને લીધેજ થાય છે. સ્વપ્નમાં સા-માં આદમીને બોલતાં તથા આપણે તેનું સાંભળી તેને બોલતાં જોઈએ છીએ, તે આપણા વિચારની ગતિ તથા તેની ચાલતી ક્રિયાને લીધે આ-પણને એવો આભાસ દેખાય છે. એકાંતે આપણા જીવ સાથે એખલા મનમાં ને મનમાં વાત કરતા હોઈએ છીએ ત્યારે આપણે બોલતાજ હો-ઈએ તેમ આપણને લાગે છે, તેજ પ્રમાણે યોગ-આસન પર બેઠા પછી

૧ ઝાંખો દેખાવ ૨ જે ગુણ વડે મનુષ્ય અધિકારમાં પડે છે તે.

૩ મુઠે ચાલવું; તેમજળ્ય કરવું.

એથી જોયું. મેં પછી તેને કહ્યું કે તું કોલોન (Cologne) જ, અને તે જો મને “તરત” કહ્યું કે તેણે તે પક્ષીની આંખના દેખાવે અથવા તે-ણે બહુનમાંથી જોય તેમ જોયું. જ્યારે તેને કોઈ પુરુષ વિષે પુછવામાં આ-વતું ત્યારે તે પુરુષને તે કોઈ અમુક જગામાં ન જોતો. પણ પોતાની સાક્ષ હવામાં કે આકાશમાં અતરંગ ફરતો જોતો. અંતર-દ્રષ્ટિએ દુર ના પુરુષોને તે જોઈ શકે છે, તેમની સાથે વાત કરે છે, તેમને સવાલ કરે છે અને તેનો જવાબ મળે છે” —Animal Magnetism, by Dr. Gregory.

§ “તું જાણે હર દુર છે, પણ હર હે હિરદે માંહી,
ભીતર તાદી કપટકી, તાસે સુઝત નાહી” —કબીર

જ્યારે મનમાં વિચારો દોડે છે ત્યારે તે જાણે કોઈ બોલતું હોય ને આપણે તેને બરોબર સાંભળતા હોઈએ તેમજ લાગે છે. તે બોલવાનો સ્વર^૧ ખુલ્લો સાંભળાય છે. સામા આદમીનો સ્વર હેઠેથી શ્વાસ બહાર નિકળે છે તેની સાથે આવે છે ને આપણો ઉત્તર, શ્વાસ અંદર લેવાની સાથે જાય છે. જેટલાં જોરમાં શ્વાસ ચાલતો હોય, તેટલાં જોરનો તે સ્વર દેખાય છે. કેટલીક વેળા સાફ દિલનાં પવિત્ર માણસો સ્વપ્નમાં દેવ-વાણી સાંભળે છે તેનો અવાજ માથાંની આગળથી કશામાંથી એકદમ ફાટી ને આવ્યો હોય તેવો લાગે છે.

હવે એ સ્વપ્નમાં દેખાતા દેખાવ શું છે? આગળ કહ્યું છે તેમ સ્થૂળ^૨ શરીર, જેને મુસલમાન સાલેક^૩ “જહેર હવસ” કહે છે તથા આપણે સાધારણ ભાષામાં પંચ ઇંદ્રિ કહીએ છીએ, તેવડે આપણે જાગૃત અવસ્થામાં ભાન રહે છે, અને જે કાંઈ મનનો વ્યાપાર ચાલે છે તે જાણી શકીએ છીએ; અને તે વ્યાપારને આપણી ઇચ્છાના અપ્ત્યારમાં રાખીએ છીએ, અને જે વિષય ધારીએ તેનાપર તે વ્યાપાર, મનનો સ્વભાવિક વિષય પડતો મુકી, ચલાવી શકીએ છીએ; અને કલ્પના વડે, જે જે વિષયપર મન ચલાવીએ, તેની આકૃતિ ધારી ચિત્તમાં પાડી, જેમ શકીએ છીએ; પણ જ્યારે સ્થૂળ શરીર મંદ થઈ બેભાન હાલતમાં રહે છે ત્યારે તેનો દરેક ભાગ પોતાનું જાતી કામ બજાવવાને માટે સુસ્ત થઈ નકામો જેવો થઈ રહે છે, તોય સૂક્ષ્મ^૪ શરીર ચાને શરીરની અંદરના હવસો (જેવા કે મહાપ્રાણ^૫, મન, બુદ્ધિ-તત્ત્વ) પોતાનું જાતી કામ, હમેશ જાગૃત તથા હોશિયાર રહી, રાતદિન કર્ય કરે છે; તેમનાપર સ્થૂળ શરીરની બેભાનીમાં માણસનાં મનની ઇચ્છાનો અપ્ત્યાર રહેતો નથી; અને જાગૃતમાં જે જે દેખાવ કલ્પનાશક્તિ વડે આપણે મનમાં, તેમની શુદ્ધ આકૃતિ સહિત, દેખીએ છીએ, તેજ દેખાવ તેમની પૂર્ણ આકૃતિ સહિત આપણો આત્મા આપણી સ્વપ્ન અવસ્થામાં એક ટેકાણે રહી જોયા કરે છે. સ્વપ્નમાં દેખાવ દેખાય છે તે જ્ઞાની જ-

૧ અવાજ. ૨ દેહવાણું, જડું. ૩ સીધે રસ્તે ચાલનાર, યોગી (મુસલમાન) ૪ ક્રિયા. ૫ ઝીણું. કાયા વગરનું. ૬ શરીરમાં રહેતો વાયુ.

ન તથા કવિઓ ખોટા, ઠગારા, તથા માયારૂપ છે એમ કહે છે. તેનું તે-
મ દેખાવાનું ખરું કારણ તે એજ છે, કે તે સર્વ કલ્પનાના ભાસ છે,
પણ એ ભાસ માયા-લુપ્ધ^૧, વિકારી, અજ્ઞાન તથા સંસાર-ખટપટી મા-
ણસનેજ દેખાય છે, આત્માનાં જ્ઞાતિ જ્ઞાન વડે જે દેખાય છે તે ભાસ
ખરી હકીકતનાજ હોય છે, ને તે ભાસ સત્ય ગુણ^૨ ધારણ કરવાપર
આધાર રાખે છે. જેમ એક લોહ-ચુંબક લોહના કટકમાં પોતાનો જ્ઞાતિ
ગુણ (આકર્ષણ શક્તિ) પ્રવેશ કરી તેને ખેંચે છે, અને તે કટકો પાછે
તેની નેડે. ને. સોય, ટાંકણી જેવી હલકી લોખંડની વસ્તુને વળગાડીએ
તો તેને પણ તે (કટકો) સાથે ખેંચે છે; તેજ પ્રમાણે એક સત્ય ગુણ
ખીજ સત્ય ગુણમાં તરત પ્રવેશ^૩ થઈ પોતાની જ્ઞાતિ ગુણ-શક્તિ પ્રગ-
ટ કરે છે.

શ્વાસોશ્વાસ વડે મનની રચના જણાયાથી હરેક માણસ સંમજ
શકશે. જે મન એ પ્રાણી માત્રમાં છે, ને શ્વાસોશ્વાસ ક્રિયા વડે ગમે તે-
નું નાનું કે મોટું પ્રાણી હોય તોયુ સ્વપ્ન તેને આવેછેજ. ધણાક પશુ
જેવા કે ગાય, બળદ, ઘોડા, ગધેડાં, કુતરાં, મેંસ, તેમજ બાળક ને પશુ
—અચ્ચાંને ઉંઘમાં ચોંકી ઉઠતાં જોઈએ છીએ ને વળી પાછાં તરત ઉંઘ-
માં પડતાં દેખીએ છીએ તે એટલાંજ સ્વપ્નનાં કારણથી. પશુ, પક્ષી,
માછલી, કીડા, સર્પ વીધુ, જેમનામાં પ્રાણ ચાલે છે તે સર્વ પ્રાણીઓ-
માં મન હોય છે, ને જ્યાં મન છે ત્યાં વિચાર, સારો કે માઠો, ઉત્પન્ન
થયા પિના રહેતો નથી; અને વિચાર ઉત્પન્ન થયો કે તેમાં સમજ શ-
ક્તિ પણ સાથેજ રહેવાની. ^૧પ્રાણી માત્રમાં અંગજ્ઞાન ^૪ તથા સમ-
જ શક્તિ તે જન્મ્યું ત્યારથી હોય છે તે એજ કારણને લીધે હોય છે.
તે સમજ શક્તિ જેમ જેમ પ્રાણી મોટું થતું જાય છે તેમ તેમ અ-
ભ્યાસ તથા મહાવરાથી થોડી ઘણી વધતી જાય છે. અધ્યન્નજનનાં પ્રા-
ણીઓમાં તેમનાં નાનાં અચ્ચાં પોતાની જ્ઞાતિનાં પ્રાણી જેટલું કરી શકે,
તેટલું, કરવાનું દેખી દેખાને શિખે છે; સ્વભાવિકપણે જેટલું તેમને

૧ માયાથી લોભાદિ ગયલો. ૨ નેકી. ૩ દાખલ થવું. ૪ જ-
ન્મથી મજેલી બુદ્ધિ.

§ “કીડા માત્ર, મેં વાટે નહીં પણ તેમની બાજુએ કાણાં હોય
છે ને વડે શ્વાસોશ્વાસ ચલાવેછે”—Paley

આવડે તેથી વધારે તેમને આવડી શકતું નથી; પણ જે તેમને ટૂંક પા-
ડી બીજું બીજું શિખવે તો તેઓ શિખી શકે છે, જેમકે વાંદરા તથા
રીંછ જે શિખવે તે ચાળા કરી દેખાડે છે, પોપટ જે મધુર શબ્દ શિ-
ખવે તે બોલી શકે છે, કુતરાં એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે આપ્યું હોય
છે તે લઘુ જાય છે; ક્યુતર ચિટ્ટીઓ લઈ ન્યાં જતું હોય ત્યાં જાય છે.
એમ ઉપર કહ્યા પ્રમાણેની સમજ શક્તિ દરેક પ્રાણીમાં હોવાને લીધે
પોતાનાં સારાં માઠાં માટે તથા પોતાનાં શરીરનાં સંરક્ષણને માટે જે જે
ઉપાય યોગ્ય શકાય, તે તે કરે છે. જેનો તેમણે એકવાર અનુભવ લીધો
હોય તે તેઓ તરત સમજી જાય છે; જેમકે બિલાડી કે ઉંદર એકવાર
ઘાંસામાંથી કે છટકાંમાંથી બચી જાય છે તો પછી તેમાં, તે તો શું પણ
બીજાં એ તેની અડાસે જતાં નથી; હરણ, શિયાળ, સાપર, કાગડા, મોર,
ક્યુતર જે એકવાર કોઈપણ પ્રાણીને ગોળીથી મરતાં જુએ છે, તો બં-
દુક જોતાંજ ઉડી જાય છે; જે કોઈ કુતરાંને, ઝેર ખાધને, મરી જતાં બી-
જાં કુતરાંએ એકવાર દેખ્યું હોય છે તો તે તરફ તે કદી જોતું પણ ન-
થી; જે એક ઘેટું બીજાં ઘેટાંને એકવાર કપાતાં દેખે છે તો ત્યાં તેને
તાણી તાણીને કસાઈ લઈ જાય છે તોય તે જતું નથી. એમ પ્રાણીમાં
જેમ જેમ અનુભવ મળે છે તેમ તેમ, તેમની સમજ શક્તિ ખિસે છે;,
નહીંતર શરીરના નિભાષ તથા રક્ષણને માટે જેટલું જ્ઞાન જોઈએ તેટલું
લુંજ તેમનામાં સ્વભાવિકપણે રહે છે. માણસને વાચા હોવાના સખબથી
એક બીજાનો અનુભવ નજરે જોયાથી તથા બીજા અનુભવીનું સાંભળ્યા-
થી તીવ્ર સમજ શક્તિ તે વહેલું સંપાદન^૧ કરે છે; એટલું પણ બચ્ચાંમાં
ને પ્રાણીમાં કશો ફેર નથી; તેને હસાવેલું હસે છે, ચાકાવેલું ચોકે છે,
ને રડાવેલું રડે છે, તોય તેમાં ઉપર વર્ણવેલી સમજ શક્તિ હોવાને લી-
ધે ધાવવાનું, માને ઓળખવાનું, માની ગેર હાજરીમાં રડવાનું, ખુશીમાં
હસવાનું કે દુઃખમાં રડવાનું તે સ્વભાવિકપણે જાણે છે. વાચાને લીધે તે જે-

૧ મેળવવું.

ફિગ્યુરમાં એક ખેડુતે સણના રોપમાંથી સણ કાઢવાનું કામ વાં
દરાઓને શિખવ્યું તે તે તેઓ એવી હાશીઆરીથી કરે છે કે તેજ સણ તે
વુંને તેવું બજારમાં વેચાય છે. એજ પ્રમાણે ચીનમાં વાંદરા પાસે ચાહ
ચુંદાવવાનું કામ ચીના કરાવે છે.—ગુજરાતી ૨૯-૫-૮૭

મ જેમ મોટું થતું જાય છે તેમ તેમ તે અનુભવે સમજ. શક્તિ સુધા-
રતું તથા વધારતું જાય છે, તે મોટી વયે સર્વ ખરાં ખોટાંનો તર્ક કરી
શકે છે; એ પરથી એવું જણાય છે કે ઇશ્વરે જાણી જોઈને હલકાં પ્રાણી
માં વાચ્યા મુકી નથી, નેકરત મનુષ્યમાંજ મુકી છે; એવા હેતુથી કે તે સર્વ પ્રાણી
મનુષ્યના કાષ્ટમાં^૧ રહે. મનુષ્યની સર્વ શક્તિ જો તેમનામાં મુકી હોત
તો મનુષ્યને, મારવા ને દુઃખ દેવામાં તેઓ કશા ઇલાજ છોડત નહીં,
ને જેને સુખ હાલ મનુષ્ય ભોગવે છે તે તે પુરાં કે મુદ્દલ તેને મળત ન-
હીં. જો વાચ્યા, ને તેને લીધેજ પ્રાપ્ત કરેલી વિશેષ સમજ શક્તિ, બ-
ળદમાં હોતતો મનુષ્યને બળદ કહેત “હઠ! હું” હળ, ગાડી, કે ગાડું
ખેંચતો નથી; ગાય ભેંસ કહેત કે હું દુધ આપતી નથી, ઘોડો કહેત
હું ભેસવાને પીઠ આપતો નથી; ગધેડું કહેત હું ભાર ઉચકનાર નથી,
ઉંટ કહેત હું તને ખેસાડનાર નથી,” એમ દરેક પ્રાણી, વાચ્યા હોતતો
મનુષ્યનું માનત નહીં, ને વિશેષ સમજ શક્તિ હોતતો મનુષ્યની સામા-
ચાત, ને પરિણામ એટલું નિકર્ણત કે ખેતીનાં, ભાર ઉચકવાનાં, કે ભાર
ખેંચી એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે લઈ જવાનાં સર્વ કામ મનુષ્ય માત્ર-
ને પોતાને જાતેજ કરવાં પડત, ને તેથી જોટલું હાલ અનાજ કુલ ફ-
ળાદિ પાકે છે તેટલું પાકત નહીં; ધી, ખાંડ, ગોળ, મિઠાઈ, મેવા, ચુરમા ઇ-
ત્યાદિ જે હાલ ખાવા મળે છે તે ઘણું ખર્ચ મળત નહીં. માટે વાચ્યા ન-
હોવાનું દુઃખ પ્રાણીને છે, પણ તે તેઓમાં ન હોવાને લીધે મનુષ્યને
ઘણું સુખ છે. પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે પોતાને સગવડ પડતાં સર્વ કામોમાં
તેમના કૌવતમંદર બાંધાનાં વિશેષ જોરનો, ઉપયોગ માણસ કરે છે
ને તે પ્રાણી કમ અકકલને^૨ લીધે મનુષ્ય જે કરાવે છે તે કરે છે; પણ
મનુષ્ય તેમનો ઉપકાર ન માનતાં તે પ્રાણી માંદાં સાળાં હોય તોય, કે
ગમ ઉપરાંત, તેમની પાસે કામ કરાવે છે ને તેમને અહુ સતાવે છે; તેમ-
નામાં જ્યારે મન છે ત્યારે, દરેક પ્રકારે તેઓ હાલ. સોસ કીધા વિના છોડ-
તા નથી; માટે તેમ કીધાથી કરાવનાર પર દર દમે તેમનાં મનમાંથી અકસો-

૧ સત્તા-અખત્યાર. ૨ મજાનુત, જોરાવર

§ કમ અકકલને લીધેજ પ્રાણી પોતાનાં બચ્ચાંને પાસે હોય ત્યાંસુ-
ધી ચલાય છે ને વિખુટાં પડ્યાં કે થોડા વખતમાં તે ભુલી જાય છે; ને
એજ માણે ઓલિયાં પ્રમાણસો કરે છે,

સ નિકળી હાય પડે છે. માટે દરેક માણસે તેવું ન બનવા દેવાની સંભાળ રાખવી એ તેની ઉત્તમ સમજને ઘટતી વાત છે. પણ મનુષ્યનો પ્રાણીપરનો ત્રાસ એટલેથી પતતો નથી. તે સારં, નિરોગી, જીવાન, ચંચળ, પુષ્ટ પ્રાણી જોઈ કાઢી તેનાં ગળે છરી ફેરવેછે. હવે માણસે આરીક નજરે ઉપડું સમજ શકિતનું વર્ણન ધ્યાનમાં રાખી ધડીભર વિચારવું જોઈએ કે આપણા જીવપર વાઘ વરના ત્રાસ આવી પડેછે સારે તેનાપર લાખો લાખ હાય ને શ્રાપ મારીએ છીએ; તો આ અસીલ, આપણાં પુદનાં સુખને ખાતર પેદા કરેલાં, નિદોષ, રાંધ પ્રાણી પોતાના ટાંટી-આ દબાતાં કે ગળું દબાઈ પકડાતાંજ કેટલી કેટલી, કેવી કેવી, ઉઝી-ઉઝી, કેવા કેવા જોરમાં, કેટલી કેટલી ઝડપથી, તે કાપનાર તથા ખાનાર પર હાય મારતાં હશે! ને તે કેવાં ત્હય-ભેદક? ઉચ્ચારણ હશે તે ચોળીજ સમજ શકે છે. “હો ઇશ્વર! આ શો જીલમ, શો ત્રાસ, શી પીડા, ને આ તે શાં અનિવાર્ય? અઘટિત ક્રુષ્ણ! નહીં વાંક, નહીં તુકંસીર, નહીં વેર, નહીં દુશમનાઈ! અફસોસ, બ્રહ્મ અફસોસ! હે કાર મારનાર ખુની! હજારો હજાર હાય તારાપર પડજો! તારા હાલ મુજ સરીખાજ થજો! તારું સર્વ બરબાદ જજો! તારું સત્યાનાસ હર વાતે થજો! અફસોસ! પરમેશ્વર અફસોસ! દુનિયામાં તારો ઇનસાફ નથી, આ જનજ. આખો તેવો આખર તનેજ સોપું છું” આવી હાયડું નફટ નાકે ખાધા પછી જાણસ તેને ખુશ ખુશ થઈ ખાય છે. પણ તે શું ખાય છે?

આપણે જાણીએ છીએ કે ઝીણા ઝીણા તારને એકઠા કરી તારની સંખ્યા પ્રમાણે, કર્નકવાની ચોતારી, ત્રણ તારી, કે સાત તારી દોરી બ-

૧ હૈયુ ફાટે તેવું. ૨ નિવારણ ન થાય તેવું. ૩ નાશ, સંહાર. ૪ આત્મા, પ્રાણ, જીવ.

* તેની બુદ્ધિ તે ક્યાંસુધી ચાલતી કે “૩મી ભવિષ્ય વરતનારા (haruspices) તેને કાપી તેનાં આંતરડાં તપાસી શકુન જોઈ ભવિષ્ય કહેતા” — *Travels of Polyclotes*

§ આવો વિચાર અકબર બાદશાહને આવ્યાથી કહેતોકે “ઇશ્વરે મનુષ્ય સાથે અનેક પ્રકારનો ખોરાક બનાવ્યોછે, પણ અજ્ઞાનતા તથા ખાઉધરપણાંને લીધે એ જીવતાં પ્રાણીને મારો નાખે છે અને પોતાનાં સરી રને હેવાનાં કબરસ્તાન કરેછે. હું જો રાજા ન હોતતો માંસ આહાર એકદમ છોડી દેત. અને હમણાં મારો વિચારછે કે તેને ધીમેધીમે છોડી દઉ” — આઈને અકબરી

નાવે છે; વળી એવી એવી ખીજ દોરીને એકડી કરીને સુતળી જેવી બા-
ડી બનાવે છે; તે બાડી દોરીને એકડી કરી વળી દોરડાં બનાવે છે. તેજ
પ્રમાણે પ્રાણીના માંસની રચના છે. માંસનો લોચો તે ઝીણી ઝીણી દોરી
નો, ગોઠવીને સામટો કરી રાખેલો, સમુદાય છે. એ દરેક દોરીમાં લોહી
વહ્યા કરે છે. દિવમાં ઓછાં વધતાં લોહી મુજબ, માંસ દુબળું કે પુષ્ટ હો-
ય છે. માંદા પડીએ છીએ ત્યારે માંસ ઉતરી જાય છે, અને શરીરને પુરતો
ખોરાક ન મળવાથી દોરીની અંદરનું લોહી કમ થતું જાય છે તેથી ચામડાં
ખેસી જાય છે; જ્યાંથી માંસ કાપે ત્યાંથી લોહી નિકળે છે તે એટલાજ
કારણે સમજવું. સૂર્યનો પ્રકાશ એવો છે કે જે વસ્તુપર તે પડે, તે વ-
સ્તુની હાલતમાં નિરંતર બેઠતો ફેરફાર કર્યા કરે. માટે તે પ્રકાશ કાપેલાં
પ્રાણીનાં માંસપર પડવા માંડ્યો ત્યારથી, પ્રવાહી પદાર્થપર વહેલી અસર
ચાલુ થવાથી, પહેલ વહેણ લોહીના તથા પ્રાણીના ભાગ તાપે સુકાઈ ઉડી
જઈ બીજે ભાગ અંધાર જઈ કાઢેલા માંડે છે. એ માંસ જ્યાં સુધી હ-
વામાં ખુલ્લું રહે ત્યાં સુધી કાઢ્યા કરે છે; ને એ કાઢેલા બરેલાં લોહી
ને ખાઈ માણસ મજા મારે છે. માંસમાંતો ચામડાંને છીછડાં, શેરડીના
કુચા ખાવા તે નકામાં દાંત ને મોં દુખવવા જેવું છે; તેમજ આ માંસ
ખાવામાં છે. લહેજતર ને સ્વાદ માંસ-હારમાં લાગે છે તે ફક્ત તે માં-
સમાં સમાયલાં લોહીના છે. માટે ઉત્તમ સમજ શક્તિનાં મનુષ્ય એ જાણવું
જોઈએ કે, જો તે માંસ ખાતું હોય તો, તે જે કંઈ ખાય છે તે કાઢે-

૧ જથો. ૨ મજા. ૩ ખોરાક તરીકે ખાતું.

જે ભાગ શરીરમાં કાઢેલાં હોય, કે જે વસ્તુઓ શરીરમાં નકા-
મી થઈ જાય તેમનાં કાઢેલાં રજકણો લોહીમાં ભરાય છે તે સાથે તે
ફેફસાં અગાડી સ્વચ્છ થવા આવે છે. વળી તે લોહીમાં પિશાબ પ્રસેવ, પિત્ત
થવાના પદાર્થ ભેળાઈ રહેલા તે માંસના લોચામાં રહી જાય છે. માટે આ-
વું ગંદું લોહી ખાવાને કારણમાં મનાઈ છે (“જે પોતાની મેજે મરી જ-
ાય છે તેને, તથા લોહીને, તથા હુકરનાં માંસને ખાવા માટે તમને મનાઈ
કરી છે” — સુરો-૨); ને તેજ રીતે યુસાએ મના કરી છે (“સઘળાં માં
સનું જીવન તેનું લોહી છે, જે કાઢ તે લોહી ખાશે તેને લોકમાંથી જુદો
પાડવામાં આવશે Lev. 17-14. એટલાજ માટે પારસીઓ લોહી ખાતા
થી એટલુંજ નહીં પણ તેને અડકતા પણ નથી.

તું લોહી ખાયછે અને વ્યાધિ તથા દુઃખ દરદુઃખ પોતાનાં ઘરમાં ભરેછે. માટે માંસનો આહાર કરનાર લોકમાં જેમનાથી બની શકતું હોય તેમણે તેજ એ દુષ્ટ ખોરાકથી દુર રહેવું જોઈએ. લોહીનું બંધારણ ખોરાકની જાતપર હોય છે, ને ઘણાક વિકારનું મૂળ લોહીમાં હોયછે, તેથી લોહીમાં થતા બિગાડને લીધે શરીરમાં ન માત્રમ પડતાં દુઃખ દરદ થાય છે. આવાં અણુદીઠ દુઃખ પ્રાણીમાં ન થતાં હોય? પ્રાણીને વાચા હોત તો તે અજ્ઞાન મનુષ્યને કહેત પણ ખરાં, કે તેથી તેના આહારથી તેઓ દુર રહેત. માટે મનુષ્ય જે માંસ ખાયછે તે બહુકરી દુઃખ, દરદ, ને વિકારવાળાં લોહીનો ભંડાર ખાયછે. માટે આ બે દેખીતાં કારણ— ૧) છું હાય, ને ૨) જીવું વિકારી લોહી—ને લીધે યોગી માંસનો આહાર કરતો નથી.

આ સમગ્રી હકીકત પરથી સુસ્તર જન સમજી શકશે કે હરેક પ્રાણીને તેનાં શરીરનું સંરક્ષણ કરવા જેટલી સમજ શક્તિ તો કુદરતે બક્ષેલી છે, ને તેજવડે કુતરી, ગાય, બેંસ, બકરી, પોતાનાં જણેલાં બચ્ચાંને કોઈ અડકવા જાયછે, કે તેઓને પીવાનું હુલ્ય દોહવા જાયછે કે કડવા કે મારવા આવે છે; જ્યાં સમજ શક્તિ છે ત્યાં ખર્શ ખોટું વિચારવાનું મન રહેછે. માટે સમજી માણસે શિખાગણ લેવી જોઈએ કે કોઈપણ નિર્દોષ

૧ ખોરાક તરીકે ખાતું. ૨ સાઈ જાણનાર, સમજી.

ફ પહેલ્લે નંબરે તો અપચો થાયછે. જેમ બાંધો નબળો તેમ અસર વેહેલી થાયછે. એ અપચો ઘડીઘડી થવાથી મહેલી અસર એ થય છે કે દાંતના પારા કુલીને કળેછે, ને આખર દાંત સુડીને પડેછે—Graham's Lectures. જેમ ખાનું સ્વભાવિક તથા સાદું તેમ તેને જરૂરતાં વાર લાગતી નથી. આગલા જમાનાના લોકનાં હાડ જોતાં તેમના દરેકના દાંત અખંડ રહેલા જણાય છે—Sir John Sinclair. જેમના દાંત દુખતા હોય તેમણે ખોરાક પર વિશેષ લક્ષ આપવું જોઈએ.

† મૂળ કારણ એકે કોઈપણ જીવને દુઃખ ને દેવું કે મન ન દુખ વતું. ગાય બેંસકે બકરીને દુધ હોયછે તે તેમનાં બચ્ચાંનાં પોષણ માટે હોયછે. તે દુધ તેમને મારી કે પકડી કે બાંધી રાખી, મનુષ્ય હાય ખાતું દોહી લેછે ને તેનાં દહી, માખણ, ઘી બનાવેછે. માટે જ કરી સાંભ્રેક આ હાયની જણસો—દહી, માખણ, ઘી—ખાતા નથી. જે ઘણી આવો ઉઝો વિચાર કરે, તે માંસ કેમ કરી ખાઈ શકે? માટે માંસનો આહાર કરનાર લોકમાં જેમનાથી બની શકતું હોય તેમણે તો એ દુષ્ટ ખોરાકથી દુર રહેવું જોઈએ.

ગ્રાણીનું મન દુઃખવધુ* નહીં. આજના શિકાર સમવાનું શિખનાર જીવા-
નિવાઓએ આ વિષયપર બહુ વિચાર કરી ચાલતું જોઈએ.

કોઈ કોઈ વાર, ધણું ખરું, જગૃત અવસ્થામાં જે જે દેખાવો જો-
યા હોય તથા જે જે કૃત્ય થયાં હોય કે કયાં હોય, તે તે ઉધમાં, જે કે
ઉધતાં પહેલાં તેઓ વિષે વિચાર પણ લગારે ક્યો ન હોય, તોય, તે સ-
ર્વ દેખાવ તથા કૃત્ય આખેદુખ્ય^૧ અથવા તો શહેજ સ્વરૂપ પલટીને દેખા-
યછે. તેનું કારણ એછેકે એ દેખાવો તથા કૃત્યની પ્રતિમાર ચિત્તમાં જ્યા-
ર, તેમને ઠસાવવાને ઇચ્છા ન કરી હોય તોપણ મનોરંજક કે મન-મો-
હક કે ખીજ રીતની હોવાને લીધે, ઈસી ગદ્ય હોયછે ત્યારે તે, સૃષ્ટિ
ના આઘાત^૩ તથા પ્રત્યાઘાતના^૪ મોટા નિયમ પ્રમાણે, પાછી મન પ-
રથી ઉઠેછે ને જેવો જગૃતમાં દેખાવ જોયલો તેવોજ, પાછીમાં પડેલા પ-
છાયાનાં સ્વરૂપની માફક, દેખાયછે. આ પરથી સમજશે કે આ દેખાવની
ક્રિયા તે કંઈજ નહીં પણ સ્મૃતિનું પાછું મારતું જોરછે.

હવે સ્મૃતિના સંબંધમાં “ખાર” એટલે દ્રેપનાં અગતરો તે થુંછે
તે જાણવું જોઈએ. મત્સર^૫ તથા કોષ, જે લોહીના વિકારછે તે, અકેક-
માં મળીજઈ પોતાનાં હલકાં તથા નરમ સ્વરૂપ પર સ્મૃતિને વિટળાવી
રાખેછે, ને એ દેખાવને આપણે ખારનાં નામથી ઓળખીએ છીએ. એ

૧ તાદૃશ્ય ૨ છબી. ૩ મારેલું જોર. ૪ પાછું મારતું જોર.

૫ અદેખાઈ,

* એવાજ હેતુથી મુસલમાન લોક માંસહારી છતાં મહમદ પે-
ગમખરે હાજીએને આ પ્રમાણે ફરમાવ્યુંછે—“આ સાચા ધર્મિષ્ટો જ્યાં
સુધી હજ કરો ત્યાં સુધી કોઈ શિકારી પ્રાણી મારશે ના; તમારા-
માંનો જે કોઈ પ્રાણીને મારશે તેણે બે વાજખી માણસના ઈરાવ સુ-
જળ્ય તેનાંજ જેવાં પ્રાણી સાર જેટલા પણ અપાય તેટલા આપવા
પડશે...અથવા તો તેને બદલે પોતાનાં કર્મની દુષ્ટતાનો સ્વાદ જોવા
ઉપવાસ કરવો પડશે.”—કુરાન—સુરો ૫.

§ જે કોઈને આ વિષય પરની અમતકારિક બિના વાંચવી હોયતો
તેણે ઈબ્રાહમ બિન અધમ નામના વક્તીનો હેવાલ વાંચવો. જુઓ
Specimens of Arabian Poetry by Carlisle.

† કલાલને દારૂ વિષે, કુંભારને વાસણ વિષે, મહેતાજીને છોકરાંવિષે,
એમ મનુષ્યને પોતાના ધંધા પ્રમાણે, કરેલાં કૃત્ય અથવા તેમની ક્રિયા
દેખાયછે તે આ કારણે.

સ્મૃતિ તે પોતાની ઇચ્છા વિરૂધ્ધ કોઈ માણસ કે પશુ પ્રાણીએ કદી
 ઘેરનાં કર્મની હોયછે. માટે જે ઘડી સ્મૃતિ જાગૃત થાય છે તે
 ઘડી તેની સાથે ખાર પણ ઉભો થઈ રહેછે. સ્મૃતિ સ્વચ્છ અગ્નિની
 માફકછે. જેમ અગ્નિમાં દુર્ગંધ બાળી કે તે અગ્નિ બગડેછે ને પોતાના
 રંગ રૂપ બદલેછે એટલુંજ નહીં પણ તેની પાસે રહેનારની તબિયત પ-
 લુ બગડેછે; તેજ પ્રમાણે સ્મૃતિ જેની સારી શક્તિમાં ક્રોધ તથા દ્વેષનો
 અભાસ લાગી, તે બગડી જાયછે, ને જે મનુષ્યમાં તે રહેછે તેનું મનપણ
 ખરાબ કરી વિકારી બનાવી દેછે; માટે ખારથી દુર રહેવું એ સાચું છે.
 છેવટે જે સુખ જન શહેજ વધારે વિચાર કરશે તો તે પોતે જાણશે કે
 માણસ કે બીજું પ્રાણી જેમ ખારીજ હોય તેમ તેની યાદદાસ્ત શક્તિ
 તેજ હોયછે; ને એથી ઉત્તરું, જેમ આદમી વિસર ભોળું કે એલિયું
 તેમ તેની યાદદાસ્ત કમ, અને સ્મૃતિ તેમાં એછો વખત ટકનારી
 સમજવી. યોગી એક કાને સાંભળી બીજે કાને કાઢી નાખવા
 (Forgive and Forget) નો ગુણ વધારે પસંદ કરે છે, કારણકે
 તે ધારણ કરવાથી માણસ વિકારમાં લપટાતું નથી, અને નિરાંતે સુએછે.
 સંસાર-અવસોકની જન આ પરથી શિખામણ લેશે કે ખારીલાં અપદમી
 ને વધારે ચીડવતું નહીં, ને તેની સાથે બનતાં સુધી કંઈપણ પુરાઈ ક-
 રવી નહીં, કારણકે તેનાં મનની ખરાબ સ્થિતિથી, શહેજ વખતની બુ-
 રાસ તે કદી ભુલતું નથી, ને તેનો બદલો વેર બાવે લેવાને ઝુઝાડા માર્યા
 જ કરેછે; અને ભોળાં દિવનું આદમી તે કંઈ સમજતું નથી. હવે ખા-
 રીલાં આદમીને સારી સ્મરણ શક્તિનો નેટલો ફાયદો મળેછે, તેટલોજ
 બીજી રીતનો તેને ગેર ફાયદો થાયછે. તેનાં પર પડેલાં દુઃખ (જેવાંકે
 ભાઈ, બહેન, માંબાપ, છોકરાં. કે ખ્યારી અર્ધાંગનાના વિયોગ કે મોતથી
 નિપજે તે), પોતાનાપર જુલમી ત્રાસ પડેલો તે, વિપત્તિ ગુજરેલી તે, કે
 ઇશ્વર—કોપ વરસેલો તે સંબંધીનાં સઘળાં દુઃખ, બ્યારે કંઈ તેવો અ-
 વસર આવ્યોકે નજરની આગળ આવી પડેછે; તેને દિલગી ર કરી તાવ
 સતાવ રી ઘણી વેળાતો રડાવેછે. તે પોતે સામા બોલનાર આદમીને
 કહેછે તારો ‘આ બોલ તો કદી કાળે ભુલનાર નથી’ તેમ તે બોલ તે-
 નાથી ભુલાતો નથી. તે બોલ તેનાં દિલમાં હમેશ ખટકયા કરેછે; ને જે

જે ક્ષમા કરી પિસ્મૃત થતું; ફર ગુજર કરી ભુલી જતું.

ખોત મોટાં દિલવાળું આદમી અખાત કરી ભુક્ષી જાયછે તે તેનાં દિલ-
માં, ખારની વૃત્તિ ક્યારવાને લીધે, ઉંઘતાંકે જાગતાં પ્રગળ્યા^૧ કરેછે; તે-
નાં છુપાં બળતરાંએ તેનું લોહી હમેશ શહેજ ઉઠાવતું રહેછે; છાતીએ શ-
હેજ શહેજમાં ઉઠાવત ચટી આવેછે; ને આખર સ્વભાવ બળિયેલ થઇ
જાયછે. તેને સામા આદમીનું સાઈ જોવા ગમતું નથી. તેનાં દિલમાં ખુરં
ધમ્ધમા કરવાની ટેવ પડી જાયછે. કોઈનું ભયું થયું જોઈ પોતાની હાલ-
ત તથા જીંદગીપર અફસોસ કરેછે; ને એમ કરી મનો-વિકાર, જેમને
હરદમરે દખાણુ તથા કાબુમાં રાખવાં જોઈએ તેમને જગૃત બનાવી હાથે
કરી હરાકેરે છે. માટે વિવેકી જને ખારનો પાડોસ રાખવાથી દુરજ
રહેવું, એ તેના વિવેકને ઘટતી વાતછે. ખારને લીધે છુપી દુશમની તથા
વેર ભાવ રાખવાની ટેવ પડેછે; તથા દુષ્ટ કર્મો કરવાનો સંભવ મળેછે.
જેમ કોડો લાકડું હળવે હળવે કોરી ખોખું બનાવેછે, તેમ એ ખાર
કાળજી કરેછે.

માણસનાં દિલમાં કેટલીકવાર ખતરો આવે છે, ને એ ખતરોને
લીધે ધમ્ધાનું બળ તુડી જાય છે. એ ખતરોને લીધે ધમ્ધાવડે ધારેલાં
કાર્યની પ્રાપ્તિ થવાને બદલે ધણીકવાર પ્રતિકાર્ય^૩ થાય છે. ધલમ ચલાવ-
નારા, તેમજ સ્વામીને પા દરકોઇ મોહાવતવાળા આદમીને હાથમાં લેવા
દત્તી સ્ત્રી, કૃત્ત કરતાંજ દિલમાં ખતરો કે દગદગો કે વસવસો કે સંશય
આવી જવાથી, ધલમનો ભોગ પોતેજ થઇ પડે છે; માટે મેલી વિદ્યા
સર્વ ધર્મમાં ધિક્કારી છે તે આટલાંજ કારણને લીધે. હવે એ ખતરો કેમ
પેદા થાય છે તે જાણવું જોઈએ. ફેફસાંપરથી ધ્યાનનો પ્રવાહ જેનો ઘસારા
સાથે ચાલવા માંડે છે કે એકદમ ધારેલા વિચારથી ખીન્ને ઉલટ વિચાર
અધવચ્ચે આવી સામો થાય છે, તેથી પહેલા ચાલેલા વિચારની ગતિને
તે પાછી હાથે છે અને તે પ્રથમ વિચાર બ્યાંથી નિકળ્યો ત્યાંજ જોરમાં
જઈ પાછો મારે છે; એ પ્રત્યાઘાતને લીધે પ્રથમની ધમ્ધાનું ઉત્પન્ન કરેલું

૧ ધીમે ધીમે સળગવું. ૨ હમેશ, દરપણે. ૩ ઉઠવું, ફળ, અસર.

ફેફસાંક વાર ખતરો નથી હોતો ને મન દૃઢ રહેછે તોય આવ
દશા થાયછે તેનું કારણ આ છે. વીર સાધતાં કંઈક ખામી રહી જાય
તેથી તે દુઃખ દેછે, કે તે વીર ખુશી થઇ જવાથી તે માણસનું મન
હદપાર વશ કરી દેછે તેથી તે ધ્રુવડ જેવું થઇ જાયછે. એમ “લેને ગ-
દ પુત એર ખોયા ખસમ” થઈને ઉભું રહેછે.

બળ નબળું થઈ તુટી પડે છે. માટે પ્રાર્થનારૂપી ઇચ્છા-દર્શક^૧ બંધુતરે દિલમાંથી નિકળતી ઇચ્છાના પ્રવાહને જોરમાં લાવી તે પ્રવાહને દિનપ્રતિ દિનર સંચળ કરવાને શિખવે છે; તેથીજ ફરી યોગીનું મન પોતાના અભ્યાસને લીધે જેવું કરવા માગે તેવું મક્કમ^૩ રહેછે, ને એ મક્કમપણું ઉપરજ ઇચ્છાની મહત્વ^૪-ઉપજનવવાની શક્તિ આધાર રાખેછે, એ શક્તિ વડે તેનાં દિલમાંથી જે મોં વાટે નિકળ્યું તેજ થઇને ઉભું રહેછે. ઓલિયાં આદમીનાં મોંમાંથી બહુધા^૫ નિકળે છે તે થાય છે, તે એજ નિયમથી, કે તેમાં જુદાણું, દગલઆજી, લુચ્ચાઈ, દોંગાઇનો ઘણો ભાસ હોતો નથી તેથી ફરીને વિચારતી કે બોલતી વખતે દિલમાં ખતરો લાવે નહીં કે મનને સંકોચે નહીં, ને જે બોલ નિકળ્યો કે તે જોરમાં “એધડક” નિકળે છે ને તેથી તે ફળે છે. વળી આવા કુદરતી નિયમનો લલાવો લેવાને વિવેકી ધર્મિષ્ઠ જનો પરણતાં જોડાંપર કે છોકરાંને ધર્મમાં લેતી વેળા, કાઈ વય-વૃદ્ધ^૬ ભલાં મનનાં અસ્થાવાળાં, નિષ્કર્ષી, તનદરસ્ત, સાચવટ પાળનાર આદમી પાસે આશિર્વાદ દેવડાવે છે. હવે ખતરા તથા સંશય અને દગ-દગા તથા વસવસો વચ્ચે ફેર એટલોજ છે કે, ખતરાના પ્રવાહનું જોર એકદમ ને એકજવારની ક્રિયાસાથે લાગેલું હોય છે, અને વસવસાનું^૭ જોર ઘડી ઘડીની આલુ ક્રિયા સાથે લાગુ રહેલું ને નબળું હોય છે. જો-એક રખરનો દડો પથરની જમીનપર માર્યો હોયતો પહેલો જે ઉછાળો તે પાછો મારે છે તે ખતરાના આંચકા જેવો છે, ને છેક છેવટે જમીનની લગોલગ ફરી ફરી મારી ઉછાળાનું જોર રહી જાય છે તે વસવસાની ગતિ જેવું છે. માટે સારાં માણસે શુભ કાર્ય કરતી વેળા જરા કે તલમા-ત્રપણુ વસવસો કે ખતરો મનમાં લાવવો નહીં; જે કંઈ કરવું તે પુરતી સંપૂર્ણ ઇચ્છાની સંચળ શક્તિ સાથેજ કરવું. જે માણસ દવા પીએછે ને પીતાં મનમાં ખતરો લાવેછે ત્યારે જે માટે તે ડરે તેજ તેતે પહેલું થાયછે, તે પણ અનિયમપર. તે ધારે કે મને ઓકારી આવશે કે તાવ આવશે, કે ન પચશે, કે પેટ આવશે તો તે મનની સ્થિતિ પ્રમાણે તેમજ થાય છે. એનું કારણ એ છે કે કુદરતી રીતે હવાની આલતી ક્રિયાની સાથે, પીએલી કે ખાધેલી દવાનો કસ જઠરમાંનાં વિકારી, ખગડી ગયલા,

૧ ઇચ્છા દેખાડનાર. ૨ દહાડે દહાડે. ૩ દઢ. ૪ મોટાઇ.
૫ બહુ ફરી ૬ ઉમ્મરે ધરડાં. ૭ સૂટેલ. ૮ હોજડી-પેટ.

રસ સાથે બળ્લ જઈ નવિન^૧, પણ કુદરતીના જેવોજ, જેમ્હતો રસ શરીરની સુખાકારી મેળવવા પેદા કરે છે. હવે વસવસો શરીરમાં હવાની કુદરતી ક્રિયાને બગાડી દે છે તેથી ધારેલાં ફળની પ્રાપ્તિને બદલે માઠી અસર ઉપજાવે છે. જેમ જેમ ખનરો મનને સળવાવે છે તે કંટક^૨ માફક બોકાયા કરે છે, તેમ તેમ તેની અસર, (એટલે અમુક વિચારના પ્રવાહનું) બળ ફેફસાં પર વળગી રહે છે તે વળગણુ) એક પ્રતિમાની માફક ઉભુંજ રહે છે. જો માઠો વિચાર હોય તો તે માઠું કરે છે ને સારો વિચાર હોય તો તે સારું પ્રતિકાર્ય^૩ ઉપજાવે છે. જેવી વસવસાની ફરી ફરી ચાલતી ક્રિયા દરદીને પીડાવે છે, તેવી તે વિદ્યા-અભ્યાસીને દુઃખ દે છે. હવે એ દુઃખ કંઈ વસવસાથી તેને થતું નથી પણ તેના ધોરણે ચાલતી શ્વાસની ક્રિયાને લીધે થાય છે. જો અભ્યાસી ખાતાં ખાતાં કે પીતાં પીતાં જાય છે તો જે પ્રાણવાયુ^૪ તેનાં શરીરમાં કુદરતી રીતના નિયમ પ્રમાણે અને કુદરતી રીતે જવો જેમ્હતો, તે પ્રમાણે તે જતો નથી. પણ ચોપડીમાં આવેલાં વિચારની ક્રિયા પ્રમાણે જો પ્રાણ વાયુ તુટતો તુટતો ને અચકાતો અચકાતો જાય છે એથી જઠરમાં અન્ન-રસ,^૫ કસવાળો પેદા થતો નથી. ને તેથી ખાધેલું તેને પચતું નથી.† શરીર વ્યાધિને પાત્ર થાય છે અને મોંપર પાણી રહેતું નથી. હવે એથી ઉઠેલું જે અજ્ઞાન માણસો કાચું, ગંધાતું, ઠંડું, અણધરતું “બેધડક” ડાંબિના ખાય છે તે પથ્થર જેવાં રહે છે. અને ઘણી વેળા તેમને કશું થતું પણ નથી; એ બેધડક-રીતો ફાયદોપણ આ નિયમે મળે છે. થોડીક આ અસર લોહીના વિકારથી આપણે ઉત્પન્ન કરી શકીએ છીએ. આપણી મરજી પ્રમાણે લોહીને ગતિ આપી, ધારીએ તો કામ, ક્રોધ, મત્સર ઈત્યાદી ગમે તે દિલમાં ઉપ-

૧ નવું ૨ કાંટો. ૩ સખી. ૪ સખી અસર. ૫ જે વડે પ્રાણ ચાલે તે વાયુ. ૬ ખોરાકમાંથી ઉપજતા રસ.

† આ ક્રિયાથી લોહીનાં ફરવામાં ફેર પડે છે તેથી એ અપચો થાય છે. ખાતી વેળા લોહીનો જુસ્સો હોઝડી તરફ વિશેષ રહે છે, એવામાં ધ્યાન બીજી તરફ દોડયું કે “તેના વિચારે” લોહીના જુસ્સા મગજે પણ રહે છે. આથી જેમ્હતો લોહીનો જુસ્સો એક ઠેકાણે પુરતો ન રહેવાથી અજ્ઞાનાં બી રોપાય છે. એવું ન થવા પામે તે માટે પારસી લોક “બાજ ધરી” ને ખાચે એટલે ખાતાં કશું બોલતા નથી, ને હિંદુઓ શ્રાવણુ ને પુરોહિતમ માસમાં મૌન બોજન કરે છે.

જાતી શક્તિએ છીએ; તેમજ મગજ મારફતે લોહીવડે મનપર સારી માડી અસર, લોહીને તેવીજ ગતિ આપી, ઉપજાવી શક્તિએ છીએ. હવે એ ખતરાનો મોટો આકાર બનાવીએ તો શું થાય તે જાણવું જોઈએ.

ખતરાનું મોટું રૂપ ક્ષાણ તથા દહેશત છે; ને એ કરતાંએ મોટું રૂપ “હેબક” છે. ખતરાની ગતિ આંચકા જેટલી હોય છે. ને હેબકની ગતિ એકદમ જોરવાળા ધક્કા કે હડસેલાની ગતિ જેવી છે. કોઈ ખ્યાર માણસનાં મોતના, ખોટના, પોતાનાં સંબંધવાળાં મનુષ્યના જીવ સટા સટાનાં દુઃખ ઈત્યાદિના સમાચાર કાને પડતાંજ માણસનાં મનમાં તે ખતરાનો મોટો વિચાર, જેમ એક મોટાં નગરાંપર જોરમાં દાંડો મારે ને છાતીમાં જખરો ધબકારો થાય, તેમ તેવો ધક્કો તે માંડા વિષયનો વિચાર મારે છે; તેથી કરી માણસ ક્ષાણ કે હેબક ખાધ નિચે પડે છે, હોદ્ધે ખસી જાય છે, કે પેટ આવી જાય છે. જેમ માણસનું મન દહ તેમ તેન પર એવો ધક્કો લાગવાનો સંભવ ઓછો. જેમ માણસ અસંતોષી, અધીર, પોચું, અને ચળિત સ્વભાવનું તેમ આ માડી અસર ઉપજાવતો સંભવ વધારે રહે છે. માટે દરેક વિવેકી માણસે મનને ધીરે ધીરે દહ કરવું જોઈએ. દહતા મનમાં કેમ લાવવી તે આવડતું હોય તોજ સખળ ઇચ્છા મનમાંથી નિકળે, દહતા હોય તોજ સ્મરણ શક્તિ વિશેષ ટકી શકે છે. દહતા એટલે શું? અમુક વિચારનો પ્રવાહ જે ફેફસાં ભણી ચલાવ્યો હોય તેને ત્યાંનો ત્યાં સજ્જડ દાખી રાખવો તે. તે જો પાછો ઉભો થાય તો દહતા રહેતી નથી; ને પછી મન ચંચળ, ને મતિ ડગડગતી, થઇ જાય છે, સ્ત્રી જાતિની બહુ કરી નખળી ક્રાંતિ તથા પોચા સ્વભાવની ટેવને લીધે તેની મતિ અસ્થિર તથા મન ચંચળ રહે છે; ને એવી ચંચળતાનેજ હિંદુ યોગી મનની “ક્ષિપ્ત હાલત” કહે છે; ને ક્ષિપ્ત હાલતને લીધે જ મોહ-જાળમાં તે ફસે છે, નજદીક દેખાતા લાભની પ્રાપ્તિની આશામાં નાનાં કુર્મ કરતાં આંચકો ખાતી નથી, અગાડી ટકો મળવાનો હોય તે છોડી તરત ફક્ત પૈસો મળતોજોવાને આનાંદિત રહે છે; કલ્પનાને જે દીક અને સુંદર લાગે તેમાંજ કલ્યાણ તથા સુખ માને છે; જરા સુખે હસે છે ને થોડાં દુઃખે રડે છે; એક વસ્તુપર જીવ લાગ્યો તે લીધી કે વળી બીજીપર જીવ દોડાવે છે, અસંતોષી રહે છે, દિલે અધીર રહે છે, ને એ

વા ધણુક અવગુણ તેનાં મનની સારી માડી સ્થિતિ તથા સંગત પ્રમાણે તે સંપાદન કરે છે. માટે દરેક સમયે સ્ત્રી તથા પુરુષે દૃઢતાને વળગી તેને ધીમેધીમે વધારવાની ટેવ પાડવી જોઈએ. એ ટેવથી* સંતોષ, ધાર-જ, સમુદી, પાંસરી સમજશક્તિ, ઠરેલ સ્વભાવ, વિચારશીલતા, ધારણ કરી શકીએ છીએ; ને તે ઉપરાંત દુઃખ, દરદ, સંકટ, તથા વિપત્તિ વેઠવાની સહન શક્તિ વધારી શકીએ છીએ.

કેટલાંક માણસ હેયકે તરત મરી જાય છે તેપણ એજ નિયમે, કે દમનોડું આંચકો બહુ જોરમાં વાગે છે તેથી રક્તસ્થર ફાટી જાય છે ને ચાલતો પ્રાણ બહાર નિકળી જાય છે.

આ જોરમાં વાગતો આંચકો જોવો હેયકનો હોય છે તેવો વળી ખુશી યાને “ હરખનો ” હોય છે. સોરતીનું ધનામ, વેપારમાં એકદમ ધણું નફો, મોટી દોલતનો વારસો, મળતાંજ ધણુંક માણસો ધેલાં થઈ જાય છે. તેમની મતિ ફરી જાય છે, કે તેઓ મૂઝાઈ પામે છે. કે મરી જાય છે. એ સમયે ઉપર વર્ણવેલા એકદમ જોરવાળા આંચકાના ધોધારાને લીધેજ થાય છે. કેટલીક કામિનીજ પ્રિયા, પ કામાતુર હોવાથી, પ્રિતમને જ દેખતાં, કે તેના આવવાનું સાંભળતાંજ, હર્ષ-નિમગ્નતા પામે છે, ને તેથી ધણીક વેળા અણધારી વ્યાધિ પેદા થાય છે, એ સહ આ નિયમે થાય છે.

માટે નબળાં મનનાં આદમીએ જીવને મક્કમ રાખવાની ટેવ પાડવી; અને જરા જરામાં ધારતી કે ફાળ ખાવાની કુટેવ છોડી, મન દૃઢ કરવાને શિખવું જોઈએ.

૧ મેળવવું. ૨ અંતઃકરણ. ૩ બે ભાની. ૪ ઈશકે ઉશકેરાયલી સ્ત્રી. ૫ ખ્યારી સ્ત્રી. ૬ ખ્યારની આતુર. ૭ ખ્યારો પુરુષ. ૮ હરખમાં ડુબી જવું તે.

* માણસ જ્યારે એ ટેવનો ખોટો ઉપયોગ કરે છે ત્યારે તે વકટ બને છે, વેર લુહતું નથી ને ફૂર થતું જાય છે. જો પુરુષનું મન પણ ચંચળ ન હોત તો વઢવાડ, મારા મારી, ગાળ, દુઃખ દરદ લુહત નહીં ને તેથી એક બીજા સાથે શત્રુભાવે રહેત; ને એકેકનું લોહી પીતાં પણ તૃપ્ત ન થાત.

§ એ અચાકાએ મગજના થડમાં ધક્કો લાગે છે તેથી ત્યાં તંતુઓમાં ચૈતન્ય વધી પડ્યાને લીધે અંતઃકરણ ઉશકેરાઈ જાય છે. એવામાં કોઈ નસ નબળી થઈ ગઈ હોય છે તે ફાટી જાય છે ને લોહી નિકળી પડે છે.

દહતા તથા નિર્દય મનની સખ્તી, એ બેમાં કિંચિત ફેર છે. એ ફેર, તેમની આત્મની શ્વાસ-ક્રિયાનો દેખાવ જોતાં, દહતા શુભ કર્મ કરતાં ને નિર્દયતા કુર્મ (મક્કમ વેરભાવથી) કરતાં, મનનું એક તરફ ચોટવું બળશુ જોઈ કહેતાં, કંઈ નથી. દ્રવતામાં શાંતિ રાખવી પડે છે, ને નિર્દયતામાં મનોવિકાર ઉશ્કેરવા પડે છે. શ્વાસમાં આત્મની ક્રિયા એકજ છે, પણ દગ સામ સામા હોવાના મળે છે.

હવે યોગના આઠ નિયમ પૈકી છેત્રા ત્રણ નિયમ જોતે હિંદુ યોગી અંતર સાધન કહે છે તે આ વિષયના સંબંધમાં જણાવા જોઈએ. એ ત્રણ નિયમો ચિત્તની હાલત વિષેના છે. ચિત્ત એટલે શું? કલ્પિત, કે નજરે દેખાતા, કે ણીજી હૃદયે જણાતા, અમુક વિષય પર વિચાર યાને મનની ક્રિયા ચલાવ્યા કરવી તેનું નામ ચિત્ત. અંતર સાધનને મુસલમાન સાલેક “હવાસે ખાતેન” એટલે દિલની અંદરના હવસ કરી કહે છે, ને તે હવસ^૧ તેઓ પાંચ જ્ઞાતના ગણેછે, અને તેમાં ચિત્તને પણ ગણ્યું છે, દુઃખ, સંકટ, કે વિપત્તિને લીધે જ્યારે મનુષ્યનું ચિત્ત ભ્રમ થઈ જાય છે, ત્યારે તેણે જે વિષય પર વિચાર કરવો જોઈએ, તે વિષય પર વિચાર કરવાની તેની શક્તિ નબળી થઈ જાય છે આથી કરી એકજ વિષય પર તેનાં મનની ક્રિયા “અખંડ” આત્મની નથી, પણ તે જરા જરા આ લી ભ્રમતી રહે છે. યોગી જ્યાં પોતાની નજર ઠેકવે છે ત્યાં તેનું ચિત્ત અચળ રહે છે. જો તે લહય પર નજર રાખે છે, તો તેનું ચિત્ત છાતીમાં રહે છે; જો તે નાકની ઘાંડી પર નજર રાખે છે તો ચિત્ત નસકોરાં આગળ રહે છે; જો તે નજરે, મુસલમાન સાલેકની મીંદક, એ ભવાંની વચ્ચે રાખે છે તો ચિત્ત છેક મગજ તરફ રહે છે.^૨ જ્યાં તેનું ચિત્ત રહે છે ત્યાં તેને દીવાના જેવો પ્રકાશ બહુ વખતે માલમ પડે છે; એ પ્રકાશને હિંદુ યોગી આત્મા-દર્શન^૩ કહે છે. એ પ્રકાશ શું છે તે તેની ઘટતી જગાએ કહેવામાં આવશે. દરેક આદમી યોગ આસન પર બેઠો ને એવું ચિત્ત રાખ્યું કે જ

૧ હવસ એ અરબી ભાષાનો શબ્દ છે ને તેનું અન્ય વચન “હવાસ” છે. ૨ આત્માનું દેખાવું

જુઓ પાંચમાં પ્રકરણની છેવટે.

૩ આ ક્રિયા ઉપર ચાલતાં ફેટલીક વેળા પગનું લોહી ઉપર ચડે છે તેથી કામ ઉશ્કેરાય છે, પણ તે વિકારના જોરસાને દબાવવો, ને તેમ કરતાં થોડેક વખતે બાહ્યાં, વિજળી જેવા ચમકારા, ને કંઈ કંઈ આકારો તમારા ત-

આત્મા-દર્શન થાય છે એમ નથી. જો તેણે અભ્યાસવડે અગાડીથી દૃઢતા મેળવી હોય છે તોજ તેને માલમ પડે છે. તે દેખાતાં પહેલાં દરેક ઇન્દ્રિ સુસ્ત તથા મંદ થઈ જાય છે, કે બીજી તરફ ચિત્તને ખેંચાવાનો કે વિચારની આવૃત્તી ક્રિયામાં નડ નડવાનો સંભવ ન રહે.

હવે ઉપર વર્ણવ્યા પ્રમાણે તદ્યપર કે નાકની ઢાંડીપર, કે બંને ભવાંની વચ્ચે કે કોઠપણુ શરીરના સવળ પડતા ભાગ પર ચિત્ત ચોંટા. તું તેને યોગી “ધારણા” કહે છે. એવી રીતે એકી નજરે ચિત્ત એકજ વિષયમાં પોરવી રાખવું ને તેની “તાનતા” કરવી તેનું નામ “ધ્યાન” છે. ધ્યાન કરવાવાળા શરીરના કોઈ ભાગની સાથે અભિન્ન^૧ ભાવથી રહેવું તેને “સમાધિ” કહે છે. એમાં એકાગ્રચિત્ત જોઈએ. જ્યારે ચિત્ત કોઈક અંતરમાંની વસ્તુને ધરીને, હવાથી હાલ્યા ચાલ્યા વગરના તુફાની કાનસમાં રાખેલા દીવાની જેત પ્રમાણે સ્થિર રહે છે. ત્યારે તે સ્થિર હાલતને આર્યજનોએ “યોગ” કહ્યો છે ને એનું નામ ને સમાધિ છે. સઘળી મનોવૃત્તિને રોકી એક કોરે દાખી રાખી, અમુક વસ્તુપર તીવ્ર ભાવના તથા ધર્મજન ચિંતન^૩ કીધાથી અંતરની ખુબીઓ માળસને જણાય છે. સઘળી ખુબી શ્વાસની ક્રિયામાં જોવાની છે. યોગી આંખો બંધ રાખી સ્વચિંતન^૪ કરે છે. આંખ બંધ રાખવાનું કારણ એટલુંજ કે બહારની વસ્તુ જોવામાં ન આવે તો તેનાપર વિચાર કે મન જઈ શકે નહીં. કોઈ પણ વસ્તુ આપણી નજરે પડી કે તરત તેનો વિચાર સ્વભાવિકપણેજ આવવાનો, માટે યોગી આંખ બંધ રાખે છે. તેનો મૂળ હેતુ એ કે પાંચે બહારની ઇન્દ્રિ સુસ્ત કરવી. કે અંદરની આંખ ખુલે, જોવું, અડકવું તથા ખાવું એ ત્રણ તેના અભ્યારમાં રહે છે. પણ સુધવું, ને સાંભળવું એ તેના અભ્યારમાં રહેતાં નથી, તોય તેમને વશ કરવાને. ૨ સંસ્કૃત ૧૧ ગી, પરંતુગાર નમાઝી હસલામીઓનાં કહેવા પ્રમાણે, નાક તથા કાનમાં આંગળીઓ ધાલી તેમની ક્રિયા, પ્રાર્થના કરતાં બંધ પાડે છે. હાલના બાંગ દેનારા આવૃત્તી આવેલી વિધિ પ્રમાણે એમ કરે છે તેપરથી સમજી

૧ જુદું ન પડે તેવું; એકજ. ૨ એક ઠેકાણે એકજુથયલુ
૩ ઉડો વિચાર. ૪ જ સાથે વિચાર કર્યા કરવો તે. ૫ બાંગ દેનાર.
૬ અંધારામાંથી નિર્ગમી આવશે, પણ તે પર ધ્યાન ન આપી સીધી ક્રિયા છોડવી નહીં—Temple of Rosy Cross p. 216 આઝર કહેવાન પણ એવું જોયલું પોને વસવે છે. જુઓ દીન અવીજોહ - પાનું ૧૮૩.

માણસ તેમાં મોગનો પાત્રો જોઈ શકે. જે સાલેક હોય છે તેજ આવા ઉં
રા બેઠ પુરત સમજી શકે છે.† તેઓ કિબ્બો કરે છે, ને એક તરફ નજર
રાખી ચિત્ત એકાગ્ર કરવા માટે છોડે તે પ્રાર્થના કરતી વેળા ડાબો પગ પ-
છાડી નાખી બેસે છે તે યોગનું સિંહાસન સમજાય છે. એમ સઘળા ધ-
ર્મનું બંધારણ યોગ પરજ છે, તે પાછળ જણાવવામાં આવશે. હવે સુધ-
વાની તથા સાંભળવાની અડચણ મટાડવાને યોગી એકાંત, અંધારી, સુન-
કારર, જગા પસંદ કરી રાતનો વખત પોતાના અભ્યાસમાં કાઢે છે. તે
મ છતાં એ હરદો^૩ ઈંદ્રિય, આંખ બંધ રાખવાથી મંદો^૪ આવી જાય.

૧ જેની સામા મોં રાખી મુસતમાન (મસીદમા) પ્રાર્થના કરે છે તે.

૨ સુપ, ૩ બંધે, ૪ સુસ્તિ.

† મહમદ પેગમબર પણ યોગી હતો તે તેનું સખી
દિલ અને ગુફામાં એકાંત બેસી રહેવાની તથા અરધી કે પોણી રાત સુધી
પ્રાર્થના તથા મનસોચ્યારણ કરવાની તેની^૫ ટેવ કહી આપે છે. એ પેગ-
મબરને સસારની રાજદારી ખટપટનો સંબંધ રહેવા છતાં જે તેણે
અંતર દૃષ્ટીએ જોયતું વર્ણવ્યું છે તે યોગી વિદ્યાર્થી માટે સાક છે.

§ આ ફક્ત સંસારી આદમીને મળતો ફાયદો છે. યોગીને એથી
જુદોજ ફાયદો થાય છે, અને તે એકે તેની અંતર-દૃષ્ટિ તેજ થઈ ખુલ્લું
મોટું થઈ ધઈ, ને તે શક્તિ વડે પ્રાર્થના ઝટ અસરકારક થઈ પડે-
છે. જેમ ઝગકાટ મારતી વસ્તુ પર નજર ઠકે, તેમ અંતર-દૃષ્ટિ (clairvoy-
yance)ની હદ લંબાતી જાય છે. એટલાજ માટે હિંદુ સુર્ય તથા અગ્નિ
જેવા પ્રકાશિત પદાર્થની, તથા પારસી સુર્ય, ચંદ્ર, પાણી, અગ્નિ જેવી
નુરાતી ચીજોની, સન્મુખ તાકીને પ્રાર્થના કરે છે.

“સંપ્રજાત અંતર-દૃષ્ટિ (conscious clairvoyance) કે સ્વપ્ન-સ-
મા દેખાવ, અનેક પદાર્થોને તાકીને જોવાથી ઉત્પન્ન થાય છે; તેમાં બિ-
હોરી વસ્તુઓ, ધાતુની કે કાજળવાળી સપાટો, કે ચમક્યા ગુણવાળાં પા-
ણી પર એકી નજરે જોવાથી ઘણીજ સહેલાઈથી ઉત્પન્ન થાય છે.

“બહુ વખત પર મરી ગયલા પુરોના, ગત કે અવગત થયલા
આત્માઓના, અને લખેલા કે છાપેલા અક્ષરે દેખાતા સવાલના જ-
વાબોના ચમત્કારિક દેખાવો જે બિહોરી વસ્તુમાં દેખાય છે તે વિષે હજી
કંઈ કહ્યું નથી” — Animal Magnetism by Dr. Gregory.
મુસતમાન ઇત્તમીઓ હજરત ભરી એવાજ દેખાવ ખુલ્લા દેખાડી શકે છે.
જેમ જેનું દિલ હલકું (sensitive) તેમ તેની દૃષ્ટિ વહેલી ખુલે છે. પ્રા-
ચીન ધરાનીઓ આ હિંદુ જ્ઞાન સમજતા હતા. તેથી જ્યારે તેમનો મોઢ
પહેલવાન પ્રદેશ નિકળી જતો અને તેનો કસો પત્તો લાગતો નહીં ત્યારે

છે. આંખો બંધ રાખી કે શહેજ વખતમાં સાધારણ આદર્શને ઉંધ આવી જાય છે. કારણ કે તે વખતે કોઈ પણ ઈંદ્રિય પાસે આપણે કામઃક-સાધતા નથી, તેથી તે પોતાની મેજેજ સુસ્ત બને છે. કામવગરના આદર્શને બડી ધડી, કે વિશેષ ઉંધ, હોય છે. તે પણ એજ નિયમે હોય છે.

હવે એ પાંચે ઈંદ્રિયો-આંખ, નાક, કાન, આમડી તથા જીભ-શાથી અને કેમ સુસ્ત થાય છે તે જણાવું આવશ્યક છે. ભેજમાંથી નવ ઝીણી તાંત જેવી દોરી જેને તંતુ કહે છે, તે નિકળે છે તે પાંચે ઈંદ્રિય સાથે જોડાયેલી છે. તેથીકરી એ દોરીઓપર જે અસર થાય તે તરત મગજમાં, વિજ્ઞાનીના પ્રવાહ માફક, દોડી આવી જણાય છે. માટે જે મૂળમાંથી એ દોરી નિકળે છે તે મૂળનેજ ઉંધવડે સુસ્ત કીધું હોયતો તેમના છેડા પોતાની મેજેજ સુસ્ત તથા મંદ પડી રહે છે. લકવથી શરીરનો બેટબો ભાગ સુત મારતો હોય છે તેટલા ભાગના તંતુમાં જખમ હોય છે. તે જખમને લીધે ત્યાંની અસર મગજે પુગતી નથી. તે ભાગપર ચમડી તોડીએ તોય દુખાવું નથી. તેજ પ્રમાણે ઉંધમાં ચાંચડ, માકડ, જીભ, કે ધ. શ્વેતકાર ઉંદર કરડી જાય છે તેપણ માલમ પડતું નથી, કારણ કે જ્યાંથી એ દોરી નિકળે છે, તે મૂળજ સુસ્ત રહે તો પછી જે ભાગમાં એ દોરી ગઈ છે. તે ભાગો તેના કરતાં વધારે સુસ્ત તથા મંદ પડી રહે એમાં શું નવાઈ? આછી વધતી ઉંધ પ્રમાણે ઈંદ્રિયની આછી વધતી મંદી રહે છે. ઘણાં ઉંધવાળાંને મારતાં કે ખુમ પાડતાં પણ તેઓ જણતાં કે સાંભળતાં નથી. કુતરાંની જેવી થોડી ઉંધ વાળાં જરાકમાં જખમને હે છે અને થતી કે થયેલી વાત સીત જણી શકે છે માટે એ પરથી જણવું જોઈએ કે બાન તથા અકલ્પ-હોશીઆરીનું ઠેકાણું ભેજું

એક અમુક વાસણમાં એકસ કિચ કરી જેતા તો તેની હાલત, તેનાં દુઃખ સુખ, સ્પષ્ટ નજરો નજર જોઈ શકતા, તે પણ આની જ રીતે. સર્વે નુ શરીર કલકું હોવું નથી તેમજ અકલ્પિત ગુણ સર્વથી ધારણ થઈ શકતા નથી માટે આ ખુબી તેમનાં ધ્યાનમાં ઉતરી શકતી નથી.

* પરસેવાની ખરાબ ગંધે દોડી આવી આપણું લોહી જળોની માફક એ સુસે છે. જે ખાટમાં બહુજ માકડ હોય ત્યાં તરફ રાખ્યાથી સંધ્યા માકડ તેની ગંધ લેવા ખાટમાંથી નિકળી આવી તેને વળગી પડે. પરસેવાની ને તરફાંની ગંધ એકજ છે, માટે માકડને તે બહુ ગમે છે. ગંધ, કાગડાંને મેઝામાં માંસમાં જહેજત લાગે છે તેજ એને પરસેવામાં લાગે છે.

છે. માટે ભેદનું મંદ થાય તોજ ઈન્દ્રિયો શહેજમાં મંદ થઈ શકે. ને એ વાત સમાધિમાં આવશ્યક છે. સમાધિની ખરી ખુબી પ્રાણાયામ, એટલે આસોઆસની ક્રિયા બંધ કર્યા પછી જોવાની સરસ લાગે છે. પ્રાણાયામ વડે યોગીનાં મગજમાં એવી શક્તિ આવી જાય છે કે તેથી કરી જે અ-કલ્પ તથા સમજ તે અગ્રાડી ન ધરાવતો તે આવી જાય છે. એ શક્તિ વડે ધણીક સ્પષ્ટિ-રચના તે સમજી શકે છે. એને યોગી સિદ્ધિ કહે છે. અને અંગ્રેજ લોક Inspiration કહે છે. એ શક્તિ આવવાનું કાર-ણ એટલુંજ દિસે છે કે આસોઆસની અખંડ ચાલતી ક્રિયા બંધ પડી જવાને લીધે અનેક તરેહના વિચારોનો ગુચવાડો મન પર રહેતો નથ તેથી આત્માનો જાતી પ્રકાશ પોતાની મેળે મન પર પડે છે. એ પ્રકાશ નું પરિણામજ્ઞાન છે. જેમ ધુમાડે બરાબ ગમલાં રસોડાંમાં તેની દિ-વાલે રાખેલી વસ્તુ દુરથી દેખાતી નથી, પણ ધુમાડો નિકળી ગયા પછી નજરે સર્વ ખુલ્લું માલુમ પડે છે, તેજ જાદુક એ પ્રકાશનું પણ સૂક્ષ્મ-ત્વું. સમાધિ વડે યોગી પોતાનો આત્મા પોતાની કાયામાંથી બહાર કાઢી ખીજાં પ્રાણીની લાસમાં પ્રવેશ કરી શકે છે.† તેથી કરી તે પ્રાણી જીવતું હોય તે પ્રમાણે પાછું ફરે છે, હરે છે, ચરે છે, શિકાર કરે છે, ખોલે છે, ને સર્વ ક્રિયા કરી શકે છે. પોતાની કાયાનું આત્મા સાથેનું આ-કર્ષણ ખસાડી આવી રીતે આત્માને યોગી જન બહાર કાઢે છે.† તેને સુસત્તમાન સાલેક “અલ્પે બદન” કહે છે એ અલ્પે બદન વડેજ આ

‡ અલૌકિક અદ્ભુત સામર્થ્ય એ સામર્થ્ય આક્ર-અણિમા; મહિમા, ગરિમા, લધિમા, પ્રાપ્તિ, પ્રાકાશ્ય, ઈશિત્વ અને વશિત્વ- છે. તે તપ તથા નિયમ વડે યોગીની પાસે હોયછે, ત્યારે જે કંઈ તે ઇચ્છે તે થઈ શકે છે. સ્પષ્ટિ નિયમ વશ થઈ રહેછે. શરીરનું વજન તથા વધપટ જેવું ધારે તેનું થાયછે-

† વાંચો માકસેફતે કહેવાની.

* ઉત્તમ આત્મા છતાં, તે વડે કાયા સચેત થઈ, તેમાં લોહીના વિકારો વ્યાપી રહેછે. સમગ્ર વાંચનાર આ પરથી ભુત, ડાકણ, પીર, સૈયદ, જીન એ વિષેની ધણીક વાત સમજી શકશે.

† સંપૂર્ણ આત્મા મરજી પ્રમાણે દેહ છે.ડેછે અને વધારે જીવન શ-કિનવાળા મુલકોમાં દોડી જાય છે, પણ અપૂર્ણ આત્મા દેહના દરેક કણ-માં ચોંટી રહેછે. સંપૂર્ણ આત્મા ચાહે તે ખોળિયાંમાં ઉતરી તથા રહી શકેછે અને મરજી ચલાય ત્યારે તેને ગાળી નાખેછે. — Temple of Rosy cross p. 119

તાળ, પાતાળ, નક્ષત્ર^૧—અવનિઓ અને બીજાં બધે ઠેકાણે યોગીનો પવિત્ર આત્મા ફરી વળી કંઈ કંઈ દેખાવો જોઈ આવે છે.

હિંદુ યોગીની ઇચ્છા કેટલે સુધીની છે? ઈશ્વરના રૂપ-ર સાગરમાં મગ્ન થવું તેમાં સમાધિનો આરંભ, અને તેમાં તન્મય^૩ થવું એજ સમાધિનો છેડો છે, એટલું સમજો છે.

પ્રાણુઆમ કેમ થાય છે તે આ ઠેકાણે સમજવું જોઈએ. પણ તે જાણવા અગત્ય જાણ સુધે તે જાણવું જરૂરનું છે. ફેફસાંનું બહારનું જોતા જાણાય છે કે, તે પાદળી જેવું પોચું તથા છિદ્રવાળું હોય છે. તે નાના પોકળ દાણાનું બનેલું છે. એ પોકળ દાણાઓમાં શ્વાસે લીધેલી હવા ભરાય છે. નીચી એટલે દમની નાળીના બે ફાંટા થયલા છે, ને દરેક ફાંટામાંથી બે બે ફાંટા, ને તે દરેક નિકળેલા બે ફાંટામાંથી બીજા બે ફાંટા, એમ જન્યાં સુધી ફેફસાંનો દરેક દાણો દમની હવાથી ભરાય ત્યાં સુધી તેટલા વિભાગ બની સૂક્ષ્મ ફાંટા એ નીનીક થયા કીધા છે. એ સૂક્ષ્મ ફાંટાઓમાં થઈને ફેફસાંના દરેક દાણામાં દમની હવા પેસે છે. એ દરેક દાણાની બહારની આમડી પર લોહીની બારીક નસોની જળ હોય છે. દાણાની આમડી તથા નસની જળ વચ્ચે ફક્ત કરોળીઆનાં બારીક જળાં જેવો જ બારીક પાતળો પડદો છે. એ લીકરી નસનું નહાર ગદલું લોહી દાણામાંની હવા સાથે નજીક આવવાથી તેઓમાં અરસ પરસ ફેરફાર થાય છે. કાળાં લોહીમાં કોયલાનું તત્ત્વ “કારબોન” વધારે હોવાથી તે ગદલું દેખાય છે. હવે દમની અંદર લીધેલો હવામાંનો પ્રાણુવાયુ તે નસોમાં, તેમની જળ વાટે પ્રવેશ થઈ, પેલાં લોહી સાથે મળી જાય છે. એ મળવાથી બે રસાયણી સંયોગ થાય છે. એકતો કોયલાનું તત્ત્વ પ્રાણુવાયુ જોડે મળતાં જ બ

૧ તારાઓની દુનિયા. ૨ તુરનો દરીઓ. ૩ એકતા પામવી; ગરક થવું. ૪ દ. ખત.

જામારૂપ હકીમ કહે છે કે નક્ષત્રો લોખંડના બનેલા છે તે પણ આવની રીતે જોયું હશે “ખરતા તારા લોખંડનાળી ધાતુના બનેલા છે, ધણી ક્રમાંતો (૯૫) ટકા લોખંડનાળી ધાતુ છે.” —Lockyer.

† દુર્ગાનથી આજે શોષ થાય છે તે કરતાં આ નજરોનજરની શોષ કેવી! આપણા મોડીન પૂર્વજો હાલની વિધ્યા કરતાં યોગ વડે ગૃહ-મંડળનું વિશેષ જ્ઞાન ધરાવતા.

૧ જુઓ બેંક જ્ઞાન, કે Elementary Physiology by Huxley

ક્રીમાં કોલસો બને તેમ બગવા માંડે છે, ને તેથી જ કરી લોહીમાં નેમન શરીરમાં અંગ-ગરમી પેદા થાય છે, ને એવું બગવાનું હરદમ ફેફસાં પર જરૂરી રહેવાથી, રાત દિવસ અંગમાં ગરમી થયાજ કરે છે. જ્યારે બહાર અતિશય ઠંડ પડે છે, કે જોને લીધે ને અંગ ગરમી ન રહી શકે, ત્યારે મ-ણુસ કંકડની ઠડીએ ઠાર મરે છે. બીજે સંયોગ એ થાય છે કે લોહી લાલ કિરમજી થાય છે, કારણ કે તેની અંદરથી કોયલાનું તત્વ નિકળી જઈ સાફ થઈ ગયું હોય છે. આ પ્રમાણે દમમાં લીધેલી હવા વડે લોહી સાફ થાય છે ને તે હવા, સંયોગને લીધે, ઝેરી (કાર્બોનિક-એસિડ) બને છે તેથી તે પાછી બહાર નિકળે છે જ્યારે માણુસ અંદર દમ લે છે ત્યારે ફેફસાંનાં તમામ પોળા દાણા તે દમની હવાએ ભરાઈ જઈ ડુલે છે, ને તે ડુલવાથી છાતી તથા પેટ ડાસે છે. હવે એ હવા અંદરનાં કાળાં લોહી સાથે મળી કે તરતજ ઝેરી બની પાછી બહાર નિકળે છે, તેની ફેફસાંના દરેક પોળ દાણા સંકોચાય છે અને છાતી તથા પેટ ખાધું હવસેવું ઝેરી બને છે, ત્યારે દમ બહાર આવ્યો એમ કહે છે. આવી ચાત્રતી ક્રિયાને શ્વાસ, પ્રાણ, દમ, નફસ એવું નામ આપ્યું છે. એ શ્વાસની ક્રિયા સાથે મનના વ્યાપાર સાથે છે તે વિષે આગળ વર્ણન કરીએ છીએ, માટે જો એ શ્વાસની ક્રિયા બંધ પડે તોજ મનની ચંચળતા, તથા તેના અંક વિવેક પડે હોડતા તરેહવાર વિચારો બંધ પડે. એટલા માટે જો તો એ શ્વાસ એટલે પ્રાણને, આલતો અટકાવી, બ્રહ્માંડમાં ચડે છે, કે તેથી કરી તેનાથી

૧ તાળવું.

જો અધો વાયુ કંઈ સરખા પ્રમાણમાં આવૃત્તવ કરતા નથી. રાત દિવસ મળી તે સરખા થઈ રહે છે. કોયલાનું તત્વવાળો વાયુ દિવસે બહાર નિકળે છે ને મધ્ય રાતે છેક થોડો. દમમાંથી જટસો બહાર કાઢીએ છીએ તેના કરતાં વધારે પ્રાણવાયુ રાતે શ્વાસમાં લઈએ છીએ. માંસહારી પ્રાણીમાંથી એ પ્રાણવાયુ શ્વાસ વાટે બહુજ નિકળે છે, અને વનસ્પતિ ખાનાર પ્રાણીમાંથી સૌથી ઓછો નિકળે છે. એજ નિયમ માંસ ખાનાર તથા વનસ્પતિ પર રહેનાર માણુસને લાય પડે છે—Huxley

† શ્વાસ જાતે શું છે? લોહીમાંનો પાણીવાળો ગરમ બાફ તથા તેમાં રહેલી કોલસાનાં તત્વ વાળી હવા (કાર્બોનિક આસિડ-ગાસ) એ ઝેરી હોવાથી શરીરની બહાર નિકળવા કરે છે, અને અંદર બાકીના ભાગોમાં પ્રાણવાયુ હવામાંથી જોઈએ છીએ; માટે એ ફેફસાંના સાંચા વડે એક હવા નિકળી જાય છે ને બીજી પેવસ થાય છે. આ સામસામી ક્રિયાનું નામ શ્વાસ છે. એ પુરુષ તથા સ્ત્રીમાં કંઈક ફરતી સાથે છે.—Huxley

કર્મકાંડમાં જે પોતાનું ચિત્ત પોરબું હોય તેમાં ખીજો વિચાર ઉત્પન્ન થવાનો સંભવ ન રહે. સાધારણ આદમી પણ જે પોતાનો દમ ઉપર મહાવે તો શહેજ વખત સુધી તે દમ તેમ રહેશે, ને તેટલામાંજ જોઈ શકશે કે તે વેળા તેનાથી કશો વિચાર થઈ શકતો નથી. કારણ કે શ્વાસની હવામાં આયકા વાગે તોજ વિચાર ઉત્પન્ન થાય. તે દમ દબાવે છે તોય શહેજ તો શ્વાસ લેવાઈ જ્યા કરે છે, તેથી કરી શહેજ જે વિચાર તે વેળા મનમાં હોય, તે તે વેળા થોડો બહો કરી શકે છે. પણ વખતે થઈ શકતો નથી. તે વખત તેનાં મનનું સ્થળ નસકોરામાં જાય છે, અને નીચીમાં જે કદાચ હવા ચલવા માટે તોય, જાણે એક નળી પોતાની મેળે દબાય ને કુદ્યા કરે તેમ, અથવા તો પારદર્શક સાદા કાચની શીશીમાંનાં પાણીમાં હલકા કચરાનો ગઢો ઉપર આવે ને નિચે જ્યા કરે તેવુંજ તાદૃશ્યરૂપે જાસશે. એવોજ દેખાવ નસકોરાં તરફ ચિત્ત ચોંટાડી શ્વાસ ચલાવતાં એ યોગી જોઈ શકે છે, ને તેજ વેળા તે જાણે છે કે હું પોતે તથા મારું શરીર એ તર્કન જુદીજાં વસ્તુ ખરેખર છે. તેજ છકી તે નજરો નજર જુએ છે કે મારો આત્મા શરીરનજ આકારનું ચેતનવાળું જાડ લઈને ફરે છે. ને એ જાડની બહારની ખુબસુરતી જોઈ, માથું સ કંઈ કંઈ અતીતિ ને કંઈ કંઈ કર્મ કરે છે. તેજ વખતે તે સમજે છે કે એક તરફ પોતાના જોખનની ખુબસુરતી જોઈ ઠાસાં લોહીનાં તથા માંસનાં કુચાપર નખરાં, ચાળા, તથા મગરૂરી વ્યર્થ કરે છે, ને તે કરે છે તે કોણને માટે? આ અસંગ શરીર નાશ પામનારું છે, તે એ તેના જીવ કરતાં વધારે, શેષ ફાયદો આપનારું છે? મૌસનું પુતળું લઈને તે ફરે છે, ને તેના લોહી વિકારપર મોહિત પડી, જેમ એક ચકલી આરસીમાં પ્રતિબિંબથી જાસતી ચકલી પોતાના સિવાયની બીજી છે એમ જાણી છેતરાઈને તે આરસીના કાચ જોડે લડે છે, બકળકારો ફાકેટ કરે

૧ આરપાર જણાય તેવું ૨ આબેહુબ.

૬ મુસા જે જીવનનું જાડ. (tree of life)નું કહે છે તે જો અલંકરી જાડ હોય તો એ હોય તે કદાચિત હોમ હોય પણ તેનું ફળ ખાવા કહે છે. તે પરથી એ જાડ ખરેખર નથી એમ દિસે છે.

+ એ વિષેનું ઉત્તમ ચિત્ર અવસ્તાની આવાં ચક્તના પહેલા કરદામાં છે. તેમાં જરથુસ્તનો પવિત્ર આત્મા તેનાં શરીરનાં ખાળીઆને અરજ કરે છે. જુઓ ત્રીજા પ્રકરણની અગ્નિષ્ઠ ગુણની ટીકા.

છે, ને અંતે મુરખ બને છે. તેમ તે તરૂણી અગ્નિને છેતરામ છે, ઠમામ છે, તથા મુરખ બને છે. તે એમ સમજે છે કે પૃથ્વીપર મારી જાતિ માં ધધરે જે ખુશ્નુરતી મુકી છે, તેમાં હુંજ સુંદર, કુટડી, દેખાવડી, તથા રૂપાળી છું. અદ્વસોસ મનુષ્ય તારાં અજ્ઞાનપર! આ માયાને^૧ લીધે, આ ઠગારા દેખાવને લીધે, પૂર્વે હલકા તો રહ્યા, પણ મહાન પુરૂષો પણ લઢી વઢીને પોતાની સાથે હજારો લસ્કરની ખરાબી કરી મરી ગયા. જ્યાં સંસાર-અવલોકને જોઈએ છિયે ત્યાં અજ્ઞાનને લીધે સ્ત્રીને કળ્યા ટંટા, વઢવાડ, મારામારી, ખુન, ખુનરેજ, દેષ, લદાસી દિલગીરી, દુઃખ, ત્રાસ, તથા વિપત્તિનું મૂળ દેખીએ છીએ. નારીજાતિ કર્મધાર^૨ છતાં કર્મક^૩ પ્રાણી થઈ પડે છે. અખળા^૪ છતાં સખળ શૂરવીર થઈ પડે છે. મનુષ્યની તવારીખમાં^૫ કંઈ કંઈ કૃત્યો કરે છતાં અદ્વસોસ મનુષ્ય તારાં અજ્ઞાન તથા નાદાની પર! આ પ્રમાણે પ્રાણાયામ વડે સંસારની ખટપટ તુ યા તેની રચના યોગી સમજી શકે છે, ને તેથીજ તે એકાંત વનવાસમાં^૬ સુખ માને છે. હવે એ પ્રાણાયામ કરતાં દમકયું સ્થળ ધરીને રહે છે તે જાણવું જોઈએ. બેજીએ એક છે તોય તેના બાગ એ છે તેતાળવું જોયાથી શહેજ માત્રમ પડશે. બેજીનો એક આગભો બાગ ને બીજો પાછલો બાગ છે. એ દરેક બાગ લાડવા જેવા બેબે ગોળવાનો બનેલો છે. બેજી સાથે શરીરના બીજા ધણા બાગો લાગેલા છે તેમાંનો એક ત્રણ આંગળનો સાથી હેઠળનો બાગ છે. તે નીચેથી ખરડાના તંતુ સાથે જોડાયેલો છે. એ બાગની મદદથી શ્વાસ જારી રહે છે. ઉપલાં એટલે આગલાં બેજીનો તુકસાના ધાય છે તોય શ્વાસ ચૂસે છે, પણ પાછલાં બેજીનો કંઈ તુકસાના થયું કે શ્વાસ બંધ પડે છે. આગલાં બેજીના ગોળવાઓમાં ત્રણ પોલી જગા હોય છે, ને પાછલાં બેજીનાં હંડાણમાં ચોથી પોલી જગ્યા આવી છે. તેથી આ પોલી જગામાં યોગી પોતાનો શ્વાસ ઉપર ચઢાવી બાંધી રાખે છે. તેથી તે શરીરથી બેખબર રહે છે. તેનું ધ્યાન તથા ચિત્ત બેજીનાં રહે

૧ ઠગારો દેખાવ. ૨ અમ્મલ વખતમાં. ૩ જોવાપર વિચારની શકાય તેવી પ્રવૃત્તિ. ૪ ક્રિયા કરનાર active. ૫ ખગ વિજ્ઞાનના નાણક સ્ત્રી. ૬ છતિહાસ. ૭ વનમાં રહેવું તે, વિગગ.

* તાવ આવી ગયા પછી વાંચાથી કે હંડો વિચાર કીધાથી બે બાગ દુઃખે છે. તે એટલાજ માટે.

છે, તેની છાતી, પેટ, હેઝડી, નડી, એ સર્વ વસ્તુઓ આમડીની કાયળી
આ હોય તેવાં લાગેછે. શરીરમાં પોતે છેજ નહીં, પણ પોતે જુદો
ફરતો હોય, તથા એક ડગલો પહેરીએ ને મરજીમાં આવે ત્યારે તે કાઢીએ
તેમ, શરીરને કાઢતો હોય ને પાછું વળી પહેરતો હોય તેવું લાગે છે.
ત્યારેજ તે જાતના અનુભવે આત્માની હૈયાતી સમજ શકે છે, અને ત્યા-
ર પછી આત્માપર પછી વિશેષ આહેના રાખે છે.

શ્વાસની હવા ને ફેફસાંના દાણાની પાસેની નસોની જાળમાંનું લો-
હીડું એ બન્નેનો સંબંધ પાસો પાસ હોવાને લીધે, મનને તથા શરીરને,
અથવાતો મનને તથા તન દરસ્તીને, અકેકને લગતો પરસ્પર સંબંધ છે.
એથી કરી જે માડી અસર મનપર થાય છે, તેજ તનદરસ્તીપર થઇને
જાણી રહે છે. તેવીજ રીતે તનદરસ્તીની અસર મનપર થાય છે. માટે
જ્યારે માણસ મનમાં ચાલતા પ્રવાહને નબળો કરી શોક કરે છે, દલગી
ર રહે છે, હાય સોસ કરે છે કે રૂદન કરે છે, ત્યારે તેની તનદરસ્તી બ
ગડે છે, એટલે કે લોહી બરાબર શુદ્ધ થતું નથી, ખોરાક પચતો નથી,
અને લોહીના જુસ્સા નરમ પડી જાય છે. કદાચિત એકદમ તુરંજે લોહી
જાળી આવે છે ને તુરંજ જીવ પર કરે છે, કે તેમાં આખર દુઃખી થઇ
પડે છે. ઉપર વર્ણવેલા શ્વાસ તથા લોહીના નિકટ સંબંધને લીધે
આ થાયછે માટે શિખામણ એટલી લેવાની કે શ્વાસોશ્વાસની ક્રિયા મા પેટે
જન્મ્યા ને જેવી ચાલતી હતી તેવીજ યોગીની રીતિ પ્રમાણે અલાવવી
જોઇએ. એ ક્રિયા જે સ્વભાવિક ચાલતી હોય તોજ મનનું મહત્વ જણાય
છે, એ ક્રિયાએ મનમાં વસતા ચમત્કાર દેખાય છે, એ ક્રિયા શુદ્ધ ચાલે
તોજ ધમ્માનું બળ કેટલું મોટું છે તે જણાય છે, એ ક્રિયા ચાલતી હો-

ડું ખરું જોતાં લોહી નહીં પણ લોહીની જોડે ફરતો વાયુ (Gases)
દમની હવા જોડે મળેછે. ફેફસાંની નસોનું પડ અતિ ખારીક હોવાથી તે
પડનાં છીદ્ર દ્વારે એ બધો વાયુ મળેછે. “એક સુકાં પડથી જુદા પડેલા,
કે ફક્ત અડોઅડ રહેલા વાયુ બહુડાપે એક બીજામાં ભળી જાયછે”-Huxley

* ઉચિત તુરિયું જોએને થયું. હવે તેમનાં મન આવા નિયમે બ
ગડી ગયાં હતાં. પુર્વે એટિકાનાં યુનાની લોકમાં એવી મરજી આવી હતી કે
જોએ બધાં હતાં તેમનાં મનની હાલત એટલીતો બગડી ગઇ હતીકે
તેમનાંમાં સ્મૃતિ જાણતીજ નહોતી, ને સગાં વહાલાંને તેઓ પિંજાની શ-
કતાં નહોતાં.

† એ માટે શોક કરવાની ખર્ચમાં મનાછે.

તોજ મનમાં અનેક વિચારો થઈ શકે છે. સમજ શક્તિ વધારી શકી
છીએ, અને ખુદ્ધિ તત્વને રોજ રોજ અભ્યાસવડે ખિલવી શકીએ
છીએ. એ ક્રિયા ચાલતી હોય તોજ રાગ, તાન, ગાયન કે સરોદની મજા
આપણને લાગી શકે છે, ને મધુ-સ્વર^૧ કાન કનેથી છોડવા ગમતો ન-
થી. એ છે તોજ રડવું છોકરું હાલેડાં સાંભળી મુગું રહે છે. હાંભેડાંનાં
મોજ તેનાં ફેફસાં સુધી જઈ તેનાં લોહીને ઉછાળે છે તેથી તેને ખુશી
લાગે છે; ને તે ખુશીમાં ને ખુશીમાં, ઉધમાં આવી, સુધ જાય છે. એ
જ નિવમે સર્પર ગાફી પાસે ખુશ થતો આવી તામે થઈ જાય છે. સ-
રોદ વડે આરબ ઉઠને નચાવે છે, ઢોલકે બકરો નાચે છે, ડમરાએ વાંદરો
તથા રીંછ ચાળા કરતાં ચાલે છે, વેણુએ હરણી હર્ષમાં આવી તાબામાં
આપી ઉભી રહે છે, રીપડીએ લાવરી ખુશ થઈ ઉડતી બેસી જાય છે,
બાંસળીએ પોપટ, મેના, ગેલમાં ઉતરે છે.

પ્રકરણ ૨ જી.

મનોવિકાર.

આગલાં પ્રકરણમાં સમજાવ્યા પ્રમાણે શ્વાસમાનો પ્રાણ-વાયુ^૨ ફેફ-
સાંના પોચા દાણામાં ભરાઈ તેની આસપાસ સાફ થવા આવતાં (નસો
ની જાળમાંનાં) લોહીને મળી ‘ રક્ત’^૩ બનાવે છે તેથી દમની હવા અ-
ને લોહી, એ બંધેનો સંબંધ એકેક સાથે નિકટ^૪ રહે છે એટલા માટે
મન તથા મનના વિકારો એટલે જુસ્સાઓનો, એકેક સાથેનો પરસ્પર સં-
બંધ પણ નિકટ રહે છે. હવે મનોવિકાર શું છે, તે માણસે જાણવું આવ-
શ્યક છે.

“ મનોવિકાર ” એટલે મનની પ્રકૃતિનાં જુદાં જુદાં રૂપ; તે રૂપ-
નાં નામ—“ કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ ને મત્સર ”
છે. એમને સાધારણ લોક “ ખ્યાર, ગુસ્સો, લાલચ, માયા, મ-
ગફરી, તથા અદેખાઈ ” નાં નામે ઓળખે છે, આ છ વિકારોને ચો

ગી પોતાના દુશ્મન જેવા ગણી તેમને “ ૫૨-રિપુ ” એટલે “ ૭ શત્રુનું નામ આપ્યું છે. જે જે ખીજ અવગુણો મનુષ્યમાં જણાય છે તે આ ૭ પૈકી કોઈપણ વિકારના ફાંટા છે. એ વિકારો જીવના શત્રુ છે, નેઓ જીવને ખરે રસ્તે ચાલવા દેતા નથી, અને સદગુણના પંથે ચઢેલો જીવ ધડીમાં ઉતારી પાડે છે, તેઓ તેને સંસારી ખટપટમાં લપટાવી રાખે છે. પોતે જીવ છે, ક્યાંથી આવ્યો, ને શું થશે, તે વિષે, મોતના દ્વારે^૧ ચઢે ત્યાં જીવે, તેને વિચાર કરવા દેતા નથી, અને કદાચિત તે કરવાને ચાહે છે, તે તેને હર બહાને તોડી પાડે છે. આત્માના પ્રકાશ પર તોફાની ધૂળનાં વાગવા મારફતે તેઓ ફરી વળે છે, તેથી તેનો ભત્રી પ્રકાશ નિકળી શકતો નથી. મનુષ્ય જ્યારે મરવા કાળે પહોંચે ત્યારે મોતના કાંઠે બેસી સ્વચિંતન કરવા ભય છે; અને ત્હક્યમાં કીધેલાં કર્મની પ્રતિભાઓ^૨ જોઈ દિશ્વરમાં ને દિશ્વરમાં સ્વધામ પહોંચી ભય છે. એ વિકારોનું એવું દુષ્ટ વળણ તથા લેઓનો ક્લેશ ઉપજવનારો ભત્રી સ્વભાવ હોવાથી તેમને યોગી શત્રુ સમાન ગણી ધિક્કારે છે; અને ધર્મ પુસ્તકોમાં પણ તેમને દુષ્ટ, ધિક્કારવા લાયક, આપિત^૩ યોનિઓનાં ૩૫ આપી અતિ દિશ્વરે તુચ્છકારી નાખ્યા છે. હવે તે પરથી એ વિકારો તુચ્છકારવા લાયક છે કે નહીં તે જાણવું જોઈએ.

“ મનોવિકાર ” એ શરીરમાં વહેતાં લોહીના ગુણ છે. માણસ કે કોઈપણ પ્રાણી ધડીની વચમાં પોતાનાં મનની સ્થિતિ, પોતાની મરજી પ્રમાણે, ફેરફાર કરી શકે છે, તે એટલાંજ કારણે. માણસ અડકલને એક કોરે મુકી જેમ લોહી નચાવે તેમ વાચે છે. જે રસ્તો તે સુચવે, તે તુરત પકડી લે છે. જ્યારે લોહીની ગતિનાં ૩૫ માત્ર આ વિકારો છે અને તેઓ માફુંજ કરનારા છે ત્યારે લોહી એ આચરણના સંબંધમાં માણસની પ્રકૃતિને હમેશા માફુંજ વળણ આપે છે, અને તેને જાણી જોઈ દુઃખના ખાડામાં

૧ ફરવાળે ૨ પોતા વિષે વિચાર. ૩ છખી. ૪ માપ દેવા લાયક.

૬ “ વિચાર શક્તિ ” વડે મગજ પર ક્રિયા ચલાવતાં તેની અસર અંતઃકરણે પહોંચવાથી લોહીમાં જે ધીમી કે ઝડપવાળી ગતિ પેદા થાય છે તે વિષે આ વાત નથી; શરીરમાં લોહી કે વીર્યનો વધારો થવાથી તે લોહી ગોંઠા મારી મારીને મનુષ્યને કચ્ચે જવાનું સુચવે છે તે વિષે છે, જેકે દુષ્ટ માર્ગે જવા તત્કાલ પણ તેનાં “ મનમાં ” ન હોય તોય તેને તેમ ચલાવે છે.

નાખવાને રસ્તા ખુલ્લા દેખાડ્યા કરે છે. સમજી આદમી આપરથી સમ-
જ્યા વિના રહેશે નહીં કે મનુષ્ય માત્રની મતિ જુરી વાટે ચઢવાને હમે-
શ તત્પર^૧ રહે છે તે એટલાજ માટે છે. સ્ત્રી કરતાં પુરુષ દૃઢ મનનો હો-
વાથી જુરી વાટે પડતાં તે વાર લગાડે છે; પણ સ્ત્રી ચંચળ સ્વભાવની,
ડગમગતી મતિની, ને પોતા મિત્રજની હોવાથી ઝટ જુરે રસ્તે ઉતરવ,
મતિ ફેરવી શકે છે. એટલાજ પરથી છેક પૂર્વે^૨ પણ તે તેવીજ હતી, ને
હાલ સુધારા છતાંએ તેવીજ છે. આદમ ને હવાની^૩ જે વાત બાઇબલમાં
છે, તે જો ખરી હોય તો, વિવેકી જણુ જોશે કે પ્રથમ મતિ બગડી તે
સ્ત્રીનીજ બગડી હતી, ને તેણીએજ આદમને જોકે તે દ્વિતના^૪ ગુણ ધરા-
વતો હતો તોય, ખરાબ કર્યો હતો; તેને તેણીએ કુવામાં ઉતાર્યો પછી તે
શરમથી, અને પસ્તાવામાં પડ્યો. એમ વિકાર એ લોહીના ગુણ હોવાને
લીધે, હમારી “વામા વિરહ” માં કહ્યું છે તેમ, માણસની મ-
તિ દુષ્ટ વાતપર તુરત, વહેલી, સવળ પડે તેમ, સહેલાઈથી, જીભમાં,
મગજથી ઉતરી જાય છે એટલાજ માટે જોમ અને તેમ એ વિકારોના થો-
ભા વખતેજ જીભ ને મગજ^૫ બંધરે એ વિકારો લોહીમાં મુક્યા છે, તે તે
મના નેરવોના વખતે જીભનો ઉપયોગ કરવાને માટેજ મુકેલા છે; જોમકે
શહેજ “જુસ્સો” હોય તોજ અખત્યાર ને હુકમ ચાલે છે; નાશ કારક
પ્રાણીને મારી શકાય છે; દુષ્ટ પ્રકૃતિના પ્રાણીની સામા થઇ શકાય છે;
હિંમત રહે છે; બળને ચિકકારવાની મતિ સુઝે છે; અને બહાદુરીના કા-
મો થાય છે. “ક્રોધ” એટલે પ્યારનો વખસર તથા ઘટતો ઉપયોગ
કીધાથી પરસ્પર હેન રહે છે; માંહોમાંહે તન દરસ્તીની કાળજી રહે છે;
સામસામા બહુ ધચ્છે છે; દુઃખ સુખે વહારેજ જવાનું સુઝે છે; સંસાર
વધે છે; સંતતિ^૬ તેનું નામ જરી રાખે છે; અને વૃધ્ધાવસ્થા^૭ કે વિપ-
તિ^૮ કે દુઃખમાં તેનો આધાર થઇ પડે છે. “લોભ” થી માણસ
પરોપક ઉદય ને ઉપયોગ કરે છે; સાથે કહેવાડવાને પ્રયત્ન કરે છે; શિખ-

૧ તૈયાર. ૨ અસલ જમાનામાં. ૩ ફરેસ્તો. ૪ મદદ.
૫ ઓકરાં હૈયાં. ૬ ધડપણ.

§ Adam and Eve

કાવ્ય પુસ્તક છે તેના પાછલા ભાગમાં વૈરાગ્ય તથા યોગનો અ-
ભ્યાસ કેમ ચલાવવો તે તેથી છેવટ શ્રી કાયદા થાય તે વર્ણવ્યા છે.

વા, બંજુવા, પંઢવા, આખરે વધારવા, મોટા વ્યાપારો કરવા, સુમાર્ગે નામ કાઢી ગયા હોય તેમનાથી વધારે નામ કાઢવા, પોતાની હાલત સુધારવા, લોકનાં સુખ વધારવા, પરગણુ^૧ બની તે કામમાં તે મચ્યું રહે છે. “ મોહ ” છે તોજ સ્ત્રી-પુરૂષમાં પ્યાર તથા હેતની ગાંઠ બધાયલી રહે છે; એકેકના બંધાવમાં તેઓ તત્પર રહે છે; મનની ઇચ્છાની તૃપ્તિર થાય, અને એકજ લોહી તથા માંસમાંથી બે શરીર ગુદાં ગુદાં થયાં હોય, તેમ તેઓ રહે છે; એકના જનની સલામતી ખાતર બીજી માણસ ગમે તે સંકટ આવે તે હકમા વિના સહેછે, અને વૃદ્ધાવસ્થા^૨ સુધી સંતોષ તથા સુખમાં રહે છે. “ મગરૂરી ” છે તોજ સારા ગુણ, સારાં નામ, સારી ઓલાદ^૩, સારા સ્વભાવ, સારી શિખામણ તથા મા આપની સેવાને વળગી રહેવામાં માણસ ટેક રાખી શકે છે; અને થોડું બોલવું, જીકાનો તિરસ્કાર^૪, સ્વધર્મ^૫ પર આસ્થા^૬, ખોટે રસ્તે તિરવાતું સ્વભાવિક વળણ છતાં સદગુણના^૭ પંથે વળગી રહેવું, એમાં માણસ વડાઇ તથા મગરૂરી માને છે. “ અદેખાઈ ” છે તોજ એકથી સરસ થવાને બીજી આદમી સરસા સરસી કરે છે; વેપાર રોજગાર વધારે છે; મોટા કહેવાવા, વધારે શિખે છે, બણે છે, સખાવત કરે છે, પોતાનું નામ કાઢવાને તથા બીજાનાં નામ કરતાં તેને વધારે અમર કરવાને હરેક રીતે કોશિશ કરે છે; કોઇ નાણી માણસને કાંઇ દુઃખી કરે છે, કે જખમ કરે છે, કે મારે છે ત્યારે તે માણસ આંખમાં અદેખાઈ તથા ગુસ્સો લાવી તેના પર તુટી પડી તેને મારી નાખે છે. તેથી મનુષ્યપરનો ત્રાસ ઓછો થાય છે. પણ માણસ વિકારોની આવી શુભ મતંત્રણ એક કોરે મુકી તે મનો ખોટા ઉપયોગ કરે છે. ઝાડ પાન ઉછેરવા, અનાજ ઉગવવા, પ્રાણીની તૃષા^૮ મટાડવા, અંગ તથા વસ્ત્ર સાફ કરવા, સુલભથી^૯ સુસાફરી કરવા, અને બીજાં અનેક સુખ માટે ઇશ્વરે નદી, નાળાં પેદા કીધાં, તેમાં તે પોતેજ દુખી મરે એમાં વાંક માણસનો કે ઇશ્વરનો? ઘર ક્ષેત્રમાં કાપકુપની સગવડ કરવા માટે ઇશ્વરે માણસને પાણી^{૧૦} બનાવવાની યુક્તિ સુઝાડી, ને તેજ પાણી તે પ્રાણીનાં ગળે મુકે છે, તેથી કાંઇ એમ

૧ પરીપકારી. ૨ ધરાવું. ૩ ધડપણ. ૪ વંસ. ૫ ધિકાર.
૬ પોતાનો ધર્મ, ૭ એકીન. ૮ તરસ. ૯ સગવડ. લાભસાધે.
૧૦ છરી.

કહેવાય કે પ્રાણીનાં મળે છરી મુકવા માટે ઇશ્વરે માણસને છરી બનાવવાનું શિખવ્યું?

એ વિકારો માણસને સારું દેખાડવા કરતાં ખુશ વહેલું દેખાડે છે અને સારાનાં પ્રમાણમાં તકાર્ષ વિશેષ કરાવે છે; માટે એમને કાળુમાં રાખી તેમના પર માણસે અમલ ચલાવવો એજ સર્વોત્તમ^૧ વાત છે. એ પ્રમાણે યોગીજ સરસ રીતે વર્તી શકે છે, ને એમ થાય તોજ માણસને સરસ અંતર ક્રિયા નજરે જોવાનો સંભવ તથા તક મળે.

હવે એ દરેક વિકાર જાતે શું છે, તે સમજમાં ઉતારીથી તે. એા વિષે વધારે માહિતી મળશે.

કામ એ શું? સાગર, નદી, નાળાં, સરોવર, કે કાંઈપણ જળાશયનું^૩ પ્રાણી તેનાપર તડકા પડે છે કે સુકાવા માટે છે, અને સુકાય છે ત્યારે તે હલકું થયાથી તે સુકાયલાં પ્રાણીનાં કણેકણ હવામાં ઉડી જાય છે. એ દરેક કણમાં વિજળી રહે છે તેથી તે શહેજ કુલેલાં અને હલકાં રહે છે. જ્યારે ઉચે હવામાં તેમની હલકાઈ જેટલું હલકું હવાનું પડ તેમને મળે છે, ત્યારે ત્યાં તેઓ યોબીને^૪ રહે છે. હવે એ દરેક કણમાં^૫ વિજળીનો પાસો રહેવાથી તે અધ્ધર રહે છે, અને શહેજ ઠંડ લાગતાં દરેકમાં એક બીજાને મળવાની આકર્ષણ શક્તિ^૬ હોય છે, તેથી તેઓ સાથે મળે છે અને વિટળાઈ વિટળાઈને રૂની પુણી માફક ગોટ ગોટા બંધાય છે. પછી તેઓ પરશિ^૭ તળ^૮ વાયુના ઝપાટા બાજે છે કે તેમનામાં રહેલી વિજળીની જાતિ ગરમી તુરિ જાય છે તેથી તે ઠરી જઈ પ્રાણીનાં ટીપાં બની ઘટ્ટનાં^૯ રૂ.

૧ સૌથી સરસ. ૨ ચાલવું. ૩ પ્રાણીનું કામ. પાવાગઢ, આણુ, ગિરનાર, જેવા પહાડપર જેઓ રહ્યા હશે તેઓ આ ક્રિયા જટ સમજશે. ૪ ઠંડું. ૫ વરસાદ.

* એ જાણવાને જિજ્ઞાસુ માણસે એક પ્રાણીથી અરધી બરેલી માંડી. ત્યાં બારણાં કે બારી વાટે તડકા આવતો હોય ત્યાં તેનાં અરધાં પાસા પર રંગીન પેડે એમ, તેને મુકવી. અંદરનું પ્રાણી સુકાઈ બારીક વરાળ નિકળવા માંડશે તેના કણ સહ પૂર્વેક ઝીણી નજરે જોયાથી આ વાંનની ખાતરી થશે.

§ જુઓ Ganot on Heat, p. 255

પે જમીનપર પડે છે. એ જમ પાણીનાં જીણાં કણ બેગાં થઇ પાણીનું ટીપું* બનેછે, તેમ અને તેવીજ રીતે શરીરમાં કામ વિકાર-
 ૩ ત્વન્ન થાયછે. કોઇક વસ્તુ રૂંડી રીછે, શોભિતછે, આપણાં ખપ કે કામમ
 આવે તેવી કે ફક્ત દેખાવડી છે, એવું જ્યારે આપણાં જાણ્યામાં આવે
 છે ત્યારે તે મેળવવા સાર પ્રયત્નતો તે વિષેના સારા માઠા ગુણના વિચાર-
 નો પ્રવાહ મનમાં ચાલેછે; અને તે પ્રવાહ પછી ઇચ્છાનું રૂપ પકડેછે.
 એ ઇચ્છા એકવાર થઈકે તે વિષેના વિચારના પ્રવાહ ધીમે ધીમે નિકળ-
 તાજ રહેછે. જમ એક કીટો ગુમડાંમાં સળવાયા કરે, તેમ તેનો જીવ તે
 વસ્તુને મેળવવા સાર સળવાયા કરેછે. સળવાવાનું કારણ તેના પોતાનું
 ફરી ફરી ઉપજ્યા કરતા બિચારોની ક્રિયા છે. જે પ્રમાણે કોલસાના કંક-
 ડાનો બારીક ભુકા કરી એક ચલમમાં ભરી તેનાં મોંને મટાડીથી બંધ ક-
 રી, તેની ડોક ઉપર રાખી, બહીમાં તેને મુકી હોયછે, ત્યારે તે કોલ-
 સાનો અંદરથી ધુમાડો નિકળવા માંડેછે. એ ધુમાડામાં, ચલમની અંદર
 ભરેલા કોલસાનાં છુટાં છુટાં કણ હોયછે તેથી તે ધુમાડાને જરા સળ-
 ગાવેછે કે તેમાંનાં બારીક કણ સળગી ઉડી દીવાની જેત માફક સર્વ સા-
 મઠાં મળીને બળ્યાં કરેછે; તેજ પ્રમાણે ધીમા ધીમા ઉત્પન્ન થતા ઇ-
 ચ્છાના ભાસવાળા વિચારો એકેક સાથે મળી વિચારના રૂપ પકડે, પછી ઉ-
 ત્ક્રાંધાણી મોટી ઇચ્છાના પ્રવાહ માંભે. જ્યારે એકવાર એ ઇ-
 ચ્છાના પ્રવાહ પરજ ચોંટેછે ત્યારે ઇચ્છાના પ્રવાહ પરજ ચોંટે ગાલેછે,
 તેથી તે માણસ દમના કુંદાડા મારેછે. ઇચ્છાનું જેમ જેમ વધતું તેમ તેના શ્વા-
 સના પ્રવાહ જેર વાળા નિકળેછે. જ્યારે તેનું જેર વધી પડેછે ત્યારે તેને
 કંઈ સુંઝતું નથી; પણ જો ધારેલી વસ્તુ તેની ઇચ્છાં તૃપ્ત થાય તેવી
 રીતે એકવાર તેને મળીકે પછી તે પ્રવાહ નરમ પડી જાયછે, ઇચ્છા

૧ સંતોષાવું, ધરાવું.

† “પાણીનાં કણાં જીણાં કણાં, (તેમનામાં રહેલી) વિજળી એક બી-
 જાંને પાછાં હાવતી રહેછે, તેને લીધે જુદાં જુદાં રહેછે. એ વિજળી હ-
 વામાંથી તેઓનાં જુદાં પડતી વખતે વધેછે પહોડોની ટોચ કે કુંગરા કે-
 ઝાડ, કે એકેકમ ગગડાટનાં તોફાનથી એ વિજળી ધીમે ધીમે જતી રહેછે
 ત્યારે વરસાદ પડેછે.”—M'ulloch

* પાવાગઢ પર માતાએ જનાર આ ક્રિયાની ખુબી વહેલી સમજ
 શીકે સૈ.

અમી જાયછે, ને મન જેવું અગાડી શાંતિ હતું તેવુંજ શાંતિ થઇ જાયછે. આગલાં પ્રકરણમાં છેવટે સમજાવ્યું છે તેમ શ્વાસોશ્વાસ તથા લોહી, એ બન્નેને એકેકે જોડે નિકટ સંબંધ છે તેથી જટલાં જોરે શ્વાસના આય-કા ઉત્પન્ન થાય છે તેટલીજ ગતિએ લોહી ઉછળે છે. એટલેજ ઇચ્છા-નો પ્રવાહ શ્વાસને આયકા મારી દોડાવે છે તેજ ઇચ્છાનો પ્રવાહ લોહીને, ફેફસાં આગળ, આયકા મારી તેને વહેતું વહેતું દોડાવે ત-થા ઉછળાવે છે. જ્યારે પ્રથમ ઇચ્છાના નરમ નરમ આયકા લાગી શ્વાસ-નો પ્રવાહ ચાલે છે, ત્યારે, જેમ હુનાળાના કોઇ દિવસની સાંજે નાળાંમાં કાંકરા પર થઈને, ધીમું ધીમું રમતું રમતું વહેતું પાણી દેખાય છે, તે-મ એ શરીરમાં પણ બહુકરી રકતરથ આગળ, લોહી રમતું રમતું નરમ નરમ વહે છે, પછી જેમ શ્વાસનું જોર વધે છે તેમ તે લોહીની ગતિનું જોર પણ વધે છે. જેમ હંચાણથી વહીને આવતું પાણી ધસારા-કરી આગળ દોડ દોડ કરે છે, તેમ તે લોહી રંગે રંગમાં દોડ દોડ કરે છે. તેથી એકેકે શ્વાસનું જોર અને બીજું લોહીના ધસારા, એ બન્ને મળી, માણસને બહાવરો બહાવરો, આકુળ બ્યાકુળ, અધીરો, ગુસ્સા ભરેલો, મારફાડ તથા ભાંગ તોડની વૃત્તિવાળો; તથા મા આપ, ભાઇ બં-ધ, છોકરાં બચ્ચાં, ધન દોલત; જોઈએ બધાં આગે ડુકાય કે કુવામાં પ-ડ, તોય મારી મરણ પ્રમાણે થાઓ એવી ખરાબ કંસેશનક^૩ વૃત્તિ-વાળો તેને કરી સુકે છે. એ વિકાર જટલાં જોરથી પુરૂષ કે નર જાતિ-માં ઉત્પન્ન થાય છે તેટલાંજ જોરથી સ્ત્રી કે નારી જાતિમાં ઉત્પન્ન થ-તો નથી. કારણ કે નારીનાં મનને બહુ કરી અધીર 'દહતા' રહેતી નથી-અને તેથી કરી તેના મનમાંથી લેવાજ જોઈના ઇચ્છાના પ્રવાહ નિકળતા નથી. એપરથી જણાશે કે કામ-વિકારનું બળ કેટલું મોટું છે કે તેથી માણસ પોતાની આખર ઇચ્છા, ધન દોલત, ભાઈબંધ, મા આપ, છોક-રાં, પોતાનું કહ્યાણ, એ સર્વથી આંધળું બની જઇ પોતાની ઇચ્છા એ-કવાર પરિપૂર્ણ કરી લે છે કામ વિકારમાં આટલી મહાબળવાળી શક્તિ હોવાને લીધે તેને હિંદુ આર્યોએ દેવનું રૂપ આપી “કામદેવ” ને નામો આપ્યો છે. એટલાજ માટે અંગ્રેજ લોક કહે છે કે “ઇશક એ મ-

૧ લોહીનું ટેકાણું, અંતઃકરણ. ૨ નસેનસ, નાડીએ નાડી.
૩ હુઝા ઉપખલે તેવી. ૪ પુરેપુરું.

હા શક્તિનો ધણી છે ” (Love is a mighty Lord). પારસી ધર્મમાં ડી નીચ ક્ષેશ ઉપગ્નવનાર, દુઃખદેણુ, પીડાકારી, દુષ્ટ વૃત્તિના આદર્શોને સર્પર તરીકે કહ્યો છે, કારણ કે તેવા દુષ્ટ આદર્શોમાં તેની સઘળી પ્રકૃતિ સર્પની પ્રકૃતિ જેવીજ હોય છે. તેજ દુરનો સાંભળેલો, કે પછી યહુદીઓમાં પણ એવી રીતે હોય ને તેથી એમ બોલાવું હોય તેનો વિચાર મુસા પેગંબરે બાઇબલના પ્રથમ ભાગમાં જણાવ્યો છે, એટલે કે તેણે કામને સર્પનું રૂપ આપ્યું છે; કારણ કે જેમ સર્પ સરવર સરવર થતો નિકળી આવે છે તેમ એ કામપણુ ધડીમાં તેવાજ વેગેર માણુસનાં ત્વદયમાં ચઢી આવે છે. ફક્ત વિવેકી જણુ તેમાં કહેલી કથા સમજી શકશે; તે એ છે કે અદ્વૈતની વાડીમાં આદર્શને હવાનું જેને કું સંસારની શરૂઆતમાં રહેતું હતું તેને ધર્મરે કહ્યું હતું કે તે વાડીની વચ્ચે સારાં માઠાંનું જ્ઞાન દેખાડનાર ઝાડ છે તેનું ફળ ખાશો નહીં. જે તે ખા-

૧ સાપ. ૨ ઝડપવળી ગતિ. ૩ Eden. ૪ Eve.
૫ Tree of knowledge of Good & Evil.

૬ જુઓ વંદીદાદની પરગરદ પ)મી.

† એને મુસલમાન ઓલમાઓ ‘ધડુ’ ધારે છે, અને અંગ્રેજ (વિદ્વાનો ‘કેળુ’ ધારે છે. પણ ધણુક એ બ્યાન અલંકાર ભાષામાં વર્ણવેલું સમજે છે. જુઓ Vegetable Products, by Birdwood. P. 184 “બજાં ભુડાં વિષેનાં જ્ઞાનનું ઝાડ ” એ જીવનના ઝાડની એક શાખા હોય, કે એ બંધે એકજ હોય. મનુષ્ય બ્યારે તરણુ અવસ્થામાં પહોંચી રહ્યું હોય તે વેળાના દેખાવનું આ વર્ણન દિસે છે. બ્યારે માણુસને જીવાનીની નિશાણી ઓ પ્રગટ થાય છે, ત્યારે તેના અંતરના અવયવોનો સાંગો પુખ્ત થયેલો સમજવો. આ પુખ્તિથી તેની ભિચાર શક્તિ તથા બીજી માનસિક શક્તિ ઓ નવું તથા અગાડી ન દેખેલું રૂપ ધારણુ કરે છે. એ વડે તે ખરું તથા ખોટું પોતે સમજી શકે છે અને સામાને તે સમજાવી શકે છે. આ થી કરી બે વાતનો નિકટ સંબંધ રહ્યો છે. તે એ કે જીવાનીની નિશાણી તથા સંસારના સારાં માઠાં વિષેનાં જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ. એ દેખાવ મુસાને અત્કારિક બાસેલો દિસે છે.

જીવનનું ઝાડ=Tree of life=જીવ ઉત્પન્ન કરી શકે એવું શરીર
૨૫ ઝાડ=genitals=ઉપસ્થ.

તૃણવેત્તાઓ (botanists) બહુએ શોધ કરે છે, કે એ ઝાડ તે કયું પણ આવાં અંતર જ્ઞાનને “ ઝાડના રૂપે ” સમજાવેલું તે એ ઝાડ કેમ બોળી કહાય!

શો તો પાપી તથા આત્મા^૧ તોડનાર કહેવાશે, અને તમારાંમાંથી એકના અનેક થશે. આમાં “અદન” ની વાડી એટલે બહુસ્તનો બાગ છે તે બાણસનું રૂપાળા અવયવોનું ચમત્કારિક શરીર છે. “જાડ” તે ઉપસ્થર, એટલે જેમાંથી પ્રાણી માત્રની ઉત્પત્તિ થાય છે; “ફળ” તે રતિ-લહેર નો સ્વાદ છે; એકમાંથી અનેક થવું તે સંતતિ યાને ઓલાદનો વધારો છે; હવે એ જોડાં પાસે સપેં આવીને કહ્યું કે ઇશ્વરે જે ફળ ખાવા ના કહ્યું છે તેજ ખાવામાં મજા તો છે અને તે ખાધાથીજ જ્ઞાન થાય છે. સ્વસ્થભાવિક રીતે ચંચળ તથા ડગમગતી મતિની હોવાથી તેણીએ લલચાવી. ધને તે ફળ આદમને ખવાડયું: એટલે હવામાં કામ પ્રગટ થયો તેથી તેણીએ આદમને લલચાવી મોહના ફાંદામાં નાખી ફસાવ્યો; ત્યાર કેડે તેઓ શસ્ત્રમાધ ગયાં અને નાગાં ફરતાં હતાં તે અંછરીનાં મેઘાં પાંદડાં શરીરે બાંધી શરમ ઢાંકવાનું શિખ્યાં.

આ પારકા ધર્મની વાત વિશે વિવેચન કરવું એવો મંત્ર મારો છે-

૧ હુકમ. ૨ લિંગ.

“અને પ્રભુએ એ બાગની વચ્ચેનાવચમાં જીવનવાળું જાડ વળી અને સાર અસારના જ્ઞાનનું જાડ ઉગાવ્યું” Gen 2-9

“પણ સાર અસારના જ્ઞાનનાં જાડનું (કંઈ) ખાતો ના, કારણકે જે દિવસ તું તેનું (કંઈ) ખાશે તે દિવસ તું નક્કી મરશેજ” Gen 3-17
(જ્યાં અસ્વભાવિક ક્રિયાવડે વિષય ઉત્પન્ન કરવા (Masturbation) નાં માઠાં પરિણામ વિષેની પણ સુચના હોય)

“અને બાઈડીએ જ્યારે જોયું કે ખાન સાફ જાડ તો સાફ છે, અને આંખે પણ ખુશનમા લાગે છે, ને કોઈ શખ્સને ડહોળનાવવાને ઇચ્છવા જેવું જાડ છે ત્યારે તેનું ફળ તેણીએ લીધું અને ખાધું અને પોતાની સાથે પોતાના પતિને પણ આપ્યું, અને તેણે ખાધું, અને તે બન્નેની આંખો ઉઘડી, અને તેઓએ જાણ્યું કે આપણે નાગાં છીએ” chap. 3-6-7

“અને તેણે (ઇશ્વરે શ્રાપી) તે બાઈડીને કહ્યું કે, હું તારી પ્રસવ) પીડ તથા ગર્ભ ધારણ બહુજ વધારીશ. પીડમાં તું ઊઠરાં જણશે” chap. 3-16

“જે ભૂમિમાંથી તે (આદમ) ને લીધો હતો તે ભૂમિ ખેરવાને અદનની વાડીમાંથી તેને ઇશ્વરે મેટલી દીધો” chap. 2-23

આ શ્રાપ ૧છી તુરત એ બાઈડીને ગર્ભ રહ્યા અને ફેન (Cain) પૂત્ર પેદા થયો.

“ખેડનું” એ અલંકારમાં છે. જુઓ હજારત મહમદે ૧.૯ એજ

તુ નથી; પણ કામના વિષય સાથે એવી એવી ગદ્ય કહેવાતી વાતનો સંબંધ હોવાથી તેને સુરે વાંચનારની નજર આગળ, કામની શક્તિ તથા તેનાં રૂપ કેવાં છે તે જણાવવાને, મોખરે દેખાડી, ધરં છું કે માથુ સને તે વિષે પૂણું વિચાર કરવાનું સુઝે, અને સર્વ વાતો જાતે સમજી સુમાર્ગે ચાલવા પોતે જાતેજ શિખે.

મુસા પેગંબરના મનમાં, જે તેનું લખાણ અલ્લાહનાં જ હોય તો, કામ વિષેની કંઈ માહિતી અસર ઠસી હશે કે તેણે તેને સર્પનું રૂપ આપ્યું છે, એટલુંજ નહીં પણ તેનેજ “શૈતાન” ગણ્યો છે, ને કહ્યું છે કે શૈતાને* સર્પનું રૂપ ધરી હોવાને છેતરી. વાત જે ખરી હોય તો સર્પનાં વાચા તો છે નહીં ને મનુષ્ય કેમ છેતરાયું? જે પ્રમાણે આપણે નિદ્રામાં હોઈએ છીએ ત્યારે શરીરના જે ભાગમાં દરદ થતું હોય તે ભાગ, સ્વપ્નમાં આપણને ભાગતો, તુટતો દેખાય છે, અને તે ભાગ તરફ તે સુનારનું ચિત્ત ઉઘમાં વિશ્લેષ રહે છે; તેજ પ્રમાણે જેમ જેમ મનુ-

૧ ન સમજાય તેવું. ૨ સમજી.

અલ્લાહનાં ભાષા વાપરી છે. “તમારી અધાંગના તમારી ખેતી છે” સુરો-૨ સુર વાંચનારે આપરથી મુસાના લખાણની ખુબી ખડુ ઝીણી નજરે જોઈ ખરી વાત સમજી લેતી. ઉંડાં જ્ઞાનના વિદ્યાર્થી માટે આ અલ્લાહનાં ભાષાની સમજ આપી છે કે ખીજી હકીકત શોધવી સવળ પડે. વિશેષ ખુલાસો આપતાં કોઈના મનને મારું કહેવું ખિલતસ બાસે તે ડરે વધારે ઉંડાણમાં પેસી શકતો નથી.

† અવસ્થામાં દુષ્ટ પાપીજન કે અંડાળ ચૌનિરે “સર્પ” ની સંજ્ઞા આપી છે. (જુઓ વંદીદુદ-૨૨) તે રીતિ મુસાએ વાપરી છે.

* જ્ઞાની મુસલમાન સાલેકા એને “નફસે અમ્મારા” (ખમતે જીવ, ખમના) કહે છે. આ વાત જે મુસાએ મોગીઓનાં મોંથી સાંભળેલી કહી હોય તો તે આવી રીતની હોવી જોઈએ કે જ્યારે મનુષ્યના શરીરમાં કોઈપણ વિકાર કે મનોવિકાર ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારેજ તેમની મારફતે તેમનાં શરીરમાં (દેવ દરજ્જ) શૈતાન પેસી શકે છે, ને તે પેઠા પછી તેમના મનની સ્થિતિ ફેરવી નાંખે છે ને આડુંજ ચલાવે છે. “કોઈ પણ વાને ક્ષોભિત થશે ના, કારણ કે એતો ઉક્ષાટમાં દૈત્યો તથા દુષ્ટ વૃત્તિના દેવો તમારી ઉત્કેશાયલી સ્થિતિ તથા કુલેલાં મનનો ફાયદો લે છે. પ્રથમ તેઓ તંતુઓમાં પેસે છે, ને પછી મન વશ કરે છે—Temple of Rosy Cross.

જ્ય કે પ્રાણીમાં વીર્ય^૧ વધતું જાય છે તેમ તેમ જે ભાગમાં વીર્ય રહે છે તે ભાગપર તેનું ચિત્ત હર વખત જ્યા કરે છે. માટે જેમ જેમ વીર્યને વધારો થાય, તેમ તેમ તેનામાં કામ વિશેષ પ્રેયજન રહે છે. હવે વીર્ય એ શું છે? વીર્ય એ લોહીનું સત્વ^૩ છે, ને તે પુષ્ટિ^૪ કારક ખોરાકમાંથી-ઉત્પન્ન થાય છે. જેઓની ધાત નખળી થઇ ગઇ હોય છે તેઓ શું-દરપાકું ઇડાં, ને ખીજાં વસાણાં ખોરાકમાં લે છે તેથી^૫ ધાત ઘટ જ-ની શરીરને કૌવતવાન કરે છે અને શરીરનો આંધો સુધારી^૬ દે છે; અને તેમ થયા કેડે તેમાં વિષયની^૭ વૃત્તિ વધતી જણાય છે, તે ઉપર કહેલા સખખથી જણાય છે. ધરડાં માણસ તેમજ નાદાન^૮ છોકરાંમાં કામ હોતો નથી, કારણ કે તેઓમાં વીર્ય થતું કે વધતું નથી. વીર્ય છે તોજ આ સંસાર-ટકે છે, અને શરીરમાં કૌવત ને સુખાકારી રહે છે. જ્યાં વીર્ય છે ત્યાં કામનું જળ ઓછું વધતું થયા ચગર રહેતું નથી. જ્યારે તે વીર્ય શરીરમાંથી વધી ગયલું નિકળી મટે છે કે માણસ નખજો ને શાંત થઇ જાય છે. જે માણસના શરીરમાંથી થોડું ઘણું લોહી કાઢી લીધુંજ હોય તો ગમે તેવો કામી પુરૂષ હોય તોય તેનાં મનમાં કામની^૯ અસર કદી રહેવા ની નથી. જેટલું વીર્યનું જોર તેટલું કામનું જળ રહે છે. એ કામનું વિશેષ જળ ઉત્તમ સંતતિ પેદા કરે છે. ખેડુત, લડવૈયા, કે ગામડયાનાં છોકરાં ઉત્તમ આંધાના તથા વિશેષ અક્ષત્વના નિકળે છે^{૧૦} પણ અભ્યાસી વિદ્વજનનાં^{૧૧} છોકરાં દુર્બળ ને મુર્ખ નિકળે છે તે એજ નિયમે હોય

૧ ધાત. ૨ ક્ષવી રહેલું. ૩ અંદરનો કસ. ૪ કૌવતવાન. ૫ ઈશ-ક, પ્યાર. ૬ ઇશક-પ્યાર. ૭ બહેલા પડીત.

§ જુઓ Food grains of India, by Church.

† જ્યારે છોકરાંના અવયવોની અનાવટ પૂર્ણ થઇ રહે છે, અને તે ચોતાની માના લોહી વગર પોતાના શરીરનો સાંચો ચલાવવાને શક્તિ-વંત થાય છે ત્યારે તે પેટમાંથી બહાર નિકળે છે. તોય એ સાંચાની અં-તર ખુબી સંપૂર્ણ હોતી નથી. જ્યારે છોકરું ઉમ્મરે પુગે છે, ત્યારે તે થઇ રહે છે, તેથી નાદાનીમાં વીર્ય અનતું નથી.

* “રૂધીર કાઢવાથી લોહીના રાતા દાણાનો જયો બહુ ઓછો થ-ઈ જાય છે”—Huxley. † જુઓ Medical Adviser, by Roose p. 35

“Great wits to madness nearly are allied,
And thin partitions do their bounds divide.”—Pepo

છે. સાબ્જ તથા નિરોગી આશુક માશુકનાં છોકરાં. જોરાવર બાંધાના ને તીવ્ર બુદ્ધિના નિકળે છે (જેવા કે હોમર, ડેમોસ્થનીસ, સીકંદર, થેમિસ્ટોકલીઝ, જુગરથા) તેપણુ અરસ પરસ કામના જીરસા તથા હરદોની શ્રેષ્ઠ આરોગ્યતાપર આધાર રાખે છે. ઈશ્વરે નર નારી બનાવી છે તે એક મેકના ઉત્પન્ન થતા કામને સમાવવાને માટે છે, અને તે ક્રિયા થત અનીતિ વધી ન પડે તેને માટે પતિ પતિનર તરીકે મનુષ્ય, તથા પ્રાણી રહે, તેવા હેતુથી તે હરદો જાતિની સંખ્યા સરખી ને સરખીજ નિભાવી રાખે છે. મનુષ્યમાં જો ઈશ્વર કામ ન પેદા કરત તો ઘડપણુ, દુઃખ-કે અપંગ હાલતમાં પુરૂષ સ્ત્રીનું કે સ્ત્રી પુરૂષનું પોપણુ કદીએ કરત નહી. પણ માણસ આ નિયમને સમજતુ નથી. ઉમ્મરે આવેલાં દરેક માણસમાં જોઈશું તો પહેલો બહાર પડતો જે જીરસો નિકળશે તે કામનોજ નિકળશે, અને તેજ પ્રમાણે પ્રાણી માત્રમાં જોઈએ છીએ. સુધરેલ, એ મજ જંગલી લોક જેવા કે દુખળા, દોડીઆ, બીલ, નાયકા, ધાનકા, તે સર્વ કામની વાતપર સ્વભાવિક રીતે વિશેષ લક્ષ આપેછે. જંગલી દેશના છેક માંહેલા બાગના બીલને એકાંતમાં જોઈએ છીએ તો તેને જોતાંજ માણસનો અસલ અવતાર ધ્યાનમાં ઉતરે છે. તેની વાન ચીત ને ગાયનો સૌ કામ વિષેના હોય છે, અને તેના વિચારમાં આ બવનું સર્વસ્વ^૩ સુખ તે એજ સમજીલેછે. એ બધું તેનું લોહી સુચવેછું તેનો આત્મા જાતે કશું કરતો નથી. પતિ તથા પતિન વચ્ચેની સગાઇ ક્રકત લોહીને લીધે રહે છે. એક બીજના આત્મા સાથે શે.એ સંબંધ રહેતો નથી. કામને લીધે જોડી હુલ્લગાઇ માણસ કરે છે તેટલીજ હુલ્લગાઇ હલકા વર્ગના માણીપણુ કરે છે. પોતાનાં પેટનાં છોકરાંપર માણસનો સ્વભાવિક પ્યાર દોડે છે તે પણ એટલાજ કારણથી, એટલે કે પોતાની કાયામાં પેદા થય-

૧ તેજ, આસાક, ૨ ઘણીઆણી. ૩ સધળું.

આપણને આ દેખાવ લોહીના ઉછાળાએ દેખીતો સાધારણ નજરે દેખાય છે. પણ ખરું કારણ તો કાયિક વિજળી છે. એ કાયિક વિજળી ઉચ્ચક્રાંતિ ત્યારે તેનું પરિણામ તે લોહીનો ઉછાળો છે. સ્ત્રીમાં નિરાકર્ષક અને પુરૂષમાં બહુ કરી આકર્ષક વિજળી રહે છે. એ બે જુદી જુદી જાતની વિજળી અકેકને મળવા દોડે છે ત્યારે મોહ, કામ, કે પ્યાસનગૃત થાય છે.

લાં લોહીનાં સત્વમાંથી^૧ વીર્ય પોતેજ કાઢી તે (સંતતિ) નું સૂક્ષ્મ^૨ રૂપ સ્ત્રી પાસે ઉછેરાવી મોટું કરાવ્યું અને પોતાનીજ પ્રતિમાર નામ અમર મુકી જવા પોતાની આગળ જુદી હૈયાતીમાં મુકી ઝીણી નજરે જોઈ શું તો આપણાં બન્ને આપણા લોહી તથા માંસમાંથી નિકળ્યાથી કાચા-ભૂત છે. એથી કરી અકેકનું લોહી પ્યાર તથા હેતના રૂપે એક બીજા પર દોડે છેડું છોકરાંનું જેટલું લોહી માઆપ પર દોડતું નથી તેટલું તેમના પર જનક^૩ તથા જનેતાનું^૪ દોડે છે. જનકનું વીર્ય તેનું અસલ લોહી હોય છે. અને જનેતા પોતાના ગર્ભસ્થાનની નસોની બળ તે સંતતિની કાચામાં ભેળવી પોતાનું લોહી તેની સૂક્ષ્મ પણ દિન પ્રતિદિન^૫ ઉધરતી કાચામાં પ્રવેશ કરી નવમાસસુધી તેનું પોષણ કરે છે. જે શુભ-દોષ માઆપમાં હોય છે, તેજ તેમનાં છોકરાંમાં પાધરા ઉતરે છે, તે ફક્ત આ તેમના પોતાના લોહીને લીધેજ હોય છે.

કેટલાંક પ્રાણી રાત દિવસ કામી વૃત્તિના રહે છે, એવાં પ્રાણી આપણે આખલા^૬, બકરા, પાડા, કેમરધાને દિખીએ છીએ. તેનું કારણ એક તે જાતિમાં નર કરતાં નારીની સંખ્યા વિશેષ હોય છે. માટે એ જાતિમાં કામનું બળ ધૃશ્વરે વિશેષ મુક્યું છે.

કામ વિકારને હિંદુ યોગીએ એક હડહડતા કદા વેરી જવો ગણી ધિક્કારી નાંખ્યો છે, પણ ધણાક મુસલમાન સાલેક તેને એટલો ધિક્કારતા નથી. એટલા માટે તેનાથી થતા ફાયદા તથા ગેરફાયદા વિશેષ લખી-છથી વર્ણવ્યા છે તેપરથી જણાશે કે કામની શક્તિ કેવી અસાધ્ય^૭ છે! તે વશ રહે તોજ સંધળી સારી વૃત્તિઓ પ્રબળ રહે. માટે કામને મારવે એ ધણું કઠણ કામ છે. એથી કરી યોગીની શરૂઆતનીજ શિક્ષા^૮ કામને દુર ને દુર રાખી તેને ધિક્કારવા વિષેની હોય છે.

૧ ઝીણું. ૨ છખી. મૂર્તિ. ૩ આપ. ૪ મા. ૫ દહાડે દહાડે. ૬ ગોધા. ૭ વશ ન કરાય તેવી. ૮ નસીહત, બોધ.

§ એમ તમામ પ્રાણીમાં નથી: માછલીનો પ્યાર તેનાં છડાં સુધી ટકે છે. તેમાંથી થતાં બન્ને તરફ દોડતો નથી. મધમાખ ને કીડીમાં તેટલું એ નથી. માઆપ નહીં પણ કોઈ અતરાપી માખ કે કીડી તેમનાં બન્નેને ઉછેરે છે.—Paley.

§ શેરના બન્ને શેર, વિષયીના છોકરાં વિષયી તે આટલાજ પરથી

હવે “ ક્રોધ ” શું છે તે જાણવું જોઈએ. શ્વાસમાં આવેલી હવાની ગતિ અટકાવી, તેનો પ્રવાહ રિથર કરી એકદમ ફેફસાં આગળથી શ્વાસના પાછા ધસારા મારવા તે ક્રિયાનું નામ ક્રોધ છે. સ્વભાવિક રીતે જ્યારે આ ક્રિયા ચાલે ત્યારે તેને જેમ ક્રોધ કહે છે તેમ જ્યારે એ ક્રિયા કૃત્રિમ ચલાવવામાં આવે ત્યારે તેને ‘ધુરકણી’ કહે છે. જ્યારે એ ધસારા ધીમે ધીમે નિકળે છે ત્યારે તે ક્રિયાને રીશ, ચીઠ, રોષનું નામ આપીએ છીએ. જેટલા જીવજાતોમાં શ્વાસના ધસારા ચાલે તેટલાજ જીવજાતોમાં લોહીપણુ વહે છે, અને રગની અંદર લોહી દોડાદોડ કરી મુકે છે તેથી જીણી નસની જાળો લોહીથી ભરાઈ જાય છે. આથી માણસનું મોં લાલ લાલ થઈ આવે છે. તે લોહીના જીવજાતોમાં લીધે ધાણાધુણી, મારફાડ, ઝપા ઝપી, ગાળ અપશબ્દ^૧, ભાંજતોડ, અને જે નાદાની, અવિચાર તથા ઘેલાઈથી, માણસ કરી શકે તે તે કરે છે. જેટલાં જીવજાતો રખરખી દડી ભોંકપર ખરીએ છીએ તેટલાં જીવજાતો પાછી ઉછળે છે. એમ આધાત ને પ્રત્યાધાતનો નિયમ સૃષ્ટીમાં બધે દેખાશે. તે પ્રમાણે જેટલાં જીવજાતો દમ ના કુંફાડા મારી લોહી ઉછળાવ્યું હોય, તેટલું તે કોઈપણ માણસમાં તેનું જીવન પાછું મારે છે. જેટલાં જીવજાતો છોકરું રડે છે તેટલાં જીવજાતો થાકીને ઉંઘમાં પડે છે. તેમજ તે કોઢાયમાન માણસ નળજો પડી ધુજવા માંડી શક્તિ વિનાનો થઈ જાય છે. જો આંધો નળજો હોય ને તે અતિ ગુરસે થાય છે તો લોહીના ઉછળાવે નસ ફાટે છે. આથી તે માણસ મરી જાય છે; એ સમજીએ જો નિયમપર. જેટલી ઝડપે લોહી ઉછળે છે, તેટલી વધારે ગતિ તેમાં આવવાથી વધારે જરૂરી આવે છે. ને તે જરૂરીને લીધે માણસ “ તપી ” જાય છે. બધા વિકારોમાં કામ તથા

૧ ગાળ. ટુપ્ટ વચન. ૨ ગુરસા ભરેલું.

† આપણને ચીઠવનાર કંઈક વાત આપણે જાણી કે શ્વાસની નળીના ઉપલા છેડે મગજના થડમાં એકદમ તે સંબંધીનો વિચાર લઈ જઈ ત્યાં કાયિક વિજળીનો પ્રવાહ ઉપર તાણી તેને સંક્રાંતિ નાંખી ઝટ છોડી દઈએ છીએ. તેની અસર અંતઃકરણના લોહી તરફ થાય છે. ને દરેક તંતુમાં તે વિજળી દોડાદોડ કરી રહી કે તંતુ પછી થાકી જઈ મુડાલ થઈ જાય છે.

§ આ વર્ણન કોઈના કાર્યનું છે. એનું કારણ તો જુદું છે. સાધારણ માણસ કારણ કરતાં કાર્ય વહેલું સમજશે.

ક્રોધ અતિ નહારા છે. તેમને જગ વધારીએ તેમ વધતા જાય છે અને સુકૃત કરવા દેતા નથી. આ સમયને લીધે ક્રોધ વિકારને પારસી ધર્મ-મા હર જગ્યાએ અતિ વખોડયો છે. ઈરાની સાલેકાએ એ વિકારને જ-હકાદનાર કરતાંએ ખુરો ગણ્યો છે. જેણે ગુસ્સાને માથો તેણે સંતોષ, સ-હન શક્તિ, ધૈર્યતા, ડ ધારણ કરી એમ જાણવું. ગુસ્સો મારનારને દુઃખ, આફત કે પીડાનો ત્રાસ વધારે ભાસતોય નથી. ગુસ્સો મારવાથી હોહીના જાતી દુષ્ટ ગુણો શરીરમાં કાયમ રહી જડ ધાતુના નથી. માટે વિવેકી જને કાયા નગરમાંથી ગુસ્સાને તો દેશ નિકાલજ કરવો જોઈએ. ગુસ્સા ને દાખી નથીને માથો હોય તો તેને ઉત્પન્ન કરવાની ક્રિયા ભુલી જઈએ છીએ. આ ગુસ્સો શું છે તે વધારે જાણતા નથી. ક્રોધ કદી આપણું જીવન ન બગાડે, અથવા મારફાડ કરે. તોય આપણને ક્રોધ સહતો નથી ને આપણું લોહી કઢાવતું નથી; જો કંઈક અતરમાં પ લાગી આ-વે છે તો મોંથી રીશ ચઢે તેવું બોલીએ છીએ. પણ મનની અંદર ક-શું થતું નથી; માટે માણસે ધીમે ધીમે ગુસ્સાને પડખે ન રહેવું એ સારું છે. માણસ જેવો ખોરાક ખાય છે, તેવા વિકાર તેના લોહી માં રહે છે. માંસ-આહાર કરનારી જાતિ કરતાં ઉંચ જાતિના હિંદુ નરમ, અસીધ, વિવેકી, ને ડાહ્યા હોય છે તે એજ કારણે-માંસ-હારીને હંમેશ ગુસ્સો વધારે રહે છે; દિલાસો ધીરજ, ને સંતોષ, એ ક્રોધનાં ઉત્તરસાધન એટલે સામા વિરૂધ્ધ ગુણો છે, અને ગુસ્સાનાં વળણ-ને ફેરવનારા છે. જેમ દારૂમાં કે જલદ અડૂમાં પાણી રેડયાથી તેનો ક-સ નરમ પડી જાય છે, તેમ આ ગુણો ગુસ્સાની અસર સમાવી દે છે, ને ગુસ્સાના જોરને નિર્બળ કરી નાખે છે. જેમ ધડોડી કમ્પારીને ભક્ષ કરી માણસને શહેજ સુખ દે છે, પણ તેના ખોરાકની વસ્તુમાં પોતાનો ગળ-નાંખી તેને મદ્દા દુઃખ દે છે; તેમ એ ક્રોધ વિકાર માણસનાં દિલમાં શ-હેજ શુરાતન લાવી સામાનાં દિલમાં ડર, ધાસ્તી, તથા તાબેદા-રીની વૃત્તિ ઉત્પન્ન કરે છે, પણ તે હજાર તરેહનાં દુઃખ માણસને દે છે. માટે દરીઆની સહેજની મજા ભોગવવા કરતાં તેનાં તોફાનની ધાસ્તી-

૧ સારાં કામ. ૨ ગરદન મારનાર.-કાપનાર. ૩ ધીરજ. ૪ દે ખાવું. ૫ દિલ. ૬ માંસ ખાનાર. ૭ જાત-ન્યાત ૮ વિષ-ભંજન,

થી દૂર, જમીન પર, રહેવું એ વધારે વિવેકની વાત છે. ક્રોધને લીધે પત્નિ પતિને હણે, ૧ છોકરું માળાપને તળે; માણસ પોતાનો ખેલ ઉપર રાખવા અનેક દુઃખો વેડે; પોતાના જીવપર કરે; ખુશ કરે; કુવો તળાવ કરે; દેશવટો ભોગવે; વેર તથા દ્વેષ રાખે; અણધરતી રીતે પોતાનાં લોહીને ઉકાળ્યા કરે; અને છોક અને એવાં અયોગ્ય કૃત્ય કીચાપછી પસ્તાઈ શી પડે અને તેની સાથે કય વગ અફાળે, માથું કુટે, અને એવાં બીજાં પસ્ત વા લાયક કૃત્ય કરે.

હવે “લોભની” ઉત્પત્તિ જાણી જોઈએ. જે પ્રમાણે દક્ષી ઇચ્છાનો નયજો પ્રવાહ સ્વાસમાંથી નિકળે, તેજ પ્રમાણે એ લોભનો નયજો પ્રવાહ નિકળે. ઇચ્છાનું કૃત્ય એકવાર પ્રાપ્ત થયું કે તેનો પ્રવાહ જમીન રહેતો નથી; અને મન શાંત થઈ જાય છે. પણ લોભનો પ્રવાહતો ઇચ્છાની પ્રાપ્તિ થયા છતાં, ફરી ફરી ચાલે, અને જેટલું મન ચંચળ રહે છે તેટલા ફરી ફરી અતુષ્ટ ૪ ઇચ્છાના પ્રવાહ નિકળ્યા કરે. ઇશ્વરનો નિયમ દરેક વસ્તુ કે વિકારનો ધરતો “જેઈએ તેટલોજ” ને મધ્યમ ઉપયોગ કરવા માટે છે. એ નિયમથી જો આડા ગયાતો નિઃસંદેહ ૫ તુકસીન તથા ગેરદાયદા વાળું પરિણામ, કદી તરત વેળા ન જણાય તો પાછળ, નિપજ્યા વિના રહેવું નથી. ભુખ ઉપરાંત ખાઈએ છીએ કે પચવું નથી, ખોરાક પેટપર જોળે થઈ પડે, વિકાર ઉત્પન્ન થાય, જઠર-રસક બગડી જાય, લોહી સાફ બનતું નથી, ને આરોગ્યતા રહેતી નથી. શહેજ સુગંધ દિલને ખુશ રાખવા ધડી બે ધડી જોઈએ. તેથી વધારે વાર, કે શ્રેષ્ઠ બતતી, રાખ્યાથી ઉલટી પ્રકૃતિ બગડે છે. જેટલી વાર એકાગ્ર ચિત્તે વિચાર કરી શકાય તેથી વધારે વાર વિચાર કરી એ છીએ કે મગજ દુઃખે છે, મન દુઃખાઈ આવે છે, ને તર્ક શક્તિ મંદ થઈ જાય છે. તેજ પ્રમાણે લોભનાં કૃત્ય, કે.છક વેળા સારી તકે ફાયદો કરે તોય શું થયું, પણ આખર તુડસાન કારક નિવડે છે. એ વિકાર માણસની સમુદ્ધિ, સંતોષ, ધૈર્યતા હજારની નાખે; ખોટા દેખીતા ફાયદા દેખાડી માણસને ફાંદામાં નાખે છે; અને ખટપટી સંસારની

૧ મારવું. ૨ મળવું. ૩ ડગડગવું. ૪ પરિ પુર્ણ ન થયેલી. ૫ બે-શક. ૬ પેટમાં ખોરાકમાંથી ઉત્પન્ન થતો રસ. ૭ તન દુરસ્તી. ૮ ધીરજ.

સારી, પણ શહેજ રહેતી, મજામાંથી મનને મુક્ત, થવા દેતો નથી; મને ન મળે તેવી વસ્તુઓની પ્રાપ્તિ સાર વળખાં મારવાનું શિખવે છે; પાસે હોય તે પણ ગુમાવી દેવાનું સુઝાડે છે, અને મનને સાર વળખાં આપવા કરતાં ખુર વળખાં ઝટ આપે છે. એથી માણસ સદગુણી હોય તોય દુગુણના પાસામાં પડે છે. માટે મુસાફરોનો પંથ દુકા હોય પણ દુર્ગંધી હોયતો તે પથે જવામાં માત્ર શો? લોભથી ઉતરતી લાલચ છે લાલચના પ્રવાહ ધીમા ને વખતસરનાજ હોય છે. લાલચમાં બહુ વાર વિવેક નરફ જોવાય છે, અને લોભમાંતો તેને એક કારે મુકવો પડે છે. લાલચની મજાનો ચાખેલો સ્વાદ ધડી ધડી ચાદ આવે છે તોય માણસ તેનું કૃત્ય બહુ વિચારીને કરે છે. લાલચના પ્રવાહથી માણસ અનીતિ પર ચાલે છે, પણ તે જટલુ લોભથી ચાલે છે તેટલું ચાલતું નથી. લોભ કરતાં લાલચનો પ્રવાહ મનને મધુર લાગે છે. કારણકે તે ધીમે ને નરમ ચાલે છે, જેમ પિંજળીનો મંદ પ્રવાહ લોહીમાં ચલાવતાં નડીઓમાં લોહી ખુશ લાગે તેમ ચાલે છે; તેમ લાલચના વિચારના પ્રવાહે ધીમું ધીમું ખુશ લાગે તેમ લોહી ચાલે છે; આથી લાલચનો પ્રવાહ જ્યાં સુધી ચાલે ત્યાં સુધી તેની મજા મનને ઠીક લાગે છે.

ક્રિયા જોતાં, “લોભ”નો અને “હર્ષ”નો પ્રવાહ સરખો, છે. તે જ પ્રમાણે “લાલચ” તથા “હોંસ”નો પ્રવાહ એક સરખો છે, પણ રૂપ જુદું જુદું ધારણ કરે છે. મનની વૃત્તિ પ્રમાણે ક્રિયાની ગતિ રહેવાથી એકજ પ્રવાહ જુદાં જુદાં નામે અને જુદી અસરથી ઓળખાય છે. •

હવે “મોહ” શું છે તે જાણવું જોઈએ. કામ તથા મોહની ઉત્પત્તિ નરખીજ છે. કામને આવેશર જોરમાં નિકળે છે, ને મોહનો આવેશ નબળો, પણ ધડી ધડી સળવાતો સળવાતો, નિકળે છે. કામથી તુરત લોહી ઉછળે છે, પણ મોહથી ધીમે ધીમે અને રહીને રહીને લોહીના આયકા નિકળે છે. કામના પ્રવાહે માણસ ઉંડા કુંદાડા મારે છે. પણ મોહથીતો જેવો અકસોસનો નબળો પ્રવાહ નિકળે છે, તેવો પ્રવાહ આવ્યા કરે છે. માણસ મોહને લીધે વિષય-તૃપ્તિ સાર અંદરને અંદર વિચારની ક્રિયા ચલાવ્યાજ કરી, લોહીને ઉકાળ્યા કરે છે; તેને પોતાનું કામ કે ધર્મે,

નિરાંતે સુઝતો નથી; મનમાં હોંસ અને બગાષો બંધે થયા કરે છે; મતિ એકતી એક તરફ રહી મૂઢી બની જાય છે; માત્ર મના ખોવાને, ધર્યા-
ર, મા આપ, પતિ કે પ્રાંતિ.ર બચ્યાં છોકરાં, આખર ધજત, છોડવાને,
તથા ધર્મ, પછી તેમાં તે ગમે એવું પ્રવિણુ હોય, તોય તે છોડવાને કે
ધર્મ—બ્રહ્મ થવાને માણસ બેધડક રહે છે; ને વખત આવે છે તો ધ-
ડી વારમાં સૌ તણ દે છે ને ધારેસે રસ્તે ઉતર પડે છે; તેને ખાવું,
પીવું, સુવું, ઓઢવું, પહેરવું, સારું, માફું, કશું સુઝવું નથી. ઘડીમાં ધ-
ચ્છાનો પ્રવાહ જોરમાં ચાલી લોહીને ઝટપટ દોડાવે છે, ને ઘડીમાં, મંદ
મંદ હવા જરા જરા આવીને રહી જતી હોય, તેમ ધીમા ધીમા નરમ
પ્રવાહ એક પછી એક વારા ફરતી નિકળે છે. એથી મોહના વિચાર સિ-
વાય બીજા વિચાર ને માણસને આવવા પામતા નથી. એને કાંઈ પોતેજ
અકસ્મત રાખી બીજા વિચાર મનપર લે, અથવાતો કોઈની નસિહત લક્ષ-
માં લેતો તે મોહના વિચાર પાછા હડે છે કે દુર થેભી રહે છે. પણ જો
તે નસિહતનો વિચાર જરા પણ ધ્યાન પરથી ખસે છે તો જેમ ધુળમાં
લોટેલો, મોટા વાળનો કુતરો પેમાના અંગપર લાગેલી ધુળ ખાંખેરી ના-
ખે છે, તેમ તે પોતાને વારનારા વિચારને પાછા કાઢી નાખે છે. અને તે-
ણે તેમ કાઢ્યું કેજ, જેમ હડી ગયલી મધમાખ પાછી આવીને એકજ
જગાએ એકડી થાય, તેમ તે મોહના વિચાર તેના મનપર પાછા આવી-
ને ખેસે છે. મોહમાં આશા ને નિરાશા બે લપેટાયલી રહે છે, તેથી લો-
હીની ગતિ પણ ઘડી ઘડીમાં બદલાતી રહે છે; અને તેને લીધે મોહિત
માણસ, બ્રહ્મચર, કચવાયત્રા ચહેરાનું મોહ-અગ્નિથી બળવું તથા દુર્બળ
રહે છે. એટલા માટે આ વિકાર માણસને તેના પોતાના આત્મા તરફ
વિચાર કરવા દેતો નથી; તેનું ચિત્ત ભ્રમ કરી નાખે છે, અને કામીનેજ
કામી વિચારમાં આખર તેનો પ્રાણ મુકાવે છે. એપરથી જણાશે કે મો-
હ માણસને કેવી અવદશામાં લાવી નાંખે છે! ઇશ્વરે મનુષ્યમા મોહ વિ-
કાર મુક્યો છે તે કુદરતની મોટી મોટી નેમ સારવા તથા જાળવવાને મા-
ટે છે. વીર્યનો વધારો નરમાં રહેતાંથી મોહ નરને વિશેષ લાગે છે. મોહ
જો નર જાતિમાં વિશેષ રહેલો ન હોત તો નારીનો કોઇ ભાવ પુણ્ય ન-

હીં. નારીને બહુ કરી નિરાધાર, પરતંત્ર, ૧ નબળાં ચળિત મનની, તથા કમગતી મતિની, શોભિત પુતળા જેવી ઈશ્વરે બનાવી છે, કે નરને તેનો પાડોસ રાખતો ગમે. નારી બ્યારે અભડાય છે, ગર્ભવંતી થાય છે, કે જાણે છે ત્યારે બહુ નબળી થઈ જાય છે. એવી વખતે તે ખરી નિરાધાર દિસે છે. તેનાથી ચાલુ ધધો થઈ શકતો નથી. એટલા માટે નારીપર નરની વિશેષ મમતા રહે, તેની વડારે નર ઝટ આવીને ઉભો રહે, સંકટ વેળા તેનું પોપણ કરે. અને તેના જીવ તથા શરીરને સુખશાંતિમાં રાખે એવા એવા ઉંડા હેતુથી ઈશ્વરે નરનાં લોહીમાં મોહનો વિકાર વિશેષ ઉત્પન્ન કર્યો છે. દુનિયામાં કોઈ વસ્તુ એવી નથી કે જે સૃષ્ટિના સ્વભાવિક નિયમથી કંઈક પણ આડી ચાલેલી નહોત; તેમ નર એકલો મોહ પામે છે એમ નથી. નારી પણ નરનો મોહ પામે છે. આ પ્રમાણે મનુષ્ય જાતિમાં જ ગાય છે એટલુંજ નહીં પણ દરેક પ્રાણીની જાતિમાં પણ તેમ જાણાય છે. પુરુષને પુરુષ સંબંધીની ખચર વધારે હોય છે તેથી તે નારીનું વધારે કથનર કરી શકતો નથી. મોહ ઉત્પન્ન કરવાને, ઈશ્વરે નર નારીમાં અકેકળી કવચી પ્રકૃતિ પેદા કરી છે. જે પ્રમાણે નાજુક ક્રાંતિની, પાતળી, રૂપાળી, નરમ સ્વભાવ તથા મધુર વાણીની, સુકમાર, ઉછરતી, તથા તન દુરસ્ત નારી નરમાં મોહ ઉત્પન્ન કરે છે; તે પ્રેમાણે લક, સખન આંધાનો, જીવાન, દેખાવડો, દોંગો, તુંડ મિત્તજનો, તનદસ્ત નર નારીનાં હૃદયમાં વિશેષ મોહ ઉત્પન્ન કરે છે. જેમ વય સરખી હોય તેમ ખ્યાર આઝવામાં મોહનું બળ વિશેષ રહે છે. ૩ હવે મોહ કયે રસ્તે આવે છે તે જાણવું જોઈએ.

“મોહ” એ શી વસ્તુ છે તે જાણ્યા પછી તે કેમ આવે છે તે જાણવું સહેલું છે. ઈચ્છાના નરમ નરમ, ઘડી ઘડી નિકળ્યા કરતા, નવાહે મોહ ઉત્પન્ન થાય છે. એકાદ વસ્તુ મેળવવા સાર જે ઉત્કંઠા થયા કરે તે ઉત્કંઠામાં તે મોહ ઉત્પન્ન થવાની ક્રિયામાં કંઈકજ તકાવત હશે. મોહ ઉપજાવનારી વસ્તુ નજરે જોવાથી, તે વિષે સારી કે મન ગ-

૧ ખીજને આધારે રહેનાર. ૨ કહેવું, વાત કહેવી. ૩ રંડાયલા વય-વૃદ્ધ જાતે ફરી લગ્ન કરતાં આ કુદરતનો નિયમ પૂર્ણ ધ્યાન પર લેવો પડે છે. ૪ હોંસ.

મતી વાત કાને સાંભળ્યાથી, કે તેની વાણી પોતાને પ્રાણુ-પ્રિય અને મધુર લાગ્યાથી, કે તેના હાથ પગનો સ્પર્શ થયાથી, કે તેની ગંધ નાકમાં ગયાથી, કે તેની ખુબી, ખુબ સુરતી, વખાણુ. ગુણ-દોષ, વિદ્વતા જ્ઞાન-પ્રયામાં આવ્યાથી, તેની પ્રાપ્તિ માટે કે તેના ભોગવટા સાર મનમાં ઉત્કંઠા તથા ઈચ્છા ઉત્પન્ન થયા કરેછે, તે ઉત્કંઠા વાળી ઇચ્છાને “મોહ” નામ આપ્યુંછે. માટે જે ઇદ્રિકે જ્ઞાન શક્તિ વડે એ ઇચ્છા ઉત્પન્ન થાય તે ઇદ્રિકે શક્તિ દ્વારાએ મોહ આવેછે. એક વાર તે પ્યારી વસ્તુની છબી તદ્દય પર પડી કે તેની સાથેજ મોહની ઇચ્છા નિકળવા માંડેછે. મોહ વડેજ પ્રાણી માત્રનો સસાર ટકી રહે છે. શહેજ મજામાં અતિ ઉત્તમ સ્વાદ પ્રાણીને લાગેછે, તેથી એ સ્વાદ તે કદી ભુક્તું નથી, અને તેને પોતાની મરજી પ્રમાણે ભોગવ્યા કરવું એજ પૃથ્વિ પર પહેલા નંબરનું અંસારી સુખ પ્રાણી માટેએ એવો નિયમ ધરી બેસેછે દરેક સ્વભાવિક નિયમ શાલુપણે અનુસરવાનો છે. પણ શાલુપણ મનુષ્ય એક કોરે મુકી તેનો ખરાબ ઉપયોગ કરેછે, અને પોતે પોતાનાં શરીર રૂપી ધરના પાયા છેક ઉડાણથી કોતરવા માટેએ; અનેક વ્યાધિનાં મૂળ એ કોતરણીમાંથીજ નિકળે છે, અને આવો ઉપભોગ કરનાર સાધારણ માણસ તો શું પણ વૈદ પણ તે વ્યાધિનું આ અંતર-મૂળ સમજી શકતા નથી. ન્યારે તેને પોતાની આગવી રીતભાન તથા કૃત્ય કહી સંભળાવેછે ત્યારે તે ચતુર હોયછે તો તરત સમજી જાયછે, અથવા વૈદરાય એ વિષયનો અભ્યાસી હોયછે તો તે તરત, તેની તે વિષય સમજવાની તીવ્ર યુદ્ધિ વડે, સમજી જાયછે. એમ શહેર તથા ગામ કે ગામડાંઓમાં આવાં માણસો, અજ્ઞાનતા વડેજ હજારો માણં જાયછે. “કરવું તેવું પામવું” એ નિયમની સમ્યાઈ મોતને કાંટે તેઓ સમજેછે.

માટે “મોહ”થી જે સુખ મળેછે તે નિયમસર ન ભોગવે તો માણસા આ દશામાં આવી પડેછે; તેથી જ્ઞાની જને એ મોહ-વિકારને વખોડયોછે. આ પરથી સુષ્ટ જણુ વિવેક વડે સમજશે કે, આગળ કહ્યુંછે તેમ, મોહ-વિકારનો પણ ધરતો ને વખત સરજ ઉપયોગ મનુષ્ય કરેતો તે ઈશ્વર દ્વારા યદી

૧ જાનન વહાલી. ૨ અડકવું. ૩ ખુબી કે ખોડ. ૪ પંદરતાઈ. ૫ પ્યારણુ.

શક્યું નથી, એમ નથી. પણ મન ચંચળ* છે તેથી તેને લાલચ પડ્યા વિના રહેતી નથી, માટે તે વળણ પકડવાથી દુર રહેવાને માટે યોગી જને સ્ત્રી જાતિ ધિક્કારી છે. જોણે તેને પૃથ્વી પર જીવંતી આપી તેને તે ધિક્કારે છે એમ નથી, પણ તેના પાડોસથી મનમાં આવતાં માંડાં વળવુંને લીધે તેનું વિચારને ધિક્કારે છે. “મુક્તમાળા”માં દરેક દુઃખનું મૂળ સ્ત્રી ગણી છે, તે આ કારણને લીધે છે. નર્કની પ્રાપ્તિ સ્ત્રી-સંબંધથી થાય છે એમ કંઈ નથી. પણ મોહ મનુષ્યને, તેમજ નિચ પ્રાણીને, જ્ઞાની પણ મૂર્ખ, ડાહ્યું પણ મૂર્ખ, સમજી પણ ભ્રાહ્મણ, પાંસરું પણ આડું, સુશીળ પણ અજિયેળ બનાવે છે તેથી એવી વૃત્તિ જે વડે ઉત્પન્ન થાય તે ઈચ્છાને યોગી દિલ્લોજીથી ધિક્કારે છે. માણસ માણસાઈમાં આવ્યું કે આ સંસાર જીવન પ્રકારનો દેખાય છે. તે શરમ વજન સમજ્યા માટે છે; સારું માડું અકરે પે તે વિચારી શકે છે; અને જે શરમ શક્તિ શેહેજ વખત અગાડી તેનામાં ન હતી તે તરત તેનાં મગજમાં આવે છે. તોય તો નવ., જોતરાઈ ચીવેર પડેલા, અળદની માફક, આડા આડા ફાટવાનું તેને બહુ ગમે છે; માટે મોહ એ શું છે તેનો ખરો દેખાવ જોયા કેડે સુત્ર વાંચનારે સંભળીને ચાલતું જોઈએ. માણસાઈની એ શું વખતે જે કંઈ પડેશે આવેશઝ કોહીમાંથી પ્રગટ થાય છે તે મોહનોજ છે. તે મોહ વધી રાંધી “કામદેવ” કે “મદન” નું રૂપ બની માણસને આડું અવશું દોરવે છે. આધુનિકમાં વર્ણવેલું પૃથ્વી પર પહેલું જોડું જે ધર્મવર પેદા કર્યું હતું તેનાએ એજ હાલ હતા. આજળ કશું છે તેમ, હવાનાં કોહીએ કઢળો કરી મોહ બહાર કાઢ્યો, ત્યારેજ આદમ શાળો છતાં જોતરાઈ ગયો. મોહ પ્રગટ્યો ત્યારેજ તેમનામાં સંપ રહ્યો; મોહ વડેજ શક્તિ પતિન વચ્ચે પ્યાર રહે છે. મનુષ્ય માડી ચાલતું ખરાબ પ્રેરણનું, અજ્ઞાન કે મૂર્ખ જોજાંજાં જેવું હોય છે તોય પરસ્પર મોહને લીધે સ્ત્રી

* જેમ માણસ ચંચળ મનનું તેમ તે શત્રુતા ને વેર વહેલું જીવનનાર હોય છે, જેમ દુઢ મનનું તેમ કપડીને વકટ હોય છે.

૧ અંતઃ કરણથી. ૨ ગરેડ. ૩ જુસ્સો. ૪ પુતળાં જેવું શોભિત

+ એટલે કે તેના અવયવો વધીને સંપૂર્ણ હાલતમાં આવ્યા, અને પોતામાંથી પોતા જેવી પ્રજા પેદા કરવાની શક્તિ મળી. જે ઊંઠા શ્રેણી ને અરાહની વયમાં આવવાની તૈયારીમાં હોય તેમણે બહુ બા-

પુરુષમાં એક બીજા પર નિકટ પ્યાર રહે છે. એમ જો ઇશ્વરે મનુષ્યમાં
 મોહ મુક્યો ન હોતો કાયા, પાડ, ગુણ, લંગડાં, અપંગ, બહેરાં, મુગાં
 માણસનું શું થાત! તેમનો ભાવ કે નુ પુછત? તેમનું પોષણ આખર
 કોણ કરત? માર અરક્ષારી પ્રાણી ધનુ પાસે પતી તામેક્ષારી ઉડવા
 વધીતર કરી પેટનું કરે છે, તેમ તે અપંગ કે ખેડવાળું માણસ એક
 ગુલામની માફક, ગૃહસ્થ માણસ પાસે રહી મહેનત મજૂરી કરી પેટનું
 ફરી કાઢત, આ આખરે જેવું તે જન્મ્યું તેનું સ્વધામ પહોંચી પોતાનો
 પ્યારો જાન જેવો ઇશ્વરે આપ્યો હોત તેવોજ તેને સોંપત. આવાં અ-
 પંગ તથા ખેડખાંપણ વાળાં શરીરનાં માણસોના આવેશને શાંતિ પ-
 માડવાનો રસ્તો રહે એ હેતુથી કુપાત્રનીર દુષ્ટતા ૩ દરેક વસ્તિમાં રહે
 લી જણાય છે. પૂર્વે ધર્મ-ધુરંધરજ રાજ-ક-તોઓએ આ દુષ્ટતા વ્યાપતિ
 અટકાવવાને કંઈક આવા કારણને લીધે અખડા કરેલા જણાય છે. પણ
 એ ઇશ્વરી-જણતા નિયમનો લાભ સાધારણ માણસે લેવો ઘટતો નથી.
 મોહનો વિકાર દબાવેતો દમ્બી શકે છે; ને તે વશ થયા પછી શરીરની
 પ્રકૃતિમાં ઝાઝો વિકાર ઉત્પન્ન થતો નથી. પાંજરામાં રહેનારાં તથા બી-
 જાં એકાંત ગોંધી રાખેલાં પ્રાણી મોહની મજા જણ્યાં વિના આખો ભવ
 કાઢી શકે છે એમાં પાણી, પોષણ, મેનાં, ચક્રી, તિતડ, ઘોડા, ઉંટ, અને
 ગાંડી સોડોન પંદરાં રીંછ તથા વાઘ હોય છે. તેમને બચપણમાં પકડી
 ને ગોંધી રાખેલાં હોય છે. તેઓ મરતાં સુધી મોહ-પીડિત રહી શકે છે. મા-
 ટે કામકે મોહનો અવેશ તૃપ્ત કરવા માટે આડુ જગુંજ જોઈએ એમ
 કંઈ નથી. માણસ અને આવળનું ઝાડ એ મેમાં શહેજ ફેરે છે. માણસમાં
 ઉત્તમ શક્તિનો આત્મ છે અને આવળમાં, પાછળ સમગ્રવવામાં આવશે,
 તેમ, મનુષ્યના આત્માથી ઉતરતી શક્તિનો જીવ છે. આવળમાં જ્યારે ધાત-
 ના જેવો ચિકણો રસ સ્વભાવિક જોઈએ તે કરતાં, વધી જાય છે, ત્યારે તે,
 બહાર દુઝી. નિકળી બધાઈ જાય છે અને ગાંગડા જેવો થઈ જાય છે તેને
 આપણે મુંદર* કહીએછીએ. માણસનું પણ એજ પ્રમાણે શરીરનાં બધારણ

રીકાથી આ દેખાવનું અવગોઠન કરવાને સાવધ રહેવું જોઈએ.

૧ બારખેંચી લઈ જનાર, ૨ વેસ્થા, ૩ બદી, ૪ ધર્મના આગેવાન, ૫ ફેલાતો

* એને સાલેક ઝાડનો મેઝ ગણે છે - જુઓ બાગે પારસા

સાર જોડું વીર્ય જોડું હોય તેડુંજ તેની અંદર રહી શકે છે. જોડું એ તેથી વધારે થયું કે કુક્રાની પછવાડેથી જાતીશિયાંમાંથી એ વીર્ય સપસીને નિકળી પડે છે. એ ક્રિયાને આપણે ધાતુ-પાત કહીએ છીએ. એવો બનાવ તનદુરસ્ત માણસમાં સારા ખોરાકને લીધે મહાનામાં એકજ વેળા બને છે અને તેથી કાંઈ શરીરને નુકસાન થતું નથી. જ્યારે એ ક્રિયા વધારે વાર કે વારંવાર થયા કરે ત્યારે વ્યાધિ થાય છે. આ પ-રથી રંડાયણા પુરૂષો તથા રંડીરાંડ તરણ વિધવાએ કુદરતના નિયમનો ખતાવેલો વિચાર ધ્યાનમાં રાખી સદગુણીજ રહેવું, એ તેમની ઉત્તમ સમ-જ શક્તિને જાળવતી વાત છે. કુદરતની શક્તિ એવી છે કે જ્યાં સુધી તે નિયમસર જેમ આદ્યા કરવી જોઈએ તેમ આદ્યા કરે ત્યાં સુધી માણસને સુખ રહે છે. પણ જો તેને આડી ચલાવી કે, તેની ક્રિયાના પરિણામ તરીકે, જે સુખ સદગુણીને મળે છે તે ન મળતાં, આડાછનાં આડાં ફળ મળે છે. સ્પષ્ટિમાં કાંઈ એવી વસ્તુ નથી કે જેની અંદર કુદરતની ક્રિયા ચાલતી ન હોય. જો માણસ કુદરતની આવી ક્રિયાનો બહોળો દેખાવ જોશે તો તે દરેક ધર્મના ઢંઢેરા, — જરૂરો તેવું પામશે, કરણી તેવો પાર ઉતરણી — ને પુરતી રીતે સમજી શકશે.

કેટલાક હિંદુ યોગીન સ્ત્રીનું નામ સાંગજતાંન ધિકાર ચઢે છે. પણ તેમ કરી તેઓ પોતાનું અજ્ઞાન દેખાડે છે. સ્ત્રી ન હોય તોજ ઇશ્વર-દર્શન થાય, કે સ્વર્ગે જવાય, એમજ હોતતો ઇશ્વર એવો મૂર્ખ નથી

(૬૫) મું પાતું. “ગુદર એ (ઝાડમાંથી) વહેતો સાધારણ પદાર્થ (Secretion) છે. જ્યારે તે જસતી હોય છે ત્યારે ઘણાક ઝાડોમાંથી મોટાં ટીપાંના આકારે તે ઝરે છે” — Sir J. E. Smith. ૧ રોગ

+ Vesiculoe seminales

જ્યારે પુરૂષ ચતો સુએ છે ત્યારે પેઠના ખોરાકનો તથા કુક્રા-માં એકઠાં થતાં મુતરનો ભાર એ વીર્યની કાયળી પર પડે છે તેથી તે દબાઇ જવાથી વીર્ય બહાર નિકળી આવે છે તે એજ કારણ. એટલાજ માટે પારસીઓમાં સુતી વેળા પિશાબ કાઢા પછી હાથમાં ઘોષ ઉપ-પ્રા-થના કરીને જમણે માસે સુવાનો ઉત્તમ ચાલ છે. જમણે પાસે સુવા-થી ખોરાકને ઝાખી તરફ રહેલી જેઝરીમાંથી આંતરડાંમાં ઉતરવાને સવળ પડે છે, ખરાબ સ્વપ્ન આવતાં નથી, અને ધાતુ-પાત થતો નથી. વીર્ય-પા-તને તેઓ શેતાન-ખાજી કહે છે, કારણ કે “આ ખળિત થયલું વીર્ય જો કે માણસને મનતો જતું રહ્યું તોપણ સ્પષ્ટિમાંથી ગયું નથી, કેમકે એ વીર્ય મૂળ રૂપ છે કે જેમાંથી સૂક્ષ્મ જીવ, કીડા, જીવડાં છત્યાદિ નિકળે છે, કે જે પૃથ્વી તથા મનુષ્યને ત્રાસ દાયક છે. - Temple of Rosy Cross,

કે સ્ત્રી જાતિ પેદા કરત; અથવા સ્ત્રી જો નર્કનું મૂળ હોત તો ઇશ્વર તેની પ્રકૃતિ અગાડીથી જોઇ તેમાં વંશ-વૃદ્ધિની શક્તિઓ મુક્ત નહિં. પણ ખારીક નજરે જોતાં એમ જણાતું નથી. સંસાર સુખ વધારવાને માટે કુદરતને જોઇતી ક્રિયા હરેક પ્રાણી પાસે કોઇ પણ રીતે કરાવવી એ ઇશ્વરનો પ્રથમ નિયમ છે. સંસારી ખટપટમાં રહી યોગની પાળે કોઈ માણસ રહેવા માગે તો ન રહેવાય એમ નથી. કદા કોઇ વેળા મોહનો જુસ્સો તેને ઘઈ આવ્યો તો તે જુસ્સાને સંસારી રીતે કાઢી નાખવાથી ધારે-લું કાર્ય સિદ્ધ કરવામાં તેને હરકત પડતી નથી. હવે કહ્યું છે તેમ, મન લાલચુ હોવાથી મોહનો સ્પર્શ જેમ ઓછો રહે તેમ સાફ, એમ ખાત્રીથી સમજવું. મોહ ન હોય તોજ પરમાત્મામાં મળી જવાય એવો જોઈશ્વરી નિયમ હોતતો શિયાળામાં મરતાં કુતરાંનો આત્મા પોતાની મેજેજ પરમાત્મામાં મળી જાત; કારણ કે કુતરાંમાં કામ-આવેશ માત્ર હુનાળાની આખરે પેદા થાયછે, અને તે રૂતુ ગઇ કે તે આવેશ સમી જઇ કામ મરી જાય છે. આ પરથી ધર્મિજ્ઞ આદમીએ શિખવાનું એ છે કે મોહના વિકારને કાળમાં રાખી તેના પર આપણો અમલ ચલાવવો. તેને હક કહ્યું કે દૂર ખુલ્લે જઇ પડે, ને આવ કહ્યું કે આવીને પાધરો ચાલ્યો જાય, એવો અખત્યાર તેના પર રાખવો જોઇએ. એ અખત્યારની જરૂર પ્રાર્થના કરતાં મનસોચ્યારણમાં ઉધારે પડે છે. યોગી એ અખત્યાર પોતાની પાસેથી જનો ન રહે એટલું હમેશ જોતો રહે છે. યોમ વેળા જોવી નજરે યોગી સ્ત્રીને જુએ છે. તેવીજ નજરે યોગિણીજ મનસોચ્યારણ કરતી વેળા પુરૂષને જુએ છે. માટે વાંચનારે સમજવું જોઇએ કે યોગનો અભ્યાસી અમુક જાતિ પિત્તકરે છે એમ નથી, પણ સામસામી જાતિના પરસ્પર સમાગમના સંજવને પિત્તકરે છે. નર્કનું મૂળ, નથી નારી, નથી નર, કે નથી મોહ; પણ મોહ સંબંધીના વિચાર પર જઠ ઉતરી પડતું ચંચળ મનનું વળણ છે. એ માઠાં વળણનેજ દુર્વેશ “તનનો શેતાન” કહે છે, ને સાલેક ‘નર્સે અમ્મારા’ પ કરી કહે

૧ અડકવું. ૨ પરમેશ્વર. ૩ મનની પ્રાર્થના, રામ નામ યોગી રટયા કરે છે તે. ૪ નેરાગણ. ૫ ધુરું કરાવનાર જીવ.

* સાધારણ નજરે દેખાતાં કાર્ય (offset) નું આ નામ છે, કંઈ કારણ (cause) નું નામ નથી. જ્યાં સુધી માણસ અંદરથી તથા બ.

છે. એ વળણુ દબાણમાં હોય તોજ યોગની ક્રિયા સવળતાથી થાય છે. હવે “મદ” વિકાર કેવોછે તે જાણવો જોઈએ. “રીસ” તથા “ધુરકણી” કેમ ઉત્પન્ન થાયછે. અને તેમની ક્રિયા કેવી હોય છે તે આગળ ક્રોધના વિષયમાં વર્ણવ્યુંછે. હવે મદની ક્રિયા એ રીસ તથા ધુરકણી વચ્ચેની હોયછે. રીસની ક્રિયામાં લોહી તપેછે. પણ તે સહેતું રહે છે, ને શ્વાસના કુંદાડા દબાયલા રહેછે. ધુરકણીમાં શ્વાસ નિચેથી ધસારા બાંધ ચઢી નસકારાં આગળ યોભી રહેછે. પણ ચીઠ વખતે લોહી જેટલું ધીમું ધીમું ઉકળેછે તેટલું ધુરકણીમાં લોહી રહી રહીને ઉછળ્યા કરેછે. એ વિકારને વધારવાથી ગાણુસમાં હઠ, જીદ, તથા ખંત આવેછે. પોતે જાણુ કે કલાણુ કામમાં લાભ કે ફળ નથી તોય પોતાની મરજી કે પોતાના ખોલવા પ્રમાણે તે કરેછે. એવું પરિણામ એ નિપજેછે કે આખર મનોવૃત્તિઓ સારી હાલતમાં રહેતી નથી. જેમ છોકરું મોતીની સીપ જોઈ રૂપુંછે એમ સમજી નેછેતરાયા કરેછે; અથવા હરણુ તથા સાબર દૂરથી મૃગ-જળ જેઈ તેને જળાશય સમજી આખર ઠગાય છે: તેમ મનુષ્ય મદના મિથ્યા ભાસને, જોઈ છેતરાયા કરેછે. મદને લીધે જીવાનિયાં મરતાના થઈ ફરે છે. માખાપ ગુર કે વૃદ્ધનીર શિખામણુને જીડો લવારો સમજી છેને એ ડોસલાં

હારથી પવિત્ર રહેછે ત્યાં સુધી દુષ્ટ શક્તિઓ (evil spirits) નું કંઈ વળતું નથી. એ પવિત્રાઈ છોડી કે તેમનું બળ કાવેછે. માટે એ બળ વડે જે કાર્ય થઈ શકે તેને ખોટી રીતે શેતાન ગણેછે. પારસી તથા મુસલમાનમાં દિવસમાં પાંચ વાર બંદગી કરવાનું ફરમાન છે અને હિંદુને ત્રિકાળ સંધ્યા કરવી પડેછે તે આવી દુષ્ટ શક્તિઓને હઠેલી રાખી મુકવાને હોય એમ દિસેછે. જેઓએ “ધસારાં વાળાં આદમી”નાં હાલ જોયા હશે તેઓ આ વાતની સમ્યાઈ મહેલી સમજી શકશે, અને હર)માં પાનાંમાં કહેલી ખુશી પિછાનશે. સુચ જને ૧૯૪)માં પાનાંમાં “ફવણિ”ની ટીકા જોવી.

૧-“મિનાસ વાળી જમીન પર સવારે કે સાંજે (એસ કે ઝાંઝળ પડેછે ને જેવો દેખાવ દેખાયછે તેવો) પાણીના આભાસ વાળો દૂરથી દેખાતો ખોટો દેખાવ. એથી હરણુ છેતરાઈને ત્યાં પાણી પીવા આવેછે; ને એજ પ્રમાણે મુસાદર છેતરાઈ પાણી પીવા જાયછે. તે વાત મહમદ પેગમબરે કુરાનના ૨૪) માં સુરામાં વર્ણવી છે. આરમો એ દેખાવને “સેરાબ” કહે છે. ૨-ધરડા.

લવતાં કરી તેમની પરવા રાખતાં નથી. આપદાદ વિધા, હુન્નર, તથા કળા કૌશલ્યના વિશેષ અનુભવ વગર અજ્ઞાન હતા એવું ગુમાન રાખે છે. ખરું ખોટું પોતેજ બરાબર સમજે છે એવો ગર્વ રાખે છે, અને સરસ રસ્તે પોતેજ ચાલેછે એવું અભિમાન રાખે છે; અને કોઈ વારેતો સીધે રસ્તે વળતાં નથી. જેમ માણસ તરણુ તેમ તેમાં મદ વધારે હોય છે. જેમ માણસ લોહીવાળું તથા લોહીઆળ, તેમ તેમાં મદને વિકાર વધારે હોય છે. મદને લીધે મનુષ્ય આંખ છતાં જાણી ખુઝીને અંધ સમુદ્રે છે, કાન છતાં બહેરું રહે છે, ને ઉત્તમ સમજ છતાં ઘેસ-છા રાખે છે. તે સદગુણના રસ્તે ચઢેતું ટેકતું માર્યું ઝટ ઉતરી પડેછે. માટે એ વિકારને પણ જ્ઞાની જને ધિક્કાર્યો છે. “ મદ ” કરતાં “ ગર્વ ” હજીકો છે પણ તે “ અભિમાન ” થી ચઢે છે. મદનું ખોટું રૂપ મેદ (ગાંડું) છે, ને મેદની હાલતને “ મસ્તિ ” કહે છે. મસ્તિ એટલે મદ વિકારને લીધે કરાતું તોફાન, પછી તે કેશી પુરૂષ, કે ગાંડો પુરૂષ કે નાદાન, અજ્ઞાન છોકરું કરે એ સર્વ સરખુંજ છે. મદે માતેલાં જિ. પુરૂષ ધરતી ધુળવે એવાં હોય છે, તેનું કારણ પણ એજ છે.

મદ વિકારને લાભ મનુષ્ય જાતિમાં કંઈ થતો હોય તો આ છે. મદે માતેલાં નિરાગીર જોડાંની સંતતિ જોરાવર, મજબુત, તથા નિરાગી શરીર વાળી નિકળે છે, જે ચિત્ત અકકેક પર આઝયું તો અતિ મમતા સાથે આઝેતું રહે છે, અને તેનું પરિણામ તીવ્ર ખુદ્દિની પ્રગ્ભર છે. ધણાંક માણસોનાં પહેલાં ખે.જોનાં, તેમની યુવા અવસ્થામાં અવતરેલાં, છોકરાં શોભિત ચેડેરાના, સારા ખુશતા રંગનાં, નિરાગી તથા તેજ અકકજના હોયછે; અને પાછળ વળતાં પાણી વખતનાં છોકરાં ઘાટ વગર નાં, શ્યામ રંગના, નમળાં, દુઃખી, ને ખુદ્દિહિણ મદ-ખુદ્દિના નિકળેછે તે સઘળું આ નિયમને લીધે બનેછે. એમ છતાં મદનું વળણુ ઉછાછળાં-પણાં, અવિચાર, અજ્ઞાનતા, હુલ્લાઈ, ઉન્મતાઈ, તથા ખોટી હઠ તરફ સ્વમાત્રિક રીતે વિશેષ રહે છે, તેથી તેને યોગી ધિક્કારે છે.

મદને લીધે મન અખત્યારમાં રહેતું નથી. યોગનો મૂળ હેતુ મનને વશ કરવાનો છે, પણ મદતો ઉસડુંજ ચલાવે છે. એટલા માટે યોગીજન એને તજેછે. તે તજ દેવા માટે શરીરે રૂત રૂતની હવાની સખ્તિ વેડી

* Mad: ૧તનદુસ્ત. ૨ એલાદ, છોકરાં હેમાં.

કાયાને ગાળી નાખે છે.

આ પરથી વિવેકી જને શિખામણુ લઇ, મદનો અણુધટનો ઉપયોગ કરવાયો હઠતું જોઇએ, એના વૃત્તિ માઠી સમજી તેનો પાસો પકડવો ન જોઇએ; અને મન નયા જીવને માર માર કરી, તેમના ગુરુસા દબાણ માં રાખી, તેઓ પર ખરો અખત્યાર ચલાવવાની ટેવ પાડવી જોઇએ. એ ટેવર વધીને આદત પડી જાયતો મન પર બ્યારે મરજીમાં આવે ત્યારે અચળ અવસ્થા વાળી દૃઢતા^૧ લાવી શકાય છે.

હવે પદ્મ રિપુઓમાંના છેલા વિકાર “મત્સર” વિષે જણવાનું રહ્યું છે. મત્સર એ કોઇનું સાઈં જોઇ તેનું ગુરૂં ઇચ્છવાની અદેખાઈ છે. મત્સર એ “ખારનું” હઠકું રૂપ છે, અને તે કોઈ વિકારનો છેક લંબાયેલો એક ફાંટો છે. “ખાર” સાથે મનને ન ગમ્યા હોય તેવાં ઉત્તરો કમની સ્મૃતિ રહે છે, અદેખાઈ ફક્ત ચાલતા વખત સાઈં મુદતી રહે છે, ને તે એકની એક વૃત્તિ બ્યારે જગાડે ત્યારે જન્યૂત થઈ ઉભીરહે છે. “ખાર” જીવ લેવા સુધી તત્પર રહે છે, પણ અદેખાઈતે શહેજ નુકસાન થયતું જોવાને તાકે છે. અદેખાઈથી કોઈનું સાઈં જોવા ગમતું નથી. જે એક માણસ નગારી હાલતમાં હોય તો ખીજાને પણ અદેખાઈને લીધે તેવી માઠી દશામાં ફસેલાં જોવાને ઇચ્છા કરે છે. જે તે પોતે સારી હાલતમાં હોય છે, તો ખીજું માણસ તેના કરતાં સાઈં ન થાય એવું ઇચ્છે છે. અદેખાઈ એ ઇચ્છતું નગારું વળણ છે. અદેખાઈ એ છુપું કૃત્ય છે તેને લીધે શ્વાસની ક્રિયાના બહુ ધીમા ધીમા આયકા શહેજ શહેજ અંતરે નિકળ્યા નકરે છે, પછી પાછા રહી જઈ પાછું જોર મારે છે કે તેનાજ ઉત્તર વિચાર બને છે. આ ક્રિયાથી લોહીની ગતિ સમાન રહેતી નથી, અને તેને લીધે છેવટ માણસની પ્રકૃતિ બળિયેળ તથા ખજી બની જાય છે; ને કોઈનું પણ સાઈં ઇચ્છતા હમેશ મનનું વળણે મારું તાકવા પર રહેવાથી દૃઢ મને તેમ થતું નથી, તેની નજર ભગડી જાય છે અને મન શાંતિમાં રહેતું નથી. જેમ એક જુઠાણું જાળથી રાખવા દશ જુઠાણું ગાંઠવી રાખવાં પડે છે, તેમ એક પુરાઈનો વિચાર કરતાં દશ જુડી જુડિત તત્પર સાથે રાખી તેના અનેક

૧ પાડોસ. ૨ Praetious ૩ Custom. ૪ સ્થિત. ૫ મક્કમણ. ૬ એક સરખી. ૭ સ્વભાવ. ૮ તૈયાર.

વિચાર કરવા પડે છે એથી કોઈનું બનું તો રહ્યું, પણ પોતાનું એ બ-
નું થતું નથી, સામી દુષ્ટ ઇચ્છા તથા શુદ્ધ થવાનો સંભવ આવી મળે
છે. આ ક્રિયાથી એવાં મનુષ્યના મનમાંથી ઇચ્છાનો પ્રવાહ ધસારાળું બ-
નિકળી આવતો નથી. કોઈને આશિષ દેવા જતું હશે ત્યાં પણ મન-
માંથી આપનો પ્રવાહ સામો ઉદ્દશે.

યોગીનું કામ હરેક રીતે ઇચ્છાના પ્રવાહ જોરમાં કાઢવાની ટેવ
પાડવાનું છે. તેમજ મનને દૃઢ કરી અકિંચબટી પૃત્તિઓ જાળવી રાખ-
વાનું છે. પણ આ મત્સરનો વિકાર મનુષ્ય જાણે તેથી ઉઘડું કરાવે છે.
તેથી એ વિકારને પણ યોગી જન હડધુત કરે છે.

મુગ્ધ જને યાદ રાખવું કે યોગીનું મન અઘ્યાસ વડે જેવું દૃઢ થ-
યલું હોય છે તેવું સંધારણ માણસનું મન હોતું નહીં. એટલા માટે તે-
મના મનમાંથી ઇચ્છાના જે પ્રવાહ નિકળે છે તેમનું જોર પાછું મરાયા વિના
રહેતું નથી. માટે જે કંઈ અદેખાઈ વાળી પુરી ઇચ્છા તેનાં મનમાં
થી નિકળે છે તે પાછી તેના પરજ આવીને અદ્વિતીય છે; અને બાકીઓ
વહવાદ કરતાં કહે છે કે “જેની (માળ) તેનેજ (ભાગે); જેના આપ તેને
(ભાગે)” તેમ પોતાનું પુરું ઇચ્છેલું પોતાનેજ કોઈ પણ પ્રકારે નડ્યા
વગર રહેતું નથી. એટલા સમજાથી દરેક ધર્મમાં હરેક આદમીનું પુરું
ઇચ્છેલું સમ્પત મના છે. અને તેને બસે કદા વેરી કે શત્રુ જેવું
પણ બહું ઇચ્છવાનું, ઉત્તમ કરમાન કે આદ્ય છે. તાત્પર્ય એ કે
આપણે સારી ઇચ્છાને પ્રવાહ, આપણા પર પાછો પડતાં, સાફ વળણ
શોધે છે; અને આપણાં મોંથી નિકળેલો પુરી ઇચ્છાનો પ્રવાહ આપણા
પર પાછો પડતાં, આપણાં પોતાનાં પુરાં તરફ વળે છે. માટે દરેક આ-

૧ મનને પીડા ન કરે તેવી. ૨ સારાંશ.

જે “જે બહાર કાઢેલી ઇચ્છા હઠાવી ન શકાય તેવી કોઈ નડ
સાથે અદ્વિતીય છે તો જે મનમાંથી તે પ્રવાહ નિકળ્યો હોય તે મન
પર તે પાછી અદ્વિતીય છે. જે પુરુષ બીજા કોઈ પુરુષને મારી નાખવા-
ને ઇચ્છતો હોય તે પુરુષ પર પોતાના દુષ્ટ વિચારનું પુરતું જોર
એકતું કરે છે તે જે પોતાની નેમમાં નિષ્ફળ થાય છે તો જે પુરી
ઇચ્છાનું જોર પોતે કાઢ્યું હોય છે તે જોર વડે પોતેજ મરાઈ જાય છે.”

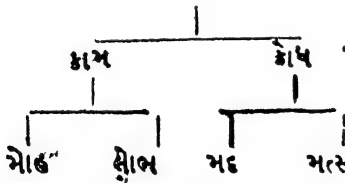
—White and Black Magic p. 119

કમીએ આ શિખામણનો લાભ લઈ કોઈ પણ વખત મનમાંથી ખુરી ૪-
આ નહિં કાઢી; કારણ કે “ખોદે તેજ પડે છે,” અને એવા કુદ વિકા-
રની કુષ્ટતાથી દૂર રહેવું એજ સલામતી ભરેલું અહોરાતર સમજ
લઈ સદગુણના રસ્તે ચાલવું, એ મારા જેવા અદ્વૈતાત્મીની અનુભવ
સિદ્ધ^૩ નસીબત છે.

હવે છ વિકાર, સદગુણે ચાલતાં માણસને, સંસારમાં છ શત્રુ જે-
વા લાગે છે કે નહિં તે વિવેકી જને જને સમજવું જોઈએ. આપણે જા-
ણીએ છીએ કે મધમાખ વડે આપણને મિઠું મધ ને રંગ બે રંગાં મીઠુ
મળેછે, પણ જ્યારે તેના ચટકા કે ડાંખની પીડ વેઠીએ છીએ ત્યારે તે કે-
વી ખુરી, ત્રાસ દાયક, ને પીડાકારી છે તે સમજીએ છીએ, અને મધની
લાભચં રાખવા કરતાં તેને મારી કાઢવાના ઇલાજ શોધતા ફરીએ છીએ.
આ વિકારો પણ તેવી રીતે શહેજ સાર કરી, મનુષ્યનું મારું બહુ ક-
રૂં છે. એ છ વિકારો કંઈ પ્રત્યેક જુદા જુદા રીતે નથી. છેક જીણી નજન
રે માણસ જોશેતો, એ છ વિકારોના બે સમુદાય સાધારણ રીતે કરી શકા-
ય. મુખ્ય વિકારો બે છે: “કામ” તથા “ક્રોધ.” કામમાંથી ક્રોધા નિ-
કળી “મોહ” તથા “લોભ” ઉત્પન્ન થાય છે. તેમજ “ક્રોધ” માંથી
બે ક્રોધા નિકળી “મદ” ને “મત્સર” ઉત્પન્ન થાય છે.

હાલની વિદ્યાના પ્રકૃતિકરણ મત (Evolution theory)
પ્રમાણે કહેતાં, જેમ સૂર્ય મંડળમાં સૂર્યમાંથી મહા ઉત્પન્ન

• વિકારો

• યદ, ગ્રહમાંથી ઉપગ્રહ
નિકળી, સાથેના સાથે ફર્યા
કરી, જુદા જુદા ગ્રહ હોય
તેમ ફરેછે; તેમ આ વિકારો
પેદા થયાછે. એ છએ વિકારો
લોહીની જુદી જુદી ગતિના

૧ ખુરાઈ. ૨ રાત દહાડો. ૩ અનુભવે સાબિત થયેલી. ૪ શિખામણ.
† મધમાખ જે રંગના ફુલમાંથી પોતાનું પોષણ કરે છે તે રંગનું
તેનાં પેટમાંથી મધ નિકળેછે; એટલાજ માટે મધ સફેદ, રાતું, પીણું કે
કાળું હોય છે. પણ ખુખી એ છે કે કડવાં ફુલ હોય છે તોય તે કડવો
રસ મધમાખનાં પેટમાં જઈ મિઠો થઈ જાય છે.

‡ (Biela's comet) ખીજાનો પુછડયો તારો આ વાતને સિદ્ધ કરે છે

જીદાં જીદાં નામ તથા રૂપ છે; આખર જેતાં, વિકારોનું જીદું જીદું પુરું વળણ દેખાય છે તે ક્રમ એ લોહીનું એકત્ર વળણ છે. જેમ ઠરેલાં પાણીનું વોસણ અગ્નિ પર સુકીએ છીએ તો જેમ જેમ તેમાં ગરમી આવતી જાય તેમ તેમ તે જીદાં જીદાં રૂપ ધારણ કરે છે;—પહેલાં ઠરેલું, પછી ઠંડું, પછી સુમેરડું, પછી ગરમ, પછી શહેજ તપેલું, પછી કડકડતું, કે ખળખળ થઈ ઉભરાતું, પછી આદ્ર (vapour), પછી વરાળનું એટલે વરાળ (steam) રૂપે ઉડી જતું જણાય છે; પાણીનાં આટલાં રૂપ જતાં તે એક જ જાતનું પાણી ગરમી વડે આવું થયું છે એમ આપણે જાણીએ છીએ; તેજ પ્રમાણે મનુષ્યમાં લોહી તથા શ્વાસની ચાલતી ક્રિયા વડે આ વિકારો ઉત્પન્ન થાય છે. પહાડમાંથી નિકળીને વહેતાં વરસાદનાં સાદાં પાણીમાં જેવા ખાર, પદાર્થ, અથવા વનસ્પતિ ભેગાય, કે ખાર, પદાર્થ કે વનસ્પતિ પર થઈને તે પાણી વહે, કે તેમાં પ્રાણીઓ તરે કે જેથી કરી તેમનો પાસો લાગે, તેવા ખાર વનસ્પતિ ઈત્યાદિ ગુણ પાણીમાં આવે છે. વનસ્પતિને લીધે તળાવ તથા સરોવરનું પાણી વાયડું લાગે છે; કાંકરા પરથી વહેતું ઝરાતું પાણી સુવાળું તથા ગરમ લાગે છે; નદીનું પાણી સુવાળાં મટોડાં સાથે ધસાવતી સાદ તથા હલકું* લાગે છે; કુવાનું પાણી જે પાલતી જમીનમાંથી આવતું હશે તો ચિકાસની તરીકાનું ભારે લાગે છે; અને ટાંકાંનું ભરી રાખેલું મુએલું ગતિ વગરનું, કસારી તથા બીજા જીવડાંના ઝેર વાળું, અંદર પડેલા કે છાપરા પરથી ભેગાઇ આવેલા મેઝ સાથે વળગેલા પદાર્થો સાથે કુંહોતું પાણી, આપણી તબિયતને મંદ, ભારે, જર્વર-જનક લાગે છે. એજ પ્રમાણે લોહી સાથે જીદા જીદા અને તરેહ તરેહવાર સારા માઠા વિચાર વાળા શ્વાસના વાયુનો સંબંધ રહે છે. તેથી એ વિકારોનાં ગુણ પણ સારા માઠા રહે છે: અને તે

એ તારો તુટીજી બે કકડા થયા, તોય દરેક કકડો, જેમ આખો તારો ચાલતો, તેમજ ચાલે છે, જીઓ.—Lockyer's Astronomy p. 129

૧ સામટું. † આ ક્રમ પુલ્લી નજરે દેખાતી ક્રિયા વર્ણવેલી છે, ખરું જેતાં પાણી તો કકડતી ઠંડીમાં વરાળ રૂપ થઈ ઉડે છે.

* જ્યાં પાણીનો દેખાવ નહિ પણ તેનો ગુણ વર્ણવ્યો છે અને તે પીતાં ગળાંને કેવું લાગે છે તે વાત કહી છે. દેખાવે તો કાંકરા પરનું પાણી નિર્મળ, મટોડાં પરનું પાણી ગદલું, વનસ્પતિના ભેગવાળું ધાકું, ને થોડા ખાર વાળું હલકું જણાય છે.

ગુણોનાં વળણુ પ્રમાણેજ માણસ પર સારી માઠી અસર ઉત્પન્ન થાયછે.

આ પરથી શાણું માણસ પોતેજ સમજશે કે સારા ગુણુ તરફ લો-
હીનું જે વળણુ રહેછે તેને સાધારણુ લોક “ઐશ્વર્યતા” કહેછે અને માઠા
ગુણુ તરફનું જે દુષ્ટ વળણુછે તેને કાર્ય રૂપે મુસલમાન, પારસી, તથા ખ્રિસ્તિ
લોક “શેતાન્યત”^૧ કે “હેરેમંદી”^૨ કહે છે; મનુષ્ય પાસે પોતાનાં દુ-
ષ્ટ કૃત્યો કરાવવામાં ભુત પ્રેત, ડાકણુ જેવી દુષ્ટ શક્તિઓને આ વળણુ બહુ
સુગમ તથા સુગમ પડેછે. દુનિયામાં સારી જીંદગી ગુમરવાને સાર, મનુષ્યનું
પ્રથમ કામ એછે કે લોહીનાં “સારાં વળણુને” ઉત્તેજન આપી તેના સારા
ગુણુ વધારવા, અને લોહીનાં “માઠાં વળણુ” થી ઉપજતા દુષ્ટ ગુણુ ઉછરવા
ન દેવા! દુકડેથી તોડીને દાખી મુકવા તેમને જગે ત્યાંજ ચાંપી દેવા, તેમનો
પાડોસ ન રાખવો, તેમનું બાળ દિન ત્રિતિદિન^૩ કમ કરવું, તેમની પેદાયશઃ
ના ઉત્પન્ન થતા વિચાર પર ધિક્કાર તથા ફિટકાર નાખવો, તેમનાથી દુરના
દુરજ પાછલે પગે જવું, અને જેમ હડખાયલું ગાંડું કુતરું જેકે આપણા
કરતાં વધારે બળવાન હોતું નથી, તોય તેનાં હડખાયાંની માઠી અસરનું
દુઃખ વિચારી, આપણે તેને હડધુન કરી પાસે આવતું હાંકી કાઢીએ છીએ:
તેમ એવા ગુણુવાળા વિકારને હડધુન કરતા રહી તેમને દુર હાંકી કાઢવા
એમાં આપણને જનની સલામતી ને શરીરની સુખાકારી મળે છે.

હવે બ્યારે લોહી વડે આવા વિકારો ઉત્પન્ન થાય છે, અને સુખ
દુઃખનું મૂળ લોહીજ છે, ત્યારે “લોહી” એ શી વસ્તુ છે તથા માણસ કેમ
ચાલે તો તે લોહીનું માહું વળણુ ઝાઝું ન રહે, તે વિષે કંઈ જાણનું
આવશ્યક^૪ જણાય છે.

બ્યારે ફળાઉ ઝાડના છોડવાની આસપાસ આપણે ખાતર નાખીએ
છીએ ત્યારે, જે તત્વનું તે ઝાડ હોય તેજ તત્વ તે ખાતરમાં સમાયણું હો-

૧ શેતાનના ગુણુ. ૨ શેતાનનાં કૃત્ય. એપરથી એમ ન સમજવું કે
શેતાન એવી ક્રિયા લોહી પાસે કરાવી શકેતો નથી. ૩ દહાડે દહાડે. ૪
ઉત્પત્તિ. ૫ જરૂરનું.

† ઇસલામી સાલેકો કારણુ રૂપ લોહી છોડીદહ તેના જે કાર્ય રૂપ
ગુણુ તે ધ્યાન પર લઇ તેના ચાર ભાગ (નર્સે અમ્મારા, નર્સે લક્ષ-
મા, નર્સે મુતમયના, નર્સે મુલહીમા) પાડી તથા એજ “નર્સના” વિ-
ભાગ “કુઅત” નામે પાડી આ હકીકત સમજાવે છે. ૭

યતો, ને ખાનર માણસ જાના ઉત્તમ ખોરાકની પેઠે, તે રોપાને પુષ્ટિ-કારક થઇ પડેછે: એ ખાનર પર મિત્રાસ, ચરમી, રોશની, હવા વિગેરેની અસર થવાથી તેમાં રસાયન ક્રિયા ચલુ થઇ તેનાં કેટલાંક તત્વ છુટાં પડીને તે રોપાનાં વાળ જેવાં શીશું ખારીક મૂળિયા હોયછે તેઓની મારફતે એ તત્વો સુસાઈને તે રોપની અંદર ફરતા રસ સાથે મળી જાય છે. તે રસ પછી રોપાની ડાંખળીએ ડાંખળી ચઢી તેને પુષ્ટિ આપેછે; અને તે વડે તે પર લહેજનકાર ફળ ઉત્પન્ન થાયછે. જેમ મૂળિયાં ખારીક તેમ તેમાં કેશકર્મણુનાં સુસાની શક્તિ વધારે રહે છે*. જ્યારે દુધમાં પાણીનો ભેગ વધારે હોયછે ત્યારે શીશી મલમલના કટકાને લઇ તેનો એક છેડો પાણીમાં મિજી, ખીજે છેડો દુધમાં રાખી, પાણીને મલમલના રેષા વાટે સુસાઈને નિચે ઉતરી પડતું ઠીક પડે એવી રીતે તે કટકાને રાખીએ છીએ ત્યારે પાણી દુધથી જુડું પડેછે તે દુધ લટ માલમ પડેછે તે પણુઆ કેશકર્મણુના નિયમે થાય છે. આવા નિયમ પ્રમાણેની ક્રિયા કુદરત, લોહી બતાવવાને, આપણી હોજરીમાં ચલાવે છે.

ખોરાક ખાધો કે ને ઝટ જઠરમાંર ઉતરેછે. જઠરની અંદરનું પડ કચળી વાળું તથા મધમાખા પુરા જેવું, ખાડા ખાડાવાળું હોયછે. એ ખાડાની બાજુએમાંથી જલ્દત્ત તેજા જેવો પાણી તથા ખારનો બનેલો ખાટો રસ ઝરેછે તેને વૈદો જઠર-રસ^૩ કહેછે. આખા દહાડામાં એવો રસ ગાસરે પાંચ શેર સુધી નિકળેછે. હોજરીમાં ખોરાક આવ્યા પછી હોજરીનાં પડના રેષા સંજ્ઞાયાયા કરેછે તેથી ખોરાક પર દબાણ થાયછે અને જમણી તરફથી ડાબી તરફ, ને ડાબી તરફથી જમણી તરફ, દબાઈ દબાઈને તે ખોરાક ફરેછે; એવી કરી તેમાં જઠર-રસ ત્રણ ચર કલાકમાં

* એ રસનો થું પણુ તે ખાનરમાં આવેલી હલકી રેતી વાળ, રવાં સુધ્ધાં ઉપર ચઢેછે કેળના રેષા પહેળા છે- તેથી કેળના થડમાં કાતરેલા વાળ, શીણી રેતી, કે ઉંદર ખીસકોલી દારી હોય છે તો તેના વાળ, રાખાંટાં, કે રેતી પણુ તે રસ જેડે ઉપર ચઢે છે ને કેળમાં ને આવી એકઠાં થાય છે તે ખુદલી નજરે કેળાંમાં દેખાય છે.

૧ વાળ જેવી પાનળી તથા શીણી નળીઓમાં ચુસી લેવાની જ શક્તિ રહે છે તે. ૨ હોજરી ૩ Gastric juice.

૧ જુઓ Physiology by Huxley.

મળી જાય છે. આ કિંમતી રસાયન સંયોગ એક બાજુ જાતનો પ્રવા-
રસ પેદા થાય છે, તેને અન્ન-રસ કહે છે. કેટલોક ખોરાક તો હોજરીની
ઝીણી નસો મારફતે ચુસાવાથી લોહીમાં મળી જાય છે, ને તેથી કરી શરીર-
ના જીવંત જીવંત ધસાતા ભાગોનું પોષણ થાય છે. આ ક્રિયા ચાલતાં બાકી
રહેલો ખોરાક વાળો અન્ન-રસ નાની આંતરડીમાં જાય છે. ત્યાં પિત્ત તથા
પેટમાં આવેલી અને આંતરડીમાં આવેલી નાની ગાંઠોનો રસ તે અન્ન-
રસ જોડે મળી જાય છે, તેથી કરી ખોરાકની વિકાસ બદલાઈ જઈ તે
રસ દુધ જેવો થઈ જાય છે. આંતરડીઓની અંદરનું પડ ખડખડું તથા
કરચળીવાળું જણાય છે ને તેના પર રૂઆંટાંજેની જણાતી અતિ બારીક, ખોરાક
ચુસવાની, રંગો હોય છે. જેમ મૂળિયાં જમીનનો કસ ચુસે છે તેમ તે
બારીક નસો આ અન્ન-રસ ચુસી લે છે. આ પછી નસોમાંથી એક જી-
દી નસમાં તે રસ જાય છે. ત્યાં તેનું લોહી બની જાય છે, ને પછી શરી-
રનાં બીજાં લોહીમાં દાખલ થાય છે. એ લોહી તેમાં સમાયલાં ખોરાકનાં
તત્ત્વ પ્રમાણે વિકરના ગુણોને સારું મારું વળણ આપે છે. જેવો ખોરાક
તેની લોહીની પ્રકૃતિર બહુ કરી રહે છે. સારા ઉત્તમ ખોરાકે ઉત્તમ
લોહી બને છે, ને હલકા ખોરાકે હલકા ગુણનું લોહી બને છે. તથિયત
નરમ કે ગરમ તે સર્વ ખોરાકના પ્રકાર પર આધાર રાખે છે. માંસ-હા-
રી પ્રાણી-ગ્રાહ-વર જંગલી, નિદ્ય, ને ફાડી ખાનારાં રહે છે; પણ વ-
નસ્પતિ ખાનારાં કે અન્ન બહુકા પ્રાણી અસીત્ર, ગરીબ, તાપેદાર, કલ્લા
સરનાં ને પળાઈ શકે એવાં રહે છે. કૂર પ્રાણીને માંસને બદલે જે રાં-
ધેલું અન્ન, દુધ, રોટલી આપી ઉછેરીએ છીએ તો તેમનો જાતિ કૂર,
ધાતકી સ્વભાવ, તદન નહિં તોય થોડો ધણો, જતો રહે છે. આ અનુ-
ભવ કુતરાં, બિલાડી પર અજમાવી જોવાથી તરત મળે છે. કુતરાંને જ્યાં
સુધી અન્ન ખવાડીએ ત્યાં સુધી ગરીબ ને કલ્લા સર રહે છે પણ અન્ન રહેવા
હમ માંસ ખવાડવામાંડયું કે જરા જરામાં તે ગુરસામાં આવી પુરતો સામો આપે,

†જેન પ્રમાણે દિવેટના તાંતણા તેલ ચુસે છે.

‡વાંધ, વર, જેવા ધાતકી પ્રાણીએ એકવાર એવો સ્વાદ આપ્યો કે પ
છી મનુષ્ય પર હુમલો કરવાની તેને ભાવના થયાજ કરે છે.

૧ નસ. ૨ જાતિગુણ. ૩ શરીરની પ્રકૃતિ. ૪ અન્નના ખોરાક
કે જીવનાર

હવે જો ગામ, ઘેરાં, બકરાં જેવાં અસીંત્રને નિહાવ પ્રાણીને, તેમજ મરધા, પોપટ, મેના, જેવાં સુશીત્ર પાંખીને પકાવેલું માંસજ ખરાડી તે પર રાખે છે તે તેઓ કુતરાંની માફક ફૂર તથા ઘાતકી સ્વભાવનાં થઇ પડે છે. † ઠોરના ઘાંત માંસહારી નથી, તેમજ પાંખીથી માંસ ચવાય તેમ નથી તોય તેઓ માંસ કચડી કચડીને ગળી જાય છે. એજ પ્રમાણે મનુષ્યમાં પણ ક્રિયા ચાલે છે. એવાં એવાં ઘણાક કારણે યોગીજન માંસનો આહાર કરતા નથી; ને તે સિવાય વળી ગંદકીના ખાતરમાં પેદા થતી વનસ્પતિ—જેવી કે મૂળા, ગાજર, કંદમૂળ;—અને જેને ખોરાકે પ્રકૃતિ ગરમ થઇ વિકાસને ઉત્તેજન મળે તેવા ખોરાક—જેવાકે મસાલા, તેજના; તથા જનવરનાં મનને દુખી મેળવેલાં ખોરાક—જેવાકે દુધ, દહી, ઘી, માખણ—તિખાસ વાળી ચીજે—આદુ, લસણ, મરચા, તંબાકુ, કાંદા, ખાર, ખાટું, એવાંની અડાસે જતા નથી. ‡ પણ ગીચ વનમાં કોઇ પહાડની ચુકમાં એકાંત રહી સાદી વનસ્પતિ ખાઇ ઝરાતું પાણી પી, સંતોષ માને છે. એચ કુદરતી સાદા ખોરાકથી કરી તેમનું લોહી નિરોગી તથા શાંત રહે છે. એ લોહી સાદા ખોરાકે ઉપર વર્ણવ્યા પ્રમાણે સાદું બનવાથી, તેમને માણસાઈના સર્વ વિકાર ભુજારી દે છે. વિકારની ક્રિયા અંધ પાડવાથી ખીજ સારી વૃત્તિ વાળી ક્રિયાઓ, તેમને બંધે અંતરમાં વધારે બળ માથે કામે વળગે છે. તેથી તેનું પરિણામ એ નિપજ છે કે બુદ્ધિ-તત્વ જોરમાં ચાલી અત્માનો પ્રકાશ ફાંટી નિકળી ત્રિકાળ જ્ઞાન મગજે દીપે છે. આપણે જાણીએ છીએ કે આંધળાં, બહેરાં, મુગાંની બુદ્ધિ તીવ્ર

૧ સારા સ્વભાવ વાળા. ૨ એ વિષેના દાખલા જુઓ Fruit and Farinacea p. 87 માં. ૩ તિક્ષણ, ચાલાક.

† ઠોરને માછલીના ખોરાક પર રાખ્યાથી તેઓ જલદી પુષ્ટ થાય છે, પણ એ ખોરાક તેમની પ્રકૃતિએ તદ્દન ફેરવી નાખે છે અને તેમને અવશ તથા વિકાળ બનાવે છે—Bishop Heber.

‡ ધરાની સાલેકની એ રીતિ છે. આ છેક અત્યંત પરેઝગારીની નિશાણી છે.

§ જુઓ “ બાગે પારસા ” -પાતું ૫૬

* “ માંસના ખોરાકે લોહી વાળા દાણા લોહીમાં વધે છે અને વનસ્પતિના ખોરાકે તથા કરીએ તેઓ મરે છે—Huxley.

હોય છે; તે પશુ આટલાજ નિયમે, કે એક ઇન્દ્રિય ઉપયોગ બંધ થયો. તો બીજી ઇન્દ્રિયો અમરોં ઉપયોગ કરવો પડે છે, તેથી તે બીજી ઇન્દ્રિય સ્વમત્તિક કરતાં તીવ્ર બને છે. યોગી સાદી વનસ્પતિ પર કેમ જીવે, ક્યાંથી વાસયુ, અ.ગ, ને બીજું જોઇતું જાણે, એવો સત્તાવ સાધારણ માણુપનાં મનમાં ઉડશે; પશુ તેણે જાયું જોઇએ કે તે કાચીજ વનસ્પતિ ખાઇને સુખે રહે છે. * તાપી નદીના કિનારે સન ૧૮૭૮—૭૯માં એક હિંદુ યોગી તપ કરતો હતો તે ખોરાકમાં કાચું દૂધનું ઘાસ ખાતો હતો, ને પીણમાં ફક્ત પાણી પીતો; તોપણ તેનું શરીર પથ્થર જેવું મજબુત, તે અંગે ભરેસો, પુષ્ટ, ને લઘુ હતો.

આટલા પરથી સમજશે કે જોડા, ધાંચી, ખરી, રજપૂત કરતાં બ્રાહ્મણ, વાણિયા, નાગર ઠંડા તથા નરમ સ્વભાવના, શાળા, ચતુર મીઠી જીમના ને કાવકા હોય છે. તેવીજ રીતે જોનાં બહુ કરી બ્રાહ્મણ કરતાં ક્ષત્રી તથા શુદ્રની, અને સુધરેલ આર્ય કરતાં અર્ધ-સુધરેલ અનાર્ય લોકની, નજર એટલા સખ્ય પરથી ખુની રહે છે.

આં સિવાય વળી અન્ન-ભક્ષક પ્રાણી કરતાં, માંસહારી પ્રાણીમાં વ્યાધિ તથા પીડા વિશેષ, ચિકટ, અને અનેક રૂપે થાય છે. પ્રાણી માંદક મનુષ્યનો ખોરાક એક સરખોજ હોત કે સર્વે દાળ ભાત, રોટલી ને શાક પરજ ગુજરાત કરત; ને ચેડાક માણસ માંસનો આહાર રાખત, તો ઝટ દેખીતો ફેર વ્યાધિની સંખ્યા તથા રોગની જાતમાં જણાઈ આવત. હવે વર્ણનાં લોક માંસહાર કરતા નથી તોપણ ચિકાસ વાળાં, સ્વાદિષ્ટ ભોજનો આતે ખાય છે, તેથી તેઓને દુઃખ વિશેષ થાય છે; અને નિચ લોક માંસહારે દુઃખના ભોગ ધણી ધણી યદ્ય પડવાના.

* કારણ કે તેવ એજ ઉપ-પ્રકૃતિ છે (A habit is a second nature).

૧ ખોરાક

† કોઈ પણ આખાં વરસનાં વર્તમાન કોઇ સુઘ જન ગંભીરપથી વાંચી જોશે તો માત્રમ પડશે કે ઘણા ખરા ખુની તે માંસહારી લોકજ હોય છે. હંબસીએ કંર રહે છે. તેઓમાં એવો ચાલ છે કે જીવતા ખાદનાં શરીરમાંથી માંસનો કટકા કાપી કાઢી લોહીએ ઝરઝરતો કાચો ખાઇ જવો (જુઓ Fruit and Farinacea p. ૮૩). એનાં કઠોર મનમાં ખુન કેમ ન વસે?

સંભવમાં રહે છે, પણ તેમની હાડનોડ મહેનત તથા વિશેષ પાચન-શ-કિત ને લીધે તેઓ વધુ તાર બચી જાય છે. માટે જો માંસ-હારી માણસે ધર્મની ખુશીનીર ખુશનામાર લડેરમાં મજા ભેગવરી હોય, કે યોગીનીએ આંખે ઇશ્વર-રચનાના ગૂઢ કે બેદ સમજવા હોયતો સદા ખોરાક પર દિન પ્રતિ દિન રહી લોહી શાંત બનાવવું જોઈએ, અને મન, કર્મ, તથા વા-ણીમાં સ્વભાવિક સાદાઇ ધારણ કરવી જોઈએ.

વિવેકી જન ઉપરનાં વર્ણન પરથી જોશે કે સારા તેમજ માઠાં વિકારો, ખુશી, દલગીરી, તથા વિષય-વિકાસજ મટેની લુચ્ચાઇ, લજંગાઇ^૧ હુલ્લગાઇ, એ લોહી વડે તથા તે પર સારી કે માઠી ચાલે ઉપજતી અ-સરને લીધે થાય છે. કોહી તથા સ્વાસોશ્વાસ-ક્રિયા નિય, હલકા પ્રકારના પ્રાણીઓમાં પણ છે, તેથી આપણી આફક તેમને પણ ખુશી, દલગીરી, લુ-ચ્ચાઇ, ખુન, હુલ્લગાઇ ને સારા માઠા વિકારોની સમજ છે, અને તેમ નેઓ કરે છેજ. ઘોડો, કુતરો, હાથી, વાંદરો, ગાય એ આપણાં શાણપણાંનો ગુણુ જુદુ વેળા આપણને દેખાડે છે; શિયાળ, ઉદર, ખિન્નાડી, આપણી લુચ્ચાઇ તથા ફંદા રમવાની કુકિતઓ દેખાડે છે. માટે રડવું, હસવું, ખુ-શી, ગમીષ, મનનું દુઃખ સુખ, ને એવું કાવિક^૨ જ્ઞાન વધતું ઓછું આપણને છે તેમ દરેક પ્રાણીને છે એમ નિઃસંદેહજ માનવું.

એક તરફથી જોતાં, લોહીના આ દુષ્ટ તથા કલેશજ ઉપજાવે તેવાં ગુણોને દબાવી રાખવા, અથવા તેમ નહિં બનેતો તેમને પોતાના અમરજ-માં રાખવા, અને બીજી તરફથી જોતાં ઇશ્વરનો પાડ માનના તથા તેની કૃપા કે સહાય ભેગવવા, સંધારણુ લોક માટે પ્રાર્થનાજ છે. તેમ ક-રીનેજ સંતોષ માનવો. સાચવટ પાળવું, તથા, સંપત્તિ^૩ હોય કે વિપત્તિ^૪ હોય તોય મનને, શાંતિમાં રાખી ખુશી રહેવું.

હવે “ખુશી” શું છે તે વિષે કંઇક જ્ઞાન મળ્યું હોયતો સારું. જેમ ઉચ્ચમાપક યંત્ર^૫ વાળી ખદાની શીશીમાં જેમ જેમ બહારની ગર-

૧ બ્રેષ્ટ ગુણુ. ૨ આનંદ ઉપજાવે તેવી. ૩ નસમજાય તેવું. ૪ ઇશ્વરની મજા. ૫ શોક. ૬ શરીર સંબંધીનું ૭ બેશક. ૮ પીડા. ૯ સુખી અવસ્થા. ૧૦ દુઃખી હાલત. ૧૧ Thermometer.

જે એના બીજા દાયદા સારું જુવો ૨૧૭માં પાનામાં

મી વધતી જાય છે, તેમ તેમ પારો ધુલીને ઉપર ચઢે છે ને બહારની ગર-
મીના વધારાનું માપ દેખાડે છે: તેમ આપણે લોહીમાં ઉછાળો મારીને જ-
મ જેમ ગરમી વધારીએ તેમ તેમ તેના જુદા જુદા પ્રકારના વિકારો ઉ-
ત્પન્ન થાય છે. તેવીજ રીતનો, વિકારના સારા ચુલોનો, ફાંટા તે “ ખુશી”
છે. રમુજ લાગે તેવા ધણુધણુ કરના, એક સરખા, એક હારમાં, શ્વા-
સના આયકા શ્વાસની નળીમાંથી બહાર નિકળે છે. જેમ ગાનારનાં એ
આંગળાં દૃઢ પર વમર અંતરે વાગ્યા કરે તેમ એ આયકા લોહી પર વા-
ગ્યા કરે છે. આ ક્રિયાથી આપણને ખુશી લાગે છે. એવીજ ક્રિયામાં ઝં-
જણી ભાગ્યશી છુટે છે ત્યારે આપણને ગીતી આવે છે. છોકરું બહુ રડતું
હોય છે ત્યારે તેની મા મધુર સ્વરે હાલેમાં કે ગીત ગાય છે તેથી, એક તો
ખુશનમા મધુર સ્વર અને બીજી તો તેણીના બોલવાથી હવાને લાગતા
આયકાધીમા ને નરમ, તથા હિંચકાએ હાલીને આવતી હવાના આમ
સામા ફેફસાં પર ધસી આવતા આયકા તે છોકરાના તદ્દયના વહેતાં લો-
હી પર લાગ્યા કરે છે; તેથી તેને ગીતીના જેવી રમુજ લાગે છે, ને તે
ક્રિયાને આપણે ‘ ખુશી ’ કહીએ છીએ; એવી રીતે છોકરું લોહીની મમતે
તથા તેના થોડાં થોડાં ઉછળવાથી રડતું બુઝી જઈ મધુર સ્વરમાં ચિત્ત
પોરવે છે; ને ખુશીમાં આવી ઉઘી જાય છે, ધાણીએ ફરતાં ધાંચીના
બળદના લોહી પર પણ ધાંચીના રાગથી એવીજ અસર થાય છે તેથી
તે ફરવાનું દુઃખ બુઝી જઈ તેનો રાગ સાંભળવામાં ચિત્ત રાખે છે. ધાંચી
સમજે છે કે હું મારું કામ ટાંઠી લઉં છું, ને બળદ જાણે છે કે હું
મારું ભવ-દુઃખ વિસારું છું. મુસત્તમાન તથા પારસી સાલેકર કહે છે તેમ
“ જેનો દમ પાક તથા ધકસાન^૩ નિકળે એવો અષોષ આદમી ”

૧. મીઠો ગગ. ૨. યોગી. ૩. એક સરખો. ૪. સ્પિટ-ક્રમ પાળનાર,
નિયમ પ્રમાણે ચાલનાર, પવિત્ર.

† ખુશી સંબંધીના વિચારે મગજ પર અમર થવાથી ખુશી થતી
હોય તો કોઈ મજબુત માણસને હાસ્ય વાયુ (Laughing gas; nitric
oxide.) સુધારવાથી ને ખુશ થતો હસ્યા કરે છે, અને ખુશી સંબંધી-
ના વિચારનો તો તદ્દન અજ્ઞાન હોય તે છતાં તે હસે છે તે તેમ ન થાત
(જુઓ એ વાયુ વિષે Chambers' Chemistry P. 122)

‡ બહુક કે તોપ દુટવાથી, ગગડાટથી, ધર પડવાના અવાજથી
પેટમાં ધારકો પડી કંબળું ઉછળે છે તે આ આયકાનું મોડું રૂપ સમજવું.

કે, હિંદુ કહે છે તેમ, કૃત યોગીશ્વર ૧ આ દુઃખી પ્રાણીની વાત પોતાના શ્વાસની ઉત્તમ ક્રિયા વડે સમજી શકે છે એવી કંઈક ક્રિયાવાળાઓનાં ચિન્હ વડે કે મોંમાંથી અમુક સ્વર કાઢીને જે કુતરાં, ઘોડા, ગધેડાં, ઉંદરો, ઘેરાં, બકરાં, પોતાના મનના વિચાર પરસ્પર સમજાવી શકે છે. એવી રીતનો સમજમાં ઉંદર વધારે હોશીઆર છે. જો તે એક વાર પેટી કે છટકાંમાં આવ્યો, ને તેમાંથી જો તે નિકળી ગયો, તો તરત તેના હૃદયમાં પેસી જે બીજા ઉંદર અંદર વસતા હોય, તેમને પોતાના દુઃખ તથા વિનિવૃત્તિની પીડ સમજાવે છે. તેથી તે બધા તથા તેની સાથે તે ઘર કે પડોસમાં રહેવા હોય તે પણ, આદ્યા જઈ બીજી ગમ વાસોર કરે છે. ને ગમે તેવી લગ્નચવનારી વસ્તુ મુકી હોય છે તોય તેમાં પોતાનું મોત સમજી, તેને અડકતા નથી. માટે જો ઉંદરને ટાળવા હોય તો ઉત્તમ રીતિ એ છે કે એકાદને પકડી સાંકળે પગ બાંધી ઉંદરના વાસ આગળ તેને છુટા મુકવો પણ સાંકળ કપાળમાં રાખી મુકવી: તેને શહેજ હાડ માર તથા રંજીતે કરી કરીને પછી છુપ્યો છોડી દેવો. એક ઉંદર મારવાથી બીજા કંઈ ઓછા થતા નથી ને નુકસાન તો કરે છેજ, પણ તેને છોડી મુકવાથી તે બીજા ઉંદરને સમજાવી આપણું ઘર છોડાવી દે છે.

પણ આ રમુજી વાત ખુશીના વિષયને લગતી નથી, માટે તે વિષય તરફ પાછા ફરતું જોઈએ. જે પ્રમાણે માના ગાવાથી છોકરાંનું દિલ ખિન્ન છે ને ખુશ થાય છે: તેમ હોલ ટકોરાં, નટખટા, ડમરાં, દફ, નગારાં, વાંજ, વાંસળી, પાવા, સારંગી, તંબુરા, સિતાર, વિહુના મધુર અવાજ વડે, કૃત્રિમ યુક્તિના આચકા મારી લોહીને તેવીજ ગતિમાં આપણે

૧ યોગીઓમાં વડો. ૨ રહેઠાણ. ૩ બાબત. ૪ કુદરતી નહિ પણ હાથે બનાવેલું.

† એક કુતરાને મારતાં જોઈ, અને તેનો શોકાતુર પોકાર સાંભળી તે મારનારને પીથાગોરસે (Pythagoras) કહ્યું કે ‘મારવાથી પાછો ફર, એતો મારા દોસ્તદારનો આત્મા છે, કે જેને તેના અવાજથી મેં પિજાવ્યો છે. (Grote's History of Greece)’, અને સુલેમાન (Solomon) નું લશ્કર આવી પહોંચતું દેખી, એક કીડીએ કહ્યું કે કીડીઓ તમારા ઘરમાં તમે પેસી જાઓ, નહિં તો સુલેમાન અને તેનું લશ્કર તમને પગ તથા ચગદી નાખશે. અને આ બોલવાથી સુલેમાન હચમચો — કોરાન-૨૭.

મુશીએ ઢીએ, તેથી ને આપણને ખુશનમા લાગેછે ને લોહીને
અંતરે અંતરે થતો ઉપગ્રહ ખુશી ઉત્પન્ન કરેછે. એવીજ કૃત્રિમ ક્રિયા
કેરી વસ્તુ ખાઈ પીને, આપણા દુઃખમાં કે થાક લાગે તેવી મરેનત
કાંધા પછી થાકેલી દાલતમાં જીવને જેન બાહ્યમાં લાવી સંસારી દુઃખ
વિસરી જવા, આપણે આપણાં લોહી પાસે કરાવીએ ઢીએ; પણ એ હુ-
કિતનો ઉપયોગ કદી કદી કાંધો હોય તોજ સારો. કુદરત જેવું સુખ દે-
ખાડેછે, તેવું સુખ, કૃત્રિમ ક્રિયા વડે, બહુ કરી મળતું નથી. આઘાત^૧
ને પ્રત્યાઘાતનો^૨ નિયમ હંમેશ યાદ રાખવાનો છે. જેટલાં જેરથી લોહીને
ઉછળાવીએ તેટલીજ પાછી નયગાઈ થાયછે. માણસ નીશો કરેછે ત્યારે
લોહીના ઉછળાએ શૂર-વીર સરદાર થઇ રહેછે; તે ઉતરી ગયોકે સઘળા
રામ રૂમી રહી વૃદ્ધ જેવો અશક્ત થઈ જાયછે. એ પરથી જણાશે કે
કુદરત જે ખુશી ઉપગ્રહે છે તેની નકલ વાહ્યો કરેછે, ને તે ખુશીને
મળતી વૃત્તિ માણસમાં નીશો ઉત્પન્ન કરેછે.

“ખુશી” વધીને “હર્ષ” ને વધતા હર્ષે, “હસવું” આવેછે.
“હસવું” એ શું છે? દેહીનાં એ દીઝાં દોઝ લઈ, હરદોની^૩ સપાટી
સામ સામી રાખી, તેમાંના એકપર તેના દાંડા વતી દોઝની વચ્ચેના
કાળા ભાગ પર સરખા ટકોરા મારીએ ત્યારે જેવા પાછા મરાતા ટકોરા
સામેના દોઝને નરમ પડતા વાગેછે, ને તેથી જેવી ક્રિયા સામેના દોઝ
પર આવેછે, તેવીજ રીતની હવાની ક્રિયા ફેફસાં પર શ્વાસે આવેછે.
અંતરે અંતરે, પણ સામઠા, અકેકની પછાડી શ્વાસના વાયુના આચકા
નિકળેછે ત્યારે માણસને ખુશ વૃત્તિ ઉત્પન્ન થાયછે, તેને “હસવું” ક-
હેછે. એથી ઉઘટી ક્રિયા દલગીરી વખતે થાયછે. જે શ્વાસનો વાયુ એ-
કવાર ફેફસાંની પાસે ગયો તે મંદજ રહેછે ને તરત પાછો ઉઠવા પામતો
નથી. તે વાયુ પર જાણે હથેલી દાખી રાખી હોય તેમ દબાણ રહેછે;
કારણકે દલગીરીની વેળા માણસ ચિત્તને એકજ વિચારે એકાગ્ર^૪
બનાવેછે, તેથી શ્વાસોશ્વાસની ક્રિયા સ્વભાવિક રીતે વહેલી ચાલતી
નથી, ને એકાગ્ર વિચારતું દબાણ રહેછે તેથી લોહીની ગતિ મંદ થઇ
જાયછે. માટે શ્વાસ પરનાં દબાણ વડે ફરતાં લોહીની મંદ ગતિ વાળી

૧ Action. ૨ Reaction. ૩ બધે. ૪ ધીમું ૫ એક બિંદુએ
એકઠું કરેલું.

ક્રિયાને આપણે “દલગીરી” કહીએ છીએ. આ પુશી તથા દલગીરીની ક્રિયાની રચના સર્વ પ્રાણીમાં હમેશ ચાલતી રહે છે ને એ ક્રિયા બીજા ગૂઢ ભેદની વાતો સમજવામાં બહુ કામ આવશે, માટે સારી પેઠે યાદ રાખવી જોઈએ.

જીવને જેવી ટેવ પાડીએ તેવી ટેવ પડે છે, ને તેથી તે ટેવ રાતબીતી માફક આદતર થઈ જાય છે.* એજ પ્રમાણે વિકારનો વખારો ઘટાડો જેમ આપણે ચાહીએ તેમ થાય છે. ક્રોધ જેટલો વધારીએ તેટલો વધે છે ને તેને મારીએ તેટલો મરે છે. જે માણસ “પિત્તો ઉછળવા” નહીં દે ને જેવી ગુસ્સાની વૃત્તિ ઉત્પન્ન થાય કે તેને હાવી, ઉભરો દબાવી દે, અને મનની શાંતિ જાળવી રાખે, તો ગુસ્સો “મરી જાય છે.” ગુસ્સો મરીગયો કે હૈયું ઠંડું રહે છે. પછી આપણું ગમે તેવું કાંઈ નુકસાન કરે તોય તેને મારવા કે સામા થવા, કે અપશબ્દ, આચરવા જે મન થતું નથી; અને સામે મારખાધને સામા મારનારને મારતાં દયા આવી જાય છે કે એને વાગશે. જે કદી ગુસ્સો માણસમાં છેક ન મરેલો હોય તો તે માણસ અપશબ્દ બોલશે, પણ તેનાં હૃદય પર કશું થતું નથી તેથી અંતરમાં ક્રોધ રહે. તો નથી. ચિડિયાં છોકરાં ૨૩ ૨૩ જરા જરામાં કરે છે તે પણ આજ નિયમે- માણસ જે ગમ્મતી માણસની સંગત છોડી ઠાવકું રહે ને હસવાનું છોડે તો પછી તેને ગમે તેવું હોય તોપણ હસવા માગે છે તોય હસાતું નથી ને

૧ રોજીદાની એકની એક ટેવ. ૨ હમેશ રહે એવી પડી ગયેલી ટેવ. ૩ ખરાબ વચન—બોલ. ૪ બોલવા-

* એજ નિયમ પ્રાણી માત્રમાં સચવાઈ રહે છે શિકારી જનવ-શને શિકારની શોધમાં એકાંતમાં એકલાં સંતાઈ રહેવાની ટેવથી તેઓ અપ્રધાંજ રહે છે; અને અસીલ સ્વભાવનાં પ્રાણી-ધેટાં, બકરાં, બેંસ, હરણ-એકલાં ફરવા તથા રહેવાથી સામટાં એક ટોળે રહે છે.

૬ અનુનુ નામના ખિસ્ત દુરવેશને કાંઈ ચંડાળે એવો માર્યો કે તે જખમી થઈ ગયો તોય તે કશું બોલ્યો નહિં. હું (દહેસ્તાનને લખના ૨) તેની પાસે જઈ પુછવા લાગ્યો કે તું દુઃખી શાથી છે? તેણે કહ્યું મારા પર માર પડ્યો તેનો દુઃખી તથા દલગીર નથી, પણ તે બીયારા મારનારના હાથને વાગ્યું હશે તેવું મને મારે દુઃખ ઉપજે-રહે પારસા પાનું ૧૪૮.

ટેક રાખવા મોં મલકાવવાનો ઢોંગ આખરે કરેછે. એ પ્રમાણે જો સારી સંગતમાં હસ હસ કરવાની ટેવ રહેછે તો જરા જરામાં તે હસ્યા કરેછે, ને તે એટલે સુધી કે મોઢાવાળાં માણસ અગાડી, કે શોકાતુર આદમી સાથે, વાત કરતાં એ તેને હસવું આવ્યા કરેછે, ને જોછતી ઠાવકાઈ, રાં ખવાનું દદ મન કીધા છતાં, રહેતી નથી. એમ વિકારો વધારેલા વધેછે ને મારેલા મરેછે. માટે દરેક આદમીએ વિકારોને જોછતો તથા સ્વભાવિક ઉપયોગ કરવો, ને તેમાંજ આખર સુખ તથા મજા જાણવી; અને સમજી રાખવું કે સુમાર્ગ પરથી ઉતારનાર તથા કુમાર્ગ પર ચલાવનાર એ વિકારોજ છે, ને એ વિકારો લોહીમાં રહેછે; માટે જન્મ અને તેમ લોહીને શાંત રાખવું: તેને “તપાવવું” નહીં. ને તે ગોદા મારી મારી આગળ આપણને હડસેલવા અનેક પ્રયત્ન કરે તોય શું થયું; વિવેક સાથે રાખીને, હરેક કૃત્ય કરવું એ મોટી નસીયતર છે.

પ્રકરણ ત્રીજું

“ જાતિ ગુણ ”

આગલાં પ્રકરણમાં, માણસ પોતાની ક્લેશ^૩ ઉપજાવે તેવી મનની અનેક પ્રકારની ઇચ્છાને વશ થઈ પોતાનાં શરીરમાં વહેતાં લોહીમાં તે જુદાં જુદાં રૂપ વાળા છ વિકાર ઉપજાવી શકેછે કેવી રીતે, અને તેથી શું નિપજેછે, તે સર્વનું સવિસ્તરજ વર્ણન કર્યું છે. હવે એ વિકારો જ્યાં સુધી મન ઉસકેરાયણું રહે ત્યાં સુધી રહેછે, એટલે કે તેઓ મુદતી હોયછે. સદિ-રચના જોતાં, દરેક પ્રાણીમાં કોઈને કોઈ ગુણ સ્વભાવિક અને જાતી જણાયછે. એ જાતી, એટલે શરીરમાં જન્મથીજ વળજેલા, ગુણને સાધારણ હિંદુ લોક “પ્રકૃતિ” કહેછે, અને પારસી તથા મુસલમાન લોક “મિઝાજ”, અથવા “તબિયત” કહે છે. આપણે ધણાક આદમીમાં સ્પષ્ટ^૪ નોઈએ છીએ કે તેમની જન્મની પ્રકૃતિ પ્રમાણે, તેમનો સારો માઠો સ્વભાવ તથા સારું માડું મન હોય છે. શરીરના બધારણ પર એ પ્રકૃતિનો આધાર રહે છે. એ મિઝાજ† ૪) ચાર પ્રકારના છે. ૧) લોહી, “લોહીઆ-

૧ કામ. ૨ જ્ઞાનક આપે એવો શિખામણ. ૩ પીડા કરે તેવી. ૪ વિગતવાર. ૫ ખુદ્દલું.

† જુઓ વૈદક જ્ઞાન કે Physician's vade Mecum.

ળ મિઝાજ” એટલે ‘ગરમીની દેહ’ એવી જાતનાં મિઝાજવાળાં આદ-
મીમાં લોહી વધારે હોય છે. ભરાઉ મોં હોય છે; ભૂરા ચળકતા વાળ હોય
છે; ને મજબુત શરીર હોય છે. તેમનું મન ચંચળ ને ડગમગતું, સ્વ-
ભાવ ઉતાવળો ને આકળો, અને મતિ કુમાર્જપર ઉતરવા લાયકની હોય
છે. ૨) જો “બળગમી મિઝાજ” એટલે ‘વાયુની દેહ’ એ દેહવાળું આ-
દમી દીકું તથા નવજનું હોય છે. તેનું માંસ નરમ તથા લઘુ જેવું હોય
છે. શરીર ભારે લાગે છે ને જરા મહેનતે થાકી જાય છે. તેનો સ્વભાવ
હંડો તથા ધીરો હોય છે, ને આળસુ તથા મંદ૧ રહે છે. ૩) જો “પિત્ત
વળો મિઝાજ” એટલે ‘પીત્તની દેહ’ એ દેહનું આદમી શામળું હોય
છે. તેની નાડી જોરમાં ચાલે છે. તેનો સ્વભાવ ઉતાવળો, હુલ્લુડી, કજી-
આજોર, ને ઝટ પિત્તો ઉછળી આવે એવા સ્વભાવનો હોય છે. તે અપ-
ચાર તથા ક્ષાળ ખાવાને વધારે પાત્ર રહે છે. ૪) થો “પોચો મિઝાજ”
એટલે ‘સરદીની દેહ.’ એ આદમી શરીરે દુબળું, ખીકળું, વહેમી, ચિ-
તાતુર, ને નાહિંમત હોય છે, અને જરામાં રડી પડે તેવા સ્વભાવનું હોય છે.

દેશ દેશની જુદી જુદી હવાની રિયતિ પ્રમાણે માણસની સુખા-
કારી માટે હવાની માદી અસર અટકાવવાનેસાર આખે દિલે વાળ મુકવા
ને બદલે ધૃશ્વરે મનુષ્યમાં તમિયત પેદા કરી છે. અતિ ગરમ દેશમાં
રહેનારા હાસીએની દેહ બહુ કરી† સરદીની હોય છે; ને અતિ હંડા મુ-
લકમાં રહેનાર લોકની દેહ ગરમીની હોય છે. હલકી જાતના પ્રાણીના
બચાવ માટે ધૃશ્વરે આ પ્રકૃતિની ક્રિયા સિવાય તેમનાં શરીરપર વધતા
ઓછાં નિમાળા, વાળ, ઉન, રૂવાં, પીછાં, કાંટા કે ભિંગડાં મુક્યાં છે. હંડા
દેશનાં કુારાંના વાળ ઉન જેવા મોટા† ને બરેલા હોય છે. પણ ગરમ

૧ સુસ્ત. ૨ અજીરણ. ૩ લાયક.

§ મનુષ્યને તેનાં આખાં શરીરે વાળ હોત તે વાળની ગરમીથી
હંડા દેશમાં રહી શકત, લંકા જેવા ગરમ દેશમાં તેનાથી ભાગ્યજ
રહેવાત. માટે શરીર વાળ વગરનું હોવાથી પૃથ્વિના ગમે તે ભાગમાં તે
રહી તથા કરી શકે છે. અમુક જાતનાં પ્રાણી માટે બહુ કરી ચોક્કસ હ-
વા વળો દેશ હોય છે, પણ મનુષ્ય માટે તેમ નથી: મનુષ્ય ગમે
યાં રહી શકે છે.

† જેમ દેશ હંડો તેમ આ વાળ નરમ ને ઉન જેવા, અને જે

દેશના કુતરાં ને, ગાય, બેંસના વાળની માફક ઝીણા ને થોડા વાળ રહે છે. આ વાળથી હવાની માદી અસર તેઓ અટકાવી શકે છે. મનુષ્યને તે અસર અટકાવવા માટે, એવા વાળ નથી. પણ આવી ફકતે તબિયત એટલે મિઝાજ છે. એપરથી આપણે જોઈએ છીએ કે પારસી લોક બહુ ફરી લોહીઆળ ને બહાદુર હોય છે. વાણીઆ બલગમી ને પોચા હોય છે. રજપુત લોહીઆળ-બલગમી ને શૂરા હોય છે. અને કોળી કણુળી બલગમી-પિત વાળા ને ઘાડા દિલના હોય છે એમ આપણે બહોળી નજરે દેખીએ છીએ. પ્રત્યેક આદમી કંઈ એકજ મિઝાજનું હોતું નથી. એક બે મિઝાજ થોડા ધણા એકમેકમાં બેળાધને તેની પ્રકૃતિ બંધાય છે.

આ સ્વભાવિક પ્રકૃતિની રચના યોગી જન ૩) ત્રણ ગુણવડે સમજાવે છે. ૧) લો “સત્વ” ૨ જો “રજો,” ને ૩) જો “તમો” ગુણ. “સત્વ” એટલે લોહીમાં વિકાર ઉત્પન્ન થયા વગરના ગુણો જેવા-કે, સાચવટ, દયા, સુશીલતા, નરમ ઠંડો સ્વભાવ; “રજો” ગુણ, એટલે લોહીમાં વિકાર ઉત્પન્ન થયાથી શરીરમાં વ્યાપતા ગુણો-જેવાકે કામ, મોહ, લોભ, મદ, જુઠાણ; “તમો” ગુણ એટલે જરાકમાં લોહી તપી આવી સ્વભાવ “તામસી” ને આકળા કરે છે તે ગુણ. આ ગુણ મનુષ્ય વિવેકથી અંધ રહે છે તેથી તેમાં નહારા ગુણ રહે છે, જેવાકે ક્રોધ, મૂર્ખાઈ, અજ્ઞાનતા, માયા આ ગુણોના બેળસેળ વડે માણસની પ્રકૃતિ બંધાયલી છે.

મ ગરમ તેમજે આછા અને જાડા નિમાળા જેવા રહે છે. સરસામાં ત-થા સસલામાં એ ફેર જટ જણાય છે શિયાળામાં તેનાં ફવાળડાં થઇ જાય છે એવાંજ કારણને લીધે સસલાં, શિયાળ, રીંછ, વર જે જમીન પર રહે છે તેમની પીડે પેટ પરનાં કરતાં જાડા હોય છે; અને જળ બિસાડી, જે પાણીમાં રહે છે, તેને પેટ પર જાડા વાળ હોય છે. એમ વાળનો વધારો ઘટાડો હવા પ્રમાણે પ્રાણીનાં શરીર પર હોય છે. સૈબિયામાં બરફના કુંગરામાં દટાઈ રહેલી એક હાથીની લાસ માલમ પડી આવી. હાં-તે હજારો વર્ષો સુધી પડી રહી હશે તોય તો તેનું માંસ એવી હાલતમાં હતું કે વર અને બીજાં પ્રાણી ખાધ ગયાં, તેનાં શરીરે જાડા વાળ હતા.—Penny Magazine.

† જુઓ વૈદક જ્ઞાન.

વેદાંતીઓ^૧ કહેછેકે કાંદનાં અનેક^૨ પડની વચ્ચોવચમાં જેમ તે-
નો પીણો રહેછે તેમ શરીરમાં આત્મા રહેછે. જેમ તે પીણાની આસપાસ
એક પર એક પડ રહેછે, તેમ આત્માની આસ પાસ આ ગુણોના વાદળાં
જેવા ગોટા^૩ એક પર એક વિંટાઇ રહેલાં હોયછે. તેથી યોગી જન તેમની
બંસર કાચના ગુણુ-શુદ્ધ પારદર્શક, મેલો અંખો, તથા મલિનર અપારદર્શક^૪
સાથે સરખાવેછે. જેમ જેમ એ પડ ખસતાં જાયછે તેમ તેમ આત્માનો
જ્ઞાતિ પ્રકાશ નજર પડતો જાયછે. એ પ્રકાશ દેખાયા પછીજ સુમાર્ગ પર
મનુષ્યનું ચિત્ત ચોરેછે.

યોગીઓ કહેછે કે શુષ્ક એ બંધનછે. તેઓ આત્માને જાણુકનાં બંધ-
નમાં રાખેછે. જ્યારે એ બંધન તુટેછે ત્યારે માણસ આત્મા તરફનું ખરું
શુભ જોયછે.

આગળ કહ્યુંછે તેમ, શુષ્ક એ લોહીની જ્ઞાતિ ખાસિયતછે, ને એ
ખાસિયત હમેશનીછે. વિકાર એ લોહીના ઉછાળાનાં રૂપનાં નામછે, ને તે
વિકાર અમુક^૫ વેળા સુધીજ રહેછે. શુષ્ક એ વ્યસલ થયછે, ને વિકારો તેનાં
ભૂળિયાંછે. બીજાં પ્રકરણમાં (૬૫મ પાનામાં) લોહીની ઉત્પત્તિ સમજાવતાં
ખાતરનો કસ ઝાડમાં કેમ દાખલ થાયછે તે દેખાડયુંછે. તે પરથી જણાશે
કે જ્યાં સુધી દરેક ઝાડનાં, વાળ જેવાં પારીક, ભૂળિયાં ભૂમિમાં રહેછે
ત્યાં સુધી તે જીવનું રહેછે, કારણ કે એ ભૂળિયાં તે ઝાડને ઉગાવી મોટું
કરવા માટે જોઈતો રસ ભોંયમાંથી ચુસેછે, ને એ રસ વડેજ ઝાડમાં જીવ
રહેછે. તે પ્રમાણે એ ગુણનાં થડનાં દુરનાં મૂળ જે વિકારોછે તેમને જો
તોડી નાખીએ, કે જડમાંથી નખળાં કરીનાખીએ, તો તે શુષ્ક રૂપી ઝાડ
કસ વગરનું ને નિર્જીવ જેવું થઇ જશે; અર્થાત^૬ વિકારોને દબાવી નાખીએ
તો માઠા ગુણોનું બળ ઝાંઝું રહેતું નથી.

જ્યાં સુધી રજો તથા તમો ગુણનું, તેમજ તેમનાં ફાંટા-વિકારોનું
બળ શરીરમાં બ્યાપી રહે ત્યાં સુધી મનુષ્યનો દરેક વિચાર એ ગુણ તથા

૧ ઉપનિષદો લખનારા. વેદાંત-વેદના જ્ઞાન વિષે એવી ટીકાઓ લખવામાં
આવી હોયકે જે ટીકાઓ વડે વેદના મૂળ બહેળા અર્થનો અંત-પાર આવી રહે
તે, એટલે તે અર્થ સમજાઈજ રહે તે. ૨ મેલો. ૩ આરપારન દેખાય તેવું.
૪ ચોક્કસ. ૫ એટલે.

જે અલંકાર છે, અર્થ ચિત્ત-વૃત્તિનો સમજવો.

વિકારોની સાથે, અથવા તેમના વડે ચાલતી ક્રિયાની સાથે, નિરુપાત્તરો રહેછે. એને લીધે તે ક્રિયાનાં દેખીતાં ફળ તરફ મનુષ્યનું ચિત્ત ઝાંટી રહેછે, પણ સચળી વાતમાં “હુ” “હુ” કરેછે તે “હુ” કાણુ છે, તે ક્યાં છે, તે શા માટે છે, તે શરીરમાં ક્યાંથી આવ્યો છે, તે કેમ વસેછે, તે ક્યાં પાછો જઈ શકશે તે જાણવા તરફ તેનું મન વળતું નથી. જ્યારે સ્વચ્છ અગ્નિ મેળવવા માટે યોગી નક્કર કે હલકાં લાકડાંના કટકા જોરથી એક પર એક ધસ ધસ કરેછે ત્યારે તે લાકડાંમાંથી મંદ ભરાઈ રહેલો, અગ્નિ દ્વારી નિકળી આસપાસ પ્રકાશ પ્રકાશ કરી મુકેછે, ને તે અગ્નિ યોગી પોતાનાં કામમાં લેછે. તેજ પ્રમાણે આત્મા વિષેનું કિંચિત્ પણ જ્ઞાન મેળવવા માટે, જે માણસ મનનમાં ને મનનમાં ચિંતન કર્યા કરેછે તો અનેક વિચારોનાં પેદાશો શુભ વિચાર દ્વારી નિકળી આત્માનાં ખરાં જ્ઞાનનો પ્રકાશ મન પર વ્યાપી રહેછે અને ખરો માર્ગ અતર-દૃષ્ટિએ તે જાતે જ જોયેછે.

જ્યાં સુધી વિકારની ક્રિયાં મનમાંથી ખસતી નથી ત્યાં સુધી મન તેમાં જ ગુંથવાઈ રહેછે એટલું જ નહીં પણ તે ગુણના બંધનમાં ગુંથાઈ જાયછે, તેથી કરી મનુષ્યને પોતાના આત્માનું સ્વરૂપ જાણવા કદી પણ વિચાર આવતો નથી. ઇશ્વરે દરેક વસ્તુને તેનો સારો ઉપયોગ કરવા સાર બનાવીછે. પણ માણસ તેનો ખરો ઉપયોગ કરી શકતું નથી; જે કાંઈ કરે છે તે બોલ્ય કરે છે ને એવા સમજી કરનાર થોડાજ

✽ એજ પ્રમાણે જંગલોમાં વસનાર, બીલ, નાયકડા, તથા ઘોડા-હિઆ કણુજ કે આકડાનાં સુકા લાકડાંને અકેક પર ધસી દેવતા પાડે-છે ને તેને “કુમારો દેવતા” કહેછે, કરાંદી અકેક સાથે યોગવાથી પણ દેવતા પડેછે. આરખો મર્મ તથા અધારનાં લાકડાંને ધસીને દેવતા પાડેછે, ને તે લાકડાં લીધે છતાં સળગેછે એટલા માટે કુરાનનાં ૩૬)મા સુરામાં મહામહા પેમખર કહેછે, “ઇશ્વર તમને લીલાં લાકડાંમાંથી દેવતા આપેછે.”

૧ વિચાર. ૨ કુદરતી રૂપ; જાતી દેખાવ.

§ “આસોઆસ કાવિકે, વિચાર માનસિક છે, પણ ચિચિંતન એ આત્માની પાંખોને ઉડવા માટે સમતોલ કરવાનું છે” Temple of Rosy Cross

હોય છે. જેમ કમળાના રોગીને પોતાની આસપાસ સઘળું પીળું દેખાય છે, તેમ માણસને જેની પોતાની પ્રકૃતિ કે વૃત્તિ હોય છે, તેવો (પોતાની આસપાસની વસ્તુઓનો) ઉપયોગ કરવાનું સુઝે છે. પણ જેમ કોઈ છો-
દરૂં મોતીની સીપ જોઈ તેને રૂપાંની વસ્તુ સમજી હાથમાંથી છોડતું ન-
થી ને ખુશ થયા કરે છે, પણ જ્યારે કોઈ તેને સમજાવે ને દેખાડે કે
એનો કાળુ માછલીનું કાચલું છે ને રૂપું તો આ રહ્યું, ત્યારે તે તેમ
સમજી, ઝટ સીપ છોડી દે છે અને તે રૂપું હાથમાં લે છે: તેમ જ્યારે
કોઈ જ્ઞાતી માણસ અજ્ઞાનને લીધે ભુલતાં માણસને ખરી સમજ આપી
તેનું અજ્ઞાન છોડાવી દે છે, ત્યારે તેની અકલ, સારું વળણ પકડી, તે
વાતનું વિશેષ જ્ઞાન મેળવવાને વધારે આતુર રહે છે. એટલા માટે ચોગી
જન કહે છે કે જ્ઞાન વડેજ મોક્ષ મળે છે. આત્માની ઉત્પત્તિ તથા તે-
ના સંબંધની સઘળી ક્રિયાની સારી સમજ મળવાથી આત્મ-શોધકર
સુમાર્ગેજ ચાલવાને અતિ ઉત્કૃષ્ટ રાખે છે; માયાના ખોટા આભાસ વડે
મળતી મજા તેમજ પંપાળવાથી લાગે છે તેવી. લોહીનો પ્રવાહ શહેજ
ઉઘટ પાલટ થવાથી ધડી બર સર્વેત્તમ^૫ લાગતી, માંસની મજા ત તજી
દે છે, અને આત્મ-વિષયના વિચારમાં ને વિચારમાં મચ્છો રહી તે જીવતાં
જીવત ઈશ્વરમાં એકતા^૬ પામવાની મજા જોઈ શકે છે તથા તેથી મળતાં
સર્વેત્તમ સુખ મોગી શકે છે. સંસારમાં મળતાં ક્ષણભંગુર અદ્ય^૭ સુખ
તેરફ વિશેષ નજર ન રાખી, તે વનવાસ સોધે છે ને ત્યાં એકાંતે સુખમાં ર-
હે છે.

ચોગી સમજ લે છે કે સંસારની લીલા^૮ રણ કે રેતાળ મેદાનમાં
જળાતા* મૃગ-જળના^૯ ખોટા આભાસ જોવી છે, અને એ સંસાર કદી
લાભ કારક પણ હોય તોય તે આખર નુકશાન કારકતો નિવડવાનોજ.
સંસાર હમેશ મનુષ્યને ભુલાવામાં નાખે છે. માણસ પોતાની સાધારણ અ-

૧ છુટકારો; મુક્તિ. ૨ આત્માની શોધ કરનાર. ૩ હોંસ. ૪ દે-
ખાવ. ૫ સર્વેથી ઉત્તમ. ૬ એક થઈ જવાની હાલત. ૭ નાનાં. ૮
રળીઆમણો દેખાવ. ૯ ઝાંઝવ.

* “કચ્છીઓ એને ઘૂણું કહે છે, કછનાં રણના કરતાં ખીન્ને ઠેકણે
વધારે સરસ એ દેખાવ જણાતો નથી. નાનામાં નાની ઝડી દૂરથી મોટા
જંગલનું રૂપ ધારણ કરે છે”-Burns's travel into Bokhara P. 918

કાને જોકે સમજેછેકે નીશો કે ચૂરણ છવને ખુશ કરેછે, ને ઘડીબર તેને મઝામાં રાખેછે પણ પાછળથી શરીરને અશક્ત તથા દુખળું કરી નાખેછે, તોય તે જાણી જોઇને ખડામાં પડવાનું શોધ્યા કરેછે; નાટકનો તમાશો કદિપત જાણ્યા છતાં તેનાં ક્ષયિક વૈભવ-સુખ જોઈ ખુશ ખુશ થાયછે; કે તેમાં દુઃખ તથા વિપત્તિનો ખેત્ર જોઇ રડી રડીને નિર્થક આંસુ પાડેછે; અને વળી તેજ ખેત્ર ફરીફરી જોવાને તે ભમ્યા કરેછે. સંસાર-વ્યવહારી માણસે વંખત સર ને જોઇતી વેળાએ દરેક જોઇતી વસ્તુનો ધટતો અને મધ્યમપણે સ્વભાવિક ઉપયોગ કરવો એ સર્વોત્તમ રીતછે.

પ્રાણી માત્રમાં એ ગુણો ઈશ્વરે મહાર કાર્યો કરાવવા માટે સુધ્યાછે. સત્વ, રજ, કે તમની ઓછી વધતી પ્રયત્નતાર પ્રમાણે, દરેક પ્રાણીમાં જુદી જુદી મતિ રહેછે; જુદી જુદી મતિ હોવાને લીધે, કાંડે કાંડે જુદી જુદી બુદ્ધિ રહેછે; જુદી જુદી બુદ્ધિને લીધે જુદા જુદા ધંધા થાયછે અને અમુક ધંધામાં વિશેષ પ્રવિણતા મેળખાયછે. પ્રકૃતિ વડે પ્રાણીમાં જુદા સ્વભાવ, જુદી સમજ શક્તિ, જુદી રૂચિ, અને જુદા જુદા વિષય પર જુદું જુદું વળણું હોયછે. એકજ વીર્યમાંથી ઉત્પન્ન થયેલાં બે જોડિયાં છોકરાંના સ્વભાવ, વળણ, બુદ્ધિ, સમજ શક્તિ જુદી જુદી હોયછે તે આ કારણને લીધે હોયછે. પ્રકૃતિ વડે જુદી જુદી ચાલ ચલણ, રીત ભાત, ખોરાક, આચાર વિચાર, પહેરવેશ, વૃત્તિ, દયા, સખાવત, કંજુસાઈ, સદગુણ, દુર્ગુણ, બહાદુરી, હિંચકારાપણું, અને બીજા અનેક સ્વભાવિક ઉત્પન્ન થતા ગુણો પ્રાણી માત્રમાં હોયછે.

મલિન સત્વ ગુણું દરેક પ્રાણીમાં થોડો ધણો રહેછે, તેથી ગમે તેવું તે ધાતકી હોયછે તોય, નાયરી જોતાં વારને તેનાં તહદયમાં નરમ હિંમી, કિંવા દયા, આવેછે; ને જ્યાં દયા આવી ત્યાં લોહીનો ઉછાળો

૧ મોટાં કામો. ૨ શક્તિ, સના.

* જેમ જુદા જુદા ચહેરા (દરેક પ્રાણીના) છે તે વડે ખુબસુરતી જણાયછે ને પ્રાણી ઓળખાયછે તેમ જુદી જુદી બુદ્ધિ વડે મનનું મહત્વ જણાયછે, ને મુઆ પછી તે મહત્વ વડેજ તે ઓળખાયછે. ચહેરા વડે જેમ બહારથી પ્રાણી ઓળખાયછે, તેમ બુદ્ધિ વડે તે અંદરથી ઓળખાયછે.

‡ લુચ્ચાઈ, હિકમત, જુક્તિ એ સર્વ એના ખોટા ઉપયોગથી થાય છે.

પોતાનું જોર પાછું મારે છે, અને તેમ થયું કે તે પ્રાણીના રનાયુ^૧ દીક્ષ પડી જાય છે. એટલાં માટે પ્રાણીની હિંસાર કરતી વેળા જલાદ,૩ કે ક-સાધનાં લક્ષ્યમાં દયા જેમ ન વસે તેમ સારી; કારણ કે દયાથી તેના હાથ પગ દીક્ષા પડી જાય છે તેથી અકસ્માતે જટકે તેનાથી પ્રાણી મરતું નથી, અને તેની દયા. તે બિચારાં પ્રાણીને નડે છે, તેથી તે રીખી રીખીને પોતાનો ખ્યારો પ્રાણ છોડે છે. જેમ મા આપના ગુણ^૨ તેમનાં વીર્યમાં એ ગુણનો કંઈક પસો રહેવાથી બચ્ચાંમાં ઉતરે છે તેમ માઆપનો ધાતકી સ્વભાવ પણ છોકરાંમાં થોડો ધણો ઉતરે છે; તેમાં જો વળી તે બચ્ચાં કેમ ધાતકી થયું તે શિખે છે તો તેઓ પુરાં ધાતકી થાય છે. વાઘ, વર, અને શિકારપર જીવનારાં ખીજાં પ્રાણી જન્મ્યાં તેવાંજ છેક કૂર સ્વભાવનાં હોતાં નથી, પણ માઆપનું દેખી દેખી વધારે ધાતકી થવાને શિખે છે. એમજ જાતિ વેર વિષે પણ છે. કુતર^૩ બિલાડોને મારે છે. પણ ઘરમાં બન્નેને સાથે પાળ્યાં હોય છે તો તેઓ કશું કરતાં નથી. નાળિયા તથા સર્પ વચ્ચે જાતિ વેર રહે છે, પણ ગારડીને ત્યાં તેઓ હરદોષ^૪ રહે છે. માટે મક્ષિન સત્વગુણનો દરેક પ્રાણીમાં રહે છે, ને દેખીતું વેર મા આપથી ઉતરેલું, કે શિખવણીએ મેળવેલું હોય છે. જ્યાં સુધી ધાતકી પ્રાણી શિકારનું લોહી ચાખતું નથી ત્યાં સુધી મા આપનાં લોહી વડે ઉતરી આવેલી પોતાની કૂરતા તે દેખાડી શકતું નથી, પણ કેાઇ પ્રાણીનું લોહી ચાખ્યું કે તેનાં લોહીમાં મંદ પડી રહેલા તેના ધાતકી ગુણ દેખાય છે. રજો ગુણ દબાવેલો ધીમે ધીમે દબે છે ને વધારેતો વધે છે. હાલના રજપુતો તથા લડવૈયા લોક અસહના વખતના જેવા શૂરવીર નથી, પણ હિંચકારા જેવા દિસે છે. એ તેમનો રજો ગુણ નકામો થઇ પડ્યાથી તે પેઢી દર પેઢી દબાતો ગયો અને આખર સમી ગયો તેને લીધે છે. પારસી લોકની જાતિ હિંમત, હરેક કામમાં તેખની આગળ પડવાની ટેવને લીધે, હજીએ ટકી રહી છે. આગ, રેલ, કે સંકટ વેળા તેઓ મોખરે પડી તેઓ પર આવી પડતાં જોખમને તુચ્છ ગણી ભય તથા જોખમની સામા થાય છે, તે આટલાં કારણને લીધે સમજવું

મનુષ્ય, તેમજ હલકા વર્ગનાં પ્રાણીમાં, આ ત્રણ ગુણોનું વધતું

૧ માંસની દોરી. ૨ મારી નાખતું તે. ૩ ગરદન મારનાર.

૪ બંધે.

† વિષથી માઆપનાં છોકરાં વિષથી નિકળે છે તે એજ કારણે. એજ છોકરાં વિષય પર દાખ રાખે છે તો સદાયરણી થઇ સુધરે છે.

એ છું બળ ધથરે ન રાખ્યું હોતનો, હરેક પ્રાણીમાં બહુ કરી ક્રમ સ-
ત્વ ગુણ રહેત, અને તેનું પરિણામ એ થાત કે એકજ પ્રકારની પ્રકૃતિ
સર્વ પ્રાણીમાં રહેત; એકજ પ્રકારની પ્રકૃતિથી એકજ જાતની બુદ્ધિ રહેત;
બુદ્ધ બુદ્ધ વિષય પર જેમ હાલ ચિત્ત ચોંટે છે તેમ ચિત્ત ચોંટત ન-
હિં; કોષપણ કળ કૌશલ્યમાં તોત્ર બુદ્ધિ રહેત નહિં નવી નવી શોધ
થાત નહીં; અવલોકન કરવાનું સુઝત નહીં; તાબેદારી, ધાક, કે અપ્પત્યા-
ર હૈય તીમાં ન હોત; આખર ઈજત ન હોત; અનેક તરેહના પ્રાણી ન
હોત; સંસાર ન વધત; કોષમાં વધતું ઓછું બળ ન રહેત; કોષ પડત,
ડુખી જાત, કે અકસ્માતે મરી જાત ત્યારે બીજાં માણસ પુતળાં જેવાં
સામાં ઉભાં રહેત, ને વહારે જવાની શક્તિ નહોત; ધર્મનું સ્વપ્ન એ ન
આવન; સ્વર્ગ નર્કનો વિચાર પણ નહોત; બધકે એ ત્રણે સામટા ગુણ
વિના માણસ દુઃખ પામત. સત્વગુણ ગમે તેવો યોગીને સારો છે તોય
સંસારી માણસને વિશેષ ઉપયોગના નથી. ત્રિકાળરે જ્ઞાન હોત તેથી મા-
આપ, ભાઈબંધ, કે સગાં વહાલાં, છોકરાં દેવતાં કાળ^૩ અગાડીથી પોતે
જોઈ પોતાનો જાન કાઢત; શુભ પર કરત, શુદ્ધગીને ત્રાસદાયક દેખત,
ચિંતાતુર ને બળેલું રહેત, અને ફિક્કરમાં ને ફિક્કરમાં મરી જાત; દિલાસા
નું નામ કે તેથી મળતું સુખ પણ જાણત નહીં, અને આશા નામ તો
સમજતજ ક્યાંથી? એમ આ ત્રણ ગુણ છે તોજ પ્રાણીને જોઈતું સુખ
મળે છે, પણ માણસને તેમના ખરો ઉપયોગ સુઝતો નથી. યોગી એ
ગુણોમાંના છેલ્લા બે ગુણને અંતઃકરણથી ધિક્કારે છે. કારણ કે એ ગુણ
જો શરીરમાં પ્રવળ હોય છે તો ચિત્ત તે તરફ વળ્યા કરે છે; પણ જો
એ ગુણોને નબળા કરી દબાવી દીધા હોય છે તો ચિત્ત તેમના તરફ ન-
ફરવાથી, બ્રહ્માંડ^૪ તરફ રહે છે એને લીધે તેની વિચાર શક્તિ ત્યાં સ-
બળ રહે છે. ગમે તેવી ઝીણી કાંટી આંગળાંને છેડે બોકાઈ હોય છે તો
ય, માણસનું ચિત્ત ગમે તેવું તેને તે એકાગ્ર કરવા જાય તોય તે કાંટી
તરફ વળે છે. પણ જો કાઢી નાખી કે જ્યાં ચોંટાવે ત્યાં તે ચિત્ત ચોંટે
છે. તેજ પ્રમાણે એ ગુણો વિષે સમજવું.

માટે સુઝ વાંચનારે સમજવું જોઈએ કે, રજો તથા તમો ગુણ,
જોકે તેઓ સ્વભાવિક છે તોય તેમને શરીરમાં ફાવવા ન દીધા હોયતો
માણસને દુઃખ ઉપજાવતા નથી, પણ સુખમાં વધારો કરે છે.

૧ મદદે. ૨ ભુત, ભવિષ્ય, ને વર્તમાનનું જ્ઞાન. ૩ મોત.
૪ તાળજું.

એ ભેગભેગ થયલા માણસનાં લોહીમાં વધતા ઓછા રહે તેના પ્રમાણમાં તેનામાં સદ્ગુણ કે દુર્ગુણનો થોડો ઘણો પાસો રહે છે. એ ગુણો માણસનાં લોહીમાં રહેછે તેનો પ્રત્યક્ષ દાખલો વૃદ્ધર થતાં માણસની પ્રકૃતિમાં ખતરાખી અવલોકન કર્યા કીધાથી કોઈ પણ સાધારણ માણસ પોતાની ખાતરી કરી શકશે. મિત્રસીને ઝડ તપી આવે એવું આદમી જ્યાં સુધી જુવાનીના તોરમાં હોયછે, ત્યાં સુધી હરેક દુર્ગુણી સ્વભાવ પર ઉતરતાં તેને વાર લાગતી નથી, પણ જેમ જેમ ઘડપણે તેનું લોહી ઓછું થઈ તેનું શરીર દુર્બળ તથા અશક્ત થાયછે, તેમ તેમ તેનો તામસી તપી આવતો સ્વભાવ તથા દુર્ગુણ પર ઉતરવાની વૃત્તિઓ કમી થતી જાયછે.

એમ સાધારણ માણસોએ મનના સારા ગુણોને “સદ્ગુણ” નું અને માણસમાં દુઃખ તથા ક્લેશ ઉપજાવે એવા ગુણોને “દુર્ગુણ” નું એકત્ર નામ આપ્યું છે.

એજ નિયમ પારસી ધર્મમાં અનુપરાયણો દિસે છે. કુદરતનાં સારાં વળણે પ્રાપ્ત થતા અકિર્ણજી ગુણોનાં એકત્ર નામને “સ્પેન્તામિને” કે “હોરમઝદ” કહેવું દિસે છે. અને કુદરતનાં દુષ્ટ વળણે પ્રાપ્ત થતા કિર્ણજી ગુણોના એકત્ર નામને “હોરેમન” કરી કહેવું દિસે છે. સારી તથા મારી શક્તિ, એટલે દેવ-દુતનાએ, એજ નામ છે. અને તેઓ વડે મળતા સારા મારા ગુણોનાં પણ એજ નામ છે. એટલા માટે તેઓ જો કે અગિનાં અગિ ઉત્કૃષ્ટ સ્તરનાં કરી તેના પર સુગંધી વસ્તુઓ બાજે છે, અને તેને જીવતી માદક સાચવી તે વડે મળતી પવિત્રતા માટે તેને અંકુરગૃથી ચહે છે. તોય, જ્યારે અગ કે લાક લાગે છે ત્યારે તેના પર પાણી છાંટી તેને હોંઘવવા પોતેજ આગળ પડે છે, ને તે કામ બહુ જોષમવાળું છતાં હિમ્મતથી કર્યા જાય છે. તે પણ આ ઉપસાજ સમાજન ઉપરથી કે એ ક્રિયામાં “હોરમઝદી” એટલે કુદરતની શક્તિનાં

૧ નજર આગળના, દેખીતો. ૨ ઘરડું. ૩ મળતા. ૪ મા. ૫ દુઃખ ન દે તેવા. ૫ મનને છેવટ દુઃખ દે તેવા. ૬ સરસ. ૭ ૧-ખાણુ.

✽ આ સમજ વડેજ રામ ગોવાદ આવાં યસ્ત તથા વંદીદાદમાં વર્ણવેલી અંતર-ગાનની બાબત વિષેનાં વાક્યોના સ્પષ્ટ તરજીબા કરી શકાશે.

† એકજ શબ્દ બાહ્ય જગતમાં દેવ-દૂત અને અંતર જગતમાં માનસિક શક્તિઓ દર્શાવેછે.

માઠાં વળણુનું જોર છે. જ્યાં સુધી કુદરતની શક્તિ માઠાં વળણુપર રહે છે, ત્યાં સુધી ને ક્રિયામાં શેતાન કે દુષ્ટ દેવ સંમળ રહે છે પણ જો તે ક્રિયા અટકતો તે દુષ્ટ દેવ પાછો હટી છે. યોગીઓ દેહ-કષ્ટ^૧ વેરે છે. તે એટલાજ હેતુથી કે નેમ કીધાથી વિકારો તથા આ ગુણોનું દુ-જટાવાળું^૨ બળ ઘટે, અને છેવટ તે દબાઈ રહે, અથવા બીજા શબ્દો-માં બોલીએ તો કોહી દુર્બળ થાય, અને આત્મ સમળ^૩ થાય.

હિંદુસ્તાનમાં વસનારા અર્થજનના પૂર્વજો^૪ જ્યારે અગ્નિ-હોત્રિનો ધર્મ પાળી મહા પ્રાચીન^૫ કાળમાં ઉત્તર કુર દેશમાં એક સ્થળે^૬ સાથે વસના હતા ત્યારે તેમનું નિયે ટાંકેનું ધર્મ-સુત્ર^૭, આ વિષયના સંબંધે કેવું કિતમ હતું, કેવા ઉંડા વિચારનું, કેવી શિક્ષાવાળું,^૮ મનને સુમાર્ગે ચલાવવાને કેટલું શક્તિવાન, હુંક પણ મધુર શબ્દો કેવા ભેદ સમજાવના-રૂં સર્વોત્તમ હતું, તે સુત્ર વાંચનારે વિવેક વડે તપસી જોવું જોઈએ:—

“જેવો પરમાત્મા, તેવો નિયમી જન,^૯ સ્પટિ-ક્રમ અનુસરણથી એ, ૧^૦ અકિતજટિનો^{૧૧} બદલો સત્વગુણ(જાગૃત) સાર સંસારનું સુકુ-તોનો (છે); અને સત્વ ગુણ માટે પ્રયત્નના જોણે યોગીઓ પાસેથી દેહ-કષ્ટ-રહેવાની શક્તિ^{૧૨} પેદા કીધી તેને (રહેછે.)

ઉપલા વિષય પર વિશેષ ધ્યાન આપતાં, સુચ જન જોશે કે ઇશ્વર નિરાકાર,^{૧૩} નિર્ગુણ, તથા નિર્વિકારી^{૧૪} તેણે કોઈ કોઈ વખતે કોઈ કોઈ જગાએ કે કોઈ દેશમાં તેને કોપ વરસેછે આપણે જાણીએ છીએ કે કોઈનો વિકાર પ્રાણીમાત્ર, જોઓમાં કોહી રહેછે તથા પ્રાણ ચાલેછે તેઓમાં રહેલોછે તેણે એ શક્તિ ઇશ્વરમાં પણ જણાયછે. ઘણી ખરી વેળાનો કોપ

૧ શરીર પર સંપ્તિ. ૨ પુરાઈ. ૩ બળવાળો, કૌવતમદ.

૪ પૂર્વજ-મેન્ના, વડવા. ૫ પુરાતન. ૬ જગા. ૭ શિક્ષામાળા, નિયમ વાક્ય. ૮ શિખામણ. ૯ સ્પટિ-ક્રમને પગલે પગલે ચાલનાર, સ્પટિને શુભ અનુક્રમ રાખનાર-પાળનાર, નિયમ પાળનાર. ૧૦ તે પ્રમાણે ચાલતું તે. ૧૧ પીડા ન કરે તે કરી. ૧૨ યોગ વનવાસ, દુરવેશી. ૧૩ આકાર વરગતો ૧૪ પોતાના રૂપમાં ફેરફાર ન કરી શકે તેવો.

§ “સામાયક કાયદા પ્રમાણે ચાલતા સ્પટિ-નિયમે સ્પટિને કાયદા થાયછે. સામાયક કાયદા ગમે તેવા બંધ બેસાડેલા તથા બદોબરત વાળા હોય તેણે એક બીજાને તોડી આડા જાયછે. એ આડાઈથી અડચણ તથા હરકતો થાય છે, ને તે હરકતો સ્પટિની રચનામાં રહેતી નથી.”— Paley

એ પ્રથમ આલેખી કુદરતની ક્રિયાનાં દુષ્ટ, આડાં વળણનું એક રૂપ જ-
ણાય છે. એ દુષ્ટ વળણને 'સાધારણ' મનુષ્યની શુદ્ધ પાર્થના કે યોગીની
શુદ્ધ મન વાળી ઇચ્છા ફેરવી શકે છે.

અકરણ યથુ

‘બ્રહ્મ, ઈશ્વર, જીવ, માયા, શેતાન.’

હવે એ ત્રણ ગુણ સત્, રજ, તથા તમ; જેમનું અવકાશી બીજું
રૂપ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, તથા શિવ છે, તે દરેક પેદા કીધેલી વસ્તુમાં સમાઈ
રહેલા જેવામાં આવે છે માટે તેમની ઉત્પત્તિ જાણી જોઈએ. પણ તે
નિરાકાર આગ કે ‘ધૃત્વ’ તથા ‘માયા’નું છે તે સમજવું જોઈએ.

વેદાંતીઓ કહે છે કે, પરમાત્મા એ ખાલી, અવિકારી, અભિન્ન, ર
કંઈ પણ વિસ્તાર વગરનું અવકાશ છે. તે સત્ત્વમાં ગુણ-રહિત છે. ૪
તે સત્. ચિત્, આનંદ એટલે ખરો, તેજસ્વી, ને સુખી છે. એટલા સાર
વેદાંતીઓ કહે છે કે “કંઈ નથી.” એટલે કે આમાં અવકાશમાં દેખીતા
ગુણ, રૂપ, વિકાર કે મનોધર્મ કશું જ નથી. આ અવકાશની એવી
સ્થિતિને નિર્ગુણ, ૫ નિરાકાર કહે છે.

અવકાશ જ્યાં સુધી અચેતન રહે છે, ત્યાં સુધી તેની આ નિરાકાર
સ્થિતિ રહે છે, પણ તેમાં પરમાત્માની ઇચ્છાનો અંશક થતાં જ, તે સચે-
ત જ થાય છે, અને જગતના દેખાતા સત્ત્વના દેખાવો તથા વિકાર દેખાઈ આ-
વે છે. અવકાશની આવી સ્થિતિ ને સગુણ ને સાકાર^૬ કહે છે.

પરમાત્માની આ ઇચ્છા વડે જે ગતિ અવકાશમાં ઉત્પન્ન થાય છે તે-
ને ‘માયા’ કહે છે. અને એ માયાનો બીજો અર્થ ખોટો, હેતરનારો, વિનશીલ
દેખાવ થાય છે. એ માયાને સાધારણ હિંદુલોક દેવીનું રૂપ આપી ‘સરસ્વતી’
‘પાર્વતી’ કે ‘શક્તિ’ ને નામે ઓળખે છે, જૈનલોક ‘પ્રકૃતિ’ ને નામે સા-
ધારણ મુસવમાન તથા પારસી લોક “કુદરત” ને નામે ઓળખે છે, અને

૧ ફેરફાર થયા વગરની. ૨ જેના ભાગ પડી જીવી જીવી બને નહી તે-
વી. ૩ Etherial skv આકાશની ઉપરની શુદ્ધ ખાલી જગા. ૪ વિના. ૫
ગુણ વગરનું. ૬ ગતિ વગરનું. ૭ ગતિવાળું. ૮ આકારવાળું. ૯ નાશવંત.

૧૦ એ કેમ ઉત્પન્ન થઈ તે વેદાંતીઓ સમજી શક્યા નહિ, અ
ને વેદના રૂપિઓની અંતર-દ્રષ્ટિની અવધિ છાંજ થઈ રહેલી દિસે છે.

૧૧ માયા શક્તિને કુદરત કે ખૂંટત કહે છે એમ નહિ પણ એ
માયા શક્તિના દેખાવને એ નામોથી ઓળખે છે.

પારસી ધર્મની અસલ ભાષામાં એને “ખુ.દાત” નામ સંગ્રાપ આપેલી દિસે છે. વેદાંતીઓના શબ્દોમાં કહેતાં આવી સચેતર ગતિ એજ જગતની ઉત્પત્તિનું પ્રત્યક્ષ^૩ મૂળ છે એ ગતિ વડે સઘળા પદાર્થો ઉત્પન્ન થયા છે. એ ગતિનાં જુદાં જુદાં રૂપે જુદા જુદા આકાર બને છે, તે પરથી તેમના મૂળ કર્તા વિષેનો વિચાર સાનારણ મનુષ્યમાં આવતો નથી; અને એ ગતિનાં પરિણામ તરીકે, સર્વ સૃષ્ટિ પેદા થઈ છે તે તેને સમજ પડતું નથી. જ્યાં સુધી આપણે ઝાંઝવ જોયું નથી કે તે સમજતા નથી ત્યાં સુધી સવાર કે સાંજનાં સૂર્યના કિરણોથી ખારી જમીન પર દેખાતું ઝાંઝવાંતું જળ ખરું જળ છે એમ માનીએ છીએ: તેમ આપણને અજ્ઞાનતાને લીધે આ જગત સાચુંજ હોય એમ ભાસે છે. માટે એ માયાને વળી ‘અજ્ઞાનતા’ કે ‘અવદા’^૪ પણ કહે છે, અને જ્યાં અજ્ઞાનતા છે ત્યાં અધકારને જુલાવો છે તેથી માયામાં એ ગુણ સમાયલા છે, “અધકાર તથા જુલાવો.” એથી જ પ્રાણીઓ માયામાં લપેટાયલાં છે તેઓમાં અધકારને જુલાવો હોય છે. જે પ્રાણીઓ માયામાંથી બહારમાં નિકળી જાય છે તેઓમાં સ્વભાષિક પ્રકાશ તેજ મારતો રહે છે; તેથી અંતરમાં શુદ્ધ સત્વગુણનો સ્વયં-પ્રકાશ^૫ રહે છે.

હવે માયા (એટલે પરમાત્માની કૃત્ત્રિ વડે ઉત્પન્ન થયેલી ગતિ) ને લીધે, પરમાત્મામાં વિકાર થઈ ચાર રૂપ પ્રગટ થાય છે. પરમાત્મા એ ચાર રૂપ નિચે પ્રમાણે છે:— ૧) લું “બ્રહ્મ;” ૨) જી, “કુટસ્થ;” ૩) જી, “જીવ,” ૪) થું “ધ્રુ” એ રૂપને આકાશનાં ચાર રૂપ સાથે સરખાવ્યાં છે: ૧) લું “મહાકાશ” એટલે જેવું સાદુંને પ્રકાશ આકાશ દેખાય છે તેવું રૂપ (તે બ્રહ્મ); ૨) જી “ધ્રુકાશ” એટલે ધ્રુવની જે દર સમાયલું આકાશ દેખાય છે તેવું રૂપ (તે કુટસ્થ); ૩) જી, “જળાકાશ,” એટલે ધ્રુવનાં પાણીમાં સૂર્ય, ચંદ્ર, તારા સહિત ઉપરનાં આ-

૧ નામ. ૨ ચેતન-શક્તિ વાળી. ૩ દેખીતું. ૪ એટલે જે વડે મનુષ્ય અજ્ઞાન રહે છે તે. ૫ જાતિ પ્રકાશ. ૬ પરમેશ્વર. ૭ નિર્વિકાર રૂપે સ્થિત રહેલી મિથ્યા બુદ્ધિ.

✽ Natural course. સૃષ્ટિ-નિયમ (મૂળ અર્થ Following own [Prescribed] law)

† આ ચોપડીના વાંચનાર મોટે ભાગે હિંદુ થશે માટે વેદાંતનો મત દેખાડ્યો છે. પારસી કે મુસલમાને એમ ન સમજવું કે એજ મત તેમના ધર્મમાં પણ છે. તેમનાં શાસ્ત્રનાં મત પ્રમાણે આવાં અવકાશને બનાવનાર, તે અશ્વર છે: એ અવકાશ ખુદ ઈશ્વર નથી.

કાશનો પડછાયો પડે છે તેવું રૂપ (તે જીવ); અને ૪) થું, “મેધાકાશ” એટલે વાદળાંથી અંધસાયલાં આકાશનું રૂપ (તે ઇશ).

આ ચાર પ્રકાર આકાશનાં ફક્ત જુદાં જુદાં રૂપ છે. રૂપથી કંઈ તે આકાશની પ્રકૃતિ બદલાતી નથી. માટે વેદાંતીઓ કહે છે કે પ્રત્યેક પ્રાણી કે પદાર્થની જુદી જુદી જાતિ હયાતી ગણવી; એ જુલ ભરેલું છે; તેમજ તે દરેકની બનાવટ જુદી જુદી સમજવી તે પણ ખોટું છે. એ-તો પરમાત્માનાં ફક્ત શક્તિ તથા રૂપ, વિકારને લીધે જાંઝવાંની માફક, જુદાં જુદાં રૂપે દેખાય છે. હંમેશ યાદ રાખવું કે “ઉત્પત્તિ એટલે પ્રગટ થવું”; અને લયર એટલે ભરાઇને અક્ષોપ થઈ જવું” પરમાત્મામાં ભરાઈ રહેલી સર્વ સૃષ્ટિ વિકાર તથા ગતિ વડે તેમાંથી ફાટીને નિકળે છે; અને એથી ઉલટું વિકાર તથા ગતિ બંધ પડવાથી તે આખી સૃષ્ટિ તેમ પાછી ભરાઇને અક્ષોપ થઇ જાય છે.

આ પ્રમાણે અવકાશમાં કે જે નિયમ--ઉત્પત્તિ તથા લય--ચાલે છે. પર-માત્માનાં ઇશવાળાં રૂપમાંથી, ઇંદ્રીઓ વડે જણાતા, પદાર્થ તથા જીવ જાંત ઉત્પન્ન થાય છે. ફક્ત ગતિ તથા વિકાર વડે તેઓ જુદાં જુદાં રૂપ ધારણ કરે છે; જીવ જુદું વિચારે છે, જુદું કૃત્ય કરે છે અને જુદો ભોગવડે કરે છે. પણ બ્યારે મનુષ્યમાંથી મનોવિકારની દૃષ્ટતા જતી ગ્રહે છે ત્યારે તે સમજે છે કે હું તો પરમાત્માનો અંશ છું અને તેથી કરી “હું (પણ) બ્રહ્મ છું” ૪ માયાને લીધે જીવ અને ઇશના જુદાં જુદાં રૂપ જણાય છે. હવે “માયા” જાતે થું છે તે સમજવું જોઈએ, અને તે વિષે ઋગ વેદમાંથી કંઈક સૂચના મળી શકે છે.

“સૃષ્ટિમાં કશુંએ હતું તે અગાઉ, મોત કે અમરતા હતી તે અગાઉ, દિન રાતનો ફેર થયો તેની અગાઉ, તે ‘એક હયાત’ હતો; તે જે શ્વાસ વગરનો છે તે પોતાની મેજે શ્વાસ લેતો...—તે વેળા સધળું અંધકાર હતું શરૂઆતમાં દરેક વસ્તુ ધુમ્મરની માફક અંધારે ઢંકાયેલી હતી....

પ્રકાશ વિનાના દરીઆ જેવું સધળું હતું ત્યાર પછી તે ખીજ, કે જે છાલાંથી ઢંકાયેલું હતું, એટલે પેલો એક “ગરમીની શક્તિ” થી પેદા થયો” આ પરથી તેમજ ચુંડીપાઠ પરથી માયા થું છે તે શહેજ સમજી શકાશે.

૧ દરેક. ૨ બંધારણનું છુટી પડવું; નાશ. ૩ સૃષ્ટિમાંની ખાલી જગા. ૪ “અહમ્ બ્રહ્માસ્મિ.”

૬ “જે કાઇને એવું જણાયું કે તું (ઇશ્વર) સિવાય કશું નથી, તે ને આખરનું જ્ઞાન મળ્યું.” હમેરતાન-પાતું ૨) જી.

જ્યારે માયાનો વિચાર જીવંત^૧ પ્રાણી સાથે જોડાયેલો હોય છે, ત્યારે કામ^૨ વિકારના અર્થ વડે, અને જ્યારે માયાનો વિચાર નિર્જીવ પદાર્થ સાથે જોડાયેલો હોય છે ત્યારે વિજ્ઞાનીની આકર્ષણ શક્તિના અર્થ વડે, ધણીક ભેદ સમજ પડે છે. એ શક્તિ વડે જગતની રચનાના તમામ માંધા ગંઢાઈ જોડા જોડ રહ્યા છે. યુનાની વિરાય^૩ ઓમીરસ (Homer) જેણે પોતાની વિદ્વત્તા^૪ આપણુ અર્થ બધુમાં^૫ મેળવી હતી તે પણ એ માયા શક્તિ વિષે અનુભવો નહીં હોય એવું આ તેની નિચલી લીટી પરથી જણાય છે:—

“Let down our ‘golden’ ever lasting chain
Whose strong embrace holds heav’n &
‘earth, and main’.”

Illiad 7th Book

આ સમજી ધ્યાનમાં રાખતાં જણાશે કે પરમાત્માનાં બે રૂપ છે—૧) જીવંત, “અચેત”^૧—શુદ્ધ, સાદાં તથા અદ્વૈત^૨ તત્ત્વનું; ૨) જીવ, “ગતિમાન”^૩ તથા વિકારી ગુણનું. ૧)માં રૂપમાં “અજ્ઞા” તથા “કુટસ્થ” (એટલે ઉચે બેસનાર) સમાય છે; અને ૨)માં રૂપમાં “ઈશ” તથા “જીવ” આવે છે. અથવા બીજી રીતે કહીએ તો, અજ્ઞા એ પોતાની સાદી હાલતમાં છે; ઇશ વડે ગતિ ઉત્પન્ન થાય છે, અને જગતની ઉત્પત્તિ છે; કુટસ્થ એ પ્રાણીમાં શુદ્ધ, સાદી હાલતમાં રહે છે; અને જીવ એ વિકારની ક્રિયાવાળી હાલતમાં રહે છે. ઇશ શબ્દ વડે ગતિ તથા શક્તિ સમજવી; ને જીવ શબ્દનો અર્થ ઈન્દ્રિયજ્ઞાન^૪ સમજવો. ગતિમાં શક્તિ તથા ઈન્દ્રિય જ્ઞાનનો

૧ જીવ વાળું. ૨ એક વસ્તુને બીજી વસ્તુ ખેંચે એવી ખેંચવાની શક્તિ. ૩ કૃતૈશ્વર. ૪ મળવેલી વિદ્યા. ૫ ભઃઇ. ૬ નજરે ન પડે તેવું. ૭ ગતિ વાળું. ૮ ઇન્દ્રિયોની મારફતે મળતું જ્ઞાન.

* કામ પણ વિકારમાં કાયિક વિજ્ઞાનીની વધેલી ચેતનાનું ફળ છે. સ્વભાવિક કામની ઉત્પત્તિ આ છે:—“સાધારણ નિયમે શરીરમાં આકર્ષક (Positive) વિજ્ઞાની રહે છે પણ નિષ્કર્ષક (Negative) વિજ્ઞાની પુરૂષ કદ્દતાં સ્ત્રીમાં બહુધા હોય છે.” *Varle Mecum, P.9*. મારે સ્ત્રી—પુરૂષના મિત્રાપે આ સામસામી જનતી જીવ જીવ પ્રકારની વિજ્ઞાની એકેકને મળે છે કે દરેકની કાયિક વિજ્ઞાની ઉસકેતાય છે. આ ઉસકે-રાયલી હાલતને આપણે કામ નામે ઓળખીએ છીએ, એમ હું ધારું.

સમાસ થાય છે. શક્તિ વડે વસ્તુ કે પદાર્થ પેદા થાયછે; ને ઇદ્રિય ગ્દાનમાં વિકાર તથા બુદ્ધિ-બળનો સમાસ થાય છે.

આ બાબત પર વિશેષ લક્ષ આપતાં જણાય છે કે અયે ૧ હાલત પરમસુખની^૧ છે, અને સચેત હાલત વિકારની ક્રિયાની છે. એટલા માટે યોગી જન મન તથા વિકારને મારી દેહ-દમન^૨ કરે છે.

આ પરથી જણાશે કે માયા શક્તિ વડે, એક પદાર્થ માંથી બીજા પદાર્થ, અને એક જીવમાંથી બીજા જીવ ઉત્પન્ન થયા જાય છે; અને, અથવા વેદમાં કહે છે તેમ “અગ્નિમાંથી ચિણુગારી નિકળે છે તેમ જીવ વાળાં પ્રાણી કે નિર્જીવ^૩ પદાર્થો તે અવિકારી પરમાત્મામાંથી નિકળેછે”

બ્રહ્માંડમાં^૪ ત્યાં જોઈશું ત્યાં આકાશ અને અવકાશ છે, ને અવકાશ^૫ છે ત્યાં ઇશ્વર છે, માટે એ પરમાત્માના સર્વ-વ્યાપક,^૬ સર્વજ્ઞ,^૭ સર્વ-શક્તિમાન, અનંત,^૮ અનાદિ,^૯ અદૃષ્ટ,^{૧૦} અમર, અભિન્ન,^{૧૧} અને એવા અનુમાને નિકળતા બીજા ગુણો છે. એક ગંગાવર ખાણમાં વસતા હોઈએ તેમ વેદાંતમાં વર્ણવેલા ઇશ્વરમાં આપણે વસીએ છીએ ને વિનાશ થવાના એ તેમાંજ. પણ મુઆ પછી તેનાં પેટમાં બરાબ જવાનું શોધવું એ શુદ્ધ સત્ત્વ ગુણ^{૧૨} મારણ કર્યા વગર થતું નથી.

ઈશ્વરનો કોઈ હરીફ નથી: તે સદ્ગુણી વાને સર્વ શક્તિમાન છે. બ્રહ્માક માણસ સમજે છે કે શેતાન ઇશ્વરનો બરોબરીઓ છે, પણ તેમ તે નથી. એને મુસલમાન ઈબ્રહીમ કહે છે, ખ્રિસ્તિ તથા યહુદી શેતાન કહે છે, અને પારસી હેરેમન કે ધનામીનો કહે છે. યહુદી, ખ્રિસ્તિ, અને મુસલમાન લોક એ શેતાનને પતિત દેવ-દૂત^{૧૨} તરીકે સમજે છે. એની પતિત હાલત બાહ્યબળમાં વર્ણવેલું, આદમ તથા હવાનું પહેલું જોડું પેદા થયું ત્યારથી શરૂ થયેલી કહેવાય છે. કારાનના સાતમા સુરામાંથી એ વિષેની કંઈક હકીકત મળી શકે છે.

“દેવ-દૂતોને હમે કશું કે આદમને નમો. ત્યારે ઇબ્રહીમ સિવાય સદગુણી તેને નમ્યા. ઇશ્વરે તેને પુત્ર્યું કે મેં તને દુરમાત્યું હતું ને આદમને નમનાં તું શાથી અટક્યો? ત્યારે તેણે જવાબ આપ્યો કે એના કરતાં હું વધારે

૧ મોડું સુખ ૨ કાયાને વિકારોથી વશ કરવી તે. ૩ જીવ વનગરનું ૪ સ્પષ્ટિ. ૫ Space ethereal sky. ૬ બધે પથરાય રહેલો. ૭ સદ્ગુણ જણનાર. ૮ જેણ વગરનો. ૯ શરૂઆત વગરનો. ૧૦ ન દેખાય તેવો. ૧૧ જુદાં જુદાં પડી ન શકે તેવો. ૧૨ Fallible. પાપી, દોષી દુરેસ્તો.

હત્તમ છું. તેં મને તો અગ્નિનો બનાવ્યો છે અને એને તો માટીનો બનાવ્યો છે. ધથરે કહ્યું ‘ઉતર, સ્વર્ગમાંથી હેઠે. કારણ કે તું છાં ગરરીથી ચાલે એ ધટિત નથી. ઉતર છાંથી. તું એક પાપી ચંડાળ થશે.’ તેણે કહ્યું કયા-મતનો દિવસ આવે ત્યાં સુધી મને મહકુખી^૧ આપ” અને તે નેને મળી.

પારસીની બુન-દહેસ્નેર નામની પહેલવી ભાષાની કેનાબમાં કલા પ્રમાણે શેતાનની ઉત્પત્તિ જગતની ઉત્પત્તિની અગાડની છે તે અગ્નિ તત્વનો છે તેથી માટી તત્વવાળાં પ્રાણીમાત્રને તે દેખાઈ શકતો નથી. એટલે કે આપણી દૃષ્ટિ કંઈ એવી તીવ્ર નથી કે અતિ ઝીણી કે ખારીક વસ્તુ તે વડે સ્પષ્ટ દેખાઈ શકે. એ શેતાનનું શરીર એક નબળો, ઝાંખી દુઃખ-જનક^૩ રોશનીનો પ્રવાહ છે. એવો પ્રવાહ આપણી પૃથ્વીપર ઉતર દિશાએથી શરૂ થાય છે. એ રોશની જતેજ દુષ્ટ ગુણવાળી છે તેથી તે સ્પષ્ટ નિયમથી ઉતરી આવનારી ક્રિયા, કે ગંદવાડું કે દુષ્ટ ગુણવાળી વસ્તુઓ જોડે વિશેષ સંબંધ રાખી તેઓનીતરફ આકર્ષાઈને જાય છે. જમીનની સપાટી પર, તેમજ ઉંડા ખાડા કે ખીણમાં, નિરાકર્ષક (Negat-
tive) વિજળી^૪ રહે છે એ પ્રકારની વિજળી જોડે એ રોશનીને સંબંધ રહેવાનો વધારે સંભવ રહેવાયી, શેતાનનું રહેણાણ “ઉંડા અંધારા ગારજમાં ઉતર તરફ” કહેવાય છે.

શેતાન એ એક દુષ્ટ દેવ છે. એ મહા શક્તિવંત અને સર્વ-આપકપ છે. તે એક છે તોય સર્વત્ર^૫ પોતાની દુષ્ટ ક્રિયા ચલાવી શકે છે; અને મનુષ્યને આશ્ચર્યકારક એ લાગે છે કે તે એકી વખતે હર જગાએ ફરી વળી પોતાની દુષ્ટ કૃતિ^૭ કેમ ચલાવતો રહે છે. પણ આ વાત યોગીને વિસ્મય^૮ લાગતી નથી. ગુફામાં બેઠો બેઠો ને મરજી ચાલે તે દેશમાં

૧ અમુક વખત સુધી અમલમાં ન લાવવું, બંધ રાખવું તે. Res-
pite. ૨ જગતોત્પત્તિ. ૩ દુઃખ ઉત્પન્ન કરનાર. ૪ ખાડો. ૫
બધે ફેલાઈ રહેલો. ૬ બધે. ૭ ફેલ, નહારો કંઠ. ૮ અજબ.

૬ શરીરના જે જે ભાગમાં મેલ તથા પરસેવાની દુર્ગંધ રહે છે, ત્યાં દંડજ નસુશ છુપાતો ફરે છે તે વિષે વંદીદાહ—૮માં સરસ રીતે વર્ણવ્યું છે.

† જુઓ: Comot's Philosophy P.374 આ વિજળીનું પાણું હલાવતું જોરે (Repelling force) વાદળોને જમીનની પાડોસમાં ન રહે-
વા દેતાં ઉચેજ રાખે છે અને દવ તથા ઝાંકળને પોતા તરફ ખેંચે છે,
—M'Culloch.

પોતાના સંબંધીને દર્શન દઇ આવે છે.

“મોખેદ સુરાષા એકઠી વખતે ધણી જગાએ જાહેર થતો; જે પ્રમાણે કે હમણાં આપણી આગળ બેઠો હોય તેજ વખતે બીજી જગાએ દેખાતો.”—દબેસ્તાન

જે પ્રમાણે જૂત પ્રેત ગમે તે રૂપ ધારણ કરી શકે છે તે પ્રમાણે શેતાન પણ ગમે તે રૂપ ધારણ કરી શકે છે. એમાં કંઈ અજબ થવા જેવું નથી.

“જ્યારે આ પવિત્ર મનવાળો મોખેદ પૃથ્વીનાં સેતાઓ પોતાના (મત્રો સાથે ધરમાં બેસતો ત્યારે તે મંડળના સર્વ લોક તેને એક મગરમચ્છ નડીને કિનારે આવીને બેઠો હોય નેવો જોતા... કેટલીક વખત પોતાના હોઠ ફફડાવી, કાંધ પછીને નજર આગળથી એકાએક ગેબ થઇ જતો, તે કેટલીક વખત હવા પર નજર આવતો, પણ એમ કહેતો કે હું તમારી આગળજ બેઠો છું અને તમને એવો દેખાવ છું.”—દબેસ્તાન

એ શેતાન બાલ્ય-જગતની ઉઝડી ક્રિયામાં જેની શક્તિ ધરાવે છે તેવીજ શક્તિ અતર્જગતનીરે દુષ્ટ ક્રિયામાં તે ધરાવે છે. જ્યારે વિકાસ ઉછળે છે તેવારે પોતાની દુષ્ટ ક્રિયા મનુષ્યમાં ચત્રાવવા માટે તેને સુગમતા મળે છે. ધણીક લોક આ દેખાવથી છેતરાઈને કહે છે કે શેતાન તે તનનો^૩ શેતાન છે, ને એ શેતાન તો દુર્ગુણનું અલંકારી રૂપ છે. પણ તેઓ એમ જાણતા નથી કે તેઓ “કારણ” નથી જોતા, પણ કૃત્રિમી ક્રિયા જોઈ છેતરાય છે.

જો મનમાંથી કોષ હાંકી કાઢ્યો હોય ને વિકારોને દબાવી દીધા હોય તો આપણા પર એનું બહુ ચાલી શકતું નથી, ને સામે આપણાથી તે હારી ખાય છે અને જો કયા નગરમાં ખેસાવા દીધો તો મનુષ્યની મતિ ફેરવી નાખી આડે આડે રસ્તે પાડે છે, કારણ કે પોતેજ આડો છે. જે માણસોમાં જૂત પ્રેતે વાસો કર્યો હોય તે, કે મુસલમાન લોક કહે છે તેમ ઈસરાઈ વાળાં આદમી, સમજે છે કે આ રસ્તો આડો છે તોય તેમને આડાજ જવાનું સુજે છે; સામાને મારવા ધાવાનું^૫ મન થવા કરે છે; આંખમાં ખુન રહે છે; વિચારો હમેશ દુષ્ટ વાતો પર રહે છે; કળા

૧ શરીરની બહારનું જગત. ૨ શરીરની અંદરનું જગત. ૩ શરીર. ૪ જીન કે કોઈ જરાય યોનિ, બહારજગત. ૫ દોડવું.

† આ પારસી સાહેબ ૧૦ સં ૧૬૨૭માં કાસ્મીરમાં હતો.

§ જુઓ એવીજ બીના Magnus P. 5 માં.

કંઈ માટે વળખાં મારે છે; ને તેમ થયું કે ખુશ ખુશ થાય છે; માંસ મંદિરાના અને દુષ્ટ ખોરાક પર જીવ દોડાવ દોડાવ કરે છે; ને કોઈ તો એક બાજુ પર રહ્યું પણ પોતાનાં બચ્ચાં છોકરાં, મામાપ, કે બધા બેહેનનું પગ સારું તેનાથી જોવાઈ શકતું નથી; કોઈનું સારું જોઈ આશિષ દેવાનું મન કરે તોય મોંમાંથી શ્રાપ નિકળી આવે; પોતાનો જીવ ખારો લાગે તોય કુવો તળાવ પૂરવાનું કે કચેરી તુડી પડી મરવાનું મન થાય; નહારા વિચાર સિવાય સારા વિચાર થઈ ન શકે; દરિદ્રી કુશ્વામાં મજા માને; ખુશાની વાત જાણી રડ રડ કરે; દાગીરીથી ખુશ થતું રહે. એવું જોવાનાં પર વિત્યું હશે તેઓ કે જેમણે આવાં દુઃખી લોક બહુ પીરજો જોઈ તે પરથી અનુભવ તથા શિખા માણી શકી હશે તેઓ, એ શેતાનના કૃત્ય વિશે વહેલાં અને સારી રીતે સમજશે.

કોઈ એમ કહે કે ઈશ્વર મોં કરે તો તેને અગાકરી ખપ્પર તો હોતીજ જોઈએ કે શેતાન પછાડી ની આવો ચંડાળ નિદાણો અને પ્રાણીમાત્રને દુઃખ દેશે માટે તેણે તેને શિદ્ધ કૃત્યન કર્યો? અથવા તો તે ઇશ્વર આવો સર્વ-શક્તિમાન છતાં તે શેતાનની નિયંત્રિત દુષ્ટતા શિદ્ધર વ્યાપવાડ દે છે? આપણે જાણીએ છીએ કે આપણી પૃથ્વ પર હજારો લુચ્યા, ચેર, દુઃખદેણુ જીવમગાર, ત્રાસ પમાડનાર, ખુન કરનાર રાજા કે અધમજ્ઞી પુરુષો થઈ ગયાં તેમણે લોકને ત્રાણ ત્રાણ કાપ્યાં ને હજીએ ધણાંક ચંડાળ તેમ કરે છે ને હજી તો જે જન્મશે તેં કરશે. એ શું ઇશ્વરને માલમ ન હોય કે પોતાની શક્તિ વડે તેમનો સંહાર પ તે ન કરી શકે? તેનો નિયમ એવો સિંધ છે કે દુષ્ટ કૃત્ય પોતાની મેજેજ દુષ્ટતા તરફ વળે છે; પછી તે પ્રેતલક્ષ્ય આવાં કામમાં પોતે બહુજ દરનાર હોવાથી, હાથ-શું કામ-ધાણે? જેમ આ નાના કદવાળાં દુષ્ટ પાતકી ચંડાળ કંઈ ઇશ્વરનાં બરોબરીનાં નથી, તેમજ એ શેતાન કંઈ, તેનાં મોઠાં દુષ્ટ કૃત્યો વડે, ઇશ્વરનો બરોબરીઓ નથી. કુદરતના ક્રિયાનાં શુભ વલણપર-રેડી, અનુબધ્ધ જો અત્યંત પવિત્રતા પાળે તો તેનાથી અગૃત અસરમાંનો શું પણ સ્વપ્ન અવસ્થામાં પણ તેવાં માણસને હરકત થઈ શકતી નથી.

કુદરતના સીધા માર્ગનાં આ શુભ વલણને વેદમાં “ઋત” અને પા-
રસી ધર્મમાં “રમ્ય” ની સંજ્ઞા આપી છે અને તેને લંઠિત બધામાં

૧ સમજું જાણનાર. ૨ શા માટે. ૩ ફેલાવું. ૪ અતિ પાપી.
નાશ. ૫ સીધી રીતે.

Order કહે છે. આ ત્રણે શબ્દ એકજ ધાતુ 'જા-અર્' પરથી નિ-
કળ્યા છે. એ પરથી આપણે "રતુ" શબ્દ હજી હૈય ત છે.

હવે એવો જોડરીક વગરનો ઇશ્વર તે એકજ છે. તે કેમ છે ?
સત્ત્વળી સૃષ્ટિની રચના બારીક નજરે તપાસતાં, ભૂગોળ, ખગોળ,
ભૂસ્તર, રસાયણ, વનસ્પતિ, અને એવી બીજી વિદ્યાઓ વડે, આપણને
જાણાય છે કે સર્વમાં "એક સરખો" યુક્તિ તથા એક સરખો અ-
નુકૂળ સચવાઇ રહ્યાં છે, કે જેના પરિણામ તરીકે કુદરતની ક્રિયાનું સા-
રું વળણ આપણે જોઇએ છીએ. સૂર્ય-મંડળમાં ગતિ સંબંધીતો "એ-
ક સરખો" સાધારણ નિયમ છે. તેમની યનાવટમાં સાધારણપણે "એ-
ક સરખો" તત્ત્વ છે. ગુરુત્વ આકર્ષણનો નિયમ "એક સરખો" સર્વત્ર
ચાલે છે. સર્વ ગ્રહોમાં રાત દિન ને રતુ છે. ધરી પર સર્વ ગ્રહ "એક-
નિયમ" ફરે છે. સૂર્ય, નક્ષત્ર, ને દીવાની રોશનીની ગતિ 'સરખી'
છે. "એક" નિયમે બધે ભરતી ઓટ ઓછી વધતી થાય છે. આપણા
સૂર્ય-મંડળમાં પૃથ્વીના સંબંધે એક સૂર્ય છે, ને એક ચંદ્ર છે. સપ્તર્ષી
પ્રાણીનાં હાડ-પિંજરની યુક્તિ જાણાય છે. પ્રેરણા પછી તે પ્રાણીની
જનન પ્રમાણે હલકા કે હુચા પ્રકારની હોય છે તોય તે એકજ છે. લોહી
નું ફરવું તથા પાચન શક્તિ સર્વ પ્રાણીમાં એકજ નેમ સારવા માટે છે.
પ્રાણી તથા જડ પાનમાં કામ-ક્રિયા માટે એકજ યુક્તિ વપરાયલી જણા-
ય છે. છતાંસુ વાંચનારે આ યુક્તિ વનસ્પતિમાં જેવી હોય તો તેણે ગ-
લકાં દૂધી, કાકડી, ચિબડાં, તુમડીના, કે કાળાં, તડમુચ, ખરમુચ, ન-
નિંગડાના વેણ પર અવલોકન કર્યા કરવું. એ વેણોમાં પર જે પુષ્પો આ-
વે છે, તેઓ માં નર ગુણ અને માદા ગુણોનું હોય છે. ઘણી વેળા તો

૧ સપ્તર્ષી ઠેકાણે ૨ તારાના અંતમાં ૩ જન્મ-મુદ્ધિ.

૧ ગુઓ Paley's Natural Theology.

૬ ભૂમધ્ય રેખા (Equator) તરફ વધતાંમાં વધતી અને કુ-
વ ભણી કંઇક કે ભાગેજ ભરતી થાય છે, ફડી ઉપસાગર (Bay of
Fundy) માં એકે જપાટે સાઠ ફુટ એવું તો પાણી ચઢે છે કે કિનારે ચ-
રતાં દેરપણ નાસે તેટલા વખતમાં તો ઘસડાઇ જાય છે, અને આદિતક,
કસ્પિયન, કે ભૂમધ્ય સમુદ્ર કે જે દેશોના અંદરના ભાગે આવેલા છે
તેઓમાં એવી શહેજ ભરતી આવે છે કે નજર પથ પડતી નથી.—
M'C looh.

† ગુઓ Hints on Gardening by M. Woodrow P. 88

એક વેલા પર તમામ પુષ્પો નર થયા કરે છે, અને બીજા પર માદા થાય છે. આવે વેલો એકલો, કે એકજ, ઉગ્યો હોય છે તો તે પર એકજ જાતિનાં “બુડાં ફુલ” ઉગે છે, પણ ફળ આવતાં નથી. બહુ કરી નર ફુલ એવાં હોય છે. તેમના મધ્યમાં પીળા બુકા જેવા દાણા જેને પગરા (Pollen) કહે છે તે પરથી નર ફુલ ઓળખાય છે. એવું પુખ્ત થયેલું નર ફુલ તોડી પુખ્ત માદા ફુલ પર મેલે એ માં ધીમે ધીમે જરા ધરયાથી પીળા બુકા રૂપે જણાતાં તેનાં વીર્ય ગર્ભ-તંતુ (Pistil) માં પેસી તેનાં ડિંડવાં જેવાં ગર્ભ-આશ્રયમાં રહેલાં બીજ સાથે મળી જાય છે. આ તે વીર્ય પોષાય છે અને પુખ્ત થઈ ફળના રૂપે બહાર નિકળે છે. આ ફળ હસ્ત-સંયોગ વડે ઉપજે છે ને તે સંયોગ-સ્થાનેજ ઉગે છે તે જોઈ વિધ્યાર્થીનાં મનને ગમન પડે છે.

આખર ત્યારે, જ્યાં સુધી “એકજ” કારીગર હોય નહિં, ત્યાં સુધી “એકજ” યુક્તિની ખનાવટ સર્વમાં દેખાય નહિં. જેને જેટલું ઘટે તેટલું, “એકજ” ખનાવનાર વગર, મળવાનો સંભવ થોડોજ રહે. માટે એવો કારીગર તે પરમેશ્વર “એકજ” છે, તે એક સરખી નજરે જુએ છે, એકજ અનુક્રમ જાળવે છે, ને તેવો નિયમ પાળનાર તેના પદાર્થ પહેાંચે એવી બુદ્ધિ તેનામાં મુકી છે, ને એવી બુદ્ધિ તો તેવો ઉપયોગ કરવો, એ મનુષ્યના હિતમ આત્માને સર્વ પ્રકારે ઘટતું દિસે છે.

પ્રકરણ ૫) મું

આત્મા, જીવ, પ્રાણ, આત્માદરીન.

આત્મા એ ઈશ્વરનાં અંગતું એક અંગ છે, ને તેના તેજમાંને, કિયિતર માત્ર એક અંશ છે. તે શરીરની ક્રિયાથી અલગ^૩ છે. તોય લોહી જોડે નિકટ સંબંધ રાખે છે. તેને કશું દુઃખ સુખ નથી. મનુષ્ય પોતાના શરીરની સારી માડી ક્રિયા ચલાવે તે પ્રમાણે તેના તેજની^૪ શાંતિ વધતી

૧ પંકિત, દરજ્જો. ૨ કંઈક. ૩ જુવું.

* આમાં વીર્ય ઉત્પન્ન થાય છે કે નહીં તેનો આપરથી વિચાર કરવો.

૬ જુઓ અગ્નિ-હોત્રીનાં સૂત્રનો પહેલો ભાગ. પાતું ૮૫

† અંતર દૃષ્ટિની શક્તિએ એ તેજની ગણના થાય છે. જેમ એ તેજ સ્વચ્છ તેમ એ અંતર દૃષ્ટિની શક્તિ વધારે બળવાન રહે છે. અંતર દૃષ્ટિએ આંખે પાટા બાંધ્યા છતાં વાંચી શકાય છે. દૂરની વસ્તુઓ દેખાય છે, વેગે

ઓછી થાય છે. જો કોઈ ઉંડા યોગ-અભ્યાસ વડે, ક્રીશ્ચી નજરે જોશે તો આત્મા તેને લેજની સ્વભાવિક ફાટમાં સૂર્યનો ઝળકાટ જે આરસીના પાસા જેવો દેખાય છે તેમ જ જેવો દેખાશે. એ ઝળકાટનું સ્વરૂપ તપાસતાં તે કંઈક સફેદ વિજળીનાં તેજ જેવું ભાસે છે. તે પરથી એવું અનુમાન કાઢી શકાય કે તે આત્મા નહીં પણ કાયિક વિજળી હોય વિકારોની લગામ લાયકામાં રાખી કુદરતનાં સારાં વળણને અનુસરતું જેમ જેમ માણસ ચાલે તેમ તેમ તેના આત્માનો પ્રકાશ સ્વભાવિક સ્વચ્છતા પર આવી તેજ તથા બળ પકડે છે; એથી ઉલટું, જેમ જેમ કુદરતનાં દુષ્ટ વળણ તરફ વળી દુષ્ટ તથા હરામ ખોરાક પર રહી માણસ તેજ વળણ પર આવતું રહે, તેમ તેમ તેનાં દુષ્ટ ખોરાક તથા વિકારી લોહીને લીધે તેનાં મોંમાંથી એક ગંદો બાફ* નિકળ્યા કરે છે તેનો આત્મા પોતાની અપૂર્ણ હાલતમાં રહી શરીરના તંતુના દરેક કણ જોડેનો જાતિ નિકટ સંબંધ છોડી શકતો નથી, તેથી તેની જાતિ સ્વચ્છતાર અને શક્તિ હલકી તથા નબળી થતી જાય છે, અને દેહ પડે ત્યાં સુધી બહારનાં જગતની મઝા તે જોઈ સકતો નથી.

જો પોતી પોતાના આત્માને સ્વભાવિક સ્વચ્છતા પર લાવેલો હોય છે તો જ તે તેને પોતાની કાયામાંથી બહાર કાઢી શકવાની શક્તિ મેળવી શકે છે. તરતનાં મની વ્યયાં મનુષ્યમાં કે કેઈ પ્રાણીની કાયામાં, કે જાડ પાનમાં તે, પોતાનો આત્મા પ્રવેશ કરી શકે છે. આથી તે એકવાર મરી ગયલું પ્રાણી થોડક વખત સજીવ થઈ જે પ્રમાણે પોતાની હૈયાતીમાં ફરતું, ઉડતું, ઘેડતું.

જોવાય છે. તે મહાવરાએ વધે છે. મગજની સફાઈ વધે છે તેમ તે અતર દૃષ્ટિની વધે છે. પણ એ સફાઈ જીવા (Spirit) ની સ્વચ્છતા પર માત્ર આધાર રાખે છે—Temple of Rosy Cross P. 211

૧ તે પ્રમાણે ચલતું. ૨ સફાઈ. ૩ દાખલક રવું.

† “પૂણે આત્મનો એક છેડા મગજને નીળો છેડા ઉપરથી રહે છે. તે મધ્ય રેખા પેટના ખાડમાં રહે છે પણ તેની અપૂર્ણ હાલતમાં શરીરનાં દરેક રંગકણમાં આત્મા રહે છે. અને તેમાંથી નિકળે છે તે સિવાય બીજી ગતિ બહાર કાઢી નથી. do P. 119.

* Animal magnetism aura. “શ્વાસની જોડે ધણાણ છુટા પડી શકે (Highly decomposable) એવા પ્રકારના શરીરના પદાર્થ (Animal matter) નો થોડો ધણો જથ્થો બહાર નિકળતા સ્વાસમાં હોય છે”—Huxley

જાતું, પૌતું, કે શિકાર કરતું, તેજ પ્રમાણે કરી શકે છે. આત્મા તે પ્રાણીનાં નાકડું વડે યતો કે મગજનાં યડમાં જતાંજ તેનું તેજ મગજના તત્ત્વોમાં પ્રવેશ થાય છે. આથી કાવિક વિજ્ઞાની પ્રસરી રહે છે તેથી તે કાવા સજીવ થાય છે અને હૃદિજ્ઞાન શરૂ થાય છે.

વેદાંતીઓ કહે છે કે આખી સૃષ્ટિ એક માળા જેવી છે. જેમ માળામાં સોનાં, રૂપાં, લોહાં, તાંબાં, પિત્તળ, લોહાં, હીરા, પથ્થર, લાકડાં, કચકડાં, મટોડી અને એવા એવા અનેક પદાર્થોના અનેક ઘાટનાં મણુકા પોરવેલા હોય તોય તે મણુકામાં દોરીતો (રશ્મ કે સુરતી) એકજ જાતની હોય છે: તેમ ઇશ્વર સર્વ વસ્તુઓમાં પોરવાઇ રહેલો છે. જુદાં જુદાં તત્ત્વો એકમેકમાં મેળવી તેઓમાં તેણે જુદા પ્રકાર, જુદા ગુણ, જુદાં રૂપ, તથા ગતિ મુક્યાં છે. જેમ પહાડ, પથ્થર, વનસ્પતિ, પ્રાણી, અને હરેક પદાર્થમાં તેનો જ્ઞાતી અગ્નિ તેમાં સુપ્ત બરાઇ રહે છે: પણ કોઇ જે નક્કર પદાર્થને એકેક સાથે ધર્યાથી તેમનો ગુપ્ત અગ્નિ પ્રગટી નિકળે છે: તેમ માયા વડે પહાડ, ઝાડ, પ્રાણી, મનુષ્ય, તથા દેવતાઓમાં ઇશ્વરનો અંશ વધતો જોડો સમાઇ રહેલો છે; અને તે અંશ મનુષ્ય જાતિમાં નિરંતર આત્મ-નિવેદને જોડું રૂપ ધરી પ્રગટી નિકળે છે. ફક્ત આપણાં અજ્ઞાનના બાસથી આપણે સમજીએ છીએ કે દેવતાઓનો આત્મા જુદો; હરેક મનુષ્યનો આત્મા જુદો, પ્રત્યેક પ્રાણીનો આત્મા જુદો, કે ઝાડપાનનો જીવ જુદો છે. જે જે વસ્તુમાં પ્રાણ અથવા પ્રાણુના જેવી કિંચા આલે છે

૧ ફરસ્તા, દેવ.

*સમજી (પારસી) વાંચનાર જે આરીફીથી જોશે તો જણાશે કે ખોળાં જોળિયાંમાં “ રવાન ” નહિં પણ “ ફરવિ ” દાખલ થાય છે. “લાઝરસ બહાર નિકેશ ” એવું હસાએ સિદ્ધ વચન ઓચરી કબરમાં દા-ટેમાં ત્રણ દિવસનાં મુઠાંને ઉઠાડી જીવતું કીધું હતું (St. John, XI-૪૪-૪૫) તે પણ એ ફરવિ વડે હોયું જોઇએ. (જુઓ ૧૮૬માં પાનાંમાં).

૨ “ ઇશ્વરે જોખનાં મટોડાંમાંથી માણસને બનાવી, તેનાં નસકોરાંમાં જીવનનો સ્વાસ ફુંક્યો, ને માણસ જીવેના પ્રાણી થયો ”—જોનેસિસ-૨

† આ મત વેદાંતનો છે. સાક્ષેક એવું માને છે કે ઇશ્વરની જાત મનુષ્યમાં કંડી ઉતરતી નથી. ફક્ત તેના અંશનો “હા-થો” પડતાંજ મનુષ્ય જેમ ન થાય છે તો તેનું તેજ પડેનાં તે બરમજ સ્વદેહ જાય. “ જ્યારે પોતાનાં તેજ સાથે ઇશ્વર પહાડ પર દેખાયો ત્યારે પહાડના ચુરે ચુરા થઇ ગયા ને મુસા બેહોશ થઇ ગયો ”—(કોરાન-૭)

તે તે વસ્તુમાં આત્મા અને તેની જોડેનો જોડે રહેનાર જીવ હોય છે. દેવ-તાઓમાં પણ પ્રાણ છે, તેમજ મનુષ્યમાં પણ છે. દેવતાઓનું શરીર ક્ષત અગ્નિ-તત્વનું બનેલું હિસે છે; અને મનુષ્યનું શરીર માટીતત્વનું બનેલું છે. અગ્નિ તથા માટી કંઈ એક તત્વ નથી: તેઓ પણ બીજા ઉપતત્વના સંયોગનાં એકત્ર રૂપ છે. પ્રાણીઓમાં પણ આત્મા છે, પણ તે આત્મા માણસના આત્મા જેટલો શક્તિવંત નથી. એટલે આટે મુસા પેગમ્બરે કહ્યું છે કે મનુષ્યમાં, તેમજ દેવતાઓમાં, આત્મા (spirit) છે, અને હજીકા વર્ગનાં પ્રાણીમાં આત્મા નથી પણ ક્ષત જીવન (Life) છે. પ્રાણીઓમાં આત્મા વધારે શક્તિવંત ન રહેવાથી તે તેઓમાં વધારે બુદ્ધિ—બળ રાખી શકતો નથી. તે તેમની બુદ્ધિને તેમના મનોવિકારને અનુસરતી ચલાવે છે. એ સિવાય વળી તેમને બાકી શક્તિ નથી કે તે વડે તેઓ પોતે નહિંતો મનુષ્ય તેઓમાં જેટલી સ્વભાવિક અક્ષય છે તેના કરતાં વિશેષ વધારી શકે, અથવા તે અક્ષય સુધારવાનું શિખવે. આવા આવા સમયને લીધે તેમનો આત્મા નાશ ન પામતાં પૃથ્વીપર રહીને જ રહે છે, કે ઉપજ્ઞાતિનાં પ્રાણીની કાયામાં જઈને

† એ પણ મનુષ્યનાં શરીર જેવું જ હિસે છે—“મરીયમ કને હમે હ-મારા ફરેસ્તા ઝખરાઈલને મોકલ્યો અને તે તેણીને મરદ માણસ જેવો માલમ પડ્યો.”—કોરાન-૧૯

જ્યેષ્ઠી તથા ખ્રિસ્તિ લોક પ્રાણીમાં આત્મા નથી પણ જીવ છે એવું માને છે. તેઓનો મત એ છે કે આત્મા વડે વાચા તથા તર્ક શક્તિ છે ને એ કંઈ પ્રાણીમાં નથી. પ્રાચીન ઇરાનીઓની પેઠે તેઓએ બુદ્ધિ તત્વનાં ચાર ભાગ પાડ્યા છે—પ્રેરણા, તર્ક, સ્મરણ, તથા અંતરંગમી. તેઓ કહે છે કે પ્રાણીમાં જીવ તથા પ્રેરણા બુદ્ધિ છે, બાકીની ત્રણ શક્તિ નથી. એ માટે તેઓમાં આત્મા નથી. (જુઓ ૨૦૮માં પાનાંમાં).

‡ એટલાજ માટે પારસીની બુન દેહરને નામની ક્રિતાયમાં તથા કોરાનના છઠ્ઠા સુરામાં કહ્યું છે કે તેઓ કયામતના દિવસે પાછાં ઉઠશે.

“પૃથ્વી પર પશુની કોઈ એવી જાત નથી કે નથી પાંખોથી ઉડનાર પક્ષીની કે જે તમારા જેવા લોક નથી. તકદીરની ક્રિતાયમાં લખવાનું કહ્યું. સુકી દીધું નથી. તેઓના પોતાના કિરતાર કને પાછાં જશે ” —કોરાન.

જળ-બિલાડીને મારી નાખનારે તે પ્રાણીના આત્માની શાંતિને આ-ટે ત્રણ દિવસ સુધી અસુક ક્રિયા કરવી જોઈએ, એવું વંદીદાદ ૧૩મું ફરમાન છે તેથી જણાય છે કે પ્રાણીના મુઆ પછી પણ તેનો આત્મા રહે છે, અને મનુષ્યના આત્માને શાંતિમાં રાખવાને ક્રિયા કરવી પડે છે તેવીજ ક્રિયા તેને માટે પણ છે.

¶ કુતરાનો આત્મા જળ-બિલાડી તરફ આકર્ષાય છે.—વંદીદાદ-૧૩

રહે છે. આડપાનમાં પણ પ્રાણુ, જીવ, તથા આત્મા છે, પણ પ્રાણીની જાતિમાં જે પ્રાણુ, જીવ, અને આત્મા છે તેમનાથી તે ઓછી શક્તિના છે.

આપણે જાણીએ છીએ કે આડો પોતાનાં પાંદડાં વડે હવા ચુસીને પાંછી બહાર કઢાડે છે. દમ અંદર લેતાં, પ્રાણી પોતાના શ્વાસમાં સારી હવા લે છે; અને, દમ બહાર કઢાડતાં, નહારી મલિન હવા બહાર કાઢે છે. આ ક્રિયા પળે પળ શ્વાસોશ્વાસ ચાલ્યા કરે છે. પણ આડ પાનમાંતો દિવસ તથા રાત્રિનો તફાવત રહે છે. આ મલિન હવા કે જે પ્રાણી પોતાના શ્વાસ વડે બહાર કાઢે છે તે કાલસાના તત્વવાળો વાયુ (Carbonic acid gas) છે. દિવસના દરમ્યાનમાં આડ પાન આ વાયુમાંથી કાલસો ચુસી લે છે. અને તેની જગે રહેલા પ્રાણુ-વાયુને છુટો કરી નાખે છે. તેઓ પોતાનાં પોષણ તરીકે ફરતા રસમાં કાલસાને ભેળવી દે છે. હવે બાકી રહેલો પ્રાણુ-વાયુ પ્રાણીના નિર્ભજ શ્વાસને માટે ખપ આવે છે; આવી ક્રિયા સૂર્યના પ્રકાશ વડે દિવસે ચાલે છે. પણ રાત્રે અંધકારને લીધે આડ પાનો શ્વાસની ક્રિયા ઉલટી રીતે ચલાવે છે; એટલે કે તેઓ પ્રાણીની માફક, પ્રાણુ-વાયુ શ્વાસમાં લે છે, ને કાલસાનાં તત્વવાળો વાયુ બહાર કાઢે છે. આથી સુગ્ગજન જેઓ બાગ બગીચે રહે છે, તેઓ સુવાના ઓરડામાં રાત્રે કે વેલાનાં કુંડાં રાત્રે રાખતા નથી.

ઉપલાં વર્ણન પરથી જણાશે કે આડપાનમાં શ્વાસની ક્રિયા ચાલુ રહેવાથી તેઓમાં પણ પ્રાણ ચાલે છે, અને પ્રાણને લીધેજ તેઓમાં જીવન શક્તિ રહે છે. તેમની આ પ્રાણુ-ક્રિયા પરથી યોગીશ્વર † તેઓમાં ઉત્પન્ન થતા વિચાર સમજ શકે છે. આપણાં લોકોમાં એવું કહેવાય છે કે નર્ક ચતુર્દશી એટલે કાલીચૌદસની રાત્રે વગડાઉ વૈકું કરનાર, જન્મદુગરો આડપાનને તેમના ગુણ પુછીને જડીયુદ્ધીના ઓપધા લાવે છે. એ વાતની સમ્યાઈ શોધતાં એ જન્મદુગર તેજ યોગી કે હુમેશ જણાશે યોગીશ્વરની જે કાષ્ઠ સેવા ચોકરી કરી તેમની ખાતર કરતાં તેમના અંગ-રાગ તેઓ જડીયુદ્ધીથી મરાડતા. તે ધર્મ બટકંતા બિશ્લુક જેગી લઈ બેઠા તે પરથી એવું કહેવાય છે.

† યોગીઓમાં એટો-વડો. † દિવસે આડપાનો જેટલો પ્રાણુ-વાયુ (Oxygen) શ્વાસના રૂપે બહાર કાઢે છે તેના પ્રમાણમાં રાત્રે તેઓ પોતાના શ્વાસમાં લે છે તે બહુજ ઓછો લે છે. દિવસે જેટલો વાયુ બહાર કાઢે તેટલોજ જે રાત્રે એ વાયુને વનસ્પતિ ચુસી લેત તો તેમનાં પોષણ માટે કાલસાનાં તત્વ વાળો વાયુ પુરો પડત નહિ—Sir J. E. Smith.

યોગી સ્વભાવિક ખોરાક વિશેષ ચાહેછે, તે છતાં તારી જેવાં સ્વભાવિક પાનનેરિ ચિન્હારેછે. તે એ તાડીને ખજૂરીનું લોહી ગણેછે અને તેમાં રહેલી શહેજ કેદને લીધે તેને ચિન્હારેછે. એમ છતાં પણ સોમવદલી ની ડાંખથીઓને છુદીને કાઢેલા રસમાં કેદ છતાં વેદના પ્લાણે તે પર ક્રિયા કરી તેનું પાન કરવામાં મજા માનના.† હવે એ તાડીને તે લોહી જેવી કેમ ગણેછે, અને તેનું ઝાડ, ખજૂરી, પ્રાણી સમ્મન કેમ છે. તે બધુનું જોઈએ.

આઘાડી વિકારોના વિષયમાં લોહી કેમ ઉત્પન્ન થાયછે તે સમજવાતાં ઝાડની ઉત્પત્તિની ક્રિયા (૬૫)માં પાનાંનાં સમજાવી છે. તે ધ્યાનમાં રાખતાં જણાશે કે જેની બનાવટ મનુષ્ય કે પ્રાણી પ્રિ છે તેવીજ બનાવટ ઝાડ પાનની પણ છે. જેમ હોજરીની અંદરનાં પડમાં ફવાંડી જેવી આરીક નસો ખાધેલા ખોરાકના સત્ત્વને ચુસેછે અને તે સત્ત્વ પછી બીજી ક્રિયાઓ ચાલ્યાથી લોહી થઇ જાયછે. તેમ ભોંયમાંથી ઝાડની જડનાં આરીક મૂળિયાં ભોંયને કસ ચુસી લેછે. તે પછી થડમાં દાખલ થાય છે અને તેનો રસ થઇ તે ઝાડની આરીક નળીઓ વતી ડાળે ડાળે ચઢેછે. ખજૂરીને પ્રાણી સીપી સીપીને તરવારા વધારે તાડી ઉતારેછે; પણ એવી તાડી કસ વગરની ને ફિક્કી લાગેછે, તે પણ એજ કારણને લીધે હોયછે. મનુષ્ય કે હલકા વર્ગનાં પ્રાણી જેમ મેં તથા નાક વડે શ્વાસશ્વાસ ચલાવેછે. તેમ ઝાડ પાન પોતાનાં પાંદડાં વડે શ્વાસશ્વાસ ચલાવેછે. જેમ પ્રાણીને વાળ છે, તેમ ઝાડને રેષા હોયછે. વડને વડવાઇ થાયછે તે એવા એવા રેષામાંથી થાયછે; વેણાઓને એવા રેષાના ગુચ્છા થાયછે. જેમ માણસના વીંધમાંથી સંતતિર પેદા થાયછે, તેમ ઝાડમાંથી કળી, નર તથા માદા ફુલ, તથા ફળ પેદા થાયછે. જેમ સંતતિ પાત્રી ઉમ્મરની વૃદ્ધ થઇ કે જમીનમાં જાયછે, તેમ ફળ પાત્રુ કે તુરી પડી ભોંય પર પડેછે અને ત્યાં કોહીને તેમાં મળી જાયછે. એ ફળ કાચાં તોડવા મા બાપ કે વૃદ્ધજન છોકરાંને મના કરેછે, કારણકે એ કૃત્ય પ્રાણીને ગર્ભ તોડી પાડવા કે તેમનાં ઉછરતાં બચ્ચાંને તેમની ખારી છાંદગીને લહાવે. લેવા દીધા વગર અપૂરું લાલનમાં કાચી ઉમ્મરમાં કચડી તેમની હત્યા કરવા બરાબર છે. અસલી

† “ સમુદ્ર પોતાના મેળ ઉછાળે છે તે પ્રમાણે, શુદ્ધતા આપનારા સોમે ગાયનો, સ્તુતિઓ, અને વિચારો (મનમાંથી) બહાર કાઢ્યા છે” — જમવેડ (Vegetable Products by Birdwood)

૧ પીવાનો પ્રવાહી પદાર્થ. ૨ પ્રજા.

વિચારના વૃદ્ધિનું “ જીવન ” ઝડ કપાત્ત દેતા નથી, અને જે કોઈ તેને માપે છે તે પોતે કમકમી તેને તેમ કરતાં વાર છે, તે પણ એવીજ સમજાવી સુરુખન વિવેક વડે વિચારશે તો જાણશે કે પોતાની મેળે મોડું થઈ ઝડ પરથી પડેલું જૂનું ખાતું એ મનુષ્યની ઉત્તમ સમજ શક્તિને શેઠા આપનારી વાત છે. રાત જંગમમાં પ્રાણી પોતાનું અણુબણુ થઈ રહ્યું કે જૂઠિને સ્વાધિન થાય છે. તે મુએલાં પ્રાણીનું માંસ માંસ-હારી પ્રાણી વગર હરકતે ખાય છે. એજ નિયમ હાથે મનુષ્યએ વનસ્પતિના ખોરાક વિષે મનપર રાખવો જોઈએ. હું સમજી વિધ્યાર્થીઓએ પુખ્ત થયા વગરનાં ફળ, ફુલ, કે બીજ વનસ્પતિને અક્ષરિત રીતે છેડતાં બહુ વિચારવું જોઈએ.

ઉપર કહ્યું કે ઝાડનાં ફળમાંનું બી પ્રાણીનાં વીર્ય બરાબર છે. જે તત્વનું પોતે બન્યું છે તે તત્વ વાળું જોઈતું સ્વાધિક પોષણ તથા જોઈતી સ્વાધિક જગ્યા વીર્યને મળે છે તો જ તેમાં રહીને પોષાય છે અને દિન ૧ પ્રતિદિન મોડું મોડું થતું જઈ પેદા કરનાર પ્રાણીનાં જે કાઠ, ફળ, યુષ્ણ, કે ખોડ હોય છે તે બધાં સહિત તે જન્મે છે. તેજ પ્રમાણે બીજાં જો તે તત્વો હોય છે તેવાંજ તત્વ વાળી કે ખાતરની જગ્યા એ બીજને મળી અને ભોંયમાંથી જોઈતો બિનાસ તથા સૂર્ય પ્રકાશ મળ્યો કે તે તેમાં ઉગવા માડે છે. પ્રથમ તો તેના અંકુર ફુટે છે. પછી તેનો શેષો થાય છે, અને ત્યાર કહે તેનું ઝડ થઈ તે પુખ્ત બન્યું કે જે ફળમાંથી પોતે પેદા થયું હતું તેવાં ફળ આપવા માંડે છે.

જેમ પ્રાણીનાં નખ તથા વાળ કાતવાથી, કાપ્યાથી, કે વધતાં એનાં કીધાથી તેમજ જીવને તુકસાન થતું નથી તેમ ઝાડની ઝંખળી,

૧ દહાડે દહાડે.

હું કુદરતી નિયમ એ છે કે વનસ્પતિનાં ગળતાં ફળની મજા મનુષ્ય કે પ્રાણી માટે લાગે. પ્રાણીનાં ગળતાં માંસની મજા કુતરાં, સમડી, ગીધ, કાગડાં, સાહકર્તી લાગે. કહોતી ગંદકીની મજા ફેળ, છાતુંદર, માંખ, એજને લાગે. પણ અક્ષળ મારેલાં પ્રાણીનાં માંસની મજાનો નિયમ નિકળતો નથી, બલકે એ મજા સહિ-નિયમથી ઉલટી જણાય છે. અત્યંત હાલક લોક માંસ-હાર તો આપણે ઈશ્વરે બસેલો ખોરાક છે કરી પ્રાણી પર ઝડ કરી મુકવાને જોએ એ ધડક રહે છે તેમણે આ નિયમ બહુ ધ્યાનમાં લેવો જોઈએ.

ખાતરાં, કે રેખા તોડયાથી તે ઝાડ મરતું નથી: જેમ પ્રાણી તેનાં આં-
ગળાં, હાથ, પગ, કાન, નાક, કપાયાથી મરતું નથી: તેમ ઝાડનાં ડાળાં
કાપ્યાથી તે કંઈ મરતું નથી. એમાં ઇશ્વરે મોટું ઉદાપણ વાપર્યું છે. એક
તરફથી વનસ્પતિની સક્ષમતી સચવાઈ રહે છે, અને બીજી તરફથી
વનચરો? તથા પંખીઓનું પોષણ થાય છે. દોર લીલાં ધાસની પાનડી
જેમ ખાઈ જાય છે તેમ તેની જડ વધે છે. જેમ તેઓ પગે દબાય છે
તેમ તે જડી ઉગે છે. પથ્થુ તદ્દન ઝાડને વાઢી નાખવાં એ સૃષ્ટિના નિય-
મથી ઉત્કટી વાત છે. જેમ ઝાડને છાલ હોય છે ને છાલનાં ડુંગળુ પડ
હોય છે: તેમ પ્રાણીને ચામડી હોય છે ને ચામડીનાં ત્રણપડ હોય છે.
જેમ ચામડી માંહે માંસના દાણા(papillae) ની ઉપર જ્ઞાન-તંતુના રેખા
છે તેમ છાલમાં પણ ગુંથાઈ ગયેલા રેખા છે; તેવતી ઝાડમાં રસ ચઢ ઉતર
કરે છે. જેમ થડમાં સડો પડે છે; એટલે કે કોઈ જીવ જંતુ કે ફીડા-
તેનાં થડની આસ પાસ ગોળ છાલ કાતરી ખાય છે, ત્યારે તે ઝાડમાં
રસ ચઢી શકતો નથી ને તેને લીધે તે ઝાડ મરી જાય છે: તેમ
જીવજંતુ એટલે શરીરના જે ભાગોમાં જીવાત્મા રહે છે તેમાં સડો પડ્યા
થી આખર દેહ પડે છે. છાલ કાતરી કાઢ્યાની યુક્તિ વડે ઝાડને
આપું ને આપું વગર મહેનતે તથા હરકતે મારી નખાઈ શકે છે. તેનાં
થડની પહોળાઈને તમામ ઘેરાવા પરથી માત્ર એક તરફ પહોળી છાલ ફર-
તી કાપી કાઢ્યાથી તે આપું ઝાડ શહેજમાં મરી જાય છે. જેમ ઝાડખા-
નમાં રસ ફરે છે, તેમ પ્રાણીના શરીરનાં લોહી ફરે છે.

§ માહેલું પડ, લીલું પડ, અને હરકું ખુચ જેવું (Corky) પડ.

૧ ચરનારાં પ્રાણી. † scarf-skin, mucous net-work, true skin.
જાગરો ઉઠે છે ત્યારે સર્કી પડ દેખાય છે તે પહેલું પડ, બીજું પડ ચિક-
ણું જાળી વાળું હોય છે, તેના જેવા રંગ હોય તેવી ચામડીના રંગ મતુ-
ખ ને હોય છે; અને ત્રીજાં પડથી સ્પર્શજ્ઞાન થાય છે.

✽ એ વિશે જુદા જુદા મત છે. કોઈ કહે છે કે એ રસ ગર વાટે
ચઢે છે, કોઈ કહે છે કે છાલ વાટે તે ચઢે છે. ને કોઈ કહે છે કે નવા
ગાભ (albunum) વાટે ચઢે છે. બધાકે રોપાને ગળીતું પાણી પાપ છે
ને પછી તેને તપાસે છે તો એ ગાભનાં નવાં પડમાં એ રંગ જણાય છે.

—Sir J. E. Smith.

આ સર્વ પરથી સમગ્ર શકશે કે જાડ પાન એટલે કે તૃણ^૧ જાતિમાં પણ આત્માનું હલકું રૂપ “જીવને” નામે છે. આત્માનાં આવાં રૂપને સાલેક નરસ કહે છે.

હવે હુંગરામાં જે જીવ છે તે જાડ પાનના જીવ કરતાં ઘણોજ હલકો ને થોડી શક્તિ વાળો છે. આત્મામાં કંઈ ઓછી વધતી શક્તિ નથી. પણ પ્રાણી, વનસ્પતિ, કે હુંગરની જાતિ પ્રમાણે તેની શક્તિ રહેછે. કેટલાક પહાડી દેશના રસ્તા તોડીને સીધા કરે છે તોય, હાલની વિધ્યા શિખ-
વે છે તે પ્રમાણે કહેતાં, પૃથ્વિના ગર્ભમાંની અગ્નિના ઉછાળાએ જમીન ઉપસીને તે રસ્તા પર નિયા ઉંચા હુંગરા નિકળી આવે છે. તેઓમાં ન-
સ તથા પડ હોય છે તે આપણે મુરખ એટલે કાચા પથ્થરમાં સ્પષ્ટ જો-
ઈ શકીએ છીએ. વળી તેમના ગર્ભમાં સૂર્યના તાપ પ્રમાણે હવા આવ
જાવ ડુંકરી શક્તી હોવી જોઈએ; એટલે જે વાટે તેમાં વરસાદનું પ્રાણી
ભરાય તે વાટે તેમાં વા જાય. તેઓ વાદળોને આકર્ષી પોતાનાં શિખ-^૩
રે શખી તેઓમાંથી બિનાસ તાણી લે છે.† પોતાનાં પેટના પડદાઓ એટલે

૧ જાડપાન. ૨ પોતાના તરફ ખેંચવું. ૩ ટોચ.

* “અને દાઉદની જોડે મારી (ધર્મરની) સ્તુતિ કરવાને પહાડોને ફરજ પાડી”—કુરાન સુરો-૨૧

હું જો પહાડમાં હવાના રૂપે કોઈ પણ જાતનો પ્રાણ ન ચાલતો હોય તો યોગીશ્વર તેના પ્રાણની ક્રિયા કદી જાણી શકે નહિં.

“(શનુદને સુખને જનવરાં વ ન્યાત વ કાની=) [મોખેદ સરોષ] જન-
નવરોની તથા જાડ પાનની, તથા ખનિજની ભાષાનું સાંભળવું જાણતો.”
—દબેસ્તાન “મનુષ્ય તથા પ્રાણીઓને તેઓની યાદગીરી હોય છે એટલું-
જ નહિં, પણ દરેક પથ્થર, દરેક રોપ, અને દરેક પદાર્થને તેનાં પોતા-
નાં આકાશનું આવરણ હોય છે. એ આકાશમાં તેનો પોતાનો તથા તેની
આસપાસની વસ્તુઓનો ભૂત કાળનો હેવાલ એકઠો થઈ રહ્યો હોય છે.
એથી ફરી પ્રત્યેક વસ્તુ—પછી તે ગમે તેવી નજીરી હોય તોય શું થયું
—પોતાની રોજગીરી જાંદગીનો અવસથા તે આખર સુધીનો હેવાલ જે કોઈ
તે વાંચી શકે તેને આપી શકે છે.”—White and Black Magic—p.73

† જમીનની વિજળી ઘણીખરી નિરાકર્ષક રહેછે અને વાદળોમાં આ-
કર્ષક વિજળી રહેછે. પહાડોની ટોચ બહુ ઉંચે હોવાથી તેમની પર રહે-

કે ખમોશોમાં જગાશયો? જરી મુરી કરા, નદી નાળાં, ચલાવે છે; અને જગારે તેમનો કાળ આને છે ત્યારે પાણી ભેગી રહેતી હવાએ માહેલા ભાગમાંની તેઓ ખડ ખડિને મારી સાથે મળતા જાય છે તેમના દીર્ઘ આયુષ્યને લીધે આ ક્રિયા કંઈ એક દમ કે તદ્દન પુરે પુરી ચાલતી નથી, પણ થગાક સૈકે એ પ્રમાણે થેડું થણું બનતું રહે છે.

હવે જોતાનું એક એ રહ્યું છે કે, જેમ આત્માની શક્તિ ઘટતી દેખાય છે તેમ જીવ શક્તિ વધતી જણાય છે. આ નિયમ કઈ સર્જવસ્તુને લાગુ પડે? નહીં, પણ ગહેળી નજરનો તે એક દેખાવ છે. પ્રાણી જાતિ, તૃણ જાતિ, તથા ખનિજરે જાતિ એઓમાં આત્માની શક્તિ ઉતરતી ઉતરતી જાય છે: તેમ એજ પ્રમાણમાં પ્રાણી જાતિ, તૃણ જાતિ, તે ખનિજ જાતિમાં આયુષ્યની વૃદ્ધિ થતી જાય છે. પડાડો હળારો વરસ રહે છે; વડ, ઘેર અમળા, પિપળા, આમલી જેવાં ઝાડ સંકડો વરસ જીવે છે, મનુષ્ય જેવું પ્રાણી સવસો કે દોઢસો વર્ષ જીવે છે; અને છુનાળામાં ખમોશિયાં પર ઉડતાં અહન-આયુષીક છુદ્રજ જીવડાં (Ephemera, May-fly) એકજ દિવસ જીવે છે. એજ નિયમને અનુસરી સૂર્ય ચંદ્ર અને બીજા ગ્રહોના આયુ-

લી નિરકર્ષક (Negative) વિજળી વાદળોની આકર્ષક (Positive) વિજળીને પોતાની ભણી ખેંચે છે. એ ખેંચાણને લીધે શિખરે વાદળાં પિટળાઈ રહે છે.

† “અર્ધિનની પાઠશાળાનો શિક્ષાચુક દુબોઈ રેમૉડ (Duhois-Roymond) કહે છે કે ભરતી ઓટ જે ચંદ્રનાં આકર્ષણ વડે થાય છે તે સિવાય આપણા અહ પરની દરેક ગતિ સૂર્યના તાપને લીધે થાય છે. પોતાની ગરમીનો કંઈક ભાગ હર વરસ સૂર્યે ખાય છે તેથી હાલ એવું અનુમાન કાઢવામાં આવ્યું છે કે એક કરોડ સીતરે લાખ વરસ કરતાં વધારે વરસ સુધી તે ગરમી આપનાર તરીકે રહેશે નહિં. આ ચુદનના દરમ્યાનમાં જેમ જેમ ગરમી ઓછી થતી જાય છે તેમ તેમ આપણી પૃથ્વી ઠંડી થતી જાય છે. ક્રુર ભણીયી બરફ પૃથ્વીના મધ્ય ભાગે આવશે. જ્યાં સુધી સૂર્ય એક છુદ્ર જોળો થઈ રહે ત્યાં સુધી તેનું તેજ ઓછું થતું જશે અને આખરે બરફ પૃથ્વી પરના સર્વ જીવંત પદાર્થો તથા પ્રાણીનો નાશ કરશે”-અમૃત બનર પત્રિકા, ૧૦મી અક્ટોબર ૧૮૭૯.

૧ પ્રાણીનાં ઠેકાણાં. ૨ ખાણ, પર્યટ. ૩ એક દિવસના આયુષ્યવાળાં. ૪ હલકાં વર્ગના.

અવિષે તેના અમર હૃદયકા વર્ગના દેવતાઓના આત્માની શક્તિ વિષે આપણે વિચાર કરવો જોઈએ.

વળી એજ નિયમ નગરમાં રાખી, નર્કવાસી પાપિષ્ઠ,^૧ પાપી, કે કંચિત્ ૨ પાપી; તેમજ સ્વર્ગવાસી સકર્મી પુણ્યશાળી, કે અતિ પુણ્ય-શાળી, કે અતિ પુણ્યવંત આદમીના આત્મા, અમુક સ્થિતિમાં રહી કેટલાક જુ. ૧ સુધી દુઃખ સુખ ભોગવતા હશે, તે વાતનો પણ ખ્યાલ કરવો. પાપિષ્ઠજનના આત્મામાં અતિ ઓછી પ્રકાશ શક્તિ હોય છે, તેને લીધે નર્કમાં કેટલા યુગ સુધી દુઃખી હાલતમાં તે પડી રહેતા હશે! મનુષ્ય સંસાર ખટપટમાં ગુચવાઈ રહી આત્મ-ગતિનો વિચાર માત્ર કરવાને પણ બે—દરકાર રહે છે. જે પ્રમાણે પારાની શીશીમાંનો પાસે બહારની હવા માં વંધતી ઓછી ગરમી હોય છે તેના પ્રમાણમાં, ચંદ્ર ઉતર કરે છે: તે પ્રમાણે આત્મા પોતાની સ્વચ્છતાની શક્તિ તથા બળ વડે અમુક પાયરીએ અનંત આકાશમાં ચઢે છે. જેમ તીવ્ર દ્રષ્ટિવાળો ગરૂડ પક્ષી છેક જુએ હવામાં ઉડીબંધ એકાંતે સ્વચ્છ આકાશમાં મરજી ચાહે ત્યાં સુધી મહાવ્રતો રહે છે, પણ નિચે ઉતરવા ઇચ્છા થઈ કે એકેધસારે* ઉતરી પડે છે: તેમ પુણ્યશાળી આત્માઓ તેવી રીતે ઉતર ચઢ કરતા હોવા-ય છે, અને ગોચસ્વરો એવી રીતે કરે છેજ.

પાવકી ૪ મનુષ્યના આત્મા આ પૃથ્વી પર રજી છે. તેમની આત્મ-પ્રકાશ શક્તિ ઓછી, બળ પુણ્યાત્મા જેટલુંજ ને આયુષ્ય વ-પારે હોય છે. તેઓ જે મનુષ્યમાં બરાબ છે, તે મનુષ્ય ખરાબ ખરાબ

૧ અલંબ પાપી ૨ કંઈક પાપી. ૩ તેજ નગરવાળું ૪ પાપી.
 ૬ વેદાંતીઓનો એવો મત છે કે જે પુણ્યાત્મા પરમાત્મામાં એકતા પામી શકતા નથી તેમના આત્મા સ્વર્ગમાં રહે છે: ત્યાં સુખ ભોગવતાં જ્યારે એકદું કંચેલું પુણ્ય પુરું થઈ રહેતા આવે ત્યારે તેઓ પાછા પૃથ્વી પર આવે છે અને પાછા આવતાં પોતાનાં બાકી રહેલાં પુણ્ય પ્રમાણે દેહ બારણું કરે છે—આત્મબોધ પા. ૧૦૭

* “જોરમાં મારેલા તીર માફક... કે તેજ દોકનાર પોતાની પેઠે નસાને દેવ નાસી જાય છે” વંદીદાદ ૯

થાય છે. તે મનુષ્યના મગજના તંતુઓમાં પોતાના આત્માની દુષ્ટ શક્તિ ભેગાં થઈ છે. એને લીધે તે મનુષ્યનું ચિત્ત ઠેકાણે રહેતું નથી, દુષ્ટ વિકારો ઉત્પન્ન થયા કરે છે, અને મન પર દુષ્ટ વિચારો ભ્રમતા રહે છે અને કાયામાં અનેક દુઃખ કે પીડ ભરાયા કરે છે. ઔષધની અસર તે દુઃખ પર લાગતી નથી, † કારણ કે કંઈ લોહીના વિકાર કે જઠર-રક્તના વિગાડે, એ દુઃખ ઉત્પન્ન થતું નથી, પણ તે મનુષ્યની “કાયિક વિજયો” કે કિયામાં વિગાડ ઉત્પન્ન થયાથી થાય છે. એ દુઃખ ધડીમ નેતર કરી આવે છે, ને ધડીમાં તદ્દન જતું રહે છે, અને પોતાનું સ્વરૂપ ખરી ધડી બદલે છે.

એક કાયામાં જ્યારે કોઈ સારી કે મારી યોગિ પ્રવેશ કરે છે ત્યારે તે કાયા બહુ વેગા ધુન્ડે છે. તે કાયાના તંતુઓમાં કાયિક વિજયોની ચેતના નથી પડે છે. અને તેથી કરી એ વખતે કાયામાં વિશેષ બળ આવે છે. જ્યાં સુધી તે યોગિનો તાપ કાયામાં રહે છે, ત્યાં સુધી તેની કાયામાં તે પ્રવેશ થયેલી છે તેના મગજે પચાકરી એમાંની રહે છે કે કંઈ કરી એમાં બન કરે રહે છે. તેના સારીરનો ઉપયોગ, જેમ

‡ ઔષધમાંથી પેટમાં પેટા થતો રસ.

† “આતમે (Jivatman) કણુ છે કે ધણાન નાશકાગ્ર રોગ નગર વાટે શરીરમાં દાખલ થાય છે. શરીરની પ્રકૃતિ પર કે રસાયણી બનાવટ પર અસર કરે એવી વસ્તુઓથી એ રોગ મટતો નથી. કારણકે એ રોગનું મૂળ આત્માના સંયમનું હિંસાથી, તે (જિગરેલ) ની સીધી ચાલની કિયામાં પ્રત્યક્ષ દાખલ થાય છે. રોગનો આ સ્વરૂપ મટવાને એવા ઉપચારો જોઈએ કે તે મનુષ્યના આત્માની ગતિઓ પર પ્રત્યક્ષ અસર કરે, અને ત્યાંથી થઈ ને શરીરના સાંધામાં રસાયણી ફેરફારો ઉપજાવે.” Temple of Rosy Cross p 242

† તમાગ વિકારો.

વિજયોવશે ના, કારણ કે લાગી આવે તેવી તથા પૂરતાં મનની શિયનિનો લાભ ભન પ્રેત ને દુષ્ટ યોગિઓ દેહે, અને પછી તંતુ વાટે ને પછી મન વાટે પેવશ થઈ તમને કામમાં રાખ્યા સત્યાનાશ વાળે છે.”

—Temple of Rosy Cross

યોગી એક જાશનો ઉપયોગ કરે તેમ, પેલી યોનિ કરે છે. એવું છે તોય તે ખેમાન માણસને નિદ્રા-વશ હોય ત્યારે જેવાં સ્વપ્ન આવે તેવાંજ સ્વપ્ન આવે છે. એક તરફથી તે યોનિ પોતાના વિચારની ક્રિયા ચલાવવામાં તેની શ્વાસની નળીનો ઉપયોગ કરે છે, અને બીજી તરફથી તે કાયાની સમન્વિત ક્રિયા પોતાની મેળે ચાલે છે. આથી પ્રત્યેક ક્રિયા જુદી જુદી એકજ માગે ચાલે છે. યોનિના વિચારના આભાસ કોઈક વેળા તે માણસને સ્વપ્નમાં બનતા બનાવે જેવું દેખાય છે ને ખુદા સંભળાય છે; અને ઘણી ખરી વેળા તેને તે વિચાર વિશે કશી ખબર રહેતી નથી. પોતાની કાયાનો સંબંધ પોતાના આત્મા સાથે વધારે રહેતા થી તે આત્મા તરફ કાયાનું વળમણ નિહત રહે છે. ઢોલ, ટકેરાં, વાજાં, તાસા, પાલો, સરણાઈ એ સામટાં વાગતાં હોય તોય જેના સ્વરપર ચિત્ત ચોંટી રહે તે બીજા બધા સ્વરાનુબંધ રહી, વધારે સંભળાય છે. તે વીજ રીતે મનની અનેક ક્રિયા ચાલે તોય, આત્માના સંબંધની ક્રિયા વિશેષ આપણે જાણીએ છીએ.

યોનિ વિષેની વાત કંઈ આ વિષય સાથે સંબંધ રાખતી નથી.

પથરની વાડી, માદગીઆં, દોરા, ચિટ્ટી, તારીજ, જંત, બંધવાનો ચાલ આપણા લોકમાં બહુ પ્રાચીન કાળથી છે, તેમાં આ ઉદાહરણ સમાઈ રહ્યું છે. આ પ્રમાણે પ્રાચીન લોકો શહેજ હપાયે દુઃખી જનને સમજાવે મેળાવી આપી શકતા, અને હાલના સમયેલા લોક એવાં દુઃખી જનને દવા પાછ પાછી મારે છે.

૧ અવાજ, સાદ.

જે પ્રમાણે પ્રાર્થના કરતી વખતે ઘણીક વાર માણસ મોંએ પ્રાર્થના કરે છે અને મનમાં બીજો કંઈ વિચાર કરે છે.

Double consciousness એક બાન પોતાનાં શરીરનું ને બીજું પેલી વિશ્વનાં બદાયેલી યોનિનું. એવું મનુષ્ય પોતે શું બોલે છે તે સાંભળી શકે છે, પણ તે કેમ ને શાથી સમજી આગળ પાછળની વાતો કહી આપે છે તે તે જાણતું કે સમજતું નથી. અંદર ખાતેથી કંઈ બોલતું તે સાંભળે છે પણ તે જાણતું નથી. ઘણી વેળા તેને એવી લાગે છે કે તારા જીવ છે ને પ્રાણ બેઠેલાને કંઈ જણાતું નથી.

તોય આત્માના સંબંધે વર્ણવી છે કે આપણા હાલના સુખરસ, પણ આત્મ જ્ઞાનથી બિન વાકેફગાર, સુરજન એ વિષે જોઈતો અનુભવ મેળવી શકે. તેમણે એમ અનુભવ ન થતું જોઈએ કે એક બોળિયામાં એક આત્મા છતાં બીજા આત્મા કેમ પ્રવેશ થઈ શકે ! એક આત્મા સાથે બીજા સારા કે માઠા, એક શુભ પણ સંખ્યાબંધ આત્મા રહી શકે છે. સારી યોનિઓના તાપ વડે તેવાં માણસાં શરીર ધણુંખર શુદ્ધ રહે છે. ને તેમાં લોહી વિશેષ બરાલું નથી, તોય મોંની કાંતિ દીપે છે; અને હું યોનિઓ વડે તે દુખી જનનાં મોં વાટે દુષ્ટ બાદ નિકળ્યા કરે છે. મોંપર મુદ્દસ તેજ રહેતું નથી અને લોહી બિગડતું રહી સોસાતું જાય છે. આથી કરી સેવડે શરીર ફિક્કું ને દુબેજ થઈ જાય છે. દુષ્ટ અધમ માણસો ખરેખર જોતાં જીવતાંએ દુઃખી હોય છે અને તેથી અતિમણા દુઃખી તેઓના આત્મા તેમના મુઝા પછી રહે છે. * દુષ્ટ માણસો ત્યાં પ્રાણીઓ, તેમજ ગાડ પાન અને ડુંગરામાંથી હલકો ગંદો બાદ (foul aura) નિકળ્યા કરે છે. † પાપી આત્મા આ ગંદા બાદ તરફ જાય.

૧ સુકું ‡ ૨ foul animal aura, spirit એ નિકળતો બંધ પડે એટલા માટે બ્રહ્મગત વાળા માણસને વનસ્પતિ વાળા સાદા ખોરાક પર રહેતું પડે છે.

‡ ખરી વાત એ હોય છે કે જે ખોરાક આ બ્રહ્મગત વાળું આદમી પોતાનાં પોષણ માટે લે છે તેને બક્ષતે દુષ્ટ યોનિ કરે છે (વદીદાદ-૭) જો તેવો ખોરાક ન મળ્યો તો પેલાનું લોહી ચુસે છે, આથી માણસ મરણ તોલ થઈ જાય છે. કેટલાક જુવા કે સાધન વાળા માણસો નિષ્કાન્તની યાજની વાળા ખાઈ જાય છે ને ગરબ કરે છે તેનું કારણ પણ આત્મ હોય છે. પુરૂષ કરતાં સ્ત્રીનું અંગ વધારે “હલકું” હોવાથી આવાં દુઃખ સ્ત્રીમાં વિશેષ થાય છે. “ધણીક વેળાતો મેઝમેરાઇઝ (mesmerised) થયલાં માણસો દુષ્ટ યોનિઓ (vampire) ના ભોમ થઈ પડે છે અને તે અંગ્રજનાં રોષસે જીંદગી હલવે પણ ખચ્ચીત પુરી થઈ રહે છે. આ બનાવ સ્ત્રીમાં વિશેષ જોવાય છે” Temple of rosycross p.211

‡ “કાષિક પીડ કરતાં આત્મ-દુઃખ ભારી હોય છે.” જમ્મે ક્રેપુશક § magus p 10

“જે વસ્તુને દુઃખ વળગે છે તેમા દુષ્ટ દેવને મળે છે” -વદીદાદ-૭

છે અને તેઓ તેમાં દુષ્ટ ક્રિયા ચલાવતા રહી પૃથ્વી પર નેના મંદા ભાગ તરફ સ્વચ્છતા ફેરે છે. “તેઓ પશુની કાયામાં રહી પરમ દુઃખ ભોગવે છે, કે જ્યાં પાનની માફક જમીન પર આવી પડે છે કે કુંગ-રની દેહમાં રહી વેદના ભોગવે છે”—જામે કેપુશરે. જીવતાં દુષ્ટ કે શાસ્ત્ર-વિધિથી વિરુદ્ધ આચારનાં, મનુષ્યના શ્વાસ વાટે પવિત્ર જનનના આત્માની સ્વચ્છતા જગાડનાર, આવો બ્રહ્મ * તેમનાં પેટમાંથી નિકળ્યા ફેરે છે. તેને લીધે યોગી લોક પોતાના આત્માની સ્વચ્છતા જાળવવાને માટે એકાંત, એખડા, ગુફામાં કે કોઈ પહાડની એકાંત જગા પર જાના માતાં રહે-છે; ને પોતાના ઠામે કોઈને પેસવા દેતા નથી. કારણ કે જન-મ કુમાતા સુમાનો પારીક કુમારો આખા ધરની હવા જગાડે છે: તેમ ધર્મ-બંધી ન પાળનારનાં શરીરમાંનો બ્રહ્મ તેની આસપાસની સ્વચ્છ હવા જગાડે છે. જેમ દુષ્ટ મનુષ્યમાં દુર્વાસનાનો પ્રવાહ વધારે જોરમાં આવે, તેમ તેનાં શરીરમાંથી બ્રહ્મ * વધારે શક્તિવંત નિકળે છે. મરતાં માણસના કાનમાં ધર્મિષ્ઠ હિંદુ મોટે મોટે રામ પુકારેછે, અને દુઃખી આત્માને શાંતિ પમાડવા સુસવ્વમાન “સુરે-યાસીન” કે દીનનો કંઠમે ભણાવે છે આથી ફાયદો એ યારછે કે જે વસ્તુ વિષે મરનારનાં મનમાં વાસના ૨ થઈ હોય, તે વાસનાનો પ્રવાહ ઇચ્છિત વસ્તુ સાથે સંબંધ રાખતો અટકે અને પોતાનું ચિત્ત તે વિષય પરથી ફેરવી નાખી ઇશ્વરના કે આત્માના સંબંધમાં રાખે.

એમ જલુ બહોળી નજરે જોતાં જણાય છે કે ચંડાળ કે ચંડાળ-ણી, જેને ઇશાની આર્થો અમેમ-ઓધ કહેતા અને કાલના પારસી આ પમોધ કહે છે, તે તેના દેહાંત ૩ પાત્ર શરીરને લીધે જીવતાં જીવત પવિત્ર જનને દુઃખ દઈ શકે છે. એટલું જ નહિ પણ મુઆ કેડે પણ દઈ શકે

૧ શાસ્ત્રના કહેલા ક્રિયા. ૨ ઇચ્છા.

* ઠિંગાં *magnum aura* ગદેહનો અંત, કાયાનો નાશ, મોત
 † “આ મે પમનો, ગુકસાન કારક, પાપી, પ્રાણુ પાતક સાથે જીવ-
 તાં જીવત પ્રાણીને બગાડે છે. જીવતાં જીવત આમને પુઝાવી નાખે છે, જીવતાં જીવત દોરને ખેદે રસ્તે પાડે છે. જીવતાં જીવત પવિત્ર જનને એવો બા મારે છે કે તેથી તેની બુદ્ધિ બગાડી જાય છે, અને જીવ દુઃખ પામે છે”—વંદીલાદ-૫

છે. માટે સુત્ર જને નરીવત એ ધરતી કે જોમ અને તેમ જીવતાં દુષ્ટ મા-
ણસો જોડે થોડાજ સંબંધ રાખવો, † તેમની સાથે વિશેષ વહેવાર ન રા-
ખવો; ને તેઓ કદી કલ્યાણ પણ કરતાં હોય તોય, તે સેવક ખોટું સ-
મજી તેમને મનથી ધિક્કારી, તેમનો સમાગમ વિશેષ ન રાખવો.

આ પ્રકારણની શરૂઆતમાં હરમાં પાને કહ્યું છે કે આત્માનું સ્વ
રૂપ અતિ બ્રહ્મી નજરે સમાધિ અવસ્થામાં યોગેશ્વર જીએ છે તે! તે
રૂપે વિચારી જોવો “તેજસ ૧ પદાર્થ” જણાય છે; જ્યારે આપણે એક
મોટા કદાવર હાથીની, અને ચોપડીના ધાગળનો મહોરો ખાવાને તેની
અંદર દરતા માંકડી જેવા શુદ્ધમ ર જાતુની, કે બહુ દિવનનાં વાસી પા-
ણીમાં અથવા તો ખમીર કે બણસાઇ આવેલાં શાકમાં, દોડદોડી કરતાં
અતિ બારાક પોરાંની, આકૃતિ, એકી નજરે આપણી નજર આગળ
ખન્નેને રાખી, જોઈએ છીએ ત્યારે આત્માની શુદ્ધતા વિષે કંઈક ખ્યા-
લ આવે છે અને ઇશ્વરનાં પ્રાઠ ઓડાપણનાં વખાણ કરીએ છીએ.
એટલા બીજા જાતુમાં પ્રાણ કેમ આવતો હશે, કયાં મગજ, કયાં આંખ,
કયાં આંખની નસોની જાગ, ને કયાં આત્મા તેના કિરતારે સમાવી રા-
ખ્યો હશે! અજ્ઞય થવાનું કંઈ નથી. આપણની જરૂરિયાત પ્રમાણે ઇ-
શ્વરે આપણી આંખ એવી ખનાવી છે કે તે વડે અતિ મોટું પણ

† “તે (અંડાળ)ના નાશ કરવા લાયક શરીરને લીધે, તે દેહ-
પાત કરવાનું પોતે ઇચ્છ્યા ન છતાં સો માણસોનો દેહ-માત કરે છે, અ-
ને વળી તેથી પણ વધારે કરે છે. બુદ્ધિ પૂર્વક ન છતાં, તે ધોર
પાપ કરે છે” વંદીછદ—૪

‡ આત્મા એ કંઈ વસ્તુ નથી, પણ જીવ (spirit) એ અગ્નિ છે.
આત્માની બહાર રહેતા જીવને રંગ, રૂપ, ને સ્વર હોય છે. આત્મા તથા
જીવ જ્યારે એકલા પામે છે ત્યારે એ હોતું નથી. ખ્યાલ તથા રચિતિ
પ્રમાણે, તે ગમે તે આકાર ધારણ કરી શકે છે. વનસ્પતિ તથા પ્રાણી-
ઓના આત્માને કોઈ સુક્તર કે કમળ આકાર હોતો નથી. કેટલાંક મનુ-
ષ્યનું પણ એમજ છે. દૂરી આગળ નામિ-કમળમાં આત્માનું મધ્ય-
બિંદુ છે. તેનો એક છેડો મગજ પુગે છે ને બીજો છેડો ઉપરધમાં છે.

સંપૂર્ણ પુણ્યવંત આત્માની આ હાલત છે. તેની અપૂર્ણ હાલતમાં
(પાપે) આત્મા શરીરનાં દરેક રંગકણમાં વળગી રહે છે અને તેજાંથી,
મેતલમર, છુટા પડી નિકળી જતે નથી. Temple of Roby Cross, p.119
૧ તેજ વીજા. ૨ બ્રહ્મ ૩ મોટું.

દેખાડ શકે, તેમજ અતિ ઝીણું પણ ન જણાઈ શકે માટે સમજનું જોઈએ કે તે વસ્તુ સર્વ વાને આપણા જોવાજ સંપૂર્ણ છે; પણ મનુષ્ય ની ખુશી આંખ કોઈ વસ્તુની મદદ વગર તે જોવાને શક્તિ ધરાવી શકતી નથી.

જ્યારે મહા પ્રાચીન કાળના ઈસાન દેશરથ આદિ વિદ્વાનોનો એવો મત ચાલે છે કે દરેક વસ્તુમાં કવચિ છે, અને હિંદુ યોગીઓએ કહ્યું છે કે મહા માયાની શક્તિ વડે સમગ્રી સૃષ્ટિ પેદા થઈ છે ત્યારે અર્વાચીન વિદ્યા એવું શિખવે છે કે સૃષ્ટિમાં કોઈ વસ્તુ એવી નથી કે જે મા-વિજળીનો ગુપ્ત અગ્નિ ન રહેતો હોય. માટે જ્યારે એક વસ્તુ બીજી વસ્તુ જોડે ધસાય છે ત્યારે તે અગ્નિ પ્રગટી નિકળે છે. ડાહીની ધરી તથા પેડાંની અંદરની ગોળા ચક્રો એ વાને ધસાયાથી આગગાડીમાં આગ લાગે છે. ધન સાથે ગાડીની તટ ધસાયા કોધથી તે ગુપ્ત અગ્નિ તપી આવે છે અને તે વાટ દુટ્ટી વરદને બહાર નિકળી પડે છે. તે જ પ્રમાણે શરીરમાં લોહી દોડા દોડ કરે છે તેથી ગરમી પેદા થાય છે તે તેનીજ સાથે, જેમ વિદ્યુત જ વનક ચંત્ર માંથી વિજળીના આવચકા પ્રવાહ રૂપે આવ્યા કરે તેમ, વિજળી પેદા થતી જાય છે, અને તેનો નરમ પ્રવાહ ચાલુ રહે છે. એ વિજળીનો પ્રવાહ ગરાળર પેદા થતો હોય છે તોજ માણસની સુખાકારી સચચાય છે; હાથ, પગમાં ચાલાકી થતના મે-કેવન રહે છે; માંસના રેખા પૂર્ણ સંતૃપ્ત રહે છે, મગજ તેજ રહે

૧ વિજળી પેદા કરનાર ચંત્ર electric battery

ડાહી વસ્તુમાં અગ્નિનો અંશ હોય છે તે તેમાં ગુપ્ત રહે છે. પણ જ્યારે તે વસ્તુને કોઈ સાથે ધસે છે ત્યારે તે સચ્ચ થાય છે ન સમગ્રી ઘાટ વાળી વસ્તુનાં કણકણ છુટાં પાડી દેશે. જ્યારે એ અગ્નિ ધીમે ધીમે ચેતે છે ત્યારે તે વસ્તુને સુંગરે છે અને તેની વૃદ્ધિ ચલાવે છે. આ ગુપ્ત અગ્નિને જીવ (spirit) કહે છે. આ જીવના છુટાં કરવાને જીવંતી કહે છે. દરેક વસ્તુમાંથી, જેવી તેની સ્થિતિ હોય તે પ્રમાણે, બારીક કણોના ગોટા (aura) નિકળે છે, તે વસ્તુમાં ગતિ ચાલવાથી આ ગોટા નિકળે છે. જીવ હમેશ સચેત રહે છે તેથી કરી સમગ્રાં રજા કણો ગતિમાત રહે છે. આ રજાકણોના ગોટાને જીવ કહ્યું છે. ને એ તે ગુપ્ત અગ્નિની કિયાનું રૂપ છે. Temple of rosy cross p 41

જે ને શરીરમાં મંદી ૧ રહેતા પામતી નથી. એ કાષિકર વિજળી, મદ યાત્રાથી અને તેના પ્રવાહનો પ્રસાર ૩ બરાબર ન રહેવાથી શરીરમાં ઘણાક વિકાર ઉત્પન્ન થાય છે. માટે હગામણ, તાવ, સંધિવા, પક્ષવાયુ, તંતુ તથા લોહીની વ્યાધિઓ મટકવા સાર વેદ શાસ્ત્રીઓ વિજળીને કામમાં લે છે.

હવે ૧) લાં પ્રકરણમાં સમન્વયું છે તેમ ખારાકમાંથી જુદા જુદા શરીર-રસ વાળું મહિનજ લોહી બને છે. એ નકામા રસ બહાર કાઢી નાખવાને, ઈશ્વરે શરીરમાં જુદા જુદા ભાગ પેદા કરીધા છે. એ ભાગો તરફ જ્યારે તે મહિન લોહી જાય છે ત્યારે તે ભાગ ને લોહી માંથી નકારા રમને બહાર કાઢે છે. ગાંતરડાં નકામો કચરો કાઢે છે, મૂત્ર-પિંડ ૫ મૂત્ર કાઢે છે; કમ્બેજું પિત્ત કાઢે છે. એમ શરીરનો દરેક ભાગ, મહિન લોહી ને પોતાની તરફ આવે છે તેમાંથી ફેટલુંક પોતામાં લઇને, પોતા ને સોપેલું કામ બાળવે છે. એજ પ્રમાણે પુરુષની ગોળો માંહેની ઘેરી નસની બારીક જાળમાં જ્યારે તે લોહી ફરતું ફરતું આવે છે, ત્યારે તે લોહીમાંથી “ધાતુ તથા ડુંવીર” પેદા થાય છે. ગોળીમાં આસરે આઠસો પાનળી તથા બારીક નળીઓનું ગુંચળું છે. દરેક નળી ૧ ફુટથી ૩૫ ફુટ સુધીની લાંબી હોય છે. એવી બે બે ત્રણ ત્રણ નળી એકઠી થઇ, દોરીનાં જેવાં, પણ પડાના આકારનાં, આસરે ત્રણસો ગુંચળાં બને છે. એ ગુંચળાં પર નસોની જાળ પથરાયેલી હોય છે, ને તે નસોનાં લોહીમાંથી ધાતુ તથા વીર્ય થાય છે. હવે એ ગુંચળાંના છેડા, એક બીજા સાથે પાછા વળીને વીરિક મોટી નળીઓ બને છે. એ મોટી નળીઓ ગોળીનાં પડમાંથી બહાર નિષ્ક્રાંત એકઠી મળી બેડાઈ જાય છે અને એકજ મોટી નળી (spermatic cord) લઇ જાય છે. અને સફર તથા પસાવના પુકકા વચ્ચે બે નાની કાચળીઓ, ધાતુ એકઠી થવા માટે, હાલ છે તે ઠાંઠીઓ સાથે આખરે બેડાઈ જાય છે.

આ રચના ધ્યાન પર રાખતાં જણાશે કે ફેટલી ફેટલી નળીઓમાં લોહી જામત થાય છે ત્યારે તે લોહીમાંથી તેઓ વીર્ય લેખન કરે છે

૪ સુસ્તિર શરીરની ૩ ફેલાવો.

મંદુ. ૫ ફુટથી. ૬ લોહીમાં રહેતા લોહીના જીવના રાત્રી ઘણા પેશાનું રૂપ બદલી વીર્ય ૨૫ થરે છે એમ ખાશું.

લોહી તથા નસ સાથેના ધસારાથી જેમ વિજળી પેદા થાય છે: તમ આરા ક નળીઓ વાટે ધાતુનો પ્રસાર થતાં ધાતુ તથા તે નળીઓના ધસારા-થી વિજળી પેદા થતી હોવી જોઈએ, ને તે વિજળી વીધમાં દાખલ થવાથી વીર્ય ગતિમાન રહેતું હોય. ખલિત ૧ ચમકું વીર્ય સુદૃઢશક યંત્ર વડે તપાસેછે તો તેમાં “જીવ” જે એટલે હાલવા ચાલવાની ચેતન શક્તિ રહેલી જણાય છે. જેમ અનાજનું બીજ યોગ્ય ખાતરમાં રોપ્યાથી તે ફાટીને અંકુર નિકળે છે, તેમ પ્રાણીનું વીર્ય પોતાની જ કે પોતાની ભતિની ઉપભતિનાં પ્રાણી (જેવાંકે કુતરાં, શિયાળ, ને વગેરે કે લોહ, રત્ન, ને જે ગંધડો) ની માદાનાં ગર્ભસ્થાન એટલે તે જીવન શક્તિને પોષણ કરી ઉધારનારી જમ્યા) માં પેવસ થયા પછી દિન પ્રતિદિન રક્તમાં વધતું જાય છે. અને જ્યારે તેની આકૃતિ સંપૂર્ણ થઈ રહે છે ત્યારે તે ગર્ભ સ્થાનમાંથી બહાર નિકળે છે. મનુષ્ય ભતિમાં તેનો ગર્ભ સ્ત્રિનાં ગર્ભસ્થાનમાં ઉધરે છે તે દર્મ્યાનમાં તે હલકાં પ્રાણીનાં રૂપ ધારણ કરતો કહેવાય છે. જેમ કે પહેલાં પરવાળાં જેવાં પ્રાણી (zoo-phyte) નું રૂપ, પછી ગોકળ ગાય જેવાં વગર હાડકાંનાં પોમાં મોંસનાં

૧ નિકળી પડેલું ૨ દહોડે દહોડે.

સરાણુ પર છરી ધસવાથી જેમ અગ્નિનાં છમકલાં નિકળે છે તેમ એ પણ થાય છે, તેને આપણે ચોક કે નસતું ફડકતું કહીએ છીએ. ધણાકની આંખ કે આંગળી ફડકે છે તે એજ કારણે.

† Chambers' Electricity pp 103

જે અગાડી કહ્યું તેમ વીર્ય એ લોહીના રાતા દાણાનું સુધરેલું રૂપ હોય એમ દિસે છે. દાર, ભાંગ, ગાંજો પીનારમાં ધાતુનો ક્ષય થાય છે તે લોહીના આ દાણા બગવાને લીધે થાય છે. એ દાણામાં જીવ છે. જ્યારે ફુટ ખોરાકે તેઓનો બહુ નાશ થાય છે ત્યારે સ્વપ્નમાં બહુ લોક મરતાં કે મરેલાં જણાય છે. “બીજી જીવતી વસ્તુઓની માફક લોહીના દાણા પણ કોહે છે તથા મરે છે” —Huxley's Physiology

† જેવી રીતે ભતિ કે ઉપભતિનાં પ્રાણીઓમાં એક બીજાનું વીર્ય જીવી શકે છે, તેવી જ રીતે એકનું બીજા—ગંધડાંનું ઘોડાં—માં લોહી મરવા તોલ થાય તેટલું મુઠ્ઠી (તેનું લોહી નિકળી ગયા પછી) સમાવ્યું હોય (transfused) તો તે મરતું પ્રાણી પણ સજીવ થઈ જીવતું રહે છે, એટલે કે તેમાં લોહીના દાણા મરી જતા નથી. —Huxley

× જુલો Medical Adviser pp 53

જે આવી ઉપભતિનું પ્રાણી ખચ્ચર થાય છે. પ્રાચીન હિંદુઓનો મન એવો હતો કે ગંધડાનું વીર્ય બે ભતતું થાય છે. એ વીર્ય લોહીમાં ખચ્ચર અને ગંધડીમાં ગંધડું ઉત્પન્ન કરે છે—જુઓ અતરેય આદાણુ—રૂઝ

પ્રાણી (mollusk)નું ૩૫ પછી કીડાનું, પછી માછલીનું પછી સર્પનું, એમ એક પછી એક ચક્રતા વર્ગનાં પ્રાણીનું ૩૫ ધારણ કરી રહ્યા પછી તે ગર્ભ છેવટે મનુષ્યની આકૃતિનું ૩૫ ધારણ કરેછે. આવાં ૩૫નો ક્રમ ભાસ નબરે જણાયછે, તે ૫૨થી વિદ્યજનો એવો તર્ક કરેછે કે અલ્પ પ્રાણીઓની યો- નિયો, એજ પ્રમાણે, સંવૃદ્ધિ પામી પામીને વાનર થઇ, અને વાનરની સંવૃદ્ધિ થતાં આખર હંચું મોટા કદનું મનુષ્ય થયું. આ ૫૨થી જણા- શે કે અતારના મતનું બધારણ હાં છે, અને એ મતની ફિલસૂફી યોગી જન રેશમનો કીડો પતંગનું અને છે તેનો દાખલો આપી સમજાવે છતાં વીર્યની ઉત્પત્તિ પ્થાનમાં લેતાં જણાયછે કે પ્રાણી પોતાનાં લોહી- માંથી બીજાં પ્રાણીને પેદા કરે છે અને પોતાની ચેતન શક્તિમાંથી બી- જી ચેતન શક્તિ પોતાનાં વીર્યમાં પ્રવેશ કરી શકે છે. કુદરત પોતાના નિમિત્ત માર્ગ પર રહી આ સઘળું પોતાની ક્રિયાવડે કર્યા કરે છે. એક

“પતંગ્યાના ઇડામાંથી પતંગનું પેદા થતું નથી, પણ કરચ્છ્યાના એજ (Maggot) પેદા થાય છે. થોડુંક સુધી એ વનસ્પતિ ખાધને જીવે છે, અને સાપની કાચળીની માફક પોતાની ચામડી કાઢ્યા કરે છે. ત્યાર પછી તે મોટી થઇ ટુંકો, કઠણ સુવર્ણ કીડો (=Chrysalis) થાય છે. આ હાલતમાં થોડોક વખત સુધી મુડાંજાળ થઈ સ્તબ્ધ પડી રહે છે. પછી તે- માંથી ફાટીને પતંગનું નિકળી આવે છે. એ પતંગ્યાની પાંખો પ્રથમ તો નરમ તથા ટુંકી હોય છે ને પછી તે મોટી થાય છે. આથી કરી અસલ યુનાનીઓ એને આત્માની નિશાની તરીકે સમજતા.”—Chambers.

“એજની અંદર ત્રણ જંતુ એકી વખતે એકેકની અંદર રહે છે. સપળાની પાચન ક્રિયા એકજ હોય છે ને લોહીનું ફરવું પણ એકજ રહે છે. એની પાંખો, સુંડ સૌ એ એજ તથા કીડાની પહેલી બે કળચળીમાં વિટળાઇ રહી સંક્રામ્યાધને રહે છે. એજ વાળું ચામડું મરીનખ ખરી પડે છે, કે તે જંતુ કીડાના ઘાટે માલમ પડે છે, એ કીડાનું ચામડું મરી ગયું કે પતંગની પાંખો તથા સુંડ છુટી પડે છે ને પતંગનું થઇ નિકળે છે.”—Paley કામળીઆમાંથી મગતરાંની ઉત્પત્તિ આવીજ રીતની છે.

એ પ્રાણીનાં સરોરનો ઘાટ બદલાયછે પણ જીવ તો એકનો એક ને તેનો તેજ રહેછે

જ પ્રથમ મનુષ્યનાં કદ વિશે આ જુઓ—લાંકામાં રહુન (Pico of Adam) ૫૬૬ પર એક પમથું છે તે આદમનું છે એમ કહેવાયછે. એ પમથું એ વેડ ઉપરનું લાંચું છે.” Knox's Account of Ceylon.

જ ઉંટની ખૂંધ વિશે પણ એમ કહેવાયછે કે તેની ખૂંધ આગળ બાર લાંબાથી તેને આંટણ પડ્યા. એવાં આંટણ વંશ વધતાં વધતાં સખત માંસના ગાંઠ થતાં ગયાં ને છેક આખરે આવી ખૂંધનો આકાર થયો.—Paley.

સર્વમાં અનેક જીવ રહે છે અને તેઓ ટોળાંમાં આપણાં શરીરમાં રહે છે. એ શરીર તેઓની માત્ર દુનિયા છે, અને એ દુનિયાનો સૃષ્ટિ-ક્રમ સ્પષ્ટ થવાથી તેનું જોષ્ટનું રક્ષણ કરવું એ ઉત્તમ સમજ શક્તિ પર આધાર રાખે છે.

સૂર્ય નારાયણના અખૂટ ભંડારમાંથી તેનાં કિરણ દ્વારા આપણાં બ્રહ્માંડમાં વધી તરફ વિજળી પ્રસરે છે. આપણી પૃથ્વીના ઓળાની આસપાસ તેમજ અનંત આકાશમાં પણ એનો પ્રસાર છે, તે એ અને, એના જેવા બીજા સૂર્યો વડે છે. તે સર્વ અનંતાં અવકાશ (ethereal sky) ને વેદાંતીઓ “ઈશ્વર” કહે છે, એટલાજ માટે સર્વ વ્યાપક, સર્વગ, સર્વત્ર, સર્વ ક્રાંતિ, સર્વ દૃષ્ટા, સર્વ શક્તિમાન, સર્વાત્મા, સ્વપ્રકાશી અને એવા એવા અતુલ્ય વડે અતુલ્ય નિકળતા, બીજા ગુણો દ્વારાને પ્રાપ્તિ આપે એ લગાડયા છે.

આપણે આર્ય લોક સૂર્ય-ભક્ત બની આપણાં સૂર્ય-મંડળ વાળા સૂર્યની ભક્તિ કરીએ છીએ તથા તેને આરાધીએ છીએ તે ઉપર વર્ણવેલું ઉડાં ઉડાપણથી તેમ કરીએ છીએ.

આ સંધર્ષનાં સવિસ્તર વર્ણન પરથી આત્મા એ શી વસ્તુ છે, અને તેની ઉત્પત્તિ કેમ તથા ક્યાંથી થાય છે, તે સુઘ જન વિવેક વડે સમજી શકશે. માંસની જીવન-શક્તિ, જે લોહી તે બ્યારે મારામરી, વાઢકાપ, કે ક્રોધની ઈજાએ જીવન-મંદમાંથી કે મગજમાંથી નાટી ફાટીને નિકળી જાય છે, ત્યારે કાલિક વિજળી તથા લોહી વચ્ચેનો સંબંધ તુરિ જવાથી જીવ બહાર નિકળી પડે છે શરીરમાંથી જીવ નિકળે છે ખરો પણ ક્રોધ-

૧ મારફતે. ૨ સૃષ્ટિ. ૩ બધે પથરાયેલો. ૪ સંધર્ષ જેનાર.

૫ વિજીતવાર.

† કારણકે હમર એ એક દ્રવ્ય અનાદિ તથા અનંત પ્રકાશ છે ને એ સર્વ પ્રકાશ તે અવકાશમાં સમાયેલો છે. તે પ્રકાશથી સૂર્યનો પ્રકાશ ઉત્પન્ન થયો છે. “તેની હજુરમાં સૂર્ય પ્રકાશતો નથી, નહિયંદ કે નહિં તાસા; વિજળી પોતે જણાતી નથી; ત્યારે અગ્નિ છે શુ ૧.”—વેદ.

* કાલિક વિજળી લોહી સાથે ફરતી ફરે છે તેથી બ્યારે લોહી સાથે કાલિક વિજળીનાં પ્રવણ નિકળી જાય ત્યારે તેની સાથે આત્મા પાંચ નિકળી જાય. “એવું જતાં કરચલાંનાં શરીરમાંથી તેનું લલ્લ કાઢી લે છે તોયે છુટું પડેલું લલ્લ ધણા દિવસ સુધી જીવતું રહે છે અને લોહી બંધાઈ જતું નથી.”—Harley

તે, આપનાતે, કે મારફાડે એકદમ મરનારનો જીવ માંસમાંથી તદ્દન નિકળી શકતો નથી, કંઈક લાશમાં રહી જાય છે. એ જીવ ગંદાં પાણીની વરાં બની નાફક ડાંગાયશે અને બીનાંસ વાળો રહે છે. તેનું આકર્ષણ તથા વળણ પોતાની કે કાંઈની લાશ તરફ જ રહે છે તેથી તે આ પૃથ્વી પર બનતો રહે છે. માણસ જેમ કુમાર્ગી તેમ આ વળણ વધારે, ને જેમ નૈષ્ઠિક ને સદાચારી તેમ તે વળણ ઓછું રહે છે. મરતી વખતની વાસના તે માં કંઈક વધ ધટ કરી શકે છે. એથી યોગી જેવા કદાચે મરનારનો જીવ વિશેષ પીડાતો નથી. પાકી વંચે સ્વભાવિક મોતે મરનારનો જીવ પોતાની મેળે, તદ્દન નિકળી શકે છે. એટલા માટે સમજી માણસોએ આત્મધાત તથા ક્રમોત ધિકારી અંત-સુખ હમેશ ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ.

જેમ એક ખુબ સુરત સુલક્ષણી, ૧ લાડકવાયું બાળક માયાપ સિવાય કાંઈ બીજાના હાથમાં હોય, કે બીજાનાં ઘર કે બીજાં શહેરે લઈ જવાયું હોય, ત્યારે તે પોતાનાં માયાપ પાસે જવા તથા તેમના પેટમાં ભરાવા માટે ટવળે છે, ને આખરે ત્યાં જાય છે ત્યારે પુત્રી ને સંતોષ માની સુખ થઈ શાંત બેસે છે: તેમ આત્મા જ્યાંથી મૂળ આવ્યો ત્યાં ને ત્યાં પાછો જવા ઈતિભરી રાખે છે, અને અગ્નિ શુ અગ્નિ મળે છે તેમ પોતાના જાતી સંબંધ વડે પરમાત્મામાં એકતા પામવા માગે છે, પણ દુષ્ટ આચારીર જીવ વચ્ચે આવ્યા કરે છે.

હવે “જીવ” એ શું છે તે જાણવું જોઈએ. જીવ એ આત્મા વડે ચાલતી ક્રિયાનું પરિણામ છે. પ્રાણ અને તેના જેવી શરીરમાં ચાલતી બીજી ક્રિયાઓ વડે જીવ શરીરમાં ફરતો રહે છે. પ્રાણીનાં પેટની હીલચા-

t. MagusBook2, p.20 ૧ સારાં લક્ષણવાળું. ૨ ખરાબ ચાલતું.

× વીર સાધુ વીર સાધવા માણસનાં માયાની જોપરી કાળી યોદ્ધાસને દિવસે શોધે છે. જોપરીમાં છેવટ સુધી જીવ ભરાઈ રહી આખરે નિકળે છે તેથી દુષ્ટ આત્માને તે વધારે ગમે છે. એથી ઉતરતી વસ્તુ લોહી છે (Cabala. p.102) દુષ્ટ આત્માને તુષ્ટ કરવા એટલા માટે જીવા બકરાં મરદાંનો ભોગ આપે છે. ઉતારમાં પણ એવી દુષ્ટ વસ્તુઓ મુકાવે છે તે તેને લગ્નચાવી બહાર કાઢવા માટે મુકાવે છે. એવા દુષ્ટ આત્માને પોતાનાં હાડકાં અને પોતાની સ્વધામની જગા પર વધારે ખ્યાર રહે છે; મંદે સમશાન કે કબરસ્તાનમાં નાંદાની કદી પાણુ કરતી નહી.

હ પરથી આપણે સાધારણ રીતે જાણીએ છીએ કે તેમાં જીવ છે. શરીરમાં લોહી હોવા મુજબ જીવની શક્તિ વધતી જાય છે. કેટલીક વારો જીવના ગુણ જે જીવન શક્તિ, તેજ કે ચેતન શક્તિ, તેને જીવ કહે છે. જેમકે ‘જીવતુ’ લોહી, ‘જીવતુ’ પાણી, જીવતા અમાસ. જીવ મનુષ્યમાં તેજ ન-મથી કાયા જેડે વળગેલો રહે છે, અને તેના મુઆ પછી તેના અક્રમા જેડે ભળી જાય છે. આત્મા તથા જીવ જેડા જેડ રહે છે તેથી તેમને ચહુદી તથા ઇસલામી સાલેક “ઈહ તથા નર્સ” કહે છે, પારસી “રવાન તથા ફરોહર” અને ખ્રિસ્તિ (Soul & Spirit) કહે છે. સમાધિ વખતે સમાધિ અક્રમા નારમાં જીવ જણાવો નથી, પણ અક્રમા જણાય છે. જીવનો સંબંધ ફક્ત લોહીની પ્રતિ કે નસની સાથે લોહીનાં ધસારાથી, કે ખાંચન ક્રિયાથી, કે આ-સોઆસથી, કે શરીરનાં અંગોના હાલવા ચાલવાથી પેદા થતી કાયિક વિ-જળીનું સાથે રહેલો છે. આત્મા નિર્જીવ છે, ને જીવ સમુજ છે. જીવ એ કા-યિક વિજળી વડે ઉત્પન્ન થાય છે ને એનાથી શરીરની ક્રિયાઓ ચાલે છે તથા હ્રદિ-ગાન થાય છે. જીવ વડે માણસને વિશ્વર ઉત્પન્ન થાય છે અને તેથી તે જટ કુમાર પર ઉતરે છે. આત્મા એ સર્વથી અલગ છે. ૧ શુકના તારાની માફક, તે મમજે જળકતો રહે છે. તેને બલાં લુડાં સાથે કંઈ દરકાર નથી. જેમ હીરાના જાતિ ગુણ જળકાઠ તથા કંઠણાછે: તેમ આ-ત્માના જાતિ ગુણ-“સત્ય, પ્રકાશ, આનંદ, અને અમરતા” છે, પણ જીવ તો હ્રદિઓ વડે જાણનારો અને કર્તા તથા ભેડકાર છે. જેમ નદીનાં મોજા વાળાં પાણીમાં ચંદ્રમાની પ્રતિમા રાખાતી દેખાયા કરે છે. ને-

૧. જીવો, દુર. ૨ ભોગવનારા. ૩ પડછાયા.

* જીવને આત્મા જાણી ચાવાઈ મારી વાળા છેતરાતા દિસે છે.

† અંગ્રેજીમાં પણ એજ રીતે દિસે છે, જેમકે living gold, living fires, vital blood.

§ શરીરમાં ચાલતી રસાયણી તેમજ યાંત્રિક ક્રિયાઓથી કાયિક વિજળી પેદા થાય છે, અને એ વિજળીને લીધે કાયિક ચમક-આકર્ષણ શ-ક્તિ (Animal Magnetism) પેદા થાય છે, એમ ધારણું. પૃથ્વી પર પણ આ શક્તિ છે. તે પણ તે-પર આવતી સૂર્ય-પ્રકાશની વિજળીને લીધે છે (જુઓ Ganot's Electricity p. 516) સૂર્ય-પ્રકાશ એ પણ આકર્ષક તથા નિરાકર્ષક વિજળીઓના સંયોગની ક્રિયાનું ફળ સમજી શકે. વિદ્યુત જ નક ચત્રો બધો પાસનાં તારને પોસો પાસ-પણ શહેજ અલગ રાખી બન્ને વિજળીનો સંયોગ જોતાં તે સફેદ, સૂર્ય-પ્રકાશ જેવો જ પ્રકાશ દેખાય છે. જો સંયોગ વસ્તુની આસપાસ તેમની વિટળાઈ રહેલો ગોળો માલુમ પડે છે... આ બાદને હું જીવ (spirit) કહું છું” - Temple of Ruby Cross

એક ચંદ્રમાના અનેક ચંદ્રમા દેખાય છે; તેમ સરીરના અપારણના છ-
વ ડાળતો રહે છે, અને ડાળનાં ડાળતાં અનેક કપે દેખાય છે. જેમ
પક્ષડનાં શિંખરે, અડી રહેલા જણાતો, તેજસ્વી તારો વાદળોના બાદના
ગોટે એક વચ્ચે અવવાથી આપણને દેખાતો નથી, ત્યુ વાદળો ખસ્યાં
કે તે તારો અપમાપર સંવલ પ્રકાશ નાખે છે: તેમ વિકારના વિચાર
તથા તેમની ક્રિયાઓને લીધે, આંત્રમાનો અવકાશ ખમને વ્યાપતો રેનથી,
બ્યારે વિકારો મંદ થઈ અર્થ દબાઈ જાય છે ત્યારે, જ્ઞાતી નેજવાળા ન-
જ્ઞાતી પેટે આત્મા પોતાની મેળે જમકી નિકળી મુક્તિને તેજસ્વી કરી
મુકે છે; એથી ઉદ્ધતું, જીવ તો સુમાર્ગ ચઢવાના રસ્તા પર આડે અડી
મનુષ્યને ત્યાંથી પાછું હઠાવે છે. જેમ પ્રકાશ માટે એક દેશને બીજો
ઠીવો બેધતો નથી, તેમ આત્મને કોઈ બીજો પ્રકાશ બેધતો ત્રીંથી ને
પોતાના જ્ઞાતિ તેજ વડે પ્રકાશે છે. જીવતાં સઘળી વેળા આંધળો રહે છે.
અને સંધળી તરફનું ધ્રિ-ચાન પુરું ધરાવે છે.

માટે કુમાર્ગે દોરવનાર જીવ છે. તેની લગામ આપણે જોઈએ આં રા
ખીને તેના પર અપણુથી બનતી સઘળી સત્તા આપણે અજાવવી નહિ-
એ. જો તેમ થાયછે તોગર આપણને સુકૃત ને સારું માઠું મુકે છે, કે જોથી
કરી પાપની વાટે પગડું મુકતાં આપણે ડરીએ છીએ અને અકૃત કરતાં
ખાજ હઠવાનું મન કરીએ છીએ બહુ વેળા લોહીતથા ચનવડે ઉપજ
શતી ભાવનાને જીવ કહેછે. જ્ઞાવના પર હઠાવણુની આંખે અમલ તથા
સત્તા ચજાવવી એ વિવેકી મનુષ્યનું પહેલું કામ છે. કુદરતનો પ્રથમ નિયમ
એ છે કે જેમ અને તેમ જેવા આપણે મા પેટે નિર્દોષ જન્મ્યા તેવાજ
નિર્દોષ મરતાં મુધી રહેવું, અને કુદરતનાં શુભ વળણુ વડે મળતા માત્ર
સારા ગુણો પ્રહણુ કરવા; એ ગુણો વડેજ આપણને સર્વોત્તમ, ખરું
સુખ મળે છે. એ વિષે મહા પ્રાચીન કાળના મૂળ આર્યભૂમિના અગ્નિ-હોત્રી
કહેછે કે “શુદ્ધ નિયમજ ઐષ્ટ છે. ધન્ય છે, ધન્ય એને ! એ કે જે પરમ-
પવિત્રતા માટે નિયમ !”

હવે હિંદુ યોગીના મત પ્રમાણે “પ્રાણ” શું છે, તે વિષે જણુ થોડુંક

૧ ક્રિયા, ૨ ક્ષત્રી રહેતો. ૩ પકડવા. ૪ પવિત્ર રહેવું, સંતોષ,
તપ, સ્વાધ્યાય ઇત્યરને કર્મઅર્થણુ કરતાં એ ક્રિયાનું એકત્ર નામ તે નિ-
યમ. નિયમ એ યોગનું બીજું આધન છે.

સમગ્ર જોઈએ. તે ફક્ત ચાલતા શ્વાસની ક્રિયા છે. તે કેમ વિદ્ય ધ્યાન છે તે જહાં પ્રકરણમાં પ્રાણાધ્યમના વિષયમાં પુરતી રીત સમજાવ્યું છે. એ પ્રાણને મુસલમાન સાલેક 'નફસ' એટલે હમ કહે છે. યોગીઓ કહે છે કે જીવન રાક્ષિ એ પંચ પ્રાણનું માત્ર પરિણામ છે, અને "પ્રાણ" એ પંચ-પ્રાણ માંનો એક પ્રકારનો વાયુ છે. મહા પ્રાણની જુદાં જુદાં ઠેકણે ચાલતી પાંચ જુદી જુદી ક્રિયાને પંચ પ્રાણ કહે છે: પ્રાણ, અપાન, વ્યાન, ઉદાન, તથા સમાન એ પાંચો પ્રાણ છે. તેમની દરેકની રહેવાની જગા, રહેલસ્થાન, ગૂદસ્થાન, આખું શરીર, કંઈસ્થાન, અને નાભિસ્થાન (અંતઃકરણ, આંતરડાં, આખું શરીર, ગળું, અને દૂરી) છે.

એ સવળાં પાંચે નામે સં-અન્= શ્વાસ લેવો, એ ધાતુ પરથી છે, "પ્રાણ" (=પ્ર-અન્-અ) એ વાયુની ક્રિયાએ જુદાં તરસ લાગે છે અને તેનું હાંમ અંતઃકરણ છે. "અપાન" (=અપ-અન્-અ) એ વાયુ નિઃસ્રાવણાં આંતરડાંમાં રહે છે ને તેની ક્રિયાથી મળમૂત નિષે પડે છે. "વ્યાન" (=વિ-આ-અન્-અ) એ વાયુ આખા શરીરમાં રહે છે અને તેની ક્રિયા વડે શરીરમાંથી મેલ નિકળે છે. "ઉદાન" (=ઉત્-આ-અન્-અ) એનું ઠેકાણું કંઠમાં છે ને એ વાયુવડે શ્વાસક્રિયા ચાલે છે. એ વાયુ નાડીઓમ યોડો ધણી રહે છે. "સમાન" (=સં-અન્-અ) એ વાયુનું સ્થાન દૂરી આગળ છે; તે આંધેલાં-પીધેલાં સાથે હોઝરીમાં મળી જઈ તે સર્વને પાચન થવા લાયક બરાબર કરી મુકે છે ને તેથી ખોરાક પાચન થાય છે. §

ખરું જોતાં શ્વાસમાં લીધેલી હવા શરીરમાં જુદા જુદા ભાગો તરફ જવાથી તે દરેક ઠેકાણે જુદીજુદી ક્રિયા ચાલે છે તેથી, તથા ખોરાકનાં તરવે રસાયણી ક્રિયાએ છુટાં પડવાથી તેના સંબંધે રહેલા વાયુ છુટા પડવાથી તે વાયુ જુદાં જુદાં ૩૫ ધારણ કરે છે, એમ આપણે હાલની વિદ્યાએ ધારી શકીએ. પ્રાણ કેમ ચાલે છે તથા ટકે છે તે વિષે હિંદુ યોગીનો આવો મત છે, અને સાલેકનો મત વળી જુદોજ છે. ખોરાક ખાધા પછી શી ક્રિયા ચાલે છે કે જોઈ મનુષ્ય જીવે છે, તથા તેના શરીરમાં લોહી કે વીર્ય થાય છે તે વિષે તેનો મત એ છે કે શરીરમાં આઠ જાતનાં ક્વત (Powers) છે તેઓ વડે સંચાલી ક્રિયા ચાલે છે.

આ પાંચોમાં શ્વાસ ક્રિયા ચલાવનાર પ્રાણ, અગત્યનો છે. જ્યાં સુ

ખી મનુષ્યને નિર્મળ, સ્વચ્છ હવા મળે છે ત્યાં સુધી તેને કશો વ્યાધિ થતો નથી. રોગનાં મુખ્ય બી ખરાબ પાણી ને ખરાબ હવા છે; બંધાં એ હરદો ૧ નિર્મળ રહે ત્યાં રોગ વ્યાપી શકતો નથી. એ બધેને નિર્મળ રાખવા તથા સ્વચ્છ કરવા સાર, શાસ્ત્ર-વિધિઓ છે. પ્રાણુ શુદ્ધ અને શક્તિવંત હોય તોજ ઈચ્છાના પ્રવાહ જોરમાં ચાલે; પ્રાણુ છે તોજ ફેફસા માંનું લોહી નિર્મળ બની રક્ત ર થાય છે. એ પ્રાણુની દિયામાં વિચાર અને સ્વપ્ન થાય છે. શુદ્ધ પ્રાણુ વડે યોગીને અગમ નિગમનું ઝાન રહે છે, એટલુંજ નહિં પણ સાચા આદમીમાં ઉત્પન્ન થતા વિચાર તે વડે તે સમજ લેછે. યોગીઓ મનસોચ્ચારણુ ૪ કરે છે તે એટલાજ હેતુથી કે તેમ કરતાં કરતાં ઇશ્વર-વિચારમાં મન જવાથી પ્રાણુની ગતિ સરખી અથવા તો મુસલમાન સાલંક કહે છે તેમ “દમ એકસાન” થાય છે; ને બંધાં દમ એકસાન થયો ત્યાં વૃદ્ધ તો શું પણ ઉછરતાં છોકરાંને પણ અગમનિગમનું જ્ઞાન થાય છે.

હવે પ્રાણાયમ વિષે કંઈક જાણવું હીક પડશે, કારણકે ને તો યોગીનું મુખ્ય સાધન છે સ્વરોદય શાસ્ત્ર પ્રમાણે હિંદુયોગીનો એવો મત છે કે ખરડાના કાંકાનાં હાડકાંનો નિચલો ભાગ, જે કોયલની ચાંચ જેવો હોય છે અને જેને ધુધરાનું હાડકું કહે છે, તેમાંથી ત્રણ મોટી નાડીઓ નિકળી માથાં સુધી જાય છે. પહેલી જે નાડી જમણી બાજુથી નિકળે છે તેને “છડા” કહે છે, બીજી ડાબી તરફથી નિકળે છે તેને “પિંગળા” કહે છે, અને ત્રીજી એ બન્ને વચ્ચેથી જાય છે તેને “સુષુમ્ના” કહે છે, એ ત્રણે નાડીઓ વાયુથી ભરેલી રહે છે. છડા નાડી જે જોરથી ચાલતી હોય છે તો નાભિ-ચક્ર (હૃદી) આગળથી ઉત્પન્ન થયો શ્વાસ જમણાં નસકોરાં માંથી

૧ બને.

૨ લાલ લોહી. ૩ બૂત-બનિષ્ય. ૪ મનની બંદગી; ૫ શુદ્ધ અંતઃકરણે રામ નામ બજવું તે.

ઈશાનના પાદશાહ શુસ્તારપના પોત્ર, બહમનમાં મનસોચ્ચારણુ થી, આ શક્તિ આવી હતી. “(જાલ અકસર ઓકાત મીફરમૂદ કે ઇ પિસર ફિરસ્તા અસ્ત, એ હતિલાઅ બર ઝમાયર વ ખબર ફાદન અઝ મુગીઆદ વ ઇમતઅલામ કરદન અઝ વકાઇએ મુસ્તકબિલ બર તન-આએ નફસે નાતિકા ઓદાલ અસ્ત=) જાલ ધણીક વેળા કહેતો કે આ છોકરો ફરસ્તો છે. છુપા બેઠો વિષે કેટલી ખબર, અદૃષ્ટ વાતો વિષે ખબર અચ્ચવી, બનિષ્યના બનાવો વિષે જાણુ કરતી, ખોલતો દમની પવિત્રતાએ તે યોગેશ્વર છે.”—શારેસ્તાન

નિકળે છે: પિંગળા નાદી જોરથી ચાલતી હોય છે તો ડાબાં નસકોરાંમાં, થી શ્વાસ નિકળે છે, અને સુષુમ્ના નાદી ચાલતી હોય છે તો જમણે નસકોરાંમાંથી શ્વાસ સરખી રીતે નિકળે છે. એમ નસકોરો દાખ્યાથી અને શ્વાસ અંદર ખેંચી દમ ધુંટયા ક્રીધાથી તે પ્રાણ, એટલે શ્વાસ, વચલી નાદીમાં અટકી રહે છે, શરીરના નિશ્ચય ભાગમાં તે ઉતરવા પામતો નથી, અને જઘાંમાં, એટલે તાળવે, રુંધાઈ રહે છે: પણ તેમ ક્રીધા અગાઉ, પવિત્ર સ્વચ્છ જગાપર યોગી પોતાનું આસન ગિયર કરી, ઘણું ઉંચું નહિં તેમ ઘણું નિચું નહિં એવાં સ્થાન પર બેસે છે; શરીર, માથું તથા ગરદન સમાન રાખી નિશ્ચય ભાવે જાંબે આંખે નાકની અણીપર અંદરખાતેથી નગર તાકી રાખે છે. આ ક્રિયા હઠ યોગ-અભ્યાસીનાં પદ્ધતિ પેકી ત્રાટક કૃમ કહેવાય છે. એમ મનને એકાગ્ર ક્રીધા પછી પરમાત્મા સાથે જીવાત્માને યોગ તે યોગીજન કરે છે. તે ક્રિયામાં યોગી જ્યાં નગર તથા ચિત્ત એટાડે ત્યાં સ્થિર બળતો દીવો જીએ છે; અને તેજ તે આત્મા-દર્શન સમજે છે. પણ એક મુનિ-શિખર માત્ર સમજી શકશે કે તે દીવો ખુદ આત્માનો પ્રકાશ નથી. આત્મ-પ્રકાશ જોને સાચેક “તૂરે રૂઢ” કહે છે તે ઓર તરેહનો તથા જીવીજ રીતે પેદા થાય છે. તે ૧ જાં પ્રકરણમાં ૭-૧૧માં પાનાંમાં વર્ણવેલી સ્વપ્નાની લીલા ધ્યાનથી વાંચતાં સમજશે. અણુસ દીવાની સન્મુખ મુએ છે, ત્યારે તેના ફિરણો તેની આંખોપર સીધાં આવે છે. એ ફિરણો તેની આંખોનાં પોપચાંપર બહુ વાર સુધી પડયાથી તેઓ ડોળા પર એવો આભાસ † ઉત્પન્ન કરે છે કે તેથી જેમ ઉંઘમાં એવું જણાય કે સાહ લાગી, અગ્નિ હડી, ભડકો થયો. આથી તે ચોંકી ઉઠીને જીએ છે તો તેમાંનું કશું જણાતું નથી. તેમ શિખાઉ યોગી જે સ્થળે નગર જટજેવી કરી ચોંટાડી મુકે છે ત્યાં, હજી જીવજાતો નહોતે નો, કાવિક વિજળીનો અટકી રહીને એકઠો થયેલો

૧ એક ચિત્ત. ૨ જીવજાતો આત્મા. ૩ આત્માનું દેખાવું-દેખાવ-જ મુનિઓમાં વડો, યોગેશ્વર.

† વગડાઉ જડી જુદી વેચનાર ગામડી વેદ આપણી હવેલી પર અમુક જાતનું પાતળું હલકું તેજ મુકે છે તો ને તેજ જરાક વારમાં હથેલીની નિચે કિતરી તેની થીજી બાજુએ દેખાય છે, કારણ કે હાથનાં ચામડાં તથા માંસનાં છિદ્રમાં થઇને તે તેજ નિચે ટૂટી નિકળે છે: તો પછી આ ફિરણો પોપચાંની પાતળી ચામડી વાટે ડોળાની સપાટી પર આભાસ ઉત્પન્ન કરે તેમાં શી નવાઈ!

પ્રત્યક્ષ જ્યોત જેવો દેખાય છે આંખની અંદરની ખાજીએ નજર તણા-
સાથી ડોળાની નસો લોકોએ બરાબ ગયાથી ડોળાની પછાડી રહેલા.
દષ્ટિ-તંત્ર પર દબાણ લાગ્યા તે લીધે, કે અટકી રહેલો કાયિક વિજળીનો
પ્રવાહ પોતાનું જોર પાછું મારતો હોય તેને લીધે, તેનો આભાસ પ્રકા-
શ રૂપે દેખાતો હોય, જ નેથી તે યોગીની આગળ કોડિયાં કે
દમખંડરમાં જેવો દીવો બળતો હોય તેવોજ, કોડિયાં કે ગલાસમાં બળ-
તો દીવો જણાયા કરે છે; જો તે સિંહાસને ખેઠો હોય છે તો તે સ્વળ
તાથી જણાય છે. જેમ બહારની પવિત્રાઈએ હવા તથા શરીર સાફ ર-
હે છે, તેમ મનસોચ્યારણે? મનની સફાઈથી મન સ્વચ્છ સંદેહ ઝ-
ળકાટે દીધે છે. એ ઝળકાટ આરસીના પારાના આયન જેવો હોય છે
તેમાં સર્વ ચિતાર નજર આવે છે. મનની સફાઈનાં પ્રમાણમાં તે ઝળ-
કાટ વાળો પ્રકાશ પહેલાં નાની જોત જોટલો, પછી દીવા જોટલો, પછી
તારા જોટલો, એમ વધતો જાય છે. તેની સાથે મગજે પુશ્કો આવે છે
તે કાતે મધૂર રસો સંભળાય છે. દમ ધુટતાં કાનના તંતુઓ તથા
હાડકાં? પરંતુ યત્ન ઝણઝણાટને લીધે તે મધુ સ્વરને કંઈક મળતો
અંખો અવાજ સંભળાય છે. સત્ત્વ યુક્ત ગ્રહણ કરી પ્રાણાયમ કરતાં
તેનાં પરિણામ તરીકે આ સમજું યોગીને દેખાય છે. હવે એવો જ મ-
નની સફાઈ વડે સ્વભાવિકપણે પૂર્ણિમાનાં જેવો દેખાતો ઝળકાટ, તે
જ આત્મા-દર્શન સમજવું. હુટ મોરાક તથા દુરાચરણને લીધે લોકીમાં-

૧ ઇશ્વરનું કોઈ નામ રટયા કરવું તે.

જ વિજળીનો આચક્ર આંખમાં જાય છે ત્યારે તે રોશનીનાં ઝળાંનો
દેખાવ ઉત્પન્ન કરે છે, અને આંખનાં જાળીવાળાં છેલાં પડ (Retina)
પરનું દબાણ પ્રકાશિત આકૃતિ ઉત્પન્ન કરે છે. જ્યાં સુધી તે દબાણ રહે
ત્યા સુધી તે આકૃતિ દેખાયા કરે છે—Huxley

ફ “તારા, તથા સૂર્ય, તથા ચંદ્રની આકૃતિઓ સાંલેકના જોવામાં
આવે છે તે કદાચિત તેનો પોતાનોજ પડછાયો હોય છે.”—જામે કેપુશરો.

† હાડકાંના ધણુધણાટ અવાજ ઉત્પન્ન થાય છે, હવાના મોંઝના
પ્રવાહ ચક્ષુવર્ણમાં તે મુખ્ય સાધન છે—Huxley જ્યારે પ્રકૃતિ બગડે છે
ત્યારે આવી ક્રિયાએ કાનમાં કસારાં બોલતાં જણાય છે તે પણ આવાજ
ધણુધણાટ.

રહેલી તેની દુષ્ટ અસર † જ્યાર મનુષ્યનાં શરીરમાંથી નિકળી ગઇ હોય છે, ને તે લોહી નિર્મળ (મેલ વગરનું) થયું હોય છે ત્યારે આત્મા પોતાનો જાતિ પ્રકાશ, લોહી જોડે ફરતી કાયિક વિજળીની મારફતે તદ્દય પર નાખે છે તેના પ્રતિગિંબનું એકત્ર રૂપ તે આ જગજાટ બાસે છે; ને એ જગજાટ તેજ આત્માનું પ્રતિરૂપ, અથવા મુક્તમાન તથા પારસ સાલેક કહે છે તેમ “આતિનની સદાઇ, દિલનું તૂર” સમજવું. એ જગજાટ ફક્ત ત્રિવ યોગીને દેખાય છે. અતિ ધર્મિષ્ઠ જન જેઓ શાસ્ત્ર-વિધિ પુરેપુરા પાળે છે તેઓ આ જગજાટનો કંઈક આભાસ કોઈક વેળા જોઇ શકે છે.

જેમ આપણું વિશ્વ વાળું બ્રહ્માંડ સૂર્ય તથા તેની વિદ્યુત વાળી આકર્ષણ શક્તિ વડે ચાલે છે, જેમ આપણું શરીર વાળું બ્રહ્માંડ આપણા આત્મા તથા તેની શક્તિ વડે ચાલે છે: માટે યોગી કહે છે કે ઇશ્વર ‡ પંડરમાં પણ બ્રહ્માંડ રચ્યું છે.

જેમ આપણી પૃથ્વીપર સપ્ત દિવ છે; તેમ આપણું શરીરના—
૧ માથું, ૧ ગરદન; ૨ હાથ, ૧ પેટ, અને ૨ પગ મળી—સાત અંગ છે. જેમ પૃથ્વીપર પહાડો છે, તેમ શરીરમાં હાડકાં છે. જેમ પૃથ્વીપર ઝાડ તથા વેલા છે, તેમ પ્રાણીનું શરીર તથા તેના વાળ છે. જેમ પૃથ્વીપર નદી, નાળાં, ઝરા કે જળાશય છે તેમ શરીરમાં ઘેસ્તી નસો, નાડીઓ, મોં, તથા કુકડો છે. જેવો ધરતીકંપ છે, તેવી છીંક છે. જેવાં ખારાં, મિઠાં કે કડવાં ઝરણ હોય છે, તેવાં આંખનાં આંસુ, મોઢાંમાંની શુક, ને નાકની નીટ છે. જેમ બહારનાં બ્રહ્માંડમાં બાર રાશી છે, તેમ પંડનાં બ્રહ્માંડમાં ૧ જી—૨) આંખ, ૨) કાન, ૨) નસકોરાં, ૧) મોઢું, ૨) આંચળ, ૧) હાડી, ગૂંદસ્થાન, ૧ મૂત્રસ્થાન મળી—બાર માર્ગ છે.

જેમ બાહ્ય જગત સૂર્ય વડે ચાલે છે, તેમ અંતઃજગત આત્મા વડે ચાલે છે.

૧ અંતર ૨ પોતાના. ૩ જગત.

† જે ગાયે નસો ખાધેલો હોય તેનું દુધ વરસ દહાડો સુધી પવિત્ર કિયાનાં કામમાં લેવાની મના જરથુસ્તે (વેદીદાદ-૭માં) કીધી છે તે પરથી જણાય છે કે મુઝેલાં માણસ કે પ્રાણીનું માંસ જે ગાયના ખાધામાં આવે છે તો તે દુષ્ટ ખોરાકની અસર તે પ્રાણીનાં લોહીમાં એક વરસ સુધી રહે છે તે આવા દુષ્ટ ખોરાકની અસર આપણું લોહીમાં કેમ ન રહે!

જેમ તડકાની વિજળી પૂર્વ-પશ્ચિમ દરતી રહેવાથી જીવંત વસ્તુઓની હેવા-
તી ટકી રહે છે, તેમ શરીરમાં કાર્મિક વિજળી દરતી રહેવાથી શરીર
નિભે છે. જેમ કંડડતા તાપ તડકાએ બાહ્ય જગતમાં વિજળી વધી પડવા-
થી તેમાં દરતાં માણસને લૂ લાગે છે, તેમ શરીરમાં વિજળીનો વિશેષ
પ્રસાર અસાવવાથી પણ લૂ લાગે છે.^૬

જેમ હિંદુ યોગી આ બે પ્રકારને “અંતર્ગત” અને “બાહ્ય-
જગત” કહે છે, તેમ ઇસલામી તથા પારસી સારેક તેમને “આતિની
આલમ” તથા “ઝહેરી આલમ,” કે “આકાફે † કુચક” તથા “આકા-
ફે † બુઝર્ગ” કહે છે; અને મુઝ્દી તથા અંગ્રેજ કમ્મન પંથી † (cabalist)
તેને Microcosm તથા Macrocosm કહે છે.

પ્રકરણ ૬૬.

ધર્મ, આસ્થા, ક્રિયા.

આત્મા, જીવ, તથા પ્રાણ એ શી વસ્તુઓ છે, ને તેઓ ક્યાં રહે
છે, તેમનો ઉપયોગ કેવાવ જોવા પછી, ધર્મ કે જેને માટે બધી વેળા
માણસ પોતાનો જીવ આપવા તૈયાર થાય છે તે શું છે તે જાણવા મા-
ટે સુઘ જનને ઉત્કંઠા થયા વિના રહેશે નહીં.

મારી અલ્પ બુદ્ધિ અને જુલાવામાં ન નાખતી હોય અને મનપર
ખોટો આભાસ ન પાડતી હોય તો, જીવ અને આત્માની શુદ્ધતા તથા
દેહનો સમયો જાળવી રાખવા માટે કુદરતનાં સારાં વળણને જાળવી
રાખવાના, તેમની નિશ્ચય પૂર્વક વૃદ્ધિ કરવાના, તથા તેમનો સારો, ધર-
તો, જોઈતો, તથા ઉત્તમ ઉપયોગ કરવાના નિયમો, કે જે દરેક માણ-
સે પારણ કરવાના કિંવા પારણ કરેલા હોવા જોઈએ, તે નિયમોનો જે
સમુદાય, તેનું નામ ધર્મ. એને પારસી તથા મુસલમાન “દીન” કહે

૧ હોંસ. ૨ સંપ્રદ. ૩ નાની. ૪ જહાન, દુનિયા.

§ જુઓ Thermo Electricity by Ganot. p. 494

† એનેજ કેટલેક ઠેકાણે પારસી ધર્મમાં “હાડમંદ દુનિયા” (Bony
world) કહી હોય એમ ખાતરું. † જંદમાં “અસ્તવષ્ઠિનાંમ ગએથા” = હ-
ડકાંઓની દુનિયા. હાડકાંઓનો વાડો, હાડકાંઓનું પ્રાણી, અર્થ થાય છે.

* જુઓ Magus p. 3 by J. Barrett

છે. એ “દીન” શબ્દ ફારસી છે, તેની ઉત્પત્તિ જંદાબાબા, જે સંસ્કૃત-
ની વડી બહેન છે તેનાં જ. “દમ્બેના” શબ્દ પરથી છે. એ દીન શબ્દની
ખરેખરી ખુબી મુસલમાન, કે પારસી સાલેક માત્ર સમજે છે. ફારણ કે
મનુષ્યને યોગ એટલે ‘સલુક’ ના રસ્તા પર ચલાવવા સાફ જેજે નિયમો
યોગીની નજરે સર્વોત્તમ દેખામલા તેમની સમજુત ફૂં તે આપે છે. ધર્મ
ચલાવનારા યોગીજન હતા ને તેઓ શુદ્ધમાં રહી યોગની તીવ્રતા મેળ-
વતા-જરથુસ્ત ઉશીદરેન પહાડમાં, મુસા સીને પહાડમાં, મહમદ હરપ-
હાડમાં, વેદના ર્ષિઓ હીમાલય પવંતમાં, શંક્યમુનિ રાજગૃહનાપ હાડમાં
—એમ દરેક જણ એકાંત વાસ પ્રસંદ કરતા.

ત્યારે ધર્મ એ મનુષ્યની કલ્પના શકિતનું પરિણામ નથી;
પણ યોગેશ્વરનું હૈયું ખુલી તેના મન પર થમલીત થી

ફૂં જુદા જુદા ધર્મની આગાઓમાં વખતે કંઈક ફેર જણાય છે
તે એટલાજ માટે, કે તે ધર્મના ચલાવનારા યોગની પાળ પર રહી, કે
અર્ધ રસ્તે જઈ આવી, કે તે આખો પંથ ફરતાં જે જે અંતર-દષ્ટિએ
દેખાયલું તે વર્ણવે છે. મહમદ પેગમબરે “સલુક” ના રસ્તે પડ્યા પછી
શરઆતમાં જે દેખાવો દેખાય છે તે વર્ણવ્યા છે, ઇસુ ખ્રિસ્તે સિદ્ધ
પુરૂષ તરીકે જે જોયલું તથા કાંચેલું તે વર્ણવ્યું છે, જરથુસ્તે યસ્તોમાં
મહમદ પેગમબર માફક વર્ણવ્યું છે, પણ વંદીદાદમાં તીવ્ર યોગીની ન-
જરના દેખાવ બ્પરીગ્રીથી દેખાડ્યા છે.

† “આત્માને અદૃષ્ટ કરનાર પડદા, જેને સાલેક “ઝખતે રૂહ”
કહે છે તેમનો પ્રકાશ સૂર્યના ઝળકાટથી
પણ વધારે હોય છે: અને તે બહુખરા પીક પાછળથી દેખાય છે, અને
કોઈ વખતે શુદ્ધતા તારા માફક કે તેથી પણ સાફ સાલેકની આંખમાં
જઈ તેનાં સધળાં શરીરમાં પેવસ થઈ તેને આ દુનિયાથી બેહોશ કરે છે.
ન્યારે સાલેક પાછો શુદ્ધિમાં આવે છે ત્યારે બહુકે બિંધ્યા તથા વિદ્વન્ના
જે કદી તેના દીકામાં કે સાંભળ્યામાં પણ ન આવી હોય તે પોતાનાં મ
નમાં આવી ગયલી બહે છે.” નામે કેખુશરો.

ધરી પ્રેરણાનું^૧ જગ છે એમ સમજવું. અગાડી વર્ણવેલી સધળી બાબતો એકંદર ચિતાર વિવેકી જન નગરમાં રાખશે તો જાણી શકે પ્રાણી એ ઇશ્વરનાં પ્રોત્સાહક પણી અજ્ઞાન તરેહતી બનાવટ છે, ને તેમાં મનુષ્યની બનાવટ, તેની ઉત્તમ બુદ્ધિ વડે, સંયોજીત છે. તેના વિકાસ તથા મનની ક્રિયાનો વ્યાપાર જોતાં, જેમ લોહીની પૂરાત તથા જાળવણી માટે માણસને ઓરાક આવશ્યક જોઇએ છે તેમ શરીરની તથા આત્માની સંજામતી માટે તેમજ તેના જાની સ્વભાવની દુષ્ટ ચાત્ર છોડાવીને તેને કુમાર્ગ પર ધરી રાખવાને માટે ધર્મ મનુષ્યને આવશ્યક જોઇએ છે. કોઇ ઉત્તમ બુદ્ધિવાળા સ્ત્રીનીગન લોકાચારને બીધે કદી સદગુણ ધારી શકશે, પણ તેથી ધર્મ વિના તેના આત્માને, કંઈ ફાયદો થવાનો નથી. આત્માનું બળ વધારવા માટે ધર્મ છે. અજ્ઞાન માણસ જ્ઞાનસનો કાચ સાફ કરે છે કે દીવાનો ઝળકાટ ખુલ્લો પડે, પણ મલિન તેલે ઢાંખા બળતા દીવાને વિશેષ પ્રકાશ આપે તેવો કરવાને તે મથન કરતો નથી. જે દીવો સ્વચ્છ પ્રકાશ જાળો હોયતો કાચની મલિનતા ધણું અંતર પાડી શકતી નથી. તેમ ધારણ-કરેલો સદગુણ બહાર શોભશે, પણ તે આત્માના પ્રકાશને સુધારવાનો નથી. ધર્મ અનુસરણે સ્ત્રી પોતાના જાતિ સ્વભાવ પ્રમાણે કુમાર્ગ પર ઉતરી પડતાં આચકાં બાય છે, અને તેથી સંસાર સંબંધનું સુખ સમવાઇ રહે છે. સ્ત્રીનાં ચિત્ત શ્રુતિ તથા પ્રકૃતિ જોતાં ધર્મ-બંધનની તેણીને ખરી જરૂર જણાય છે ને એજ બંધન તેણીને અભૂપણ થઇ પડે છે. ઇશ્વરે નારીને ખુબસુરત કાંતિની તથા ડગમગતી મિતિ વાળી, ચંચળ મનની બનાવી છે. ચંચળ મન બનાવવામાં ઇશ્વરનો હેતુ એ છે કે તે પુરુષ, એટલે નરની ઇચ્છાને હમેશ તાબે રહે, તેના કબાસર ચાલે, અને તેને બનતી રીતે ખુશ

૧ મોહુ ૨ સર્વેથી સરસ—

મી રાત્ર-નિષિઓ પાળી મન.કર્મ, તથા જાણી સદાચાર પર રાખી મનસોચ્ચારણ કીધા પછી આ પ્રેરણા કેવી રીતે યાય છે તે શિખાઉ યોગી સમજી શકે છે. તેનાં હેમાંમાં રહીને “કોઇ” ખરેખરી હકીકત કહેતું હોય તેમ તેના મનમાંથી સર્વ વાત નિકળી આવે છે, ને તે તેને અજ્ઞાન જાગે છે કે આ હું ક્યાંથી કહું છું, જાણે ઇશ્વર તેના અંતઃકરણમાં રહી સર્વ બોધવતો હોય તેમ જાગે છે. ત્યારે તીવ્ર યોગીઓના ચલાવેલા ધર્મ ઇશ્વર-કાત, કે બોધાઇ કલામ, કહેવાય તેમાં શિખ નવાઇ (પારસી વાંચનારે “અહુ” ની ઠીકા જોવી.)

રાખી પરસ્પર હેત પ્રિય આચરી રાખે. આ ચંચળ મન બાળો જાતિ
સ્વભાવ સ્ત્રી જાતિમાં તેના નાણુક તંતુને લીધે રહે છે. પણ તેથી ઉત્ક્રં,
સ્ત્રી જો દૃઢને નિશ્ચળ મનની હેત તો પુરૂષનું કહ્યું ન માનત, તેની
સામા થવામાં પાછી ન હડત, તેની જે જે ઈચ્છા થાત તેની દરકાર ન રાખત।
સંસારી વ્યવહાર બહુ મહેનતે ચાલત, પુરૂષ જેટલીજ સ્વતંત્ર રહેત,
પુરૂષને હર તરેહથી મથાવત, તેની છાંદગીને જેજે સુખો હાલ મળે છે
તે ન મળત. ધણા કાળે પરસ્પર પ્યાર આજત, ને ને જો તુટત તો પાછો
સાંધનાં વ્યતિ સુસીમત પડત; કારણ કે અધે નર નારી પોતાનાં કંઠોર
મનને લીધે એક બીજાનીં પરવા ન રાખત હવે સ્ત્રી તેની ડગમગતી
મતિએ ધડીમાં હસે છે, ને ધડીમાં રડે છે; ધડીમાં હજે છે, ને ધડીમાં
પાછી બોલાવતી આવે છે; ધડીમાં સાચું બોલી ગાળ દે છે, ને ધડીમાં
પસ્તાઇ પાછી ફરચરે છે. ધડીમાં છોકરાંને મારી દૂર રાખે છે, ધડીમાં
પેટમાં ચાપે છે. આ સધળા ગુણ તેની ડગમગતી મતિને લીધે તેમ;
ઉત્પન્ન થાય છે. હવે એ ચંચળ મનનો ખોટો ઉપયોગ પણ ફરવાને તે
ઝઠ ઉતરી પડે છે; ને અટકવવાને ધર્મ સરસ પ્રતિબંધ ર થઈ પડે છે.
હવે પુરૂષ છોડે રહેવાથી યોગનો અવ્યાસ કરી પરમાત્મા સાથે જીવ-
ત્માનો યોગ કરી શકે, પણ આપડી પોતાનાં છોકરાં છેવાં ને ધરકામ જ્ઞાથે
તે કમારે, ને ક્રમ કરે? પુરૂષને તો હર વાતે લાભદારીનો બાવ તેણીએ જાતા-
વચાનો છે, ત્યારે તે પોતાના આત્માની મજામતી શી તરેહ જાળવે ?
ધર્મ-બંધનમાં રહેવાથી તથા શાસ્ત્ર-વિધિ પાળવાથી સ્ત્રી આ અ-
ડચણ ટાળી, પોતાના આત્માને પણ અનંત સુખની મજા દેખાડી શકે
છે, ત્યારે ધર્મનો સ્ત્રી જાતિ માટે આવશ્યક છે. કુદરતનાં સારાં વળણને
જાળગી રહે, ઇશ્વર પર આસ્થા રાખે, શાસ્ત્ર-વિધિને અનુસરે, એાંએ
પ્રાથેના કરે, સદાચાર ધરી રાખે અને સંતતિ રેને પણ તે માંએ અલાવે
તો સ્ત્રી પણ યોગની પાળ પર રહી શકે.

ક્રમ સ્ત્રી જાતિને ધર્મની જરૂર છે, તેમ સધારણ સંસાર-વ્યવહારી
માણસને પણ તેની બહુ જરૂર છે. ધર્મ વડે ઇશ્વર પર આસ્થા ર રહે છે,

૧ અટકાવ ૨ પ્રજા. ૩ એકીન, બાવ.

* દેવ દેવીની આધા, માનના, કે જન એ બોનું બીજું રૂપ છે.

એક બીજા પર વિશ્વાસ રહે છે, લેણુ દેણુનો ઈત્યાદિ રખાય છે, મુખ દુઃખમાં ધીરજ તથા સંતોષ રહે છે, નીતિ સચવાય છે, જીવને આશા રહે છે, અને સાચવઠ પર ચિત્ત રહે છે. આરોગ ૧ તથા આત્માની આખર સન્નામતી સારૂ મુગ્ધાણુ ધારણુ કરવાં પડે છે; ઈશ્વરનો ડર તથા આત્માને મુઆ પછી વેઠવાનાં કષ્ટની રે ફિક્કર રહે છે. ધર્મ નિયમે ધીમે ધીમે અનુસરતાં, મનુષ્ય યોગની પાળ પર આવે છે, અને સંસારી વ્યવહારમાં રહ્યા છતાં શાસ્ત્ર-વિધિ પાળતાં દેહ શુદ્ધ રહેવાથી ધણું ખર્ચ આત્મ-મુખ મેળવી શકે છે. માટે સાધારણુ સ્ત્રી પુરૂષે બંને ત્યાં મુધી તો ધર્મની આજ્ઞા પુરેપુરી પાળવી; તેનાં સૂત્રો^૩ શીખવાં દસિત^૪ મુખાર્ગ ધરી રાખવો; સધળી અવસ્થામાં પ્રભુ પર નિશ્ચય ભાવ રાખી, જનતા પ્રાર્થન-ઓ કરવી, આપણું સર્વસ્વ ઇશ્વરને અર્પણુ ફરી મનમાં શાંતિ રાખવી અને સર્વનું કલ્યાણુ ઇચ્છી નવરાસનો વખત રામ નાન રટી “ઓં સત્ત્વ શિવં સુદર” ની તદ્દયમાં ચિંતા કરવામાં કાઢવો.

જો ધર્મનું જ્ઞાન મનુષ્યમાં ન હોત તો, હલકી જાતનાં પ્રાણીની માફક તે રજળત; સ્ત્રી પુરૂષને કે પુરૂષ સ્ત્રીને, ઈચ્છા પ્રેમાણુ વગર ડરે. ફરી લઇ જાત; જનવાન માણુસ નિર્બળનું લુંડી લઇ જાત; જાન માલ રવડી જાત; વિશ્વાસ એકેક પર ન રહેત; ઇશ્વરની દરકાર કોઇ પણ ન ગણત; પેટપૂં^૫ મમે તેમ ફૂલી કાઢવું એજ ફિક્કર રહેત; મનો-વિહાર ધ્યેય^૬ ઉલટયા કરત; જીવ માયો માયો ફરતો રહેત; સંસાર સીંગો ન આલત; જીવાનિયાં દેવાનિયાં ફરત; ધરણં યોગમાં રવડી જાત; કોઇને પણ સુમાર્ગ ન મુજત. અને માણુસ આડું આડું મરતાં મુધી આલત. એવડે પરિણામ એ નિકળત કે, વાધ, વડ, શિયાળની પેટે મનુષ્ય રવડી રજળી, છુટ ફાટ ફરી, પોતાની જાંઘળી પૂરી કરત; અને આ પૃથ્વી પરજ પોતાનો આત્મા રખડાવી મારત, ને અંત અવકાશનાં પરમ મુખવાળાં સ્વધામની મઝા કદી પણ ન જાણત.

માટે મનુષ્યનો અસલ સ્વભાવ જોતાં, ધર્મ તેને માટે આવશ્યક છે અને તે વડેજ તેને મુખ છે. ધર્મ વડે ઉત્તમ સદ્ગુણોની પ્રાપ્તિ થાય છે; ને સધળી હાલતમાં, ઇશ્વર પર આસ્થા રહે છે; એ ધર્મનો બહારનો ગુણ છે. માણુસને સીધું સીધું દોરવી, તેના આત્માની અસલ સ્વચ્છતા જાળવી રાખવી તથા આત્મ-પ્રકાશની તેજ વધારવી, એ ધર્મનો અંતર

૧ તન દરસ્તી. ૨ સમ્પિત, દુઃખ. ૪ દેખાડેમો. ૫, પેટ નેટલું, પેટ ભરાય તેટલું, ૬ ઇચ્છા પ્રેમાણુ ૩ (Aphorism) શિક્ષામળા

ગુણ છે. કર્મના બંધનોની પરિક્ષા કરવામાં એ બન્ને ગુણ શોધવા ને જ્યારે એ હર એક ગુણ પરિક્ષામાં પોતાનો સરસ દેખાવ દેખાડે ત્યારે તે બંધન ઉત્તમ જ્ઞાનવાળાં સમજવાં. સુષુ, વિવેકી જન જ્યારે એ છે । રહે સધળા કર્મ એકી નજરે જોશે ત્યારે તેની નજરમાં પુરાતમ હિંદુ તથા પારસી કર્મ તેમજ માત્ર ધર્માનના વાટ પર દોરવી આખર સીધે રસ્તે પાડનાર ઈસલામી દીન શુક્રના તારા સમાન, અંધાર હોમ કે ઉઝરડું હોમ તોય દીપ્ત્યા કરશે, અને ધસાધ કર્મ કુદરતના સ્પર્શ પશુ સંસારી અને સવળ પડતા માર્ગ પર દોરવનાર જણાશે.

કર્મ-જ્ઞાન હોય તોજ સુખ શાંતિ ને મોક્ષ? મળે એમ કહેવું એ વૈદક-જ્ઞાન શિષ્યે તોજ માણસને તનદરસ્તો ને સુખ મળે એમ કહેવાની બરાબર છે. માણસ કુદરતનાં શુભ વળણ પર આદ્યા કરે તો બહુ કરી સુખજ મળે છે. હલકી જાતનાં પ્રાણી સ્વભાવિક સાદા ખોરાક પર રહે છે તો તેઓનાં ક્યારે કોગળિયું, તાવ, ને દુષ્ટ રોગ દેખી એ હીએ? તેમ અજ્ઞાન આદમી સીધું ચાલે ને આસ્થાજી રાખે તો એ

૧ આત્માનો છુટકો, મુક્તિ.

† બલકે એ જ્ઞાન જ્ઞાનીને પીડવે છે. દુઃખ દરદનો પ્રકાર તથા ખોરાકમાં અવતી વસ્તુઓના ગુણ અવગુણ જાણ્યાથી મન પર દુઃખની અસર વહેલી થાય છે અને પ્રકૃતિ બગડી જાય છે. અજ્ઞાનતા એજ સુખ છે (Ignorance is bliss) ઉડી નજરે જેતાં જણાશે કે મનુષ્ય મનાજ, ફળ, ફુલ, પાતરાં (=ભાજી), રસ ખાય છે તે વનસ્પતિનાં સૂકાં હાડકાં, કોહેવું કે કહોવું માંસ, ગર્ભ, વાગ, તથા લેલી ખાય છે. આનો સાદો ને સર્વોત્તમ જણુતો ખોરાક પશુ આખર ઉડી નજરે માંસ-હ લગા જેવોજ દુષ્ટ ખોરાક દિસે છે. આ પરથી અનુમાન એવું કાઢી શકાય છે કે મનુષ્ય તેના ખોરાક સંબંધી થોડું બધું “બેદરકાર” તથા અજ્ઞાન રહે એવી ઇશ્વરની ધારણા છે, કારણ કે એમ હોય તોજ સમગ્રો સચવાઈ રહે છે.

* ધાંચી, મોચી કણબી, તંબુરો, ઢોલક, ભુંગળ, ઈ. સાથે ભજનિયાં ગાય છે, કે કથા કરાવે છે ને તેમાં પુણ્ય સમજે છે તેમાં પણ છેવટ આ ફાયદો મળે છે— “ધર્માન વગરનાં અપૂર્ણ જ્ઞાન કરતાં, જ્ઞાન વગરનાં ધર્માન બલકે વધારે ઉપયોગી થઈ પડે. મુસ્તકીમ ઈમાન બલકે તે જુદા ભરેલા વિચાર પર પણ રહેવું હોય તોય જેઈતાં પરિણામ ઉપ-ભવવામાં બધી સરસ રીતે અસર ઉપજતી શકે”—White and Black. Magic.

જાનને ગુણ સચવાઈ રહે છે. જ્ઞાનીને મળે છે તેટલું આત્મ-સુખ તેને મળતું નથી, તોય હાથ ધરતું તથા જોઈતું સુખ તો તેને મળે છે. એમ જો ન હોત તો બુદ્ધિ માણસો, ધરણુ ઘેલાં, મુંઝાં, મૂર્ખ, દુઃખી અશક્ત-નાં મનુષ્ય, નાદાન છોકરાં, કે બાળકને સુખ કેમ મળત, ને તેમના આત્માનો ઉદ્ધાર શી રીતે થાત ! પ્રાર્થના વડેજ સ્વર્ગ મળતું હોત તો હમેશનાં દરદી લોક, મનર-પિડિત જનો, તથા જંગલી અસુધરેલ કોઈનું શું થાત ? ફિટર જેવા ધંધાદારીઓ સવાર તથા સાંજ ક્યાં અ-ને કેમ થાય છે તે જાણવા પામતા નથી, તો એમનું શું થાત ! સં-સાર ખટપટમાં રહેનાર દરેક જણને પ્રાર્થના આવશ્યકતો છેજ, કે તેથી

૧ છુટકો, મુક્ત. ૨ મનના રોગી.

૧ આ અપવાદ જેવા ભાસતા ડાખલાઓ પરથી કોઈ ધંધાદારી કે વિદ્યાર્થીએ એવું અનુમાન નહીં કાઢવું કે પ્રાર્થના ન થાય તો તેમાં ખોટું થતું નથી. માણસ સંસારી ખટપટમાં રાત દિવસ રહેવાથી ગમે તેવું તે પવિત્ર રહેવા માગે તોય કોઈનાં ભલાં બુદ્ધિ વિષે ન ઇચ્છે તોપણ પોતાનાં હિત માટે કે પોતાનાં સંબંધીનાં હિત માટે કિંચિત પણ આડા અવગણ વિચાર કેનાથી થયા વગર રહેતા નથી, અને તેથી મનનું સ્વભાવિક સારું વળણ પડતેલું રહે છે. આ પલટાયલાં વળણને સીધું કરી પાછા નિમિત્ત માર્ગ પર લાવવાનું કામ પ્રાર્થના કરે છે. એટલા માટે પારસી તથા મુસલમાની ધર્મમાં રાત દહાડો મળી પાંચ વાર બંદગી તથા હિંદુ ધર્મમાં ત્રણ વાર સંધ્યા, કરવાને આજ્ઞા આપેલી છે. પ્રાર્થના વડે સારા ગુણો સચવાઈ રહે છે તથા તેમની વૃદ્ધિ થતી જાય છે. પારસી લોકમાં તેમની જાતનું કોઈ પણ માણસ તેના મુઆ પછી ભૂત, પ્રેત, વંતરી, ડાકણ થતું નથી કે કદી થયલું સંભળાયું નથી તે તેમની ચઢતા દરજ્જાની પ્રાર્થના તથા બારીક ક્રિયાને લીધે તેમની કવચિ રખડવા પામતી નથી તેને લીધે હોય.

એ સર્વમાં પ્રાતઃકાળની સંધ્યા વધારે અસરકારક રહે છે, કારણ કે તે વખત મન શાંતિમાં હોય છે, ને મનની ક્રિયા જગત અવસ્થાની શરૂઆતમાં જેવી સીધી ચાલે છે તેવી દિવસની ખટપટમાં ચાલી શકતી નથી, ને તેને લીધે ઇચ્છાનો પ્રવાહ સખળિષ્ટ નિકળવા પામતો નથી. હિંદુ યોગી-દેવિની પ્રાતઃ-અનુવાકની માફક (એનરેથ આહ્યાન-પાતું ૧૦૪) પારસીમાં તો એને માટે એક જુદીજ બંદગી (હુશ આમ) છે ને તે બાગ દાદમાં પઢવાને દરેક આદમીની ફરજ ગણાય છે.

† એટલા માટે યોગીઓ આપણી સાધારણ પ્રાર્થના કરતા નથી પણ મનસોચ્યારણ ફક્ત કરે છે.

કરી મન સ્વચ્છ રહે, અને તેની ક્રિયા સીધી ચાલે અને આત્મા સખળ
 થાય. એટલાજ માટે ઘણી અસર કારક પ્રાર્થના, તથા મંત્ર બહુકરી ધ-
 ણાં દુકાં દુકાં હોયછે;—પણ જો પ્રાર્થના ન થઈ શકતી હોય તો કુદરત-
 નાં શુભ વળણને વળગી રહી ધર્મ પર અચળ ભાવ રાખવો, એ તે-
 થી ઉતરતી ફરજ છે. ખેડુતી, અર્ધ સુન્દર, કે પાણી ને પાણી વગેરે
 કૃત્યની સાદાઈ તથા સાચવટ ધિરે ધિરે રહેછે, તેથી જાણી શકાય
 અગડતું નથી. એઓમાં આસ્થાએ મોટું ઝવેર રહે છે. દેવ, ગ-
 રાં, મૂર્તિ, અગ્નિ, પાણી, વાયુ, સૂર્ય, ચંદ્ર ગમે તેની તે પુજા
 માં ચઢવા માટે પ્રથમ પગલું આસ્થાનું હોય છે. ગમે તેમ અને
 ત્યાં જમીન ખોદે પણ ખોદનારને પાણી મળવાની આશા હોય છે...
 સેવટે તેને તે મળેછેજ, પછી ખાઈ મોળું કે મીઠું પાણી, તેની શોધક
 બુદ્ધિ પ્રમાણે, મળે છે. આવી બાબતોમાં ઋષિઓ કે પેગમબરો આ-
 ત્મા તથા ધર્મસ્વરની ખુબી સમજવી સુમાર્ગની સીધી વાટ બતાવે છે.
 એ વાટે ચાલનારાં જીવતાં, તેમજ મુઆ પછી, મુખ ખામે છે. એ વાટ
 થી આડે જનારાં સધળાં મનુષ્યને, કોઈ વિશેષ પ્રસંગ વિના નેમના વ-
 ડે કંઈ ઉદ્ધાર મળતો નથી, ને એવોજ હેતુ ધર્મસ્વરનો હોત તો બાપડા
 નિયમ મૂર્તિ પૂજક લોક જે હજી છે, ને જે રૂમી તથા યુનાની જેવા
 લોક થઈ ગયા તેમનો ઉદ્ધાર કાણ કરવા આવે ! ને કાણે કીધો હોય !
 એમાં ધર્મસ્વરનો વાંક નિકળત; તે જીલમગાર, દયાહિણ, ને પક્ષપાતી
 ગણાત. પણ સાચું છે કે ધર્મસ્વરનો હેતુ એવો નથી. માણસે કેમ ચાલવું
 તે વિષે પુણ્યાત્માઓ પાસે ધર્મસ્વર કહેવાડતો રહેત તો એમ ક્યારે
 સંભવ ન રહેત. એમાં અદ્રસોસ કરવા જેવું નથી. કિટાતાં શાંખિત
 યંત્રને રોજ સાફ કરી સ્વચ્છ રાખેતો ઝળકાટ મારતું રહે, ને રોજ એ
 તેના ઝળકાટમાં વધારો થતો રહે. પણ જો તેને કિટાવા દે તો તે જા-
 ને અઘ જાય. મનુષ્યના આત્માની સ્થિતિ પણ એવાજ છે; સૂર્યને ઝળ-
 કાટ મનુષ્યથી જોવાઈ શકતો નથી તોય શહેજ ઘડી તે જોઈ શકે
 તેજ પ્રમાણે જો તે સીધું ચાલે તો આત્માનો પ્રકાશ પણ તે જોઈ શકે
 જેમ આંધળો કોઈ વસ્તુના રંગ જાણી શકતો નથી પણ તેના રંગ
 કાર તથા ગુણ અને તેની કિંમત પિછાની શકે છે. તેમ સમજી
 જુસ ધર્મસ્વરના સંબંધમાં તેવુંજ છે.

જેઓ એવું ધારે છે કે, ગાય, બેંસની માફક, સ્થિતિ વંશ-જાહેર છે, તેઓ આ પરથી સમજશે કે તેણીએ પણ આત્માના સંબંધમાં કેવાં કેવાં કૃત્ય કરવાનાં છે.

હવે બ્યારે ધર્મની જોડે જોડે ક્રિયા-માર્ગ રહે છે, ત્યારે ક્રિયા વિષે શહેજ કહેવું અઘટિત ગણાશે નહીં.

જેમ નખળી આંખ વાળાને ચશ્મા પહેરવા પડે છે, કે તેને તે ઉપશોચનની ૧ મદદ વડે સર્વ વસ્તુ ખુલી જણાય ને દષ્ટિ-જ્ઞાનરમાં વધારો થતો રહે: તેમ શ્રદ્ધા^૩, આસ્થા, ને ભક્તિ-ભાવ અચળ^૪ રહે, આ-રોગ્યતા^૫ સચવાય, અને બહારની તેમજ અંતરની હવા સ્વચ્છ રહે તેને માટે કર્મ-ઉપાસનાની જરૂર ચંચળ^૬ મનનાં મનુષ્યને છે. પાણી વગર નાખુક છોડ મરી જાય છે, તેમ કર્મ-ઉપાસના વગર ધર્મ-ધ્યાન રહેતું નથી. ક્રિયા તથા કર્મ-^૭ ઉપાસના એ અંતર તેમજ બાહ્ય જગતમાં ચાલ-તો સ્વભાવિક નિયમ સચવાઈ રહે છે, અને તે વડે પ્રાર્થના કરનારનું મન દૃઢ તથા નિશ્ચય બને છે, માટે માનવરણુ મનુષ્યને તેની જરૂર છે.

હવે અગાડી સમજાવવામાં આવ્યું છે તેમ, ક્રિયાનો બાહ્ય દેખાવ જોતાં જણાય છે કે તે વડે સ્વચ્છતા મળે છે. જ્યાં સ્વચ્છ હવા, અને સ્વચ્છ પાણી, ત્યાં મિતાહારી,^૮ સાદો ખોરાક ખાનાર^૯ માણસ રોગ કે બાધિથી મુક્ત * રહે છે. માટે ધર્મ-ક્રિયા પંચતત્વ-મૃદિર, અપ,^{૧૦} તે-જ, વાયુ, અને આકાશ—ને શુદ્ધ રાખવા, તેમના સંબંધમાં રહેતાં પ્રાણીની સુખાકારી બગડે એવા ઉગ્રદા ચાલતા સ્વભાવિક સંયોગોને અટકાવવા, અને તે તત્ત્વો પર ઉલટી ચાલતી ક્રિયાઓને કુદરતનું શુભ વ-લણુ આપવાને માટે છે. હવા બગડી જઈ ડુબ્ટ રોગ ચાલે છે ત્યારે

૧ આંખના જેવી નકલી આંખ, ચશ્મા. ૨ નજરે જેવાથી મળતું જ્ઞાન. ૩ આકીન. ૪ ખસે નહીં તેવો. ૫ તન દરસ્તી. ૬ ડગડમતાં. ૭ ક્રિયા સાથેની પ્રાર્થના. ૮ મધ્યમ ખાનાર. ૯ પાણી.

* એ સખએ પેટના રોગ શહેરમાં હોય છે પણ પરાંમાં હોતા નથી.

§ “કેટલાંક બહુ બારીક ઝેર, જેમાંનાં કેટલાંક વિર્લેવ પદાર્થોમાંથી નિકળે છે. કેટલાંક પ્રાણી તથા વનસ્પતિના કહોવાટે પેદા થાય છે, અને કેટલાંક દરદે પિડાતા જીવંત પદાર્થોમાંથી નિકળે છે તે હવામાં ડિગાઈ રહે છે. જ્યારે તે એકત્ર મળી જાય છે ત્યારે મોત ઉપજાવે છે કે દુઃખ દરદો ઉત્પન્ન કરે છે. પણ જો તેઓ શહેજ હોય છે તો તેઓ શરીરને દુર્બળ કરી તન દરસ્તી બગાડે છે”—Hooper's Vade Mecum.

ભોક્ષ હોમ, હવન કરે છે: તેથી પશુ આવાં સારાં પરિણામ નિપજે છે. દરેક રૂપ બદલાતાં અને બીજી બેસતાં હવ ફેરફારની થયાને લીધે જેને શાસ્ત્ર વિધિ પ્રમાણે ક્રિયાઓ કરવામાં આવે છે તેથી પશુ આવા ફાયદા મળે છે. પોતાથી તે ક્રિયાઓ ન બની શકેતો ઈષ્ટ બીજી માણસ ક્રિયા કરતું હોય તેમાં સામેલ રહેવામાં પશુ તે પુણ્ય સમજે છે, કારણ કે તેમ કરતાં તે મનુષ્યની આરોગ્યતા^૧ સચવાઈ રહે છે. મુસલમાન કબર પર ફુલોમાં રેહાન^૨ ચઢાવે છે; હિંદુ વિષ્ણુને: તુલસીપત્ર તથા મહા-દેવની મૂર્તિને બીલીપત્ર, ધાતુરો તથા કરણનાં ફુલ ચઢાવે છે, અને પારસી લોક ગુલાબ તથા મોઘરાના ફુલો ધર્મ—ક્રિયા માં વાપરે છે. એ સઘળું દેવ કે પિતૃ લોકને ખુશબો તથા સુગંધની ભેટથી જેટલું ખુશ કરવાને ખાતર છે તેટલુંજ “સ્તમપૂર—આખ્યાનમાં” મેં કહ્યું છે મ, એ ફુલો અમુક જગ્યાએ અમુક ચાલતી દુર્ગંધને મઢાડી પોતાની સુગંધ પ્રસારવા માટે છે.

કોઈ ધર્મની તપસ્સ કરતાં ક્રિયા—માર્ગ પર વિશેષ ધ્યાન આપવું જોઈએ; કારણ કે તે પરથી મનુષ્યના સંબંધમાં આવતી વસ્તુઓ વિષે-નું ગૂઢ^૩ તત્ત્વજ્ઞાન મળી આવે છે. એવી નજરે જોતાં. આપણાં સાધારણ ધર્મોની પંક્તિ બહોળા દેખાવે જિયે પ્રમાણે દેખાય છે, જરૂરસ્તી^૪ ધર્મ, હિંદુધર્મ, ખ્રિસ્તિ ધર્મો ને ઈસલામી દીન. સુધારકો પોતાના અસલ ધર્મથી ધણે ભાગે એ—સમજ અને અજ્ઞાન રહી શ્રીમેસનનો પંથ

૧ તનદરસ્તી. ૨ દમરો ૩ બેદ ભેરેલું. ૪ પારસી.

† રોમન કેથલિક પંથની ક્રિયા યૌષ્ઠ ધર્મની ક્રિયા જેડે બહુ ભાગે મળતી છે. ખ્રિસ્તિ ધર્મના સઘળા પંથમાં એ પંથ યોગ્ય નજરે સરસ લાગે છે.

* જેમ ક્રિયામાં વિશેષ ગુંથવણુ તેમ તેમાં વિશેષ સત્ત્વ હોય છે. સ્વચ્છતા માટેની ક્રિયા દેશ તથા હવાની સ્થિતિ પર આધાર રાખે છે. જેમ દેશ ગરમ તેમ શરીરની સ્વચ્છતા વધારે રાખવી પડે છે ઠંડા દેશમાં એવી ક્રિયા ઠંડી હવાને લીધે બહુજ મોડી હોય છે. ઈસુ ખ્રિસ્ત સિદ્ધ પુરૂષ છતાં બહારની સ્વચ્છતા વધારે પ્રસંદ કરતો. “ધર્મરની આગા એક કોરે મુકી. વાસણુ તથા પ્યાલાં ધોવાની લોકની દંત-કથા ખારણુ કરે છે, અને તેના જેવી બીજી બાબતો કરે છે.”—શુક ૯—૩

†† હવાની વિજળીમાં ફેરફાર થતાંજ ભોંભી પર અસર થઈ માથું દુ:ખે છે તે નાનુક માણસ સમજી શકતો.

પાળે છે તે પણ તેને ઝીણી નજરે તપાસનાં, પુરાતન ઇરાની ફિલસુફાનીજ વિદ્વાતાનું ફળ હોમ એમ આપણને જણાય છે.

આત્મ—સુખ નહીં પણ દેહ—સુખ તરફ જોઈ બોલતાં, ધર્મ—ક્રિયા પાળવીજ જોઈએ એમ કંઈ નથી. જે પાળવાની છે તે જીવની સુખાકારી માટે છે. જન જતો હોય ને ધર્મિષ્ઠ જન કહે. “હું કોઈના હાથનું ઓપધ ન ખાઉ,” કે મરજદી વૈજ્ઞાન્ય કહે “હું તો કોઈના હાથનું પાણી પીતો નથી,” તો તે સાધારણ નિયમથી ઉલટું જણાય છે. ક્રિયા એ સમગ્રે જનજવા માટે છે, બગાડવા માટે નથી.

હવે આત્મ-સુખ નજરમાં રાખી કહેતાં, જેટલા યુગ સુધી પરલોકમાં અત્તમાને તેની સારી માઠી કૃતિ પ્રેમાણે, પરમ સુખ કે પરમ દુઃખ ભોગવવાનું છે તે યુગના પ્રમાણમાં આ લોકમાં જે આ ભવનું દેહ-સુખ ભોગવવાનું છે તે એક માત્ર પરમાણું જેટલું છે. તેટલાંતું આતર એગી કે અતિ પવિત્રાઈ પાળનાર આણુસો અતિ મહેનત તથા સખ્ત દેહ-કષ્ટે મેળવેલી આત્મ-શુદ્ધિ બગાડે તેવી વસ્તુ, કે બહુ કાળની જાળવી રાખેલી દેહ-શુદ્ધતા થોડી વણી તોડી શકે એવાં, બે દરકારી અણુવાકેફગાર અન્ય લોકના હાથે બનેલાં, ખાન પાન પોતાનાં

૧ તેમનો માર્ગ એવો છે કે પોતે જાતે રાંધે તેજ ખાવું, અથવા ખીજો મરજદી પકાવે તે ખાવું. પોતાનાં ઘરમાં ખીજા મઠ આપને હાથનું ખાધ પણ તે મરજદી બધાથી અલગ રહે છે. ઘણાક વિજ્ઞાનમર્મી ભાટીઆ તથા વાણીઆ આ પંથ પાળે છે.

૨ તનદસ્તી.

* FreeMason “મેસન” શબ્દ ફ્રા.મઝી= L. Magus=Gr. Magos=તત્ત્વજ્ઞની મેગેડ=પરથીજ નિકળેલો છે. જુએ Mackey's Dictionary of Free-masonry.

† દોહદ જલોદમાં સરહદ પર રહેનાર જડી બુદ્ધી મારખનારા બીસો ન્યારે કાઈ ગધેડું મરી જાય છે ત્યારે તેની જીભ કાપી લાવી સુકવી રાખે છે, અને ન્યારે કાઈને કાચણિયું કે મોસ્ચીયાય છે ત્યારે તેને પાણીમાં શહેજ ધસીને તેનાં પડવાણું પાણી પાયછે કે જદ તે રોગ મરી જાય છે. હવે આ પ્રસાજ પશ્ચિમ જાનને અમરી !

કામમાં લેતા નથી; અને મરતી વેળા આત્મ-શુદ્ધિ સંચાલ રહે તેવી વસ્તુ ખાય છે.

પારસી લોકની પાકુંદ બાષામાં શ્યાયલી પતેત નામની પ્રાયશ્ચિત-પાર્થનામાં કહ્યું છે કે “ જો કદી એ (સુધર્મ) ને ખાતર આવી પડે કે આ કાયા આત્માને આપવી પડે તો આપું.”

સ્વર્ગમાં મળવાનાં પરમ સુખનો કેટલો ઉડો વિચાર આ પ્રાર્થના રચનારનાં ધ્યાનમાં હશે કે તે આ ક્ષણ-ભંગુર દેહની દરકાર તળમાત્ર પણ રાખતો નથી અને ખીજા પાસે રઆવતેએ નથી!

હવે કેટલીક ક્રિયા પિતૃ લોકમાં કે તુરતનાં મરીગયલાં મનુષ્ય જોડે સંબંધ રાખે છે. તે તેમના આત્માને સંબળતા કરી આપવા, §§ તેમને ખુશ રાખવા, તેમની આશિષ લેવા, સંકટ તથા આપત્તિમાં સહાય માગવા, અને તેઓ તરફ આપણી ફરજ બજાવવા માટે હોય છે. હાલ સમય આ વિકટ બાબતનાં ઉડો ઉતરવા માગતો નથી; પણ એ વિષય સ્વર્ગ, નર્ક, દેવલોક, આત્મ-ગમન, અવતાર અને એવી મૃત્યુ પછીની સ્થિતિના વિષય જોડે વર્ણવાને રાખી મુકવું ઠીક ધારણું.

કાયિક સુખ તરફ જોઈ કહેતાં, જેમ પ્રાર્થના વડે ચિત્ત દઢ થઈ ઈચ્છાનો પ્રવાહ સમળ નિકળે છે, અને મન શુદ્ધ થઈ વિકારો દબેલા રહે છે: તેમ ક્રિયા વડે બહારથી શરીરને અને અંદરથી આત્માને સંકાષ્ટ અને સ્વચ્છતા મળે છે. પ્રાર્થના કરનાર સાધારણ માણસ શરીરની સ્વચ્છતા જો વધારે રાખશે તો તેને બહારની અકળામણ થશે નહિ.

૧ મરી ગયલા સગા વહાલા

§ પારસીઓમાં મરતાં માણસને હોમસળી (સોમવસ્ત્રી ને મળતી વનસ્પતિ) નું પાણી પાય છે ને આટલાંજ કારણસર પાય છે. હિંદુમાં તુલસી પત્ર તથા દહી ખવાડે છે તે પણ એજ કારણે. મુસલમાન શાકર કે મધનું પાણી પાયછે. દહી તથા આ મધનાં પાણીએ આત્માને બહાર નિકળવું સંવળ પડે છે.

† “ અગરતશ અઝાં રસદ કે ધ તન રૂઆં રા બઆવાયદ દા-દન, બ દહમ ”—પતેત રૂઆનની.

§§ મુઆ પછોના પહેલા ત્રણ દિવસની ક્રિયા એટલાજ માટે પારસીમાં હોય.

†† હરેક યાત્રિનાં શોક તેઓ માટે વરસમાં એકવાર અમુક દિવસે ક્રિયા કરે છે. હિંદુમાં શ્રાદ્ધ, પારસીમાં ફરવરદેગાન, મુસલમાનમાં શબે બરાત ને ખ્રિસ્તિમાં All Saints' Day છે.

શરીરની બહારની સ્વચ્છતા માટે બુધ્ધ ચીજ પાણી, નેપથ્ય, ઓ, અને શરીરના સાંચાની અંતર-ક્રિયાઓ—આસોઆસ, બોહીનાં ફેલાવવા—માટે શુદ્ધ હવા જોઈએ. પણ હવાની સ્વચ્છતા નિયમિત ને અખંડ રહે તે સાર અગ્નિની જરૂર છે; અને તેની ગરજ સૂર્ય તથા દેવતા સાર છે. હવે જ્યાં પવિત્ર કામ કરવું હોય ત્યાં સ્વચ્છ તથા ચોખ્ખી કરેલી સુકાને સાફ જૂમિ જોઈએ, અને તે કામ સૂર્ય કે દેવતા અને પાણી સાર છે. માટે પવિત્રતા મેળવવા માટે પાંચે તત્ત્વો—તેજ, આકાશ, વાયુ, અપ, ૨ અને પૃથ્વી—વિશેષ ઉપયોગ ને જરૂરનાં સાધન છે તેથી ધર્મિષ્ઠ આર્ય જનો તેમને મોઢાં ગણીને નમે છે. પણ એ સધળાં તત્ત્વ સૂર્ય વડે સમાન ક્રિયા ચલાવે છે, એથી કરી, જેટલે દરજ્જે પવિત્રાઈ ચાહીએ તેટલે દરજ્જે, આપણને મળી શકે છે. એટલા માટે દિવસે સૂર્ય-ને અને રાત્રે, તેની ગરજ સારનાર, અગ્નિને દેવતા તરીકે આપણુ જરૂરખંડના તથા ધરાનદેશસ્થ આર્ય ભોક્ષ ઈશ્વરનું સ્તવન કરતાં માન આપીએ છીએ તથા ઉંડા વિચારથી નમીએ છીએ. જેમ વૃદ્ધ પિતા, કે પિતામહ, કે આપણું ભવિષ્ય સુધારનાર સદ્ગુરુને ઉંડા અર્થે માન આપી નમીએ છીએ કે પને લાગીએ છીએ અને તેથી તેમના તથા આપણા કિરતારને અપમાન આપતો નથી કે તેનો અનાદર કરતા નથી, પણ એર તેને ખુશ કરીએ છીએ: તેમ આ અત્યંત બહુ

૧ દેવ. ૨ પાણી. ૩ દાદો.

†† ધર્મિષ્ઠ પારસીને હાજતે જઈ આવ્યા પછી પાણી મળતું ન હોય તો હાથે મટાડું મસજે છે, અને તેજ પ્રમાણે દીન સુસ્ત મુસલમાનને મુસાફરીમાં, ઝાડેફરી આવ્યા પછી, પાણી મળતું ન હોય તો, હાથે તથા મોંએ રેતી મસજવાતું કરમાન છે (જુઓ કુરાન—સુરા ૫ મો). આથીકરી દુર્ગંધ નાશ પામે છે, ને શરીરનાં ખુલ્લા ભાગપર તે વળગી રહેતી નથી.

† જમીન પર સૂર્યનાં કિરણ પડે છે તે પાછાં આકાશ તરફ પાછાં મારેછે ત્યાંથી તે વળી પાછાં જમીન ભણી વળે છે. એ વળતાં કિરણે ધરમાં કે ખુણામાં અજવાળું પડેછે તેથી ત્યાંના બીનાસ સુકાઈ જાય છે, કહોતી વસ્તુઓની દુર્ગંધ નાશ પામે છે, અને હવા સ્વચ્છ રહે છે. પાછાં મરાતાં કિરણનું અજવાળું જોવા માટે ધરના વાડામાં દવના જેવો ધુમડો કરવા ને સવાર કે સાંજના કિરણ તે ઉંચે ચઢતા ધુમાડાને આડાં અથડશે તેથી તેની સામે તથા પછાડીની જગામાં અજવાળું અજવાળું થઈ રહે-શે, ને તે દેખાવ રમણિક લાગશે.

કરનારાં પંચ તત્વો અને તેમનો વડીલ સૂર્ય નારાયણ, કે જેના હિરણ્ય^૧ ગર્ભમાં * આ ભવ પુરો કરી પાછા ભરાવા સાર તથા પ્રલયકાળ થતાં સુધી આત્માને સંકષ્ટ આપવા તથા તેને સમજા કરવા માટે સુકૃતો કરીએ છીએ ને દેહ કબ્જ વેઠીએ છીએ, તેમને (પ્રત્યેક તત્વ કે ક્રાંત સૂર્ય નારાયણને) નમન કીધાથી આગણા કિરતારને આપણે અપમાન આપતા નથી. જે કંઈ કરીએ છીએ તે તેનાજ માનને માટે કરીએ છીએ. ઇશ્વર સિવાય કાંઈને નમવાનું નથી, તોય ધર્મ-ગુરુને જ્ઞાનના ઉંડા વિચારથી તથા માનથી ખુશી સાથે “હે ભગવંત !” ના નામે ઓલાવી-નમન કરીએ છીએ. જે વિચારથી સદ્ગુરુને નમીએ છીએ તેજ વિચારથી આ તત્વોને નમીએ છીએ. એ તત્વો વડે આપણું કંઈકું બહું થાય છે તેનો ખ્યાલ ઉંડા વિચારે કરતાં આપણું મનમાં તેમને માન આપવાની વૃત્તિ પેદા થાય છે; ને એ વૃત્તિ માત્ર ખુશીમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે. જેવી રીતે આપણે તત્વોને સંભાળીએ, તેવી રીતનો ફાયદો આપણું શરીરની સુખાકારી માટે છે. જ્ઞાની તેનાં જ્ઞાનના પ્રતાપે નમે છે, અને અજ્ઞાની એ તત્વો તરફ માન દશાવવાની વૃત્તિ મનમાં પેદા થવાથી, તેમના શુભ સંયોગ વડે મળતું સુખ મેળવવાને નમે છે. હરદોર જનની નેમ કાવિક^૩ સુખ જાળવવાને માટે હોય છે. આખર, ત્યારે, ક્રિયા એ ઉત્તમ કૃત્ય^૪ છે, અને તત્વ-નમન એ ઉંડા વિચાર વાળાં આપણાં પોતાનાં સુખને માટે છે.

કોઈ સમજી વિદ્યાર્થી એમ ધારે કે આ પચ્ચ-તત્વ કંઈ તત્વ નથી, અને એ દરેક નો બીજાં સંયુક્ત સૂક્ષ્મ તત્વોનો સમુદાય છે, ને એમને શા માટે નમવું? તેણે જાણવું જોઈએ કે એક તીવ્ર યોગી તત્વને ઓળખે છે, અને ઉપતત્તને પણ ઓળખે છે. તેની અંતર-દૃષ્ટિ આગળ આજની દુર્બિન કે સૂક્ષ્મદશક યંત્ર એક કોડીની કિંમતનાં નથી. એક સાધારણ અક્ષતનું મનુષ્ય સહેલાઈથી તથા ટુંક સમજે ઉડી વાતો

૧ સોનરી મધ્યભાગ, સૂર્ય પ્રકાશનું અંતર સત્વ (=પુરુશેદ પાયા બહેસ્ત) ૨ બન્ને. ૩ શરીરનું. ૪ કામ.

* “કોણ હમને પાછા મહાન અદિતિને હવાલે કરશે, કે હુ પિતા માતને જોઉં”-વેદ

† જમીન પર સૂર્યનાં કિરણ પડે છે તે પાછાં આકાશ તરફ પાછાં મારે છે. ત્યાંથી તે વળી પાછાં જમીન-ભણી વળે છે. એ વળતાં કિરણે ધરમા કે ખુણામાં અજવાળું પડે છે તેથી ત્યાંનો બિનાસ સુકાઈ જાય છે, કહોતી વસ્તુઓની દૂર્ગંધ નાશ પામે છે, અને હવા સ્વચ્છ રહે છે.

સંતોષકારક રીતે સમજી શકે અને પોતાની આસ્થા સ્વધર્મ તથા ઈશ્વર પર દૃઢ રાખવાનું શિખે, એટલા માટે આ નજર પડતાં સાધારણ પંચ-ભુતને તત્ત્વને નામે સમજાવ્યાં છે.

કેમ ગામડાંના બીજા કોળી કે ડુબળા આગળ ડોસી વાણિયો "ર" નો ભાવ કરે તો તે બિચારા તે વાણિયાનું મોં જોયા કરે છે; ગુજ કે, તેની પણ સહેલો, હાથનો ભાવ કરે તો તરત સમજે છે. હવે આવો અમણ તથા થોડી બુદ્ધિવાળા લોકને પ્રાણ વાયુ (Oxygen), ઉદકજનક-વાયુ (Hydrogen), કાર્બોન તત્ત્વ(carbon)વિષે સમજ આપતાં તે સમજી શકે? અને એવી સમજ આપતાં પહેલાં પરમાણુ મત (Atomic theory) કેશાકર્ષણ, ગુરુત્વાકર્ષણ શક્તિઓ વિષે કેવી કેવી તરેહથી સમજાવી ઉંડું જ્ઞાન દેખાડવું પડે? અને આ ગુચવાડો તેનાં મગજમાં કેમ ઉતરે! આજે એક તત્ત્વ વધ્યું ને વળી બીજી શોધે તે ઘટ્યું, તો પછી તે પર તેની શ્રદ્ધા કેમ કરી રહે? ઈશ્વર પર અચળ ભાવ રહેવાને બદલે તેની મતિ ડગમગતી થઈ જાય.

આ સઘળી અગવડ ટાળવાને ખાતર, ધર્મ-શાસ્ત્રોમાં આ રોજ નજર પડતી વસ્તુઓને મૂળ તત્ત્વ તરીકે વર્ણવીએ. જેમ આપણા ગામ-હી વૈદો જડી બુટીના ફક્ત ગુણ તથા ખવાસ જાણ્યાથી ઉત્તમ ગુણકારી દવાઓ તથા રામબાણ આપધો બનાવેછે, અને તેવા ગુણ તથા ખવાસ તે જડીબુટીમાં શા કારણે છે તેની દરકાર રાખતા નથી: તેમ આ સાદી સમજે સાધારણ માણસોને આપણાં ધર્મ-શાસ્ત્રો ઉત્તમ તથા ઉંડું જ્ઞાન આપે છે અને તેમનાં મન પર સર્વોત્તમ અસર ઉપજાવેછે, કે જે વડે તેમની આસ્થા વધેછે અને ઈશ્વર પરનો ભાવ દૃઢ થાયછે.

હવે આ પરથી આપણને જણાશે કે, એકંદરે જોતાં, તત્ત્વ-નમન^૧ એ મનુષ્યની ઉત્કૃષ્ટર બુદ્ધિને કંઈ અણધરતી વાત નથી. યોગેશ્વર એ ક્રિયાની મૂળ નેમ સમજે છે. તે નેમ સંસારીલોક માટે એ છે કે મદ અને બીજા વિકાર પર ઘટતું દબાણ રાખવું કે જેથી તેઓ દમ્બેશને નરમ રહે, અને એ તત્ત્વ-નમનની ક્રિયાના અભ્યાસથી નિવડતાં પરીણામ તરીકે નમ્રતા પ્રાપ્ત^૩ થાય; અને તેથી સુકૃત કરવાનો અવકાશ મળે, સલાહ સંપ સચવાઈ રહે, અને તન તથા મનનું સુખ જળવીઈ રહે. હવે એ ક્રિયા સંસારી સાધારણ મનુષ્ય અચળ^૪ ભાવે કરતું રહે, તે માટે ધર્મ શાસ્ત્રમાં એ દરેક તત્ત્વને દેવની રક્ષા^૫ તંજે રાખ્યું છે, જેમકે "અગ્નિ, વાયુ, વસુ, વરુણ વયુ" એ નિયમ જોયો હિંદુ શાસ્ત્રમાં છે, તેવો બીજા

૧ તત્ત્વને નમવું તે. ૨ સહથી સારું. ૩ મળે. ૪ દૃઢ. ૫ રખેવળી. ૬ Jupiter Zens ૭ પૃથ્વી,

શાસ્ત્રમાં પણ છે. પારસી લોકના પુરાતમ ધર્મમાં એ તત્વોનાં રક્ષક દેવના “અપા વહિસ્તા” (=અગ્નિ), “આર્મધતિર” (પૃથ્વી, વસુદેવ), “અદિ” (=વરુણ), “(ગો-)વાદ” (=વાયુ) છે. એજ પ્રમાણે યહુધી, ખ્રિસ્તિ, તથા મુસલમાની ધર્મમાં “ઇઝરાઇલ, જીબરાઇલ, મીકાઈલ, તથા ઇશરાફીલ” છે.

આ રક્ષક દેવોની સમજ વડે મનુષ્ય શ્રદ્ધા રાખી પોતાનાં કર્તવ્યજ્ઞ કર્મો કર્યું જાય છે, ને તેથી છેવટ ઉપર વર્ણવેલાં, કુદરતે નિ મેલાં ઉત્તમ સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે. એજ નિયમ જાળવી રાખવાને સલામ, નમસ્કાર, પ્રણામ, જીહાર, દંડવત કરવાની શ્રેષ્ઠ રીતિ લોકમાં ચાલે છે. એથી મદ વિકાર દખાતો રહે છે, અને મનમાં માન આપવાની વૃત્તિ ઉત્પન્ન થતી રહે છે.

મહા પ્રાચીન કાળના આર્ય લોક તથા તેમના પડોસમાં રહેતા તેમના બંધુએને મદ વિકાર કેટલો દુષ્ટ દેખાયો હશે કે ચાહુધી, ખ્રિસ્તિ, મુસલમાન લોકના ધર્મ શાસ્ત્રમાં એવું વર્ણવ્યું છે કે ઇશ્વરે પ્રથમ આદ-મનુ પુતળું બનાવ્યું અને તેને નમન કરવા શેતાનને કહ્યું; પણ શેતાને કહ્યું કે હું તો અગ્નિ-તત્ત્વવાળો અને મારી-તત્ત્વવાળાં પુતળાંને નમું? એમ, ઇશ્વરની આજ્ઞા પ્રમાણે ન ચાલી, શેતાન તેની સામે થતો રહ્યો.

આ સંઘર્ષ વર્ણન પરથી સુઝ જન સમજી શકશે કે ક્રિયાની અંતર તથા બાહ્ય નેમ કેવી ઉત્કૃષ્ટ છે, અને તેમાં કેવા ઉડા વિચાર સમાઈ રહ્યા છે!

પ્રકરણ ૭ મું

પુણ્ય તથા પાપ.

આગળાં પ્રકરણમાં કાયિક સુખના સંબંધે ક્રિયાની બાહ્ય નેમ વિષે પુરતી સમજ આપ્યા કેડે, હવે એજ કાયિક સુખના સંબંધે પુણ્ય પાપ શું છે એ જણાવવું જોઈએ. જે ક્રિયા વડે સૃષ્ટિનો સુખ ક્રમ સચવાઈ રહે, અથવા તેમાં વધારો થાય, તેનું નામ પુણ્ય છે. અને સૃષ્ટિ-ક્રમની નિમિત્તક મારેથી, આડા વળી, બહાર પડતું તેનું નામ પાપ છે પુણ્યના કામ વડે, કુદરતની ચાલતી ક્રિયાનાં શુભ વળણને મનુષ્ય મદદ કરી તેની વૃદ્ધિ કરે છે. (હંદુઓમાં બલિ, હોળી, હોમ, હવન, યજ્ઞ એ નિયમ યર. એક તરફથી જોવાં વાયુની શુદ્ધતા માટે હોય છે.

૧ અરદીબહેસ્ત. ૨ રપનદારમદ. ૩ અરદુઈશુર. ૪ કરવા યોગ્ય. ૫ ઉત્તમ. ૬ નિમેશો.

કાયિક સુખ વિચારતાં, આ ક્રિયા બાહ્ય તેમજ અંતર હોય છે. બહારની ક્રિયાઈ વડે હવા, ભૂમિ, તથા પાણી સ્વચ્છ રહે છે, અને તેથી આરોગ્યતા સચવાય છે. અંતરની ક્રિયા વડે, શરીર તથા મનનો સાંચો નિયમસર સીધો ચાલે છે, અને તેથી મનની સાદાઈ ટકી રહે છે. એ સાદાઈને લીધે મનની સફાઈ રહે છે. એ સફાઈને જળવવાથી તેના અંતરગુણ—સચ્ચાઈ, સુમન, દયા, હેતુ, નરમાસ, સુબુદ્ધિ—અંતરમાં વ્યાપી રહે છે. આ ક્રિયા ચાલતી રહેવાથી મનુષ્યની નીતિ ઉત્તમ પ્રકારની થાય છે, અને તેમાં એશ્વરી જ્ઞાનનો અશધીમે ધીમે આવલોભય છે.

કુદરતની ક્રિયાના સારા નિયમ ને વળગી રહેવાથી ધૃત્વરે નિર્માણ કરેલાં સુખનાં સર્વે ફળ આપણે ચાખીએ છીએ; પણ તેથી આડા ફાટા કે સાડાં ઈચ્છિત ફળ મળવાને બદલે નહાડાં પરિણામ નિપજે છે. વયમાં આવેલાં જીવાન છોકરાં કુદરતનાં શુભ નિયમને અનુસરી, કામદેવને ઘટિત પ્રસાદ ધરાવે છે તો લોકી વ્યકારના કેટલાક, ઓધે ઉતરેલા કે નાનપણમાં થયેલા, જીના રોગ તથા દેહ-પીડાં મટી જઈ સુખ મળે છે; પણ જો તેઓ કુદરતનો શુભ નિયમ તોડી આડાં ફાટે છે તો તેનું છેવટ પરિણામ એ નિપજે છે કે તેમના ગુણ રહી જાય છે, ખઈ કે સંધિવા થાય છે, કે અંધાપોઆવે છે. મારી ટુંક ઉમ્મરનાં અલ્પ બુદ્ધિવાળાં અવલોકનમાં, આ છેલો રોગ અનિવાર્ય બદલા તરીકે વિધથી પુરષોને થતો અને થયેલો દેખાઈ, માટે દરેક સુખ જને જીવનું ન જોઈએ કે “બની શકે ત્યાં સુધી કુદરતનો નિમિત માર્ગ કદી છોડવો નહીં. આડું જતાં શહેજ વાર સાડાં લાગશે, પણ પછાડી માઠાં ફળ મળે છે” અને આખરે ઉપર કહેલી ગતિ થાય છે.

આ પરથી સમજી રાખવું કે કુદરતની ક્રિયાથી આડાં ફાટતાં આડાં ફળ મળે છે. માટે જોઈતું સુખ બાહ્ય ક્રિયાની જાળવણીથી મળે છે, તેટલું સુખ અંતર ક્રિયા સંભાળ્યાથી મળે છે. કુદરતનો આવો સુખ-દુઃખ-યુક્ત નિયમ જોઈ, કોઈ એમ ધારશે કે, ત્યારે ખરું સુખીતો મૂગુ-

જેવી કે બળિદાન, હોમ, સુગંધ બાળવી, ફુલ પાન ચઢાવવાં, કુવે ટાંકે દીવો બાળવો, સંધ્યા કરી જળાશયમાં ચંદન નાખવું કે કુવામાં દુધ-પાણી નાખવું, ભોંય વાળવી તથા લીપવી.

† હિંદુમાં આચમન કરવું; જાન રાખવું; જાત્રા; તીર્થમાં સ્નાન; આધા; નીમ. પારસીમાં બરસ્તુમ, નહાન, પાદયાગ, હોમનું પાણી પીવું, અષોઘ, પરહેજ છે.

† Medical Adviser. p. 32 ૧ તનદરસ્તી ૨ ન મટે તેવું

* જોઓ અસ્વભાવિક રીતે કામને ઉશકેરી વીર્ય બળિત કરે છે તેઓને પ્રસાદમાં કામદેવ આ ફળ આપે છે.

મનુષ્ય કે અવાચક પ્રાણી, હોયું જોઇએ, કેમકે તેનાથી ઉદ્ધરી ક્રિયા જુ-
દાણું, દાવ પેચ કે કાવા દાવાની બાધા, જુદીત યજ્ઞવાતી નથી. પણ સુ-
મનને એમાં સુખ સમજવું ન જોઇએ. પહેલાં પ્રકરણમાં ૨)જાં પાનાંમાં
સમજાવ્યું છે તેમ, વિચાર તથા વાણી એ બન્નેમાં બહુ કરી નિકટ સંબંધ રહે-
છે, અને, ખરું જોતાં, તેમાં ફેર પણ નથી. વિચાર શક્તિ દરેક પ્રાણી,
પછી તે વ્યાજી હોય કે અવાચક હોય તોય તેમાં, વ્યાપી રહ્યા હોય છે.
તે વડે સારો માઠો વિચાર જીવ સાથે તે કર્યા કરે છે. હવે અવાચક
પ્રાણી કે જૂગાં મનુષ્યની જીભની રચના, વાચાવાળાં મનુષ્યની જીભ-
ની રચના જોવી, નહીં હોવાથી, તેઓ પોતાના વિચાર બહાર પ્રગટ ક-
રી શકતાં નથી; અને વાચાવાળાં મનુષ્ય પોતાની જીભ, દાંત, તથા
આસને અમુક ગતિમાં રાખી મનના વિચારને પ્રગટ કરી શકે છે. એ બ-
ન્ને વચ્ચે માત્ર એટલોજ ફેર છે: પણ વિચારની ક્રિયામાં ફેર પડતો નથી.
માટે અવાચક મનુષ્ય કે પ્રાણીને સુખ છે એમ સમજવું નહી. જુદું
માત્ર “ન બેલવાથી” જે સદ્ગતિ મળતી હોય તો ગાય, હોર, બકરા,
ધેણાં જેવાં અસીલ તથા ગરીબડું પ્રાણીને તે પ્રથમ મળવી જોઇએ. પણ
ઉપર દર્શાવેલાં કારણે એવું થતું નથી, મનની ક્રિયા-વિચાર-નો પ્રવા-
હ સીધો ને સરળ જોઇએ. કેવળ જંગલી લોક ધર્મનાં નામનાએ અ-

ફે અમુક જ્ઞાતાં પ્રાણીના આત્મા પણ સ્વર્ગ-સુખ ભોગવતા હો-
ય એવું શાસ્ત્રો કહે છે. પારસીઓની યુનહેહસ્તે નામની કિતાબમાં કહ્યું
છે કે દુનિયાની શરૂઆતમાં પેદા કીધેલી મૂળ ગાય (ગાવીઓક દાદ ગાય)
જ્યારે સરણ પામી ત્યારે તેને આત્મા સૂર્ય-લોક (=ખોરશેઠ પાયા બહે-
સ્ત)માં ગયો હતો. વળી વંદીદાદની ૧૩)મી પરગરદની છેવટે એવું ફર-
માવ્યું કે જળ-બિહારી (=ડરીઆઇ કુતરા)ને મારી નાખનાર માણસે તે
પ્રાણીના પવિત્ર આત્મા (=અષો રવાન)ની શાંતિ સાફ ત્રણ દિવસ સુ-
ધા અમુક ક્રિયા કરવી. ૧૯)મી પરગરદમાં સાલેકની એક કસ્તાર કુત-
રો પણ બહેસ્તમાં દાખલ થતો કહ્યો છે. મુસલમાનની કુરાનના ૧૮)માં
સુરામાં વહીવેલા “અસહામે કહફ” (=ગુફાના ધણી)ની ચોકી કરનાર
કુતરાના આત્મા વિષે પણ એમજ છે, ધર્મ-શત્રુએના જીલમથી સાત
ખ્રિસ્તિઓ નાસી ને એફિસસ (Ephesus) શહેરમાં એક ગુફામાં
ભરાયા ત્યાં (ઇ.) સ. ૨૫૩—૪૮૦ સુધી ઐશ્વરી ચમત્કારે સુધ રહ્યા. એ
માણસોની એકી તે કુતરાએ કી-ધી ને તેમને બચાવ્યા હતા.

હિંદુની “મહ ભાગવત” માં કહ્યું છે કે “જે પશુને તેં નાહક મા-
રી નાખ્યાં છે તે તારી વાટ જુએછે, અને તારાં કીધેલાં કુકર્મને વાદ ક-
રી કોષ લાવી તું મરશે ત્યારે પોતાનાં ભોલાં સરખાં સિંહમાં પરભોક-
માં તને છુંદી નાખશે.”

જ્ઞાન છતાં આ માત્ર ભદ્રગુણે સ્વર્ગ-સુખ પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

આ પ્રમાણે, પુણ્ય જેવી રીતે બહુ કરી દેહ-સુખ માટે કરવામાં આવે છે, તેવી રીતે સંસાર-સુખ સાધી નીતિને માટે પણ કરવામાં આવે છે. હવે ત્રીજા પ્રકારનું પુણ્ય મૈયત પછાડી કરવામાં આવે છે. એ પણ જ્યાં મનુષ્ય મરી ગયું હોય ત્યાંજ ક્રિયા કરાતી હોય તો દેહ-સુખ તથા નીતિનો પાડોસ રાખે છે. મૈયતના પ્રથમનાર્ણ દિવસમાં જે જે ક્રિયાઓ કરવામાં આવે છે તે એક તરફથી જોતાં મરનારના આત્માની શાંતિ માટે છે, તે બીજી તરફથી મરનારની પૃથ્વી પર રહી ગયેલી વાસના ને લીધે, તથા તેનાં નાશ પામતા શોગિષ્ટ શરીરના કહોવાટે બગડેલી ઘરની ભોંય-હવા, કપડાં, બહુ ખડખડી સપાટીવાળી વસ્તુઓ, નબળી પ્રકૃતિનાં મનુષ્યે, વિગેરેને તેમની પોતાની અસહની સારી સ્થિતિમાં લાવવા ખાતર હાય એમ દિસે છે.

આત્મ-શુદ્ધિ તરફ જોતાં, પુણ્યનો વળી એવો પ્રકાર જણાય છે. તેની ક્રિયાનું ફળ દેહ છોડ્યા પછી આત્માને ખપ આવે છે, આ માર્મિક વિષયનું બારીક જ્ઞાન યોગની તીવ્રતા વગર મળતું નથી, તોય દેવઅંશી સૂક્ષ્મ જીવ જેને પારસીઓ ફરોહર કહે છે, તે વિષેનાં પુરતાં જ્ઞાન. વડે

† પારસીઓએ અદ્દા વીરાફ નામું એ વિષે ધ્યાનથી વાંચવું યોગી જનને જે માણસો સંસારના સીધા કહેવાતા માર્ગે ચાલેલા અને સંસાર ખડખડમાં વિશેષ રહી પેટયું કુટી કાઢવામાં જેઓએ ભવ પુરે કરેલો તેમના આત્મા આ પૃથ્વી પર ભમતા અને વળખાં મારતા જણાય છે. (પારસીઓએ એવા દાખલા જમશેદ તથા કેરશાસ્પના બુનદેહ રૂનેમાં જોવા) હવે એવાંજ માણસો પણ ભોળાં, સાદુ દિલનાં, આસ્થા વાળાં તેમના આત્માની એવી ગતિ જણાતી નથી! એમ ન હોત તે યોગિની સિવાયની સદાચારી સ્ત્રીનું શું થાત?

† પારસીઓ “ગએતી ખરીદ ” “ઝીન્દેહ રવાં” તથા “સિઆવ” ની ક્રિયા કરે છે તે આ પાયા પર.

‡ પારસીઓમાં પ્રથમના દિવસે પર થતી ક્રિયા જાણવાથી વહેલી સમજ પડે છે. હિંદુઓમાં એવી ક્રિયા આ છે:—ગા મૂત્ર છાંટવું, જગા લીપવી, જળ તથા છાંટવા, દીવો બાળવો; સાતમાથી તુલસી પત્રનું નૈવેદ્ય રવું; બારમાને દિવસ અગ્નિકુંડ કરી ધી હાંમવું, અમરબતી, સોબાન, કે ગુગળનો ધુપ કરવો.

કંઈક સમજ પડશે.

આ સઘળી પુણ્યની વાત થઇ હવે એથી ઉલટી ક્રિયા ચલાવવી તેનું નામ ખાતક કે પાપ છે; એટલે કે કુદરતના સ્વભાવિક નિયમને તોડી અંવળે રસ્તે ઉતરવું તે. એથી દેહની આરોગ્યતા સચવાતી નથી, અને નીતિનો ભંગ થાય છે. ધર્મમાં જેને કર્મો પાપને નામે કહ્યાં છે તેને કર્મો કરતાં આપણે આપણાં પગમાં કહોવાડી મારીએ છીએ. તોય જેમ ઔષધથી દુઃખ દરદનું જેને નરમ પડે છે, તેમ આવાં અઘટિત કર્મ કીધા પછી શાસ્ત્ર-વિધિ વડે, કંઈક કે થોડી ધણી સામી માહી અસર અટકી દાયદો થાય છે. દરેક શાસ્ત્ર-વિધિમાં એમ ગૂઢ^૧ ગુણુ હોય છે; ને તે ધર્મ-અગ્રાન માણુસ, ધર્મ પ્રત્યાર પછી જીગ વહી જવ. થી, સમજી શકતું નથી.

આ સાથે એટલું પણ યાદ રાખવું કે પુણ્ય કે શાસ્ત્ર-વિધિ મોટે ભાગે આરોગ્યતા સાચવી રાખવા માટે છે, કંઈ જીવને અત્યંત દુઃખી કરવા કે આખર જીવ ખોવા માટે નથી. હરિજન એકાદશી^૩ વ્રત પાળી અપવાસ કરે છે. અપવાસનો મૂળ હેતુ એ છે કે મળ સાદું કરવું તથા મન-સોચ્ચારણુ^૪ માટે કે પ્રાણાયમ^૫ સાદું સવળતા કરવી. આચાર્ય ઉમદા વિચારના પાયા પર દર અઠવાડીએ પારસી લોક હમકારો, હિંદુ સોમ પ્રદોષ, ઇસલામી જુમ્હાનો રોજ (શુક્રવાર), અને વિશ્વામવાર નરી કે ચઢુધી શનિવાર, અને ખ્રિસ્તિ લોક રવિવાર પાળે છે. આ મોટી નેમ હરિજન ન ભુલી જઈ એકાદશી વ્રતમાં ભોંયજિંગ, કોપર, ખજુર, મનમાં આવે તેટલું ખાધ વિકાર ઉત્પન્ન કરે છે; અને બાંધ માર્ગી તથા જૈન લોક અન્ન-પાણી વિનાના મોટા મોટા અપવાસો કરે છે. અયોગ્ય ખાનપાને મનુષ્યના આત્માની શક્તિ તથા સ્વચ્છતા ઓછી થાય છે. તેથી એ માર્ગના લોક તદ્દન ખાનપાન તજી છે કે તેથી કરી આત્મા પોતાની અસલ શુદ્ધિએ પહોંચે. પણ એમાં દેહ-કષ્ટ અત્યંત થઈ પડે છે. ધર્મ માટે મરવા કરતાં બની શકતું બનાવવું એ વધારે સારું છે *

એમુક ટેવ તથા રીત ભાતનાં લોક, એમુક રથળ તથા હવા પાણી, એમુક દેશની સ્થિતિ પ્રમાણે પ્રથમ ધર્મ-અવર્તકની નજરમાં ધર્મનાં બધા

૧ જુકુ ૪ નવના જપ. ૫ આસા આસ બાંધ કરેવા તાળવે આસ ચલાવવો તે. ૬ ધર્મ ફેલાવનાર ૨ ફેલાવું. ૩ અચ્ચારસ. એ વ્રતનાં કારણબાબત (૬) માં પાનાંની “મનસોચ્ચારણુ” ની ટીકા જુઓ.

* પારસી લોકમાં અબડાયલી જી સર્વ વસ્તુથી અલગ રહે છે. અને કશી ઓળને અડકી શકતી નથી. મોટું સમજતું છોકરું જે તેને અડકે તો તેને પવિત્ર કરવાને નહવાડવું પડે છે. પણ નાનાં બાળ કે પશુ પક્ષી તેને અડકે છે તો તેનું તે કંઈ કરી શકતી નથી, કારણ કે તેમ કીધા વિના ચાલે એમ નથી. એના જેવીજ છુટ વંદીદાદની (૫)મી ફરમાનમાં

રથ તથા પ્રતિબંધો હોયછે. આથી કરી જીદા જીદા લોકના જીદા જીદા ધર્મ-વિચાર હોય છે. એક કામને એક ઉપદેશક પુણ્ય ગણે છે, ત્યારે તેજ કા-લ્પને બીજી પાપ ગણે છે. એક વર્ણના લોક નુકસાનકારક કે નાશકારક પ્રાણીનો સંહાર કરવામાં પુણ્ય સમજે છે; તે બીજી વર્ણના લોક તેમને જકડી વેરાન જામાં જીવતાં જીવતાં છોડી દેવામાં પુણ્ય સમજે છે, ને તે-મની હિંસા કરવામાં મહા પાતક સમજે છે.

કાયિક સુખ તરફ જોઈ કહેતાં, પુણ્ય વડે પ્રેયમ પોતાની આરોગ્ય-તા અને નીતિ સચવાય છે; પછી સુખનતા^૧ તથા સુખનરની પ્રાપ્તિ થયાથી દયા આગળ વધીને પરોપકારની વૃત્તિ પેદા કરે છે. એ વૃત્તિથી મનુ-ષ્ય, પોતાનું હિત એક કોરે મુકી, પારકાનું હિત જાળવે છે; આથી પોતા-ની આરોગ્યતા તથા નીતિ સાથે પારકાની આરોગ્યતા તથા તેમની નીતિ તરફ પોતાની યુદ્ધિ જોડાઈ રહે છે.

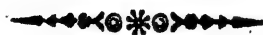
બહુ વેળા દુષ્ટ જનો પાપ કરે છે, અને સુખન તેના ભોગ થઈ પડે છે. દુષ્ટ જન સૃષ્ટિનો શુભ ક્રમ સાચવી રાખતા નથી, તેથી કુદર-તની માઠી અસર વાળી ક્રિયાઓ ચાલતી રહે છે, જેવીકે ગંદકી, બિનાસ, કહોવાટ, ઝેરી હવા. એને લીધે ઉડતાં કે ચેપી રોગ કોગળિયું, તાવ ઇત્યાદિનાં વિષમય બીજ નદી, કુવા, તળાવનાં પીવાનાં પાણીમાં પ્રવેશ થાય છે કે પવનમાં બળી જઈ, સૃષ્ટિ-ક્રમ પાળમારની અડા અડ પવનના ઝપાટે આવી, તેના નિરોગી શરીર પર હુ-મલા કરી તેને દુખી કરે છે. એમ દુષ્ટતા પ્રસારનાર કોઈ માણસ અને નેના ભોગ થઈ પડનાર બીજો જન હોય છે. માટે આવી બાબતમાં પુણ્ય ની વૃદ્ધિ કરવા જવા કરતાં પાપ થતું અટકાવવું વધારે સારું છે.

ઉંચ વર્ણના લોક ઠેડ, ચમાર, બંગિયા, હલાકાતોર જેવા લોકને પો-તાના પડોસમાં રહેવા દેતા નથી; તેમજ જે કુલો પોતે વાપરે તે કુલો, તેમને વાપરવા દેતા નથી, તે આ ઉપલા નિયમને અનુસરીને તેઓ ચા-લે છે. દુષ્ટ જન નદી નાળાં પર મોં હાથ ધોઈ દાંતણુ કરી મોંમાં પાણી ભરી, તેજ પાણીમાં પાછી પિચકારી મારે છે, તેમાં થુંકે છે, તેમાં મળ જ મૂત્ર કરે છે, વાળ ધુએ છે, નાહીને ચામડીનો મેલ પાણીમાં ચોળે છે, પછી પ-

૧ ગૃહસ્થાષ્ટ. ૨ સાર્વ મન. ૪ ગૂ મુતર.

જી “પાણીમાં ઓકારી ખાઈને થુંકવું નહિ, મળ-મૂત્ર કરવાં નહિ” તેમજ તેમાં લોહી, વાળ, નખ, હાડકાં, રાખ નાખવી નહિ.”-યજુર્વેદ અગ્નિદા, કે જળદા, કરતાં આ આચાર દરેક સાતિના હિંદુઓના ધ્યાન-માં રહેતો સર્વ લોકને કેટલો ફાયદો થાય!

વિત્ર થઈ બહાર નિકળી તેજ પાણી પોતે પીએછે. હવે બીજી તરફ થી ઉંચ જ્ઞાતિનો કોઈ સુત જન તે ગંદકી, કચરો, અંદર કહોતી વસ્તુ બને તેટલી મહેનતે કાઢી નાખવામાં પુણ્ય સમજેછે, કે તેથી કોઈને નુકસાન થવાનો સંભવ ન રહે. એમ પુણ્ય પાપની ક્રિયા બુદ્ધિ-બળપર આધાર રાખેછે, ને એ બુદ્ધિ સુધારનાર તથા વધારનાર ધર્મ તથા શાસ્ત્ર-વિધિ છે. ધર્મ તથા શાસ્ત્ર-વિધિ પ્રમાણે ચાલવાથી આલોકમાં બાહ્ય સુખમાં નિરોગીપણું, અને અંતર સુખમાં આત્મ-શુદ્ધિ, શાંતિ, અને સદ્ગુણ મળે છે; તથા પરલોકમાં સદ્ગતિ થાય છે. માટે હમેશને માટે આ દ્વિજનો કાળજે લખી રાખવીકે પુણ્ય પાપનો બંદસો આ લોકમાં પ્રથમ મળેછે, ને પછી પરલોકમાં ઘટિત મળેછે. જ્યાં કાયાતું સુખ દુઃખ ને ત્યાં આત્માતું સુખ દુઃખ બદલામાં મળેછે. જેઓને આત્માતું દુઃખ સુખ માનવાની સમજ શક્તિ ન હોય તેમણે ફક્ત આટલો વિચાર કરવો જોઈએકે, જે ધર્મીએ દરેક પ્રકારની, ઝડપાનકે જીવ જતની, પેદાયશમાં અત્યંત ઉંડું ઉડાપણ વાપરી, દરેક બનાવટ એકમેકના સુખને ખાતર સરજી છે; ત્યારે શું તે ઉડાપણ, મનુષ્ય જેવું પાણી પોતાના સંસાર વ્યહવારમાં સીધું, કુદરતના નિયમને અનુસરતું, ચલે તેને માટે તે ધર્મીએ ન વાપર્યું હોય? તેની કૃતિનો બંદસો તેને મળે એટલી બુદ્ધિ તેનાં મહાજ્ઞાનમાં સમાઈ ન હોય? “કરે તેવું પામે”એ કુદરતના અનિવાર્ય નિયમને તેણે છેક પ્રસાર્યો ન હોય? જ્યાં સુધી શરીરનો સાંચો ચાલે ત્યાં સુધી ફક્ત એ નિયમ અમલમાં રાખ્યો હોય, તો તેનું જ્ઞાન, મનુષ્ય માફક, “સમર્પાદર” નહોય? તેનું અનંતને અપાર જ્ઞાન દેખવાને ક્યાં સંભવ રહેશે? તેની આ સંક્રાંચિત ભાસતી યુક્તિ એકત્ર સ્પષ્ટિ-નિયમને શોભશે? તેની ઐશ્વર્યતાને આ યુક્તિ ઘટિત લાગશે?

ટીકા

પાનું-૩—યોગીએ યુરં ઇચ્છતું—યોગી યુરી ઇચ્છા ભાગ્યજન ક-
રેછે, કારણકે તેમ કર્મથી તેવી ટેવ પડી જાયછે. જે કોઈ શિખાઉ યોગી
પોતાની સમજ ઇચ્છાનું જોર ખોટું રસ્તે વાપરેછે તો કોઈ પણ પ્રાણીને
પીડવે કે મારી નાખેછે. આ ટેવથી પોતાનું યુરં કીધેલું પોતાથી પાછું
વળતું નથી. (Aim of Life p. 7) માટે સર્વ ધર્મમાં મન, કર્મ, ને
વાણી સીધાં ચલાવવાની આગ્રાહ છે તેથી કરી પોતાનું ફરોહર પવિત્ર રહે.

પાનું-૪—અવધાન શક્તિ—એ આઠથી શરૂ થાયછે. અષ્ટાવધાન=
આઠ બાબત એકી વખતે માદ રાખવી તે. ખોડશાવધાન (૧૬); સતા-
વધાન (સો); કે સહસ્ત્રાવધાન (હજાર), હોયછે. આ હજારની શક્તિ
પાંડવમાંના અર્જુનમાં હતી; તેમજ ઝં.મિથ્ર=સં.મિત્ર દેવ=મહેર યજ્ઞતમાંછે.

પાનું-૫—પોતે ઉડતું—ન્યારે શરીરમાં વાયુનું જોર વધારે હો-
યછે ત્યારે લોહી જોડે ફરતી કાયિક વિજળી વાયુવાળા ભાગમાં થઇ-
ને જાયછે તેનો દેખાવ ઉડતા હોઇએ તેવો મગજે દેખાયછે. એમજ ન્યા-
રે પેટમાં ગરમીનું જોર વધારે હોય, કે ગુસ્સે થયલા કે લુપ્તરાયલા સુ-
તા હોઇએ, ત્યારે તે ગરમીમાં થઈને કાયિક વિજળી જાયછે તેથી ભડકાં
આગ, કે આગમાં ઘેરાઇ ગયલા જણાઇએ છીએ. એમજ ન્યારે પેટમાં
સરદી વધારે થાય ત્યારે તે સરદ ભાગોમાં થઈને જતી કાયિક વિજળી-
થી આપણે તરતા દેખાઈએ છીએ. કદી ખાન પાનમાં માંસ તથા મદિરા
હોયછે તો નર્કમાં ખરડાતા, કે નર્કનાં ગાડાં કે ટોપલા જોઇ, દુર્ગંધે આત્મા
કમકમેછે. પણ ન્યારે શરીરમાં માફકસર ગરમી, સરદી, કે વાયુ હોય છે
ત્યારે શરીરની અંદરના પડદા તથા નાડીઓની આમડી સાથે લોહીના
ધસારાએ મોટી હવેલીઓ, શોભાયમાન દિવાનખાનાં, ને બાજ દેખાયછે.
લોહીના ધસારાએ બેભાનીમાં આવા દેખાવ જણાયછે એટલુંજ નહિં પ-
ણ જગૃતિમાં કેટલાકને દેખાયછે. જેમણે Purkinjeની આકૃતિઓ જો-
ઇ હશે તેઓ એ વાત સમજશે.

પાનું-૬—મોતની ખબર—નૈષ્ઠિક હિંદુ, અષો પારસી, તથા દી-
ન સુસ્ત ઇસ્લામી, ન્યારે યોગની પાળ પર આવી રહ્યા હોયછે ત્યારે તે-
નું ફરોહર પોતાના સ્નેહી કે વગર સ્નેહના પણ સીધે રસ્તે ચાલનાર
ના મોતનો દેખાવ સ્વપ્નમાં જોયછે. કુમાર્ગી સ્નેહી, કે આપણો, કે ક-
મોતે મરનાર વિષે સ્વપ્નમાં આપણે જાણીએ છીએ કે એતો ગુજરી
ગયોછે તોય તેને બર જીવાનોનાં લોહીઆળ મેં વાળો ને વળખાં મારતો
દેખીએ છીએ. હવે જે તે પુણ્યવંત હોયછે અને તે પારસી હોયતો
મોખેદો, મુસલમાન હોયતો ઈમામ તથા મોલવી મુસલમાનો, અને હિંદુ
હોયતો બ્રાહ્મણો, તે મરનારના આત્માને મળવા માટે ટોળાંબંધ આવતા

અને તેની જોડતી ક્રિયા કરતા, ગંભીર દેખાવના તથા એક દીક્ષના, નજર પડે છે. ભતિ પ્રમાણે લોક દેખાય છે એટલું જ નહિ પણ ધણાખરા સંકેદ વસ્ત્રમાં તથા જુની રીતનાં જણાય છે. વંદીદાદની ૧૨) મી પરગરદમાં દોઝખી કે બહુસ્તી માણસ પછાડી વધતી ઓછી બંદગી કરવાનું કરમાન છે તેનો પાયો આવા દેખાવ પર રચાયેલો દિસે છે.

આ સ્વપ્ન અગમચેતીનાં હોય છે, કારણકે આપણા સ્નેહીના મોત વિષે આપણે જાણતા ન હોઈએ તોય સ્વપ્નમાં તેના ઓટલે, ઉઠમણે, અને ખીજ ક્રિયામાં આપણે ભળતાં દેખાઈએ છીએ.

પત્રટેશો દેખાવ-સાફ દિલના માણસોને સ્વપ્નમાં દાટેલાં ધન, ધરમાં સાપ, નાગ, ચોર ઇત્યાદિ દેખાય છે ને ઉંઘમાંથી ઉડી જોતાં ખરાં નજરે પડે છે. એક અર્પણ પણ અપો મોખેદે ધરતું બારણું વેચી બંધારતી મેળ ધમવેલી તેનું સ્વપ્ન નોશીરવાન બાદશાહને આખેલુ દેખાયું હતું તે એજ કારણે. જેવી મનની ક્રિયા તેવોજ સ્વપ્નમાં દેખાવ જણાય છે. (Cabala p. 72)

ખાતું-૯-મનસોચ્યારણુ-(મનઃ + ઉચ્યારણુ) યોગીના પ્રણવ જપ-
“કહત કપીરા શુણુ ભાષ સાધુ, ‘મનકી માલા જપતાહે’;
જો ભાવ ભમતસેં ધ્યાન ધરત હે, ઉનકુ સાહેબ મિલતા હે”-કપીર કાવ્ય
ઈશ્વરનું હુંકામાં હુંકું નામ પળે પળ રટયા કરવું તે. પારસી ધર્મમાં અહુર મઝદ યસ્તમાં એવાં નામ ૭૨-૭૫ છે, તે પરથી યહૂદીઓના કબલ ધંધમાં પણ તેટલાંજ અનિશ્ચિત નામ રાખ્યાં છે. આથી એ યજ્ઞ મુસા-એ વાંચેલી સંભવે છે. એક્ષોદસ (Exodus) નામની મુસાની ચોપડીના અમુક વાક્યના શબ્દોના અક્ષરો પરથી એ નામો નિકળ્યાં છે (Cabala p. ૩૭) ખરસી ધર્મનાં ૭૨ નામ અમષાસ્પદોનાં નામ પરથી નિકળ્યાં છે. તેઓ “સ્નેન્લીશ, મઝદાઓ વેહુ-ખપથા” (=અમષાસ્પદો અપોઈના ને-ક ધણી-પાદશાહ!) એ વાક્યના પાયા પર દિસે છે. એ વાક્યમાં ત્રણ શબ્દ, ૯ સ્વર ને ૧૫ વ્યંજન મળી ૨૪ અક્ષર છે. આ ૭૨ નામોને તેમના શરૂઆતના અક્ષરના મેળે ગોઠવતાં નિચે મુજબ પ્રમાણ બંધારી:—
(૩×૩) + (૩×૫) + (૩×૭) + (૩×૯) = ૭૨. વળી આ પ્રમાણ ફેટલાક સાલેકે અહુર સમજી તેમાં (૧×૩) શરૂઆતમાં વધારી ૭૫ નો મેળ મેળવ્યો છે. પણ એથી મૂળ હતું ઝંખાય છે. કારણકે આ પ્રમાણમાં પહેલું તથા છેલ્લે ૯ છે તે જાનની અમરતા દેખાડવા માટે છે. નવને ગમે તે આંકડે ગુણીએ તોય ગુણુકારનો સર્વાંગો હજ આવશે એટલે ૯ નો નાશ થતો નથી, પણ ખીજાં રૂપે અમર રહે છે. એ અમરતા યાદ રાખવાને સાલેકનો સદરો ૯ સાંધાનો હોય છે, અને કરતી એ પ્રમાણના પાયાપર હજ આલે છે. સદરો કરતી એ સલુકના પંચની નિશાનીઓ છે. તેજ જાનની અમરતાનો મત કહી આપે છે. જે વસ્તુપર મનુષ્યનો ખ્યાર હયા-

તીમાં રહેછે તે પર, મુઆ પછી પણ, તેના જનનો ભાવ રહેછે. એટલા માટે પદાન સાથે સદરા કસ્તીનો શીઆવ કરવો પડેછે. બહેદીન કંઈ પદાન બાંધતા નથી તોય તેઓ સાલેકની રીતને વળગી રહ્યા છે. પદાની ખતમાં પણ આત્મજ્ઞાનની બારીકી દેખાય છે.

ઉપલાં વાક્યમાં ત્રણ શબ્દ “સ્પેન્તી, મઝ્દા, ને ખ્ષથ્ર” છે; યથામાં “રતુ, મઝ્દા, ને ખ્ષથ્ર” છે; હોરમઝ્દ યસ્તમાં “સ્પેન્તો તેમ, મઝ્દા, ને ખ્ષથ્ર” છે; અને વંદીદાદ-૧૯) માં “અમેપારસ્પેન્તા, હુ-દાઓદ ને હુ-ખ્ષથ્ર” છે. આથી જણાય છે કે અમેપારસ્પેન્તા=સ્પેન્તી, સ્પેન્તો તેમ, રતુ છે. કસ્તીના ૭૨ તાર, ૩ નર, અને દરેક નરની ત્રણ ત્રણ નરી એ સઘળું એ પ્રમાણના પાયા પર છે. “સ્પેન્તીશ” શબ્દમાં ૮ અક્ષર છે તેથી, કે ઉપલાં પ્રમાણના $૩+૫+૭+૯=૨૪$ તે ૮×૩ નો અનેકો છે તેથી, આદ આદ તારવાળી સૌથી નાની નરી છે, અને એ પ્રમાણના બંધનના ચાર ગાંઠ પરથી ચાર ગાંઠ, ને દરેક ભાગ ત્રણે ગુણે છે તે પરથી ૩ આંટા છે.

જમ અમેપારસ્પેન્તાનાં નામ પરથી આ ૭૨ નામ નિકળ્યાં છે. તેમ ત્રિમૂર્તિ (=અગ્નિ, આદિત ને ઇદ્ર) તથા ૩૩ દેવતાના પાયા પર હિંદુ યોગેશ્વરોએ $[(૧ \times ૩) + (૩ \times ૩) + (૫ \times ૩) + (૭ \times ૩) + (૯ \times ૩) + (૧૧ \times ૩)] = ૧૦૮$ નામ ઉપજાવ્યાં છે. એટલા માટે યોગીની માળામાં ૧૦૮ મણકા રહેછે. જમશૈદ બાદશાહે ચાલુ કરેલી (સદદર-૧૩) સાલેકની કસ્તીની રચના માફક, હિંદુ યોગેશ્વરોએ આ પ્રમાણને અનુસરી ઉપવીત (= જનોઇ) બનાવી છે. ૧૦૮ નામ માટે ૧૦૮ તાંતણા, અને તેના બંધનના ૬ ગાંઠ માટે ૬ તાર છે, એમ સમજીશું. આ વધતાં નામની શ્રેદી પરથી અનુમાન કાઢી શકાય કે જનોઇની બનાવટ કસ્તીનું પ્રમાણ જોઇ ચાલુ થઇ હોય; તોય જનોઇની શરૂઆત અગ્નિ-હોત્રીઓએ જ કાઢી હોય. કારણકે ઋગવેદમાં વર્ણવેલી આ પ્રથમ ત્રિમૂર્તિ તેમની જ દિસેછે. આ ત્રિમૂર્તિમાં ૩ શબ્દ અને ૧૧ અક્ષર છે તે પરથી ઋગવેદના ૮ માં મંડળમાં કહેલા $(૧૧ \times ૩ =) ૩૩$ દેવતાનાં નામ નિકળ્યાં છે. એમાં ૧૧ દેવતા આકાશમાં, ૧૧ દેવતા વાતાવરણમાં, અને ૧૧ દેવતા પૃથ્વી પર છે. (જુઓ “વિશ્વ દેવા: નિવિદ”). એઓમાં ૮ વસુ, ૧૧ રૂદ્ર, ૧૨ આદિત્ય, ૧ પ્રજપતિ, અને ૧ વશટકાર છે. એમ ત્રણે ભુવનમાં અગ્યાર અગ્યાર દેવતા છે તે માટે અગ્નિહોત્રી અગ્યારસનું વ્રતપાળે છે અને તેમ કાષ્ઠાથી મોહની આશા રાખે છે.

ધરાનના પચેધિં-દકએધી જોતીના સમાગમે આ ત્રિમૂર્તિ હિંદુઓમાં ચાલી હોય, કારણકે દાદારના દરજ્જાવાળા ત્રણજોડિયા યજ્ઞ—દએ ૫ આદર (=અગ્નિ), દએ ૫ મહેર (=આદિત્ય), દએ ૫ દીન (=ઈદ્ર) ને મળતી છે.

આ ધરાની ત્રિમૂર્તિનું પુરાતમપણું જે કુવામાં માણસ કે કોઇ

પ્રાણી પડીને મરી જાયછે તે કુવાતું પાણી ૧૩ મહીના અને ૧૩ દહાડા (=૪૦૮ દિવસ) ની મુદત સુધી તાપે ઉડાવા દેવાની સરસ રીતિ આત્મજ્ઞાનના સંબંધે પારસીઓમાં ચાલે છે, અને જે મુદત માટે હાલના વિદ્વાનોને આધાર મળતો નથી, તે પરથી ખુલ્લું જણાય છે. એ મુદત આ ત્રણ દાદાર તથા સાત અમધારપદોના સંબંધે દશ ભાગે ગંઠાઈને થયુંછે: (૧×૩) +(૭×૩) +(૯×૩) +(૧૧×૩) +(૧૩×૩) +(૧૫×૩) +(૧૭×૩) +(૧૯×૩) +(૨૧×૩) +(૨૩×૩) =૪૦૮. મનસોચ્ચારણની રીતિ ગાથાના દિવસોમાં યથા અષ્ટેમ આષ્ટો દિવસ કે રાતે સુતાં સુધી બણ્યા કરવાની ફરજ પરથી હજી ચાલેછે.

પાતુ ૧૦-ઉંઘમાં પોતાના વિચાર કાને સંભળાય છે-આપણા શાસના પ્રવાહના મોજા હવામાં નિકળી કાનનાં ઢોલને તથા માથાંની સપાટીને લાગે છે તેથી મગજના તંતુ પર કોઈનું ખોલેલું સાંભળતજ હોયએ તેમ લાગે છે. “એમ પણ હોમ કે અવાજના આચકા બોપરીની નકકર બાંધણીમાં થઇને સાંભળવાની ઇંદ્રિ તરફ જતા હોય”.—Huxley.

પાતુ. ૧૬-કંઠોતું લોહી આવું—ધણાક વિદ્વાનો ખંસ ખાવાની સાખિતીમાં આત્મજ્ઞાનની ગેર સમજીને નિચલા ફકરા બતાવે છે, પણ તેમાં ભુલવાય છે: “યસ્ય૧ ગ્રેર અચેતહે૩ મરેધહે૪ યદ્ય૫ પરા-દર્પહે૬ તનુ-મઝે૭ ગેઉશ્૮ દ્યદ્૯” —વંદીદાદ. ૧૮=

“પાક જનન (અષ્ટો મરદ) કે જેણે ૧ મારારે આ૩ પક્ષીનો૪ એટલે૫ કુલંગ-મરદાનો૬ ઉજમ૭ (=તનની મોટાઇ, શર)ને પેદાઇ કીધો;” અને આમદાદમાં ઉઠી, આતશ રોશન કરી, પાક જનને પવિત્ર રાખવાની ફરજે જેણે બળવી તેના પાક જનને, તે માણસના મુઆ પછી, હોરમ-ઝદ એકે ખોલ પુછતો નથી. હવે રોજ ઉંઘમાંથી વેળાસર ઉઠવા માટે કુલંગ મરદો જે અપોદાતમાં કોઇ આપે તો તે એક મોટું સવાબ મળાય.

હાલના વિદ્વાનો એ વાક્યનો ખોટો અર્થ ઉઠાડો આ આત્મજ્ઞાનની ખુખીને લજવે છે. “મરદાનાં શરીર જેવડો ગેસ્તનો (૨=કટકો) અપોદાતમાં આપે” !!!

વળી એવીજ સાખિતી વંદીદાદ ૪)માંથી આપે છે: “મા૧ ગેઉશર મા૩ વસ્તહે૪ હતો૫ અદાઇતીમ્૬ વઝોચોઈદ્૭ “= નહીં ૧ રવનનો, ૨ નહીં ૩ શીઆવત્રો૪ ઇંજનાર૫ બે-કાયદે૬ ખોલે. ૭ તેઓ આનો અર્થ ઉઠાડે છે કે” ગેસ્ત તથા વસ્તો ઇંજનારો જુદું ન ખોલે !!! આમાંથી શીઆવ ઇંજવવાની ફરજની સંબેતી મળે છે.

સહુકના રસ્તે ન ચાલનાર બહેદીનો, સુવાવડી અશક્ત આયડીઓ ગેસ્તનો ખોરાક લેતાં, એવું વંદીદાદ-૧૫માં જણાય છે: “પશુ કે મહોદલાની રખેવાળી કરનાર કુતરાને જે માણસ ન ચવાય એવાં હાડકાંઓતું (કંઈ) આપેતો તે પાપી થાય છે.” ઉપર ટાંકેલાં વાક્યોમાં સમાયેલી ખુ-

બી વિદ્વાનોને ખમર નહોવાયી તેમના ખોટા અથ ખરથી હરેક ઠીકાકાર તેમને હીણુતો આવ્યો છે.

પાતું ૨૬-તાકમાં આંગળી-શરીયત તથા સંયુક્તો રસ્તા પર ચાલનાર દુરેશનો એ એક દાખલો છે. સાધારણ આંગી કંઈ એમ અજાણ નથી.

પાતું ૨૭-રાતના યોગ-અભ્યાસ- “તેને તું અધારનાન કહેકે જે પવિત્રાઈ વાળી... સરસ બહેન મેળાવાનારી અંકુસને આખી રાત પુ- છે”-વંદીદાદ-૧૮. યોગની રીતિ તેનાં હલકાં સાદાં રૂપે હજી આવે છે; તે એકે રાતે અષ્ટમ બણી, કે કસ્તી કરી, કે સરોષ યસ્ત રાતની વડી બણી- ને સુતાની ફરજ છે. આવી સરોષ યસ્તનો પાંચ બહુ પુરાતન જણાય છે.

મહમદ પેગમબર પણ કહે છે કે- “અરધી રાત ભક્તિમાં કાઢો.. ભક્તિમાં અચળ રહેવા સાર રાતે ઉઠવું તે ખરે શુભકારી અને સાદુ ઉચ્ચારણો માટે સુલભ્ય છે”-કુરાન-૭૩.

પાતું ૨૯-સિદ્ધિ-જેમ યોગી સિદ્ધિ ચલાવી સોતું, રૂપું, કે હરેક વસ્તુ તત્કાળ રજી કરે છે (પારસી વાંચનારે અષિસંય યસ્ત-૨ જોવી): તેમ મેલી વિધ્યાવાળો સર્વ વસ્તુ મેળવી આપે છે. જેને ત્યાં તે વસ્તુ હોય ત્યાં કોઈ નિશાની પોતે મુકી આવે છે ને તેને આધારે તેના સા- ઘેલા વીર લાવી આપે છે. આથી મેલી વિધ્યાવાળો સુખી રહેતો નથી. સિદ્ધ પુરૂષમાં આવી શક્તિ છતાં તે પૈસા ટકાને હરામ ગણે છે. ખેરાત કે દાનમાં તે ફક્ત અંગ-ઉપયોગી વસ્તુજી રાખે છે, તેથી ગમ્ય ઢોરનું દાન તેને વધારે વસંદ રહે છે, (વંદીદાદ- ૨૨માં પારસીએ જોવું). વળી યોગીતો મહેતે વખતે “ભુઃ ભવઃ સ્વઃ” (=દુનિયા, હમેશમાન, ને બહે- સ્ત) એ બેઠ બરેલા ત્રણે શબ્દો એકે જાણે મોટેથી બોલી ઝોંકાર ક- રતો સિદ્ધિ ચલાવી શકે છે, પણ મેલી વિધ્યાવાળો તો સાધેલી મુદત સુધીજ ચલાવી શકે છે.

સિદ્ધ પુરૂષે આપેલી વસ્તુનો ઉપયોગ જત્ન રહેલા કુતુવાળી છિનાળ કે મની સુકાઈ ગયેલો વ્યભિચારી પુરૂષ કરે છે તો સિદ્ધિની શક્તિ ઘટે છે (અષિ યસ્ત-૧૦)

પાતું ૨૯-સિદ્ધિ-વચન-યોગ અભ્યાસથી બ્યારે મન દૃઢ થાય છે અને કાચિક વિજળી શુદ્ધ હોય છે ત્યારે સિદ્ધ પુરૂષ પોતાની ઇચ્છાનો સમગ્ર પ્રવાહ બહાર કાઢે છે તેથી તેની જોડે તેની ક્રવપિ બહારની આકાશી ક્રવપિ સાથે મળી જે વચન તેના મોંમાંથી નિકળ્યું તે અજાવે છે. એવો પુરૂષ શહેજ જમનામાં પડે ને તેનો જીવ કંઈ ચાહે પણ તે માટે તેનું મન ના કહેતું હોયતો તેનાથી ધારેલી વસ્તુ મેળવી શકાતી નથી. સિદ્ધ પુરૂષ જે કામ કરે છે તે પોતાનાં નામથી નહિં પ-

જુ રામ નામે કરે છે (જુઓ ભગવદ્ ગીતા-૨-૯). એમજ મુસલ-
માન સાલેક એવું કામ કરતાં “ બીસ્મલ્લા ” (=અલ્લાના નામથી); ય-
હુદી “ બઆરી તઆલા ” (=પરમેશ્વરથી); ખ્રિસ્તિ In the name
of the Father, of the Son, and of the Holy Ghost
(=પિતાના, પુત્રના, તથા પવિત્ર આત્માના નામે); અને પારસી “ બ
નામે યઝદ ” (=ખોદાનાં નામે) બોલે છે. પારસીની દરેક બંદગીની શ-
રૂઆતમાં એ શબ્દો આવે છે તે પરથી જણાય છે કે તેમના ખતાવના-
ર સિદ્ધ પુરૂષ હતા.

ખાતું-૩૨ તદ્વ્યપર પ્રતિમા મરનાર જે પાપી હોયછે તેા તેનો આત્મા
અંદરખાને ઉઠા કરે છે કે માફ હવે શું થશે. તેનાં માઠાં કામો વિષે
અંતઃકરણજ કહેછે કે એતો માઠાં થયાં. એથી તે પરિતાપે બહુ બળે છે.

હવે જે બાણસ કુદરતની સારી રીતિને વળગી રહી ચાલ્યું હોયછે
તો તેનો આત્મા સ્વભાવિક સારી રીતિમાં રહેછે, તેને હોદ્દા થતો ન-
થી, અને તેનું અંતર નિર્ભય રહેવાથી તેનો જીવ ખુશ ખુશ રહેછે; અ-
ને મોં હસમુખું દેખાયા કરેછે; આ અંતર ક્રિયાથી તેની કાવિક વિજળી
જાણે સારસ ચાલતું હોય તેમ ચાલેછે. આ દેખાવ બહુ મનહર લાગેછે.
પુણ્યવત આત્માની સન્મુખ તેનાં ક્રીધેલાં સારાં કામની યાદ આવેછે. તે-
નાં ત્રણ પાસાં એકી નજરે દેખાયછે. પોતાને કે લોકને સુખ મળ્યું હો-
ય તેવાં કામના વિચાર (=નેક મનસ્વી), સત્ય વચન પછી તે સ્વહિત કે
પરહિત માટે કલાં હોય તે (=નેક ગવસ્વી), તથા પોતાનાં તેમજ પારકા-
નાં સુખને માટે ક્રીધેલાં કામ (=નેક કુનસ્વી). એમ બાણ તથા બુદ્ધિની
ક્રિયા અને કાવિક વિજળીની નરમ ચાલને લીધે એ દેખાવ બહુજ ખુશ-
નમા દેખાયછે. એવોજ દેખાવ યોગીને હલકા ખોરાક, શાંત લોહી વડે,
મનસોઆરણ રાતે કરી રહીને સુતાં, જણાયછે. એવા ખોરાક માટે હિં-
દુ મોગી બાણ પાલામાં સાંઠોડીની બાણ પર વિશેષ પ્યાર રાખેછે. એ
બાણનું શાક ખાધાથી પેટના નળ છુટા પડેછે. હઠ યોગના અભ્યાસીને
તો અસ્તિ કર્મ શિખતાં એક અઠવાડ્યું સુધી લાગટ એ બાણ ખાવી પડેછે.

મરનારને પોતાની કૃપા જે અનવતી કુમારિકાના રૂપે દેખાય છે.
જે જાતના આપણે હોઇએ, અથવા જે લોક જોડે આપણે વિશેષ સંબંધ
રાખતા હોઇએ, તે જાત તથા તેવા પોશાકની તે કુમારિકા જણાય છે. તે
શાંત સ્વભાવની, જડાં ડહાપણ વાળી, ને દિલાસો દેનારી પુણ્યવતને દે-
ખાય છે. “ તે શોભિત ઘાટની ખનાવેલી, જોરાવર, સારા કદની, ડાહી,
દોંગી, યુક્તિ વાળી, ને સુમાર્ગ ખતાવનારી આવે છે ”- વંદીદાદ-૧૯. તે
મધ્યમ કદની, રંગે ધડું વર્ણની, માદ્રક સર તનદરસ્ત ચહેરાની દેખાય છે,
અને કોઇ બહોળી વસ્તિ વાળાં શહેરમાં ગંજવર હવેલીના છેક અંદરના
ભાગમાંથી કોઇ પવિત્ર ક્રિયા કરવા કે પરોણાગત કરવા આવતી દેખાય છે.

પોતાની કૃતિની કુમારિકા વાળી જે આકૃતિ મરનારને દેખાય છે તે તેની કાયિક પિન્નળીની ચાલ, તેના પ્રકાર, તથા તેને રહેવાની આખર જગા પ્રમાણે દેખાય છે. મરતાં બચેલા પુણ્યશાળી માણસો આ હકીકત સારી રીતે સમજી શકશે.

પુણ્યવંત સ્ત્રીને એથી ઉજ્જટા, મરદીમાં આવેલા છોકરા જેવો, દેખાવ જ પાવે જોઈએ, એમ ધારણું.

મહામદ પેગમબરની અંતર દૃષ્ટિએ એ દેખાવ પડેલો તે કહે છે કે “ બહેસ્તી માણસો બહેસ્તમાં સુશે ત્યારે બહેસ્તની કુમારિકાઓ, તેમના જેટલી ઉમ્મરની અને પોતાના પતિ સિવાય ખીજા કોઈ પર નજર નાખવાથી દુર રહેતી, ત્યાં તેઓ કને બેસશે ”—સુરો. ૩૮ તથા ૫૬.

પાતું—૩૬ શ્રાપિત યોનિ=જં. દુઝેવ, દુજ (=સં. દુહ=દ્વા. ૬૩૦)=દેહને નુકસાન કરનાર, પછી તે મનોવિકાર હોય કે અવગત પામેલો દુષ્ટ આત્મા હોય. જે પશુ, પક્ષી, કે મનુષ્યમાં એ દુષ્ટ શક્તિ પ્રબળ રહે તેને પણ દરજ્જા કહે છે.

પાતું ૪૨—સર્પ—જંદબાષામાં “ મધર્પ ”=દ્વા. માર, અને “ અર્પિ ” છે. અર્પિ દહાક=ડંસેલ સાપ=ઝોહાક.

” ” મુસાએ દૂરનો સાંભળેલો વિચાર—એ યહુદી લોકોનો પેગમબર મીસર દેશમાં ઇ. સ. પૂ. ૨૪૩૩ માં જન્મેલો કહેવાય છે. એના વખતમાં ધરાની આર્યોનું વિદ્યા-બળ ખાલીઆમાં વ્યાપેલું હતું. એ ખાલીઆ પ્રાંત જેની રાજધાની બાબીલન શહેર હતું તે આખો પ્રાંત એણે ફરીને જોયેલો જણાય છે, એ પ્રાંત ધરાની પડોસમાં હોવાથી તથા તેમાં તુરાની (=વર્કા.) લોકો આવી વસવાથી તેમનાં વિધ્યા હુનર યહુદી લોક

ફ “ જમશદ બાદશાહ ” જેવા સાંભેકને બરફ પડવાના આકૃતિની અગમચેતી થઈ હતી. એવીજ અગમચેતી યહુદીઓના નૂહ પેગમબરને રેલની થઈ હતી. જં. ટ્રરસ્ ઝિમ=હાણી કારક હિમ, સમજવાને બદલે તેને હિમ્મ “ મદકુપ ”=માવડું ધારી, મુસા પેગમબર કહે છે કે લાગટ ૪૦ દિવસ સુધી વરસાદ પડ્યો. અકટેબર આખરથી તે માર્ચ સુધી તે વરસ્યો. એપ્રિલથી પાણી ઓસરતાં છેક સપ્ટેમ્બરમાં તે ઓસરી રહ્યું. નૂહ સહકુટુંબ એક નાવમાં રહ્યો. એ નાવ તણાતું તણાતું અરમાનિયા દેશના અરરત પહાડ પર લાગીને રહ્યું. હાં તેઓ ઉતરીને વસ્યા. વર-જમ-કર્દ (=જમશેદ પહાડ પર બાંધેલી ગદી કે યોગી-આશ્રમ) વિષેની વાત મુસાએ અરમાની લોકમાં સાંભળેલી કે વંદીદાદની ખીજા ફરગદ વાંચેલી જણાય છે- મુસા જંદ “ વર ” =ગદી, ગોફા, ખાનગા, યોગી-આશ્રમ સમજવાને બદલે વર=Ark=ઝાઝ સમજ્યો હોય. જેઓએ દોહદની મોગલાઇ ગદી તથા પાવાગઢ પર માંચી હવેલી, મક્કાઇ કાઠાર, તથા નવ લખા કાઠાર જોયા હશે તેઓ વર-

શિખેલા દિસેછે. આ વિધ્યા ત્યાં જમશેદ બાદશાહના વખતથી પ્રસ-
રતી જણાયછે બાઈબલના પાછલા ભાગમાં વર્ણવેલા યહુધીઓના ધર્મ-મ-
ત ધરાનીઓના નિકટ સંબંધને લીધે તેમને મળેલા દિસેછે (જુઓ મી-
નો ખર્દ, ડાકટર વેસ્ટની):-

બેરોસસ (Berossus) ના લખ્યા પ્રમાણે ધરાનીઓ બદખ શહે-
ર છોડી ધીમે ધીમે પશ્ચિમ બાણી વસતા ગયા. વસ્તિ વધતાં ત્યાં મી-

જમ-કદની રચના સમજી શકશે. ઝાઝના ત્રણ માળ અને ગઢીના (ઉપ-
સો, વચસો, ને નિચસો) ત્રણ તબક્કા, અને તે દરેક પર બાંધેલી પોળ
(=જંદ “ પેરેતુ ”=પુલના ધાટના મકાન) ની “ પાંધણી; નાવની કોટડીઓ
અને ગઢીમાં સાલેક માટે બનાવેલા ગુફા; જમશેદ તથા નહની વય; પ-
શુ પક્ષિ તથા સમૃદ્ધિ સાર જોઈતી વસ્તુ એ સર્વનું વર્ણન સરખું ને.
એકજ જણાય છે. વળી નહની વય ૯૫૦ અને જમશેદની હજારને આ-
સરે યુન દેહરનેમાં કહી છે તેપરથી જણાય છે કે મુસો પછુ વંદીદાદમાં
વર્ણવેલો ભેદ ન સમજી શક્યો. જમશેદે સાલેકનો ડંડ લઈ યોગ-અબા-
સ ચલાવવા માણે તેની સાથે ૩૦૦ માણસો સહુકના પંથે ચાંદ્યા
ત્યાર કેડે તેના શિષ્યો (followers) બમણા થયા, ને છેવટે ત્રમણા
(=૯૦૦) થયા. આ ચેલાને માટે જં. “ જિમ ” શબ્દ વપરાયો છે. તે-
થી હાલના પછુ વિદ્વાનો છેતરાય છે, જં. જિમ=સં. હિમ= શિયાળો, એ
જં. જિ=સં. હિ=નાખવું, પરથી છે; અને જં. “ જિમ ” એ શબ્દનો જં
જા=સં. હા= છોડવું, એનું કર્મણિ રૂપ “ જિ ” તેને કર્મણિ કૃદંત પ્રત્યય
“ મ ” લાગ્યાથી “ જિમ ” (માંયાથી) છુટેલો, ત્યાગી, યોગી છે. તેઓ
પાસે કડી જડેલો (ઝટાર બેસવા માટે ખપ આવતો) ડંડ હતો તે પ-
રથી તેઓમાં સમાધિનાં લક્ષણ જણાય છે. તેઓ ટોળાં બંધ હતા તે
પરથી જમશેદ (હુ-વાઈવા=) નેક ટોળાંવાળો કહેવાતો. જમશેદના ગુફામાં ય-
જ્ઞત્=સાલેક ૧૫૦ વરસ જીવતા તો જમશેદ હજાર વરસ કેમ જીવે! કે-
ટલાક વિદ્વાનો એ વરસોને માહતાખી સાલ, રૂતુ, કે રૂમી લોક ગણતા
તેવું દશ મહીના વાળું વરસ ધારેછે. પછુ આ નિચલું પ્રમાણ કહી
આપેછે કે જમશેદની અગાડી પછુ હોપંગ બાદશાહ ૩૬૫ દિવસ વાળું
આફતાખી સાલ ગણતો, અને હાલના બાર મહીનાની ઉત્પત્તિ પછુ તેણે-
જ ફાદી હતી. એ બારે માસમાં ફ, ખ, વ, સ, ત, હ, મ, તથા દ થી
શરૂ થતા અક્ષરનું અકેકું, અને અ તથા આ વાળાં બેબે, નામ છે તે
પરથી આ પ્રમાણ નિકળ્યું છે:

[૧ + (૧×૩) + ૧] + [(૨×૨+૧) + ૨] = [૬૨૫૨૬૧ +
(ખપ્પથ વર્ધ્ય+વોહુમનો +સ્પેંત આમ ઇતિ) + તીર] + (અર્દી બહેસ્ત +
અમરશાહ) + (આદર+આવાં) + હઓર્વેતાદ + (મહેર+દએ) = ૨ ચક્ત

ડિયા પ્રાંત થયો. જ્યાં દસ્તુરાન દસ્તુર જેઓ ઝરથુસ્ત્ર તેમો અને રત્ન-પ્રપથ (યોગીરાય) કહેવાતા તેમનો અમલ ચાલતો. જ્યારે તેમનું બળ વધી ગયું ત્યારે તેમણે ઇ.સ. પૂ. ૨૪૫૮ માં બાબીલન શહેર જતી લીધું. એ શહેરમાં તેમની હકુમત ૨૨૪ વર્ષ સુધી રહી. જ્યાંના લોકોને નજીમ, ફાલ, બદકપટ તથા જ્યોતિષ વિષે પુરી માહેતી હતી. “અંદ્રમહણ ૧૮ વરસને ૨૧૯ દિવસે જેનું તે થાયછે એમ તેઓજ પ્રથમ વરતી શક્યા હતા.” (Lookyer). આ સવા બસો વર્ષના ઇરાનીઓના પાડોસે તેઓ વિશેષ +૩ અમપારપંદ) + (૩ અમપારપંદ+૪ યજ્ઞત) = ૫+૭=૧૨ એકીના મેળે ગોઠવ્યા છે.

આ બારે નામે ૨૧ અક્ષર વડે ઉત્પન્ન થયાં છે અને તેમના બમણા પ-ણ તેના તેજ અક્ષરો પરથી એ નામોને ઉત્પન્ન કરનારનું નામ નિકળે છે; “સ્પેન્તાઓ ફ્રવોષ્પશ્ હઓપ્યાર્હો તઓખમનો પરદાયહે” = પાક ફ-રોહરનો હોષંગ, પેશદાદના તોખમનો. આ પ્રમાણના પહેલા ભાગમાં (૨+૩=) ૫ નામ છે તેથી આ વાક્યમાં ૫) શબ્દ છે, અને બીજા ભાગ માં ૭ નામ છે. તેમને પહેલા ભાગના વિભાગો [૭x(૩x૨)] એ ગુણી ૪૨ અક્ષરો મેળવ્યા છે. આ વાક્યની ગણિતના મેળવાળી ઉત્તમ રચનાથી જણાઇ આવે છે કે ગયો-મરદના છોકરાના પૌત્રના વખતમાં એ આ કેવું ઉચું આત્મજ્ઞાન, અક્ષરજ્ઞાન, બીજા ગણિત, તથા, ૩૦ રોજનું પ્રમાણ જોતાં, સૂર્યની ચાલની ગણતરી સંબંધીતું બાર આકૃતાબી માહ વિષેનું જ્ઞાન હતું. પણ ખેરોમસના લખ્યા પ્રમાણે કુર્દીસ્તાનમાં જુદી (=Gr. Gordyei) પહાડ આગળના લોક એ આરકાંનાં પાટિયાં છોલી તેની સળીઓનાં તાવી. જ બનાવી રાખતા તે હકીકત પરથી મુસાનું લખાણ ખરે ખરું હોયતો આ હોય: વંદીદાદમાં ઇરાની આર્યોના પ્રવાસે વસેલાં શહેરોનું વર્ણન છે તેવું જેનેસિસમાં તુરાનનાં દેશાટની (મોગલ=Heb. Magog) લોકે વસાવેલાં શહેરની વાત આવે છે- અતુમાન એવું નિર્ણયી શકે કે રેલની ધાસ્તી એ લેવાઇ શકે તેટલો ખોરાક તથા સંસાર સુખવાળા પશુ લઇ નૂહ પરિવાર સાથે એક સડ વગરનાં આરકામાં ખેડો. એ નૂહ આદમથી નવમી પેઢીનો હતો તેથી આદમનાં વતનનો રહીશ હોવો જોઈએ. આદમનું વતન પામિર (=Pamir)નાં મેદાનની ઉત્તરે આદરાઇ પહાડની ખીણમાં (Hibbory (Chaldean Art by W. Armstrong Vol. I p.21). હતું એમ તુર્કી લોક માને છે. મુસાએ એ વતન અદનની વાડીમાં ફારાત નદી પર બગદાદ બહી દેખાડ્યું છે તે “અર્ધ્યનેમ વએન્ને” (=આર્યેનોનું મૂળ મથક) = અર્ધ્યમન (=અર્ધમ યજ્ઞત) = અરમાન દેશ સમજી, તથા જ-મરોદને અહુર મઝદનું ફરમાન “હથ (જ્યાં) આપેમ (પાણીને) ક્રાતદ (પહાડમાંથી) ચય (એકઠું કરે)” (વંદીદાદ- ૨) માંના “ક્રાત” = ફા-

વિદ્યા તથા ધર્મ-તત્ત્વ શિખ્યા આવા બનાવને લીધે સદિની ઉત્પત્તિ, ચેતાન, ફરેસ્તા, દેવ ઇત્યાદિ વિષેનું સાધારણ જ્ઞાન તેઓમાં ચાલેલું જણાય છે. આવા સમયમાં મુસા પેગમ્બર હતો તેણે એ હકીકત પોતાની જેને-સીસ કે જે બાઇબલનો પહેલો ભાગ છે તેમાં વર્ણવેલી દિસે છે.

છેક ઝીણી નજરે જોતાં, પારસી ધર્મનાં ઉડાં જ્ઞાનના પ્રતિશબ્દ હાલના ધર્મ-જ્ઞાન-અભિલાષી યુરોપીયોની માફક મુસાના કાને પડ્યા હોય, અને તે અરમાન દેશમાં તેમ થયું હોય, એમ “તુર્કી અર-

રાત નદી=Eu-phrates જે અર્માન દેશમાંથી નિકળે છે તે માની, અને ટમ ટમતી માછલીવાળી ફેરાત નદીને ધરાન વેળ માંની સાપની વસ્તિવાળી દાઢિ નદી (વંદીદાદ-૧) નો ફાંટો ધારી, એ પેગમ્બર છેતરાયલો દિસે છે. જે એમ પણ ન હોયતો, એ મેદાન બણી જહુન નદી (Jaxartes) માં બરફ ધસડાઈ આવી પૂર બહુ આવ્યું હોય, અને તે પૂર પોતાના ધસારા સાથે એરલ સરોવર, કે જેમાં એ નદી પડે છે અને જેની હયાતી અવસ્થા પરથી જણાતી નથી અને તે મહા ત્રાગ્વીન કાળમાં નહીં જ હતું (જુઓ Library of Useful knowledge), તે સરોવર પણ ઉભરાઈ ગયાથી એ આરકાને કાર્પ્યન સમુદ્રમાં ધસડી લઇ ગયું હોય. ત્યાંથી તોફાની પવને તે પાછું અરાક્સીસ (Araxes) નદીનાં બાર. માં ધુસી પાણીના રોહ સાથે એ નદીના મુખ આગળ અરરત પહાડની તળેટીએ છેક દશ મહીને આવીને અટક્યું હોય, ત્યાં નૂહ ઉતરી ખેડુત તરીકે વસ્યો. એના છોકરા ફેરાત નદીને ફાંટે થતા થતા છેક દક્ષિણ બ-ણી ગયા અને “શિનરની સપાટ ભૂમિ” (=Heb Chaldaea) પર વસ્તિ ફેલાવી. મુસાના મોંમાંથી આખર નિકળી આવે છે કે “અને તે એ-તું બન્યું” કે પૂર્વ તરફથી તેઓ મુસાફરી કરતાં હતા તેથી શિનરના દેશ માં તેમને એક મેદાન જણાયું અને ત્યાં તેઓ રહ્યા”-જેનસિસ-૧૧. હ્યાં-તેઓમાં તુરાની ભાષા ચાલતી. હ્યાં તેઓએ એક કિલ્લો બાંધ્યો અને બે-બલ (Babel=ઝ.બવરી=બેબીલન=આરબી. બાબ-અલ્લાહ=રામખુ-રી) શહેર વસાવ્યું. હ્યાં જુદા જુદા લોક વસવા આવ્યા અને તેથી બાબ-મિશ્રિત થઇ.

એ નૂહ તુરાન દેશ બણીનો હતો અને તે કદાચિત એહાક હોય. પારસી ઓ ધર્મ-ક્રિયા માટે વરખીઓ (=સં-વૃષભ=ખસી કર્ધા વગરનો સફે-દ ગોધો) પાળે છે તેજ પ્રકારનો ગોધો અસલી મીસરી લોક (મેમફ્રિસમાં) પાળતા અને તેને “એપિસ” (Apis) કહેતા. એ ક્રિયા તુરાની એહાક જે ઈરાની ક્રિયા જણાતો હતો તે વિના બીજાથી એ લોકમાં ન પ્રસરી હોય. એહાક નામ પરથી આદડી લોક એને “ઝિઝુથ્રસ=Xisuthrus કહેતા” એમ બાઈબલ, નૂહ પ્રેરજગાર છતાં એની બાઇડી, વાઈલા, એતો ચળેલ છે

ખસ્તાન (= Turkish Arabia)” વાંચતાં કમી શકાય છે.

એજ પ્રમાણે કેયુશર (Cyrus) બાદશાહે ઇ.સ.પૂ. ૫૬૮માં બબાલે ખાબીલન શહેર પાછું જીતી લીધું ત્યારે યહુધી લોક મહા સંકટમાં હતા. અને તેઓ અસ્સુર, મીડિયા, તથા બેબીલનની આસ પાસ વસતા હતા. આ હાલતમાં તેઓ પોણી સદી સુધી રહ્યા. આથી કરી તેઓમાં ધરાનીઓનાં ધર્મતત્વ—આમત, ફરોહર (જુઓ મેથ્યુ ૧૮-૧૦), રસ્તા-ખેઝ (જુઓ જોબ-૧૯)—પાછાં વધારે પ્રસર્યાં.

એમ કહેલી (કુરાન-૬૬). આથી એનામાં અપલક્ષણ હતાં એવું જ જણાય છે. છાકટપણું, નગ્નતા, અને ખાર એનામાં માલમ પડ્યાં હતાં (જેન ૯). એવાજ ગુણ ઝોહાકમાં હતા. એ ઝોહાક બાબીલન પ્રાતમાં, અર્માન દેશના જંગલમાં તથા ફારાત નદીને કાંઠે હતા એમ અવસ્થામાં જડે છે:—
“ફરેદુનની બક્ષ્ય શહેરમાં આવવાની વાત સાંભળી ઝોહાક ધરાન શહેરમાં થઈ ઝરેહ ફરાકર્દ (Caspian) દરીઆના કિનારા તરફ જઈને ખેડો”—ખુનદહેરને.

“અરદુષશુરને ઝોહાકે બવરી (Babylon) ના મુલકમાં ધજ અને મુરાદ માંગી કે હું સપ્ત ૧૬૫ના માચુસો ખાલી કરે.”—આવાં થયે —૮. “ચંડાળ ઝોહાકે દુષ્ટ જંગલમાં એવાદ યત્રતને ધજમા...અને માચુ કે હે વાધું તું મને આ બખશ કે જેઓ હપ્ત ફરવરમાં રહે છે તે સખાને અમરે કરે.”—રામ થયે—૫

આ પરથી તેના દેશાટન વિષેના બાસ જણાય છે. પણ આ નિચલા ફકરા પરથી તેના વંશજોની ખીના મળે છે:—

“ઝોહાકથી હબસી તથા કાળી ચામડીના લોક પેદા થયા.”—ખુનદહેરને. “નહના પૌત્ર કુશ (Cush) ના વંશથી કિતરી આવેલા હબસી આરબો કંઈ આરખસ્તાનમાં વસતા નહતા પણ ઈરાની અખાત તથા ફારાત નદીને કાંઠે રહેતા. ખુઝીસ્તાન (=સુજસ્તાન=Gr. Susiana) કે જે તેમના બાપ ઠાઠાતું અસલ વતન ત્યાંથી તેઓ ઘાં આવ્યા હતા—Sale

આ સુજસ્તાનને યહુધીઓ ઇલામ (Elam) કહેતા (History of Chaldean Art p.35), આ ઇલામને ધરાન સમજી ધણક વિદ્વાનો છેતરાય છે. ત્યાંના પહેલા અને પરાક્રમી બાદશાહ ખેદર-લા-ઉમર (=Heb. Chedor-la-omar; Gen. 14) =મુસલમાનોના હમેશ હમાત પેગમબર “ખેદર” પરથી જણાઈ કે ઇલામી લોક આર્યન તો નહતા.

ઝોહાક=ઝ+અઝિ+હહાક=કસેય સાપ નામ તો ધરાનીઓએ ધર્મ-મિકારે આપેલું જણાય છે. તેનું બીજું નામ વખધન=વિવાહ તોડનાર,

પાનું ૪૪- સર્પને લામા- કદી ધારીએ કે આદમ તથા હવા સાથે
બોલાં તથા પવિત્ર હોવાથી સિદ્ધ આ પુરુષ હતા તેથી પ્રાણીના વિચાર
સમજ શકતાં; પણ તેઓમાં અગમ જ્ઞાન હતું તે વડે સાપની કમલ્યા-
ન કેમ ન જાણી લીધી? સાલેકે મુસાને એમ કહેવું દિસેછે કે ૪૫૨
આદમને શિખામણુ દીધી કે તું મોહ-જાળમાં પડીશ મા, પડીશ તો કા-
લા દુર્ભાગ થઈ વહેલી પડશે; જો બ્રહ્મચર્ય વ્રત પાળીશ ને સમાધિમાં ર-
હીશ તો દીર્ઘ આયુષ્ય ભોગવીશ. પણ એ બેઠ મુસાને સમજ પડેલાં દિ
સને નથી.

પાનું ૪૭ સુદમરૂપ પ્રતિમા- બીનાં મીચનાં ઝાંણા ફણા કે પી-
લા જેવું જણાયછે તે એ બી જે તત્વ વાળી ભૂમિમાંથી પોતે ઉગી નિ
કળ્યું તેવાંજ તત્વની ભૂમિ, બિનાસ, તથા રાશની તેને મળી કે તેમાં
રહેલી તેની મંદ શક્તિ પાછી સચેત થાયછે. “રોપેલાં બીજનાં તત્વ
છુટાં પડતાં વિજળીનો પ્રવાહ પેદા થાયછે કે જે તે બીજને ધ્રુવવામાં-
જરૂરના ફેરફારો કરેછે. એવું માલમ પડ્યું છે કે જે જાતની કુદરતી વિ-
જળી એ બીજમાં રહી શકે તેથી ઉગતી જાતની વિજળી એ બીમાં લાવ-
વાથી તેનો ઉગવાનો વધારો અટકી પડેછે. એથી ઉગતું, જે રોપને વિ-
જળી લગાડી તે તેમાં દાખલ કર્યા કીધી હોયછે તો ને વધારો ઝડપે
વધેછે.”— (Chambers) “ક્રવિ રસદાર ઝાડોને સારાં ઉગાવેછે
કે જે ઝાડો અગાડી લાંબા વખત સુધી તે જગામાં પેદા થઈ વગ-
ર ઉગવે રહ્યાં હતાં” —ફરવરદીન યસ્ત-પપ.

આ ક્રવિની ચેતન શક્તિ બિનાસમાં પોતાની ક્રિયા ચલાવી તે
બીને ધ્રુવવેછે, અને તેના જુદા જુદા સુદમ અવયવોને પ્રુષ્ટિ આપી ધી-
મે ધીમે કદમાં વધારેછે. વધતાં તે છોડ થાયછે, પછી રોપ, પછી ઝાડ,
ને પછી વૃક્ષ થાયછે. આ પરથી જણાશે કે મીચ એજ તે ઝાડનું સુદમ
પ્રતિરૂપ છે. જેમ લોહીમાં ક્રવિ તથા લોહીના દાણાના આકારનાં જ.
વ રહેછે, તેમ ઝાડના રસમાં એ પ્રતિરૂપ રહેછે. તેથી મોઘરા, ચંપેલી
જેવા વેજાનાં ગુંચડાં કે ઝાડના સોટાની કલમ બોંયમાં રોપતાં તેના
સોટાનાં છિદ્ર વાટે એ રસ બોંયમાં ઉતરી મૂળ બાજેછે અને સજીવ

છિનાળવા છે. એને દમાવંદ પહાડ પર ફેંદુને કેદ કીધાનું બાઇબલમાં
મળતું નથી તે કદાચિત નેની બદી ન હેખાડી હોય, કે કેદખાનામાંથી
નાસી દેશવટો લેવા જગલમાં પેડો હોય, અને તે દેશવટાની વાતનો
ઘતિલાસ લખ્યો હોય. પુન દહેસ્તેમાં કહેછે કે મોહાક આદર-બાદગાન
(Intro-patene) શહેરમાં સપેદ રોડ [L. Spant!] અ-
ગાડીથી પકડાયો હતો. એ શહેર અમાન દેશના અખિ ખુણે છે તે પ
રથી મોહાકના દેશાટનનો રસ્તો જણાઈ આવેછે.

રહે છે. આવીજ રીતે સુરજમુખા પ્રાણીના તાંતણુ તોડી કટક કરી તેને પાછા પ્રાણીમાં નાખ્યા હોય છે તો તે પણ આવી ક્રિયા વડે સજીવ રહે છે અને નવાં પ્રાણી થાય છે. જેમ જાડની દીરીઓ ખરી પડી તે માંથી કુત્ર તથા ફળ થાય છે: તેમ એ પ્રાણીના તાંતણુને છેડે દીરી જેવું માંસ ઉગી નિડગી તે ખરી પડે છે અને તેમાંથી નવું જીવ પેદા થાય છે. આ પરથી જણાશે કે જાડના રમ તથા પ્રાણીનાં લેહામાં અતિ સૂક્ષ્મ તેમનાં પ્રતિરૂપ રહે છે. એ પ્રતિરૂપની રચના સડી જવા આવેલા ઇડાને ફેડી જોતાં સરસ જણાય છે દાળ તથા સફેદી વચ્ચેની રાતી લીટીઓ તે બચ્ચાંનાં કાડકાં તથા અવ્યવે હોય છે, જે આંખ જેવા ડાખ તે માથું તથા અતઃકરણ, દાળ તેનું શરીર, ને સફેદી તેનાં પીછ છે- માદાનાં શરીરની વિગળાથી કે કૃત્રિમ ક્રિયા વાળી વિગળાથી આ સંધાના ઉધરીને મોટાં થાય છે ત્યારે ખુલ્લા અવ્યવ નજરે પડે છે. જ્યારે અપૂર્ણ કાયાના મંદ શક્તિ વાળા જીવ જતને પ્રાણુ-રક્ત તત્વો મળે છે ત્યારે સ્વભાવિક ક્રિયાએ તેમાંથી તેનું જીવન થાય છે અને કાયા પૂર્ણ થઇ જીવ સચેત થઇ જાય છે. આ નિયમે ટાંકાંમાં માછલી; કાઠકમાં દેડકા પરસેનામાં ચાંચડ; માકડ; અને ખોરામાં જૂં થાય છે. આખા જેવી જાતનાં પ્રાણીનાં ઇડાં લાવીને મુકે તેવા જાતના જીવ આ રીતે પેદા થાય છે. આ નિયમ કંઈ બધે ચાલતો નથી. “જીવતાં કરચલાંના પગ તોડીને ભોંયામાં દાટયાથી તેના વીંછુ થાય છે. ઘોડાની પુછડીનાં વાળ પ્રાણીમાં કહેવાડયાથી તેના કીડા થાય છે, અભડાયલી બાઇડીના વાળ છાણમાં રાખ્યાથી સપોલિયાં થાય છે”- (Natural Magic, p. 42)

જીવજત જેમ અદ્ય આયુષી અને જોણું તેમ તેઓની સંખ્યા મોટી, અને જેમ દીર્ઘ આયુષી અને મોટાં તેમ તેમની સંખ્યા ઘોડી હોય છે. એમ છતાં પેપર, કાગડા, ગરૂડ, શકરા, સારસ, સાપનું આયુષ્ય સૈકા સુધીનું હોય છે (Origin of Life p. 15) પ્રતિભાવ વાળાં વેરી પ્રાણીઓથી આ અસંખ્યતા તુટે છે.

જેવી ખોડ ખાંપણુ કે ગુણુ-દોષ આપણામાં હોય છે, તેવાંજ આપણાં પ્રતિરૂપમાં ઉતરે છે. “ગર્ભ ધારણ કરતી વેળા માયાખની તન દર-ગતીની હાલત, અને ગર્ભ રચ્યા પછીની માની તન દરસ્તી ઉત્પન્ન અનાર છોકરાનો બાંધો નક્કી કરે છે.”- (Hooper Vsade Mecum) આવાં પ્રતિરૂપ વડે એક પ્રાણીમાંજ અનેક પ્રાણી વિસ્તાર પામી પ્રવર્તે (=જં ક્રવષ) થતાં રહે છે. આ પ્રવર્તિ (=જં. ક્રવષિ) શબ્દની ફિલસુફી ધ્યાનમાં રાખી મુસા પેગમ્બર કહે છે કે “આપણી ‘પોતાની સિકલ પ્રમાણે’ તથા ‘પોતાની પ્રતિમા માફક’ માણસને પેદા કરીએ”-જેનેસિસ-૧. પણ બહુક વેળા તો એમ બનતું નથી. “કાંઈ ગોરી બાયડી હબસી જેવા સાથે પરણે છે. અને તે ખરી ગયા કેડે ગોરા પુરુષ સાથે નાતર કરે

છે તો ગેરા પુરૂષનાં પેટનાં બચ્ચાં તે બાવડીના આગણા ધણીની સિક્કને મળતાં પેદા થાયછે. તેમાં ખસુસ કરી આંખ તથા વાળનો રંગ આખે-જુબ તેને મળતો રહેછે” (Sexual Physiology by Trall p. 253) વિદ્યજનો “પોતાની પ્રતિમા પ્રમાણે” નો અર્થ એવો દાઢેછે કે જેવો પરમાત્મા અમર તથા શુદ્ધ છે, તેવોજ જીવાત્માને બનાવ્યો (જુઓ (Earth's Antiquity by James Gray) પણ એજ અર્થ હોત તો ફરી આ લખત નહિ:— “અને આદમ ૧૩૦ વર્ષનો થયો અને એક છોકરા પોતાની સિક્કને અને પોતાની પ્રતિમા મુજબનો તેને પેદા થયો અને તેનું નામ સેથ (Seth) પાડ્યું” —જેને સિસ-પ

પાતું ૪૭-જનક તથા જનેતાનું શોહી પેટનાં છોકરાં પર દોડેછે— શોહીતો કાર્ય છે, જીવ (Spirit) પ્રાણ છે. આપણું શરીર વનરપ-તિના ઉધરભાવ જેવું છે, તે જીવને ઉધરે છે એ જીવ પુરૂષમાંથી તેના વીર્ય વાટે થોડો ધણો તેનાં શરારમાંથી નિકળી સ્ત્રીનાં ગર્ભસ્થાનમ્, વીર્ય જોડે રહી તે વીર્યને ઉધારે છે. આ ગર્ભમાં સ્ત્રીની ગર્ભ-નાડીએ સંધાઈ જાયછે તેથી સ્ત્રીના શરીરનો પણ જીવ તે નવી ઉધરતી કાયામાં બળી જાયછે. એ પ્રમાણે બન્ને મા તથા આપના શરીરના જીવનો અંશ છોકરાનાં શરીરમાં ઉતરે છે (જુઓ Magus p. 20). “બન્ને જાતનાં બળી ગયલાં તોખજનું આદમી પેદા થયું છે” કોરાન ૭૬. આ જીવના આકર્ષણનું પરિણામ તે માઆપનું હેત અને તેમની તેને માટે હર વખ-તનાં દુઃખ સુખની ઈજ હોયછે.

પાતું ૪૭-જનકનું વીર્ય—ધણીકનો મત એવોછે કે સ્ત્રી તો કમીધાર છે અને તેને વીર્ય હોતું નથી. પણ ૯૫) માં પાનાંમાં દેખાડ્યા પ્રમાણે સ્ત્રીમાં પણ વીર્ય થાયછે. મૈથુન ક્રિયામાં સ્ત્રી-પુરૂષમાંથી જેનું વીર્ય ખ-જિત થતાં સેવનવાન તથા વધારે ચેતન વાળું હોય તેના જેવો સંતતિ નો ઘાટ થાયછે. એમાંથી જેને પ્રસવશીળ શક્તિ વધારે હોયછે તેની જ-તિ જેવી સંતતિની જાતિ તથા બાંધો હોયછે. બન્નેમાં પેદા કરવાની શ-ક્તિ સરખી હોયછે ત્યારે છોકરું બન્નેને મળતું હોયછે (જુઓ Medi- cal Adviser by De Rooze). કેટલાક છોકરા માના ઘાટ તથા બુ-દ્ધિના અને કેટલીક છોકરીઆપના ઘાટ તથા બુદ્ધિનાં હોયછે તે આ નિયમે.

પાતું ૪૭-નર કરતાં નારી વિશેષ-ખાન પાનનાં સુખે નર કરતાં માદામાં વીર્ય વધારે કૌવતવાન ઉત્પન્ન થાયછે તેથી માદા પ્રાણી ઉત્પન્ન થાયછે. ગાય, બકરી, ભેંસ, કશી મહેનત વગર ધણીના ધરમાં સુખમાં ર-હેછે તેથી તેમને પેટે માદા પેદા થાયછે; ઘોડી, ગધેડી, સાંઢણી ભારે મહે-નત કરી દુઃખ વેડી રહેછે તેથી તેમને પેટે નર પેદા થાયછે. જેમ સ્ત્રી માં ઝુકતું વહી ગયાકેડે પુખ્ત વીર્યથી તરતજ ગર્ભ રહેછે. તો છોકરા અને ઝુકતું આવવાનો તૈયારીમાંકમ તાકાદ વાળો અપૂરું વીર્યથી રહેછે તો

છોકરી વેદા ધાયછે તેમ એ પશુમાં ધાયછે અને ઉછળતા જીવસેજ રહે-
લો મર્જે રહી જાયછે તેથી માદા પ્રાણી વિશેષ ઉત્પન્ન ધાયછે. ઘેટાં, બક-
રાં, ગાય પર અજન્માવી જોવાથી એ કિયાનો અનુભવ મળેછે. (જુઓ
Sexual Physiology by Trall, p. 264)

પાનું ૫૫-આ જાતિ પિંકકારી-ઈરાની સાલેકાએ જે સ્ત્રી પિંકકારી
છે તે “પરી” (=જં પધરિકા=ખુનસુરત વ્યભિચારિણી) તથા “જહિ-
કા” (=ડાકણી છીનાળ) છે. “જહુવંતી” મોહિત કરનારી, કામ ઉત્પન્ન
કરનારી, જેનું મન (=વાસના) જેમ પવન વાદળને (ઉડાવેછે તેમ)
ઉડતું ફરેછે તે ‘જહિકાતી’ સામા શરીર સંભાળવાને હે પાક હોમાં તું
આં આવ”-પરન ૯.

જમશેદ. ફરેદુન, જરથુસ્ત જેવા સાલેકને વ્યાપી છોકરાં હતાં. બ-
લકે બાઈડીઓએ પણ યોગિણી તરીકે યોગ આસન પર બેસીને પ્રાર્થના
કરેલીછે. રામયસ્ત્રમાં યુસ્તાસ્ત્ર પાદશાહની રાણી “હુનઓષ” તથા કુ-
મારિકાઓ વિષે એવું વર્ણન આવેછે.

આ અજ્ઞાસ પર જ્યારે સ્ત્રીનું મન લાગેછે ત્યારે તેનો જાતી નકારે સ્વ-
ભાવ-માસુ વહુની વદવાડ. નણદ બોમ્બઈની અદેખાઇ, ધરની નજીવી બાપત
પર હલકી નજર, સાસરાંની કઠોર ચાત્રનું દુઃખ-તેણી છોડી દઈતે ભુલી જાયછે.

પાનું ૫૫-નર્ક-એને મુસલમાન તથા પારસી દઝોઝખ=જં. દઝોઝખ
=(જં. દુઝ=સં. દુહ= દુઃખ દેવું પરથી) દુઃખ દેનાર ઠામ. આવું ઠામ
અંતર જગતમાં દુઃખી શરીર અને બાહ્ય જગતમાં પાપી આત્માઓને
રહેવાની પાતાળ બખોલ કે અંધારા ખાડા, કહોવાટ વાળી દુર્ગંધી જગા
કે ઉત્તર ધ્રુવ બહી ત્યાંના ઉંચા પહાડોના ધ્રુવની સામે આવેલાં પાસાં
જ્યાં કદી પણ રોશની પડી શકતી નથી તે છે. પતિત આત્માઓને દક્ષિ-
ણ ધ્રુવ કરતાં ઉત્તર ધ્રુવ વધારે અનુકૂળ ને પસંદ છે, કારણકે સૂર્ય પૂર્વ
પશ્ચિમ ફરેછે તેને લીધે પૃથ્વિનો દુષ્ટ ગદો બાફ સ્વભાવિક રીતે ઉત્તર
ધ્રુવ તરફથી દક્ષિણ ધ્રુવ તરફ વહેછે તે તેમનું જીવન છે. સાલેક અંતર
જગત વાળાં દોઝખને “ઉનસરી દોઝખ” (=Elemental hell અને બાઝ
જગતવાળાં દોઝખને “ફઆની દોઝખ” (=Spiritual hell) કહેછે.

બાહ્ય ધર્મમાં ૧૩૬ નર્ક પૃથ્વિના માહેલા ભાગમાં છે, એ-
વું કહ્યું છે. મનુએ (ધર્મ શાસ્ત્ર-૪ માં) ૨૧ નર્ક કહ્યાંછે, અને તે “ભ-
યાનક અંધારાનું” સ્થળ, રાતા અગારાનો ખાડો, ગંધાતા કાદવનું સ્થળ,
કરી વણેવ્યાં છે. એમજ બાઈબલમાં “દોઝખનો ખાડો; ગંધક તથા આ-
ગતા બહુકા વાળું તળાવ; અંધારૂં ઘેર” આવાં નામે દોઝખને વર્ણવ્યું
છે. યુનહરેકેને તેમજ કુરાનમાં “ગાજેલી ધાતુની નદી” કરી કહ્યું છે.
કુરાનના ૭૭માં સુરામાં કહ્યું છે કે દોઝખમાંથી ત્રણ હારે કાળો ધુમાડો
નિકળશે, અને મીનારા જેવડા મોટા જુરા રંગના છટકલા ઉડશે. હાલ

ની વિધ્યા આપણને શિખવે છે કે પૃથ્વિના ગર્ભમાં પૃથ્વિની ગરમી રહે છે, અને ઉંડાણમાં જતાં દર ૯૦ ફુટે એક અંશ ગરમી વધે છે, ૯૦૦૦ ફુટે તો પાણી ઉકળે તેવી (100°C) રહે તે એજ હિસાબે વીશ ને ત્રીસ માઇલ સુધીમાં એટલી ગરમી હોવી જોઈએ કે ગમે તેવી વસ્તુ તેમાં જાય તેને બરમ થઈ જાય; તો પછી ત્યાં “ધાતુની નદી, ગંધકના અંગારાનું તળાવ, અને ધુમાડો નિકળે” તેની શી નવાઈ! “દેવો અંધારી નિયાનો, એટલે ગંધાતાં દોઝખનાં, તળિયાંમાં નાસી ગયા.”— વહીદાદ-૧૯

પાનું-૫૫-માણસાઇએ અક્ષત-પહેલાં સાત વરસમાં બેજીઝડપે વધે છે; પછી સોળથી વીશ સુધી ધીમે ધીમે વધે છે. આ વખત શરીરના ક્રિયા અવયવો પાતાના પુખ્ત કદમાં આવી રહે છે તેને આપણે માણસાઈ કહીએ છીએ. પછી ૨૧-૪૦ ની ઉંમર સુધીમાં ખલુ ધીમી ક્રિયા ચાલી મગજનું કદ પુખ્ત થઇ રહે છે. ચાળીસ વરસ પછી દર દશ વર્ષે અધોળા અધોળા મગજ કમ થાય છે તેથી બુદ્ધિ ચલાવવાની શક્તિ પણ ઓછી થતી જાય છે. (જુઓ Quain's Anatomy)

“કામ દેવ=કામ વિકાર. ઝં. દેવ=વિકાર. હજી આ શબ્દ વડે જુજરાતી ભાષામાં આ અર્થ ચાલુ રહ્યો છે. એવા દેવ વંદીદાદ-૧૧ માં વર્ણવ્યા છે.

પાનું-૬૨ અકિલષ્ટ વૃત્તિ=નિવિકાર=ઝં. વોહુમનો=શા. બહમન. પ્રાણીના મનનો પ્રથમ ગુણ તે એજ છે

પાનું “૭૫-જાતિગુણ-પારસી ધર્મમાં “ચિથ્ર” (=ઝં.ચિ=સં. ચિ=ક્રા. ચીદન=એકડું કરવું પરથી=) એકઠા ગુણોનું એકત્ર રૂપ, કસ કે ગુણ, એ અર્થ વપરાયેલો દિસે છે. સત્વ ગુણ=ઝં. અપ ચિથ્ર; રજો ગુણ=ઝં.આતરે ચિથ્ર (આતર્યા ગુણ); તમો ગુણ=ઝં. તેમસ ચિથ્ર.

પાનું ૭૫-પ્રકૃતિ=“સત્વ, રજ, ને તમ એ ત્રણે ગુણો સમતોલ રહ્યાથી દેખાતી મનની સ્થિતિ”—સાંખ્ય કારિકા.

“૭૯-મંદ બરાઇ રહેલો અગ્નિ-આત્માના સંબંધે કહેતાં, એ અગ્નિનું સ્વરૂપ સ્વચિંતનેજ દીપી નિકળે છે. માણસ શાસ્ત્ર-વિધિઓ પાળી પવિત્ર રહે છે તો તેની કાયિક વિજ્ઞાની સંબંધિષ્ટ રહે છે. એ સંબંધ કાયિક વિજ્ઞાની વડે મોજેજ થાય છે. એના તેજથી તે માણસ પર ભૂત પ્રેત ફાવી શક્તા નથી, અને તેનાથી નાસતા ફરે છે. એ મંદ અગ્નિની ક્રિયા આળસિયાં, દેડકા; કે સુકાવલી તળાવડીમાં રહેતી માછલીમાં સરસ જણાય છે. “જ્યાં સુધી આ પ્રાણીઓને પાણીનું જીવન મળે છે ત્યાં સુધી જીવતાં રહે છે. પછી પાણી વિના તરફડીને પ્રાણ છોડી દે છે. પણ મરતાં પહેલાં તેઓ બિનાસ વાળા કાદવમાં મોં ખોરીને દટાઇ જાય છે. તેમનાં ખોખાં પર પાણી પડતાંજ ચોમાસાંમાં પાછાં સજીવ થાય છે” જુઓ—

Fisheries by Francis Day-p-119

“મરી ગયલી ગોકુળ માથનાં સુકાં ખોખાં કંઈક વરસો ધી પડી રહ્યાં હોય તોપણ બિનાસ જાગે કે પાછાં સજીવ થાય છે”—
Origin of Life by Lalor.

“કુમારે દેવતા-હિંદુ યોગી અરણીનાં ઝાડનાં લાકડાંના કડકા અકેક પર ધસીને દેવતા પાડે છે. એ ઝાડ ખાખરા જેવડું હોય છે અને તેની ડાંખળીઓની હુકકાની નળી બને છે. જે તેને દેવયોગે વાગી લોહી નિકળે છે તો તરત એનાં પાંદડાં છુટી જાય પર બાંધી દે છે તેથી ત્રણ દિવસમાં ફક્ત આવી જાય છે.

” ૮૦-એકતા-એને પારસી ધર્મમાં ઝં. હોમોવિતાલ્ડ= સર્વતા કહેલી જણાય છે. એકતાનું એક પાસું સર્વ-વ્યાપ્તિ પીળું પાસું અમરતા (=ઝં. અમરેતાલ્ડ) છે. જ્યાં સર્વતા છે ત્યાંજ અમરતા છે, માટે ખોરદાદ ને અમરદાદ જોડા જોડ રહે છે. “સૃષ્ટિ નિયમે ચાલનારા જોએ દેહથી દૂર જાય તેમને બદલે, હે જરથુસ્ત્ર! આ મારી-ખનાવટ,—સર્વતા અને અમરગી—છે”—હોરમઝદ યસ્ત.

આત્મ-પ્રકાશ શુદ્ધ તથા સ્વભાવિક બને ત્યારે એકતા પામી શકાય છે. યોગેશ્વર સિવાય કોઈને આ સ્થિતિ મળતી નથી. જ્યારે શુદ્ધ આત્મા વેદમાં વર્ણવેલાં હિરણ્ય ગર્ભમાં કે અવસ્તામાં કહેલા “અનંત રમ્યોચ્ચ” (=અનાદિ પ્રકાશ) માં જઈ શકે ત્યારે એકતા પમાય એ એકતાની ખુશી હરેજી ધ્યાન પર રખાવવા નકામા પડેલા દીવાની જોત વપરાતા આતશમાં “મેળવવાનો” ઉત્તમ ચાલ પારસીઓમાં છે.

પાતું ૮૩-અનેક જાતનાં પ્રાણી-રજે ગુણે કામ વિકાર ઉત્પન્ન થાય છે માટે વંશ-વૃદ્ધિ સાર એ ગુણ આવશ્યક છે. સૃષ્ટિની શરૂઆતનાં પ્રાણીમાં મજિન સત્ત્વગુણ હોવો જોઈએ. મારામારીએ કે દુકાળમાં પુરતી વનસ્પતિ ન મળવાથી અકેકને મારી તેનું માંસ ખાવાની ટેવ આ ગુણ બદલાઈ જઈ સ્વભાવમાં ફેરતા આવી હોય અને પછી તેનો રજેગુણ થયો હોય, થોડી મહેનતે માંસ આહાર મળવાથી તેનોજ આહાર કરવાની પછી ટેવ પડી હોય. આથી તેઓ આખર તામસી થઈ ગયાં. તામસી થવાથી કામ વિકારનું જોર વધતું ગયું અને તેથી તેમ પ્રાણીઓમાંથી ઉપજતિઓ થવા માડી. હવે જાતિ બગડવાથી સંકર જાતિય (hybrid) પ્રાણીની પ્રજામાં વિશેષ ફેરતા આવે છે. “આરથી તથા ધરાની ઉંટના સંબંધે અવનરેલી પ્રજાનાં બચ્ચાં તેનાં માળાપ કરતાં વધારે તોફાની અને અવશ નિકળે છે.” (જુઓ Camel by G. Watt) એ જ પ્રમાણે ” વર તથા કુતરીના સંબંધે જે [બચ્ચું] પેદા થાય છે તે (બચ્ચાં) કરતાં, કુતરા તથા વર (ની માદા સાથે) ના સંબંધથી જે (બચ્ચું) પેદા થાય તે વધારે પ્રાણુધાતક હોય છે”—વંદીદાદ. ૧૩. આથી જણાશે કે માનાં લોહીપર સ્વભાવનું ધોરણ રહ્યું છે.

હવે અનેકતા વિશે વિચારતાં, સૃષ્ટિની શરૂઆતમાં મલિન સત્વગુણવાળાં પ્રાણી ગાય બળદ હોવાં જોઈએ. પુનઃજન્મેમાં કહેછેકે એક ગાયમાંથી સર્વ જાતનાં પ્રાણી પેદા થયાંછે. હિંદુના વિષ્ણુ અવતારના મત પ્રમાણે એવું માને છે કે ત્રીજે અવતારે સ્તનવાળું ચોપણું પ્રાણી પેદા થયું હતું અને તે વરાહ = હુકર છે. હુકર વિષે પુનઃજન્મેમાં કહે છે કે તે ગાયનું હલકું રૂપ છે. આ પ્રમાણે ગાય બળદનો જાતિ ગુણ બદલાતાં તેમનાં વંશની પ્રેમ હલકી અવતરતાં નીલ ગાય; ઘોડો, ટટ્ટુ, ને ગધેડાં; ઉટ, હુકર, મેઢાં, બકરાં, હરણ ને સાબર થયાં. આ વનચરમાંથી બહુ યુગ થયા હશે ત્યારે માંસ-આહારી પ્રાણીની જાતિ ઉત્પન્ન થવા માંડી હશે. એટલું તો ખરું કે જુદી જુદી હવા, જુદા જુદા ખોરાક, જુદી જુદી રહેવાની જગા: પ્રેમણે પ્રાણીની સંતતિ બગડતી કે સુધરતી પણ તે જગા ખોરાક, કે હવાને અનુકૂળ પડતી જાયછે. “જે હાસી બળતી રેતી પર ચાલેછે તેના પગ પર હંમેશ જામડું ચામડું હોયછે. એ ચામડાં તથા ઝટ-ભાગી એવા તંતુના છેડાઓની વચ્ચે ચરખીના પડડું થર બાંહેલું હોયછે.” એ ચરખી ગરમીને વહેલી ચુસી શકતી નથી”.—(Personal Lord.)

જે કદી પ્રકટિકરણના જ નિયમે મનુષ્ય પેદા થયું હોય તો તે ગાય, કે પછી, હુકરી તથા રીંછના સમાગમે ઉત્પન્ન થયું હોય; અને તેની પ્રથમ બનાવટ સાદી અને તે પ્રાણીને મળતી હોતી જોઈએ. પુછડાં કે શિંગડાં સાથે જનમતાં કાંઈ માણસો વિષે હાલ પણ આપણે સાંભળીએ છીએ (જુઓ ગુજરાત મિત્ર ૨૩-૧-૧૮૮૭). “ખીજ જાતના પૃથ્વીના પડની હારનાં સાથી નિયત્તાં તળીયાંમાં આપણે જોઈએ છીએ કે જીવંત પદાર્થોના રહી ગયલા ભાગો, મુખ્યત્વે કરી પરવાળાં તથા શંખવાળાં પ્રાણીના હોય છે; એટલે કે હાલ સાથે મુકાબલો કરતાં, શરીરના ભાગોની સાદી બનાવટ વાળાં પ્રાણીના હોય છે. અને એ હારમાં જેમ જેમ ઉપર ચઢીએ તેમ તેમ વધારે ચુંચવણ વાળી બનાવટનાં પ્રાણીનો પ્રમાણ વધતો જાય છે. અને જમીન પર રહેનાર ચોપણાંનાં હાડ ત્રીજી જાતનાં જમીનનાં વધારે અર્વાચીન કાળના પડોમાં તદન રહ્યાં છે. માત્ર લીધેલો મત આવો છે કે જે પ્રાણી પ્રથમ પેદા થયાં હતાં તેઓ ધણીજ સાદી બનાવટનાં હતાં, અને રક્તે રક્તે તેઓ પોતાની બનાવટમાં વધારે ચુંચવણ ભરેલાં થતાં ગયાં ”—Penny Magazine

પાનું. ૮૩-ત્રિકાળ માને ફિકર-ચોગની પાળ પર આવેલાં માણસને આક્રમ્ત આંવતાં અગાઉ ધંટીના પડ જેવું ભારે કાળજી થઈ રહે છે, અતિ અપચાએ કાળ પડે છે તેમ કાળ પડેછે, કલેજનું ધડકા કરે છે, જી. રક્ષા દખી જાય છે, માઆપનો કાળ આવ્યો હોય કે ફાંસી ચઢવાની શિક્ષા થવાની હોય તેમ મનમાં થયા કરે છે. આ આક્રમ શહેજ દુઃખ વેઠી તેની પ્રાર્થનાએ દુર થઈ જાય છે, અને તત્કાલ અંગે હલકું થઈ

જામ છે. આવી ફાળે મરવાં કરતાં અગમ જ્ઞાનને છોડી એવે વખત અ-
જ્ઞાન રહેતું તેને હીક લાગે છે.

“૮૪ સ્પેન્તામીનો-સાતે અમધાર્પદોની શક્તિઓ તથા ગુણતું
એકત્ર મોહું નામ આ શબ્દ વડે સમજાવું. આ ગુણ વાળા અપો મા-
ણસને પણ સ્પેન્તામીનો=અમધાર્પદોનો વડો=અહુન અપો સાલેક કહે છે
ઉપત્તા અર્થે વડે, વિદ્વાનોને કમ સમજ પડતો પણ યોગ-આસનપર બે!
પછીની ખુબી દેખાડતો, વંદીદાદ-૧૯ માંનો નિયતોક્કરો સમજાવી શકું છું.”

“પેરેસદ્ ૧ ઝરથુસ્ત્રોર અહુરેમ્-મઝદામ્ ૩ અપાહમા ૪ દ્રિજ્ય ૫ (કે
દરિજ્ય) પઠિતિ-ઝ્વરહિં અહુરાઈ-મઝદાઈ ૭ વરહવે વેહુ-મઝદે ૯
આહુડાહનો, ૧૦ અપાધ-વહેસ્તાઈ ૧૧ ખ્વશ્વર્ષ-વધર્ષાઈ ૧૨ સ્પેન્તાઈ ૧૩
આર્મઈતે. ૧૪=કુતમ-શુદ્ધતા ૧૫=અર્દીઅહેસ્ત, કુતમ-દૃઢતા ૧૬=શહરેવર
પવિત્ર ૧૭ સદ્યુદ્ધિ ૧૮ (=અસ્પંદાદ) સાર નિશ્વર્ગ નજરે ૫ બેસતા ૧૦
કુતમ ૯ સુજાનમાટે ૯ પવિત્રાઈ સાર ૭, ઝરથુસ્ત્રે ૨ અહુરમઝદને ૩ પુછ્યું, ૧
હે ૪ પવિત્રા —વિદ્રજનો “દરિજ” શબ્દથી અતિ ગુંથવાઈ, આખર
“દરઝીક” નદી અને “ઝખરકહ” તે પહાડ હશે એમ ઠોકી બેસાડી
આ ખુબી ન સમજી શક્યા. દરિજ=સં. દશ, દશા, દશિ=આખ, નજર.

દ્રિજ=સં. દશ, દ્રગ=આખ, નજર. ઝ્વર=૧૯=સં. હવર સ=મરડાટ,
વકતા. પ્રતિ હવર=૧ગર-મરડેલું, સીધું, એકાગ્ર. સાતે અમધાર્પદના
કારણ રૂપે નહિ પણ કાર્ય રૂપે હિંદુ યોગીની બાપામાં જે અર્થ થાય
છે તે નિયતો કોડો જોવાથી જણાશે: —

આત્મિક તથા માનસિક શક્તિ	સૃષ્ટિ જનક શક્તિ	એશક્તિનાઉલટા ગુણ
{ અહુર ૬ ખાલીસત્વગુણ.	બ્રહ્મા.
{ મઝદા..... સત્વગુણ.	ધમર.	ધનામીનો (સૃષ્ટિ-ક્રમ તોડનાર)

આનંદિક શક્તિ	{	વોહુમનો....નિર્વિકાર.	સંવૃદ્ધિ, સુવાસના.	અકોમીનો(=વિકાર) (દુર્વાસના)
		અપાવહિસ્તાં...અકિઝ્વળ વૃત્તિ.	શુદ્ધ અગ્નિ.	અંદર(=ખિન્નતા)
		ખ્વશ્વર્ષર્થ...૫૨મ-સત્તા, સંતોષ. ખનિજ જાતિ. શકર્વ (=સંશ્લિષ્ટ વૃત્તિ)		

સત્ ૬—ચિત્—આનંદ

આર્મધતિ... સદ્બુદ્ધિ. પૃથિવ નત્વ. નાઓ રાહદ્ય(=માયા)
આત્મ શક્તિ { હોઓર્વતાદ્... સર્વતા. જળતર. તઉર્વ(=શુદ્ધતાતોડનાર

અમેરેતાદ્..અમરતા તૃણજાતિ ઝઘરિય(=પીળા સળો)
એ સાતે અમપાર્ષ્પાન્ માનસિક તથા સૃષ્ટિ જનક શક્તિઓને
એક બીજા સાથે પરસ્પર સંબંધ છે. જેમકે શુદ્ધ સત્વ ગુણુ=પુરેપુરી
અષોષ અહુરમઝદમાંજ છે. વોહુમનાં=ક્રા. બહમન=માં સુવ્રસના તથા
નિષ્કાર=નેક મનસ્વી છે. જે પ્રાણીમાં નિષ્કાર હોયછે તે વધારે જી-
વેછે તેથી સારી પેદાશની વૃદ્ધિ થાયછે. અષા વહિસ્તા=ક્રા. અર્દા બહેસ્ત
=શુદ્ધ અગ્નિ છે. શુદ્ધ અગ્નિને સ્વચ્છતા રહેછે ને તેથી તન મનની
અષોષ રહી શકેછે, મનો વિકાર આડા ફાટતા નથી તેથી મન હંમેશ
શાંતિ ને ખુશીમાં રહેછે. ખ્વધ વધર્થ=ક્રા. શહેરવર=પહાડ પથ્થર અચળ
છે, તેમ જો મન રહેતો મનોવિકાર પર પરમસત્તા રહ્યાથી શ્રદ્ધા ને
સંતોષ આપેછે. સ્પેન્તા-આર્મધતિ=ક્રા. અસ્પંદાદ=પૃથિવ, એ માની માફ-
ક ભક્ષાં ભુક્ષાંનું સ્થિતું પોષણ કરેછે તે તેની સદ્બુદ્ધિ વડે કરેછે. હ-
ઓર્વતાદ્=ક્રા. ખોરદાદ =સર્વતા. ધરતિમાંથી જ્યાં જોઇએ ત્યાં સર્વ ઠે-
કાણે પાણી જરૂર છે. માટે પાણી અને સર્વતાનો સંબંધ છે. અમેરેતાદ્=ક્રા.
અમરદાદ=અમર્ગી. ખજુરી, છીણી, કે હોમના ઝાડનાં પાતરાં હમેશ
લીલાંજ રહેછે. એટલે તેમના લીલાસ અમર રહેછે માટે અમરતાને
લીલોત્રી જોડે સંબંધ છે.

આ સાત અમપાર્ષ્પદોનાં નામની ઉત્પત્તિ બાદશાહ હોષંગથી છે.
એની નજરમાં અમપાર્ષ્પદ શબ્દ શ્વ અર્થમાં હતો તે નિયતું વા-
ક્ય જોતાં જણાશે. અષ સાત નામો ૧૫ વ્યંજન તથા ૬ સ્વર પરથી
ઉત્પન્ન થઈ ૩૩ વ્યંજન તથા ૩૩ સ્વર વાળા અક્ષરો એક એકમાં
જોડવાઈને થયાં છે. આ ૩૩ અક્ષરો પરથી ૩૩ યજ્ઞતની સંખ્યા બંધાઈ
હોય, આ ૧૫+૬=૨૧ અક્ષરો ખેત્રકાંતે નિયતું વાક્ય થયું છે:—
અમેષાઓ-સ્પેન્તા, વડ.હેઉશ અહોષશ ખ્વધા, મઝદાઓ દાઓડ.હો=
અમપાર્ષ્પદો અષોર્ષતા પેદા કરનાર, નેક જદગીના ધણી એ
વાક્યનું આ પ્રમાણ છે:—

[૧+(૧×૨+૧)+(૨×૨+૩)+(૩×૨+૫)+(૪×૨+૭)+૫]=૪૨
એજ પ્રમાણ સાત અમપાર્ષ્પદોનાં નામોના ૩૩ વ્યંજન તથા ૩૩ સ્વર=૬૬
અક્ષરોમાં છે:—

(૧ પ, ૧ ય, +૧ એ)+(૧ સ, ૧ શ, ૨ ષ+૩ ઈ)+(૩ વ,
૩ ત+૫ આ)+(૪ મ, ૨ ડ., ૨ ન +૭ અ)+(૫ હ, ૪ ત્, ૧ દ+૯ ય)
+(૧ ખ, ૧ જ, ૧ ધ,)+(૨ ઉ+૬ ઊ)=૬૬

આ સાત અમપારપદોના નામ પરથી હોરમઝદ યસ્તમાં કહેલાં સાત ગણાં (૭x૭=૪૯) હોરમઝદનાં નામ નિકળ્યાં છે. એમાં પ્રથમ નામ “મઝદ” છે અને ૪૮ નામ તેના ગુણુ-શક્તિનાં છે. એટલે “અ ખ; વ;” થી શરૂ થતા દરેક અક્ષરનાં સાત સાત; “પ, દ, સ,” ના પાંચ પાંચ; “ઈ, ઝ, ક, બ” ના બે બે; તથા એક “ય” તું; અને “હ” ના ત્રણ; એમ થતાં આ પ્રમાણ બંધાયું છે:—૧+(૪x૩)+(૩x૩)+(૫x૩)+(૭x૩)=૪૯ ધણી વેળા યથા અષ્ટમ ૩, ૫, ૬, ૭ વાર બણુ વા પડે છે તે તેનો ખુબી અર્થ છે; એટલે ૩ ને આંકડો વાંધે માટે, ૫ પૂર્ણતા માટે, અને ૭ અનેકતા માટે છે. હિંદુ યોગીના પંચીકરણ મતનો તથા ૪૯ મંત્રનો પાસો જોઈ છે.

પાનું ૮૪-હોરમઝદ=જં. અહુરો-મઝદા=અપોષ; સત્વગુણ. યોગીની રીતિ જે રામ તથા અર્વાં પુત્રમાં વણેલી વણેલાય છે તેની અંતર ગ્રાન વાળી ખુબી અર્થ વડે સમજવી સ્કીશ —

“ તેણે સત્વ ગુણના પેદા કરનારા (=સાલેકના પાકામને) તેની (= વાયુ, પાક દમ) પાસે આ ફાયદો આપ્યો—મને કાદલો આપ હે વાયુ! (તું કે) જે (સમાધિમાં) ઉપર કામ કરનારા (તે) એકે મનોવિકાર (=અદર મનોની પેદાકર્તા) માંના વિકારોને હું નાશ કરું, નહિં કોઈ (વિકાર). જે આ કે જે અકિંચળ ધનિએ (=સ્વેનતા મનોની પેદાકર્તા) નો (નાશ કરે). જે કોઈ સત્વ ગુણ (=અપોષ) નો પેદા કરનારો જેવી રીતે તેની પાછળ લાગ્યો (તેવી રીતે) એને ઉપર કૃતિ કરનાર વાયુએ તે અ ફાયદો આપ્યો. ” રામ યસ્ત. પ્રાચીન તથા અર્વાચીન વિદ્વાનો “ દષવાએ અહુરો-મઝદાએ ” =અપોષનો પેદા કરનારો, સાલેક આ શબ્દોથી ગુચવાઈ એનો અર્થ કાદર હોરમઝદ દોરી બેસાડે છે અહુરો-મઝદ ” એ શબ્દ હંદુ સમાસ છે. અને તે પહેલાં વિભક્તિના “અર્થ, અને અહુરો-મઝદાએ છટ્ટી વિભક્તિમાં છે. ધણે કંઠે “અહુરો” ને બદલે “અહુરહે” આવે છે. એ હે=ઓ=દા.વ-ઓ=તથા એ હંદુ સમાસિક પ્રત્યય છે. એવોજ સમાસ તથા લિપિ વંદીદાદ-૧૯માં છે (જુઓ, ફીન અવીજે પાનું ૨૫૪.)

આ બેઠ બરેલાં કહેવાતાં વાક્યમાં અંતરગ્રાનની અલગર ભાષા છે. જ્યારે કોઈ યોગીમાં નિર્વિકાર ઉત્પન્ન થાય છે તોય જીવ સંસારમાં કંઈક લાગ્યો હોય છે, ત્યારે આત્મા, જીવ, પ્રાણ ને પરમાત્મા: એ સર્વને નજર આગળ રાખી મન સાથે બેસે છે કે “ ચાલ ભાઈ! મનસોચ્યારણુ નો વખત થયો ” એવામાં પોતાનો આત્મા કહે છે કે “ હે પ્રાણ! તું સમાધિ વેળા મમને કંઈ કંઈ અમત્રારો કરે છે તે હાલ મારો જીવ સંસાર-સંબંધમાં છે તે વખતે એટલી કૃપા કર કે મનોવિકારો પર મા-

રી સત્તા રહે: તેમને દાખેલા રાખું; અને બહુ મહેનતે મેળવેલા મારા સારા ગુણ દંકાઈ ન જાય, એ મારી ઇચ્છા છે.”

એવીજ અંતર જગતની ખુબી આવાં યસ્તના ૫) મા કરદામાં પ્રણીતી છે:— “(અપોષ્ઠના પેદા કરનાર કે જેણે, અર્થવા) જે કોઈ સત્ત્વ-શુભ્રુના પેદા કરનારે (=સાલેકના પાક જાને) તણી (=અર્દુદુસુર=પાક ઉંચાં લોહી) ને ઈજી પછી તેની પાસે માગ્યું કે સારાં, અતિ હાલદામદ, ઉંચાં પાક લોહી મને (આ) બખશ કે ધર્મ પર વિધિપૂર્વક વિચાર વડે, ધર્મ પર વિધિપૂર્વક વાણી વડે, ધર્મ પર વિધિપૂર્વક કર્મ વડે, છોકરા કે જે પોહરૂપરૂપને, પવિત્ર જરયોસ્ત (તેને) ચલાવ. (That I might make the son follow the Faith through અનુમત) ઉંચાં પાક લોહીએ તે આ હાલદો એને આપ્યો.”

મ.ણુસને આડું ચલાવનાર તેનું દુષ્ટ લોહી છે. વનસ્પતિના સાદા ખોરાકે લોહી શાંતિ વાળું અને નિર્વિકારી રહેછે. માટે યોગ આસન ૫-૨ ખેસતાં ઉંચાં, નજીસી વખરના, નિર્વિકારી લોહી (=અરેદુદ-સુર-અનાહિત) પાસે પોતાનો જ જનન ઉપલી મુરાદ માગેછે. “માંસના આહારે લોહીના રાતા દાણાનો જથ્થો લોહીમાં વધેછે: વનસ્પતિના ખોરાકે તથા થરહેજીથી એ દાણા ઘટેછે”—Huxley

આ વાક્યની ખુબીની મતલબ એટલીજ છે કે માખાપ દેહ આપે છે, કંઈ આત્મા આપતાં નથી. તેથી જરથુસ્તનો પાક જનન કહેછે કે આ માંસનું પુતળું જેને લોક પૌરૂષરૂપના છોકરાની સમાઈથી ઓળખેછે તથા જરથુસ્તના નામે ખેલાવેછે તેને સુમાર્ગે ચલાઉં.

ઉપલાં વાક્યમાં આવેલાં “દધવાઓ અહુરો-મઝદાઓ”=અપોષ્ઠનો પેદા કરનાર, પાકજનન. એ અર્થ ન સમજતાં તેને “દાદાર હોરમઝદ વિદ્વાનો ઠોકી ખેસાડેછે, પણ તેમ નથી. એટલાજ માટે ગોશ તથા અપિય સ્તમાં દાદારે ગોશ તથા અપિ યજ્ઞતની બંદગી કીધી નથી. એટલે “અપિ વડઉહિ”=સત, વચન-સિદ્ધિ કે જે અત્યંત પવિત્ર આત્માની

શુભ્રુ-શક્તિ છે [જુઓ અપિ યસ્ત-૧૦] તે તેમજ ગોશ=દ્રવાસ્પ=પાક જનન તેજ પોતે પોતાની બંદગી કેમ કરે. હાં વળેવેલાં તત્ત્વો—વાયુ, નદી, તેજ-એ અંતર જગતનાં છે જરથુસ્તે પોતાના પાક જનનને તનમાં રાખી દેહ-શુદ્ધિથી એવીજ શબ્દ-રચના વાપરી આવાં યજ્ઞત પાસે ૨૫) મા કરદામાં મુરાદ માગી છે તેમજ જે હાં પણ હોય તો તે આ ખુબી હોય: જરથુસ્તના પેદા થવા વિષેની બખર તેની અગાઉ સેંકડો વરસો પર થઇ ગયલા સાલેકાને અખોની ખુબી વડે પડી હતી તેથી અખો આદમીઓ એવી ખાહેશ કરતા કે તેમના વખતમાં એ પેગમબર પેદા થાય (જુઓ સર્ફર-૯૧) માટે દરેક સાલેકે આવાં યજ્ઞત પાસે એવી મુરાદ માગી કે પઓરૂપરૂપને પેટે જરથુસ્ત નામનો અખો મરદ પેદા થાય-

તે હમારો પંચ પાળી હમારી રીતિએ ચાલે.

પાતું ૮૪ હેરેમન=ઝં અદર મંદન્યુ. સં. અદ્=અંગ+હ=આકું
લઘજનાર, બાહ્ય જગતમાં શેતાન અને અંતર જગતમાં મનોવિકારવાળી
ત્રિષ્ટુ વૃત્તિ છે. તે (૧૬૬)માં પાનાંમાં ટાંકેલા રામ યત્નના ક્રકરા પરથી સમ-
ન્નત્રે. બાહ્ય જગતમાં એનાથી કશું નવું થતું નથી. સઘળું કરનાર અ-
હુર મઝદ છે. પણ કંઈ સૃષ્ટિ-ક્રિયામાં નહિ આવ્યાથી ધણીક વેળા ઉ-
લટી ક્રિયા ચાલે છે તેમાં તે અને પક્ષીદી ભરેલાં રવાનો ઉશકેરણી કરે
છે:—“ધર, અગ્નિ, પાણી, ભૂમિ, ઢોર, ઝાડ, પવિત્ર સ્ત્રી પુરુષ, તારા,
ચંદ્ર, સૂર્ય, અપાર પ્રકાશ, અને સત્ત્વ ગુણના મૂળવાળી અહુર મઝદે પે-
દા કરેલી સર્વ વસ્તુમાંથી હે દુઃસ્વ હેરેમન! (પ્રાર્થના) તને નાચુદ
કરશે”—વંદીદાદ ૧૧

જ્યાં રોશની પડી કે ત્યાં હેરેમદી હડે છે. પણ જાંતો ખુદ સૂર્ય,
ચંદ્ર, તારામાં શેતાન્યત વિષે કહ્યું છે, એ કદાચિત્ત અહણ વખતે બગડે
લી રોશનીને લીધે દુષ્ટ ક્રિયાઓ ચાલે છે તે વિષે હોય. આ પરથી અહ-
ણ વખતે તનદરેતી સાચવવા બંદગી કરવાની સુચના વિષેનું અનુમાન
કાઠી શકાય. હેરેમન દેવ દરજને દુઃસ્વ (=ઝં. દુઝદ) કહે છે કારણકે તે
એ યોગીની માફક વર્તમાન તથા ભૂતની વાત કહી તથા જાણી શકે છે
ભવિષ્યનું જાણી શકતા નથી ભવિષ્યજાણનાં ગુણ સારી શક્તિઓમાંજ છે

પાતું ૮૪-આગમાં હેરેમદી-સૃષ્ટિનો ચલાવનાર એકજ ધણી છે,
અને તેણે નિમેલા નિયમસર સર્વ ચાલે છે. સઘળાં જરૂરીઆત ને જોઈ-
તાં સાધન વડે મનુષ્યના સુખની વૃદ્ધિ થાય છે અને એ નિયમમાં કંઈ
આડી નહિ આવી કે તે આકુ વળણ લઈ પાછો યથા સ્થિત થઈ રહે છે.
કુંરતની સારી શક્તિઓ સારી ક્રિયામાં સામેલ રહે છે, અને આડી
ક્રિયામાં માઠી શક્તિઓ-દેવ, દરજ, પક્ષીદી ભરેલાં રવાનો; જીન, ભૂત, પિ-
શાચ—સામેલ રહે છે. આપણી પૃથ્વિ પર પંચ તત્ત્વો પોત પોતાની ક્રિ-
યામાં નિયમસર ને મનુષ્યને સુખ મળે તેવી રીતે જોઈતા સર્વ-પ્રકાશ વડે
રહે છે. માટે આકાશી શક્તિઓને પોતાની ક્રિયામાં જરૂરિયાત રોશની
મળે છે તોજ તે નિમિત્ત માર્ગ પર રહે છે; એથી ઉલટું, રોશની વગર
મનુષ્યના સુખનાં સાધન તુટે કે ઘટે એવી બધી ક્રિયાઓ અધકારમાં ચા-
લે છે તેમાં માઠી શક્તિઓ ભળી જાય છે. આ સારી શક્તિઓનાં એકત્ર
રૂપને પુરાતમ વખતના ધરાની સાલેકોએ “સ્પેન્તામીનો”=મનુષ્યનાં સુ-
ખનાં સાધનની વૃદ્ધિ કરનારનું નામ આપેલું દિસે છે, અને માઠી શક્તિ-
ઓનાં એકત્ર રૂપને “ધનામીનો”=મનુષ્યનાં સુખનાં સાધન તોડનારનું
નામ. હવે સ્પેન્તામીનોનું જોર રોશનીમાં છે, અને તેટલાજ માટે
દરેક ધર્મ ક્રિયામાં દીવો કે અગ્નિ રજી રાખવો પડે છે. (જુઓ *Mā-
gus Part 2-p. 76*) એથી તેને ફા. શેઠ આઝદ=પ્રકાશ જનિત=Pow.

ers of Light) કહે છે, અને નહારી શક્તિઓનું જોર અંધકારમાં વધે છે તેથી તેને દા. તીરે ગોહર=અંધકાર જનિત= Powers of Darkness કહે છે. એમ આગમાં હેરેમંદી થાય છે તેને પારસી ધિક્કરે છે. આ પ-રસી જણાશે કે પારસીઓ અગ્નિ-તત્વને નમતા તથા આરાધતા નથી. પણ તેઓમાં કુદરતી ક્રિયા ચલાવનાર શક્તિને આરાધે છે એજ પ્ર-માણે તથા એવાંજ કારણે તેઓ કુતા, નદા, કે દરીયાનાં પાણીને દિવસે આરાધે છે અને રાતની આરાધનાને ધિક્કારે છે, એટલે કે તેઓ જળ ત-ત્વને નહિ, પણ તે પર રહેલી સારી શક્તિને આરાધે છે:-

“અધવિ સૂત્રેમ ગેહમાં જે તને (=અર્દુઈસરને) આરાધે તે દર-જેને આરાધે”—આવાં યસ્ત.

રાતે અંધકારને લીધે પાણીમાં ખાદી ક્રિયાઓ ચાલે છે, તેમાં કુતા નાં પાણીમાં તો નિરાકર્ષક વિજળી ત્યાં રહે છે તેને લીધે વધારે ચાલે છે.

“અધારાંમાં, ખાડામાં, ધરમાં, ઝાડ તળે, ગામ તળની વસ્તિમાં, યોગાન વગરની જગામાં, અને વાદળાં વાળું આકાશ હેઠળે ત્યારે “નિરા-કર્ષક વિજળી” પ્રચાળ રહે છે”—Ganot's Philosophy p. 473

૮૫ “ઉત્તમ ધર્મ-સૂત્ર- એ પારસીનો યથા અહુર્વર્ધ્ય છે:—યથા ૧ અહુર-વર્ધ્યો૩, અથા ૪ રતુશ ૫ અપાદ્ધ ચિદ્ ૭ હયા ૮; ૫૩. હેઉશ્ ૯ દઝ-દા ૧૦ મનડહો ૧૧ શ્યઓદનાંમ ૧૨ અડ. હેઉશ્ ૧૩ મઝદાષ; ૧૪ ૫૫થ્ર-મ્યા ૧૫ અહુરાષ ૧૬ આ ૧૭ યમ્ ૧૮ દ્રેધુપ્યો ૧૯ દદદર ૨૦ વાસ્તારેમ્ ૨૧= જેમ ૧ બુદ્ધ ૨૩ અહુર [-મઝદ] ૨, એમ ૪ અપોધ-પાળનાર ૫ (સાલેક) અપોધ-ધર્મી ૮ખી; ૭ નેક ૯ મનશનીનાં ૧૧ કામેનો ૧૨ કરનાર ૧૦ દુનિયાની ૧૩ અપોધ-માટે ૧૪ (છે); અને-સત્તા ૧૫ જેની ૧૮ કને ૧૭ અપોધ-સાર ૧૬ (તે-ણે) દુર્વેશો ૧૯ (=સાલેક) પાસેથી પરેઝગારી ૨૧ પેદા કાઢી. ૨૦

ઝં. અહુન્=અહ્=હેયાતી ધરાવનાર. વધર્થ=સં. વર્થ=વડું, સર્વોત્તમ, એ-કજ. ત્યારે અહ્-વધર્થ=એક હયાત, અહુરમઝદ. ઝં. ૫૫થ્ર વધર્થ=પરમ-આનંદ. ઝં. અપા વહિસ્તા=પરમ પવિત્રતા. એમ અહુર મઝદના ત્રણ મૂળ ગુણ છે. એમાં અહુન્-વધર્થ=પરમ અસ્તિત્વ એ પ્રથમ ગુણ છે. ઝં. ૫૫થ્ર=સં. ક્ષત્ર=સત્તા; રાજ. ઈસા પેગમબરે પણ આ છેલો અર્થ વાપર્યો છે:—“હ-મને લાલચમાં ન લઇ જા; પણ હમને દુષ્ટાથી છોડવ, કેમકે રાજ્ય, શક્તિ અને મહત્વ સદાનાં તારાંજ છે”—ઇસુ પ્રાર્થના. આ વાક્યના પહે-લા ભાગ પરથી જણાય છે કે ઇસાને અંતરજ્ઞાનની અહુ માહિતી ન હોય.

ઝં. દ્રેધુ=દા. દુર્વેશ=ભિક્ષુક, યોગી. યૌદ્ધ-માર્ગી પોતાના યતિને ભિ-ક્ષુક કહે છે. બુદ્ધભાનમાં દુર્વેશ ફકીર હોય છે. ફકીર તે કંઈ હાલનો ડંકુકિયો ભિખારી નહિ પણ તેમાં ચાર મોટા સદગુણ હોય છે: ૧) કા-કા (=નિર્ધનતા); ૨) કનાઅત (=સતોષ); ૩) ઇયાદે ઇલાહી (=રામ-સ્મ-

રણુ); ૪) રયાઝત (=યોગ-કષ્ટ). આ આરે ગુણના આચાર્યે
[૬-૬-૮-૨] પરથી “કરી” શબ્દ નિકળેલો ઈસલામી સાલેક સમજે
છે. યોગીજન સંસારી લોક આપે તે પર મુજરાન ચલાવી સંતોષ મા-
ની યોગ-અભ્યાસ ચલાવતા. પારસીઓમાં મોખેદો “બાજ ધમબારની”
કરી એકઠી લઘ અનાજ લેવા એ અને ખીજ તહેરવાર પર (સુરત ર-
સ્તમપુરામાં) કદી કદી હજી આવેછે કે મામડે ફરી અષોદાત ઉધરાવે છે
અને તેમ અગાડી પણ કરતા (મુઓ યસ્ન-૪૧). એજ પ્રમાણે હિંદુ-
ઓમાં શાસ્ત્ર-વિધ્યર્થી સવારમાં ઝોળી તથા થાળી લઈ ગૃહસ્થના ઘર-
માં “વિધ્યર્થીના આર્શવાદ” કરી મિહા લેવા આવે છે. માટે દ્રેધુ શ-
બ્દનો મૂળ અર્થ લોકને આસરે રહેનાર યોગી=સાલેક છે. પણ હલકા
માગણુ લોક યોગીનો વેપ ધારણુ કરી લોકને છેતરવા લાગ્યા તેથી યો-
ગીનો ખોટો અર્થ માગણુ ભેગી થઈ ગયો.

ઝં. વાસ્તાર-સં. વસ=તપ કરવું પરથી, તેતું પ્રયોજ્ય રૂપ “વાસૂ”
તેને “તેરે”=સંતૃ કારક પ્રત્યય લાગી “વાસ્તાર”=તપ કરાવનાર, વિશગ,
પરેઝગારી, રયાઝત. થયો. વસિષ્ઠ મૂનિ આ ધાતુ પરથીજ છે.

દઝદા=દંધ+દા=કરનાર, પેદા કરનાર, અષોધ પેદા કરનાર, સાલેક.
આ શબ્દો મૂળ અર્થમાં વપરાયા છે, કારણ કે એ બંદગી બહુજ ગુની
છે અને સલુકની ખુબી વાળી છે. તેથી વિદ્વાનો એને બરાબર સમજી
શક્યા નહિ. જેવી અમર હયાતી વાળો અહુર મઝદ છે, તેવોજ અષો
આદમી (=યઝત, સાલેક) અષોધથી થાય છે. એટલે કે તેનો પાક જન
તેના મુઆ પછી ખોદાઇ નૂરના દરીઆમાં રહી ગરક થઈ જાય છે. આ
વાક્યનો ખીજો અર્થ એ નિકળે કે જેવી શક્તિ અહુર મઝદમાં છે તેવી
જેવી શક્તિ અષોધ વડે અષો માણુસમાં આવે છે. હિંદુ યોગીના “અ-
હમ્ બ્રહ્મસ્મિ” (=હું બ્રહ્મ છું)ના મતનો પાયો આ છે, એમ ધારણું.

ખીજ ભાગની મતલબ એ છે કે બમતા જીવને દબાણમાં રાખી
વિકાસને મારી નાખીએ તો તેથી મનની ખુબી દીપે છે: વિચાર-શ-
ક્તિને સારા વિચાર સુઝી દુનિયામાં જન્મ લઈ જે જે લોક-ઉપયોગી
સારાં કામો કરવાનાં તે સુઝે છે. એવી ઉત્તમ સુઝ વડેજ નેક મનસ્વી-
નાં કામોનો કરનાર દુનિયાની અષોધ વધારે છે.

હવે ત્રીજા ભાગમાં જીવ મારીને મન જીતવાની શક્તિ માણુસમાં
કયારે આવેછે તે વિષે છે. એટલે કે કોઈ અષો દુર્વેશ, યઝત, અમધાસ્પંદ,
અદાસ્પ (=ઝં. અપ+અસ્પ=અષોધતું નૂર) જેવા સલુકને રખે ચાલના-
રની જોડે રહી તેઓ પાસેથી બોધ લઈ જીવને મારવા સાફ કષ્ટ કે-
મ વેકવાં તે શિખવું અને પછી પોતે પણ તેમની રીતિ પ્રમાણે
ચાલવાને કોશિશ કરવી.

આ બંદગીમાં આટલી બધી ખુબી હોવાને કીધે દરેક પારસી દર

સતારે પઠે છે કે “અહુનેમ્ વધરીમ્ તનુમ્ પાછતે” — સ્તઓષ બાજ
(=યથા અહુવેયો દેહત્વં રક્ષણુ કરે છે.) એથીજ કરી જીવને સીધા ચ-
લાવવાને તેજઃજ્ઞ આપણી આસપાસ ભર્યા કરતા અવગત આત્મા દેવ
દરજ, બ્રહ્માગતને દેહથી દુર રાખવા (૫૩૧-૧૯) એ હર વખત બજાવામાં
આવે છે. આ ક્રિયાથી શૈતાન જેવી પલીદી ભરેલું રવાન કહે છે કે “એ
ખસો જરથુસ્ત યથા અહુવેયો વડે મને મારે છે. આટલું (એ) હથિયાર
મદા જેવડા પથ્થર જેટલું.” — અપિ યસ્ત.

જે નસીયત જીવને મારે, વિકારોને દબાવેલા રાખે, મનને ઉત્કેરાતું અટ-
કાવે ને પાકીઝગી રખાવે તે નસીયતથી શૈતાન કેમ ન કંટાળે? નિ-
રાધાર થયો એટલે તે શું કરે? આ બંદગીની ખુખી આટલેથીજ પુરી
થઈ નથી. એનો સંબંધ છેક મીનો જહાન સુધી છે: ઇબ્રહેના ૧૬ માં
હા (=મર્જા) માં અહુર-મઝદને જરથુસ્ત લાંબી નજરે પુછે છે કે “આકા-
શ, પાણી, જમીન, ખૂળ ગાય, ઝાડ, આતશ, અપો માણસ. દેવ-દરજ
અમદમ ભાત, આખી દુનિયા, અને અહુરમઝદની પેદા છાધેલી અપો પે-
દાચશવાળી તમામ ચીજો અગાઉ કયું વચન હયાત હતું.” ત્યારે અહુર
મઝદે કહ્યું “હે જરથુસ્ત! જે અહુન વેયો તને શિખવ્યોએ તેનો આ
(એટલે કે પહેલો) ભાગ હતો.” એમાં બે ખુખી છે તેમાં એકતો એ કે
જે બંદગીને અહુન-વેયો કહે છે તે નામનો પહેલો ભાગ=અહુન=હયાતી.
એટલે કે અહુર મઝદની હયાતી તમામ જગત પેદા થયું તેની અગાડીની
છે. જ્યાં જગતનું નામ પણ ન હતું ત્યાં કોઈ વસ્તુ પણ પેદાજ ન થ-
યલી એટલે તેનું નામ ને ક્યાંથીજ હોય? ફક્ત તે અહુરમઝદ હયાત હ-
તો ને તેજ એખસો હતો તેથી તેને ધરાની સાલેકા એ “અહુ-વધર્ષ”
અને વેદના ઋષિઓએ “એક હયાત” નું નામ આપ્યું છે. ખુન દેહ-
રનેમાં કહ્યું છે કે અહુરમઝદ પાસે ચાર ચીજ હતી:— ખુદ પોતે, જમાનો
અહુનવર, અર્થ તપ્ત=રૂવણિ, વખત, હયાતી, અને અહુજ ઉચી જગા.
જ્યાં તે એક-હયાત છે ત્યાં તેમાં જીવ હોવો જોઈએ, જીવ છે ત્યાં હયા-
તી છે; હયાતી છે ત્યાં વખત જોડાજોડ રહે છે; અને જ્યાં જીવ (=રૂવણિ)
છે ત્યાં તેને રહેવા માટે કોઈ પણ જગા છે. જ્યાં અહુરમઝદ શરૂઆત
વગરનો (=ઇશ્વર અનાદિ) છે ત્યાં વખત પણ શરૂઆત તથા હદ વગર
નો (=ઝરવાન અ-કરન) એની જોડેજ વળગેલો છે. તોય પ્રાચીન વિદ્વાનો
તકશર કરનાં કે અહુર મઝદને પેદા કરનારતો એનું-હદ વખત (=અના-
દિ કાળ) છે.

ઉપર બતાવેલા હા સાથે વંદીદાદ-૧૯માંનાં નિચે ટાંકેલાં વાક્યનો
“અમથાસ્પદ” શબ્દ વધારે સંબંધ રાખે છે:—

“ફદયેન૧ અમેષાઓર-સ્પેન્તા, હુ-ખ્ષશ્ચા૩ હુ-ધાઓડ.હો૪=”
(યથા અહુવેયો) ફેલાવ્યો૧ અમથા સ્પદોએ,૨ નેક-પાદશાહો૩

(સિદ્ધ પુરૂષો) એ, નેક-અષોષ-પેદા કરનારાઓએ,”—વંદીદાદ—૧૯

ન્યારે માણસ સાચવટ તથા અત્યંત પરેઝારીથી અષો રહે છે ત્યારે તેનામાં ફરેસ્તઃ યુષ્મા આવે છે (જુઓ અધિ યસ્ત-૨). તેમાં નપ્સે ઇન્સાની (Human spirit) નો દરજ્જો વધીને “નપ્સે” મલકી (Angelic spirit) થાય છે તેથી તેને “યઝતે ગેતો” (Earthly angel) કહે છે (જુઓ ખુરશીદ ન્યાયશ). આવા યઝત (=સાલેક, યોગી) જમશીદ બાદશાહ (વેદના ધર્મ-રાય) સાથે હતા (જુઓ વંદીદાદ-૨). એવા યઝતના ઉપરીને “અમપાર્ષદ”=યોગેશ્વર, સિદ્ધ પુરૂષ કહે છે, એવાજ (જુઓ યસ્ત-૨૬) અમપાર્ષદોએ “યસ્ત હપ્તઊહાઈતિ” બનાવી છે (જુઓ યસ્ત-૪૧). એ અમપાર્ષદોના વડા અમપાર્ષદને “સ્પેન્તા મધન્યય”=દઝદા વધયે=મૂનિ-શિખર કહે છે.

હાં હોખંગ તથા જમશીદ જેવા રાજ-યોગીને અમપાર્ષદ તરીકે કહેલા સમજીયું. આ યઝત અમપાર્ષદને નામે ઓળખાતા સાલેક, જેવા તેવા ન હતા. એ સિદ્ધ પુરૂષો વરસ દહાડો સુધી સમાધિ ચલાવી (=“સુ દેહ ખુરપ”) રહી શકતા. તેઓ દોઢસો વર્ષ સુધી જીવી શકતા. બહુ ઇ-ઉપજે ન્યારે કાયા જીર્ણ થઈ જતી ત્યારે પોતાનાં ઓળિયાંમાંથી જન બહાર કાઢી આપોઆપ સ્વધામ ચાલ્યા જતા. પુરેપુરે આયુષ્ય ભોગવવા જીવાનીનો સંસારી ઉપભોગ જો કદી કરતા તો છેક આળીસ વરસની ઉંમરે કરતા. તેઓ “ભોંયરાંમાં” એકાંત રહી યોગ અભ્યાસ ચલાવતા. તેઓનાં અચેત શરીરને ઉંદર, ધસોડી, સાપ, વિગેરે જનવર દુઃખ ન દે; તેમજ નસુદેવ, રોગિષ્ટ એપ વળગાડનાર જંતુ કે વાયુ ચામડી પર માઠી અસર ઉપજાવે તે અસર તોડવા માટે, જેમ હાલના હિંદુ યોગી ભૈરવ શ્રાવન રાખેછે તેમ, તેઓ (ઋગ વેદનાં ૧૦માં મંડળમાં વણુવેલા) પ-હોળાં નસકોરાં તથા ચાર આખવાળા બે કુતરા સમાધિ વેળા અગાડી પછાડી બેસાડતા (વંદીદાદ-૧૯). તેમના જનનના અત્યંત સફાર્જને લીધે તેમના રવાનનું તૂર એવું ઝગકતું કે અંધારૂં તો રહેતુંજ નહિં (જુઓ જામે કેખુશર), તેમને સંસાર પર વિશેષ મોહ ન હોવાથી તેઓ કશી વાતનું દુઃખ ન માનતા, સંતોષે ખુશીમાં રહેતા (વંદીદાદ-૨, મીનો ખદે, ખુન દહેસ્તે). એવાજ હિંદુ અગ્નિ-હોત્રી મેરુપરત પર શિવપુરીમાં રહેતા હતા (સનતકુમાર સહિતા-૧૦).

હવે બીજી ખુબી એછે કે જગતની ઉત્પત્તિ અગાઉ યથા અહૂર-મઝદાનો પહેલો ભાગ હતો કે જેની અંદર “અહૂ” તથા “રતુ” વાળા બે વિભાગ આવેછે; એટલે કે

“યથા અહૂન-વધર્ષે, અથા રતુશ અપાદ ચિદ્ હયા”=

જેમ અહુરમઝદ, એમ અષોષ-પાળનાર અષોઈથી બી. એ ભાગ મૈત્રોધ જહાનમાં પંદગી તરીકે તમામ ફરોહરમાં પદાતો હોવો જોઈએ

કદાચિત એજ આધારે મુસા પેગમબર (જેમ ૩૮માં) કહે છે કે ‘જગતની
રૂપતિના પહેલા દિવસે દુતો (=ફરોહરો)એ સ્તુતિ ગાઈ.’ એ બંદગીના આ
ભાગના અક્ષરોનું બંધારણ મીનાઇ જહાનની અષો પેદાયશની સંખ્યા
ખેડે નિકટ સંબંધ રાખે છે. એમાં ૧૫) વ્યંજન તથા ૧૮ સ્વર મળી
૩૩ અક્ષરો છે: ત, ન, વ, શ, ય, તથા ઓ નો અકેકો અક્ષર; ચ,
હ, થ, ય, હ; ઇ, ઋ તથા ઉ ના બે બે અક્ષરો; ૪ આ અને ૭ અ
અક્ષરો છે. તેઓ પરથી નિમ્ન પ્રમાણ નિકળે છે: $[1 \times (3+2) + 4] + [1 +$
 $(3+4) \times 2] + 7 = 33$. (૩સ્વર+૨ વ્યંજનથી શરૂ થતાં નામવાળા) ૫ મી-
નો+૧ફરોહર+૩દાદાર+૧૭૫ઝત+૭અમપાસ્પદ=૩૩. આ પરથી જણાશે કે
પાક જનની બંદગી દેહ હોડયા પછી પણ જરૂરી રહે છે. હવે યથાના બીજા
ભાગની શરૂઆત ગયોમરદથી જણાવ છે “તઝકન્તુલ હુકમા” માં કહ્યું છે
કે ‘ગયોમરદ જશનને રોજ એક વીટી પહેરતો તે પર એમ કોતરેલું
હતું કે “જશનની ખુશાલી સારાં કામથી તથા નેક અમલ કીધાથી
છે,” અને કમર પર એક પટ્ટો બાંધતો તે પર એમ કોતરેલું હતું કે
“આખર તરફ નજર કરતી તે જીવ તથા “ફદનની સલામતી છે.” આ
પરથી કહી શકાય કે હોષમ બાદશાહના વખત પછી ગયલા હોમ ના-
મના સાત્રેક (ગોશ યસ્ત-૪) જેણે જરથુસ્તને હેરબદ કીધા હતા (મુન-
દેહરને) તેણે પ્રથમ શોધી કાઢી સાત્રેકોમાં ચાલુ કરેલી કરતી (યરન-૯)
તથા અહુનવરના બીજા ભાગનાં મૂળની શરૂઆત થોડી ધણી ગયો મર-
દથી ચાલી હતી.

એ અહુનવરનાં પુરાતમપણાં વિષે ઝરથુસ્ત કહે છે કે એ યથા અહુવયો
દયદ્ ૨૫ન્નોરેમધન્યુશ, દયદ્ ૩ ઝરવાનેઝ અ-કરનેપ=આપ્યો
(અથવા બનાવ્યો) વડાર-અમપાસ્પદે, આપ્યો૩ (અથવા બનાવ્યો)
અન-પહદ વખતમા. ૪—વદીદાદ-૧૯

આ બંદગી બાદશાહ હોષગે સસુકના પાચે રહી શોધી કાઢી છે,
એમ સ્વચિંતન તથા આત્મ-શોધન વડે કહી શકું છું. એમાં ૨૫) મૂળા-
ક્ષરો છે. એજ અક્ષરો પૈકીના અક્ષરોને ગોઠવી ૫૦, અક્ષરોએ સાત
શબ્દ વાળું નિચલું વાક્ય ઉપજાવી શકાય છે.—

“હઓખ્યક.હા ગેહશ અઝોષશ અપાદ હયા વસો ખ્વશ્ચઐઈખ્યો
હુ-દામનાંમ્,” નેક પેદાયશીના મરજી મુજબ કાબૂઓ માટે અષોધથી બો-
લતા પાક-જનનો હોષમ!

આ ૨૫) અક્ષરોમાંના અનુનાસિક અક્ષરો (ડ, ન, મ,) અને (સ, -
શ, ય) ને અકેકો વર્ણ મળી આ છમાંના ચાર અક્ષરો તે ૨૫) માંથી બા-
દ કરતાં ૨૧ અક્ષર રહ્યા તે પરથી યથાના ૨૧) શબ્દ છે.

હવે યથાના દરેક શબ્દના પહેલા અક્ષરો પરથી સજ્જકતું પ્રમાણ-
નિકળેલું છે એટલે ‘અ’ થી શરૂ થતા શબ્દો પાંચ; ‘વ’ તથા ‘હ’ થી

તણ તણ; 'ય' તથા 'મ' થી બે બે; અને 'હ, આ, રા, ચ, ર, તથા ખ, નો એકેક. છે:- $(૧ \times ૨ + ૧ = ૩) + (૨ \times ૨ + ૩ = ૭) + (૩ \times ૨ + ૫ = ૧૧) = (અ-હ અપાદ હચ) + (યથા મમ મનહ હો મઝદાષ, આ અથા અહુરાષ) + (દઝદા દરેધુઅયો દદદ, વડ.હેઉશ વઈયો વાસ્તારેમ, અડ.હેઉશ, રયુદનનાંમ ચિદ રતુશ, અપથેમઅ) = અર્થના મેળથી ગોઠવતાં, (અહ હચ અપાદ) + (યથા અમ યમ, મનહ હો મઝદાષ અથા અહુરાષ) + (દઝદા-વ-યો વડ.હેઉશ અર.હેઉશ દરેધુઅયોદદ વાસ્તારેમ, અપથેમઅ રતુશ, રયુદનનાંમ ચિદ.) = અમર-હયાતી (અથવા પાક દમ) અપાદથી; જેમ જેને મનની પાકી એમ અપાદ; મહા પાકીએ માણસે નેક દુનિયાના દુવે-શો (=યોગી) માટે સલુક કરવાનું કર્યો, અને [કરવા ન કરવાનાં] કામો વિગેરેનો (જીવ પર) કામ સાલેકે.$

આ બંદગીના શબ્દોના તણ વિભાગ (૩+૭+૧૧) એકકીના મેળે ગોઠવાયેલા છે, એટલુંજ નહિ પણ એ બંદગીના સવળા અક્ષરો પણ એકકીના મેળે ગોઠવેલા છે. આ આંકક આર આરને અંતરે છે તે. અહુરમઝદની હયાતી બેડે પ્રથમ આર અંજ—જુદ થેતે, વખત; અહુન-વર તથા ઉચે મુકમ (=અર્થ તખત)—રહીછે તેને લીધે હોમ.

મથા અહુરયામાં પદ સ્વર તા પદ વ્યંજન મળી ૧૧૨ અક્ષરોછે. ૧ આં+૩ એ+૫ એ+૭ ઉ+ (૩ ધ+૬ ઝ=૯) +૧૧ આં+ (૧૩+૭) અ=૫૬ સ્વર. હવે ૫૬ વ્યંજન જોડમાં ગોઠવેલાછે એટલે ૧ જોડ 'અ તથા અ' ની; બે બે ૩ તથા મ (ધાતુ)ની એક જોડ; તણ તણ વ તથા ચ ની એક જોડ; આર આર ય તથા મ (પ્રત્યય)ની એક; પાંચ પાંચ ત તથા ય ની એક; છ છ દ તથા હ ની એક; (૧ સ+૨ ષ+૪ શ) તથા (૩ ન+૧ ધ+૩ ડ.) મળી સાત સાતની એક જોડ. આ સ્વર તથા વ્યંજનની સલુકના પાયા પર ગોઠવેલી રચનાનું પ્રમાણ નિચે પ્રમાણે છે:

{ $(૧ \times ૨ + ૧) + (૨ \times ૨ + ૩) + (૩ \times ૨ + ૫) + (૪ \times ૨ + ૭) + (૫ \times ૨ + ૯) + (૬ \times ૨ + ૧૧) + (૭ \times ૨ + ૧૩) + ૭$ } = ૧૧૨, પ્રમાણના ગોઠ-વિભાગની સખ્યા ખતાવવાને ૭ નો આંકડો મુક્યો છે. બીજાં પ્રમાણમાં પણ એજ નિયમ જણાય છે:

કવિરાયની તીવ્ર બુદ્ધિને જાણતી આ અદ્ભુત ગોઠવણી પરથી હો-પંગ જેવો અમવાસ્થાના ફરજગથી મોટો પાદશાહ કયા તમા કયા શબ્દો માં એ બંદગી કરતો, તેના વખતનું લખાણ કેવું હતું, અને ત્યાર પછી શું શું વધુ ઘટ્યું તે ઝઠ જણાઈ આવશે.

હોપંગનું નામ દેખાડનાર વાક્યમાં ૫૦ મૂળાઅક્ષરો છે તે પણ ઉપલાં પ્રમાણ મુજબ ગોઠવેલા છે તે જોતાં વર્ણ-રચાનનું કેવું ઉત્તમ રા-ન હતું તે જણાય છે: { $૧ + (૧ \times ૨ + ૧) + (૨ \times ૨ + ૩) + (૩ \times ૨ + ૫)$ }

+ (૪×૨+૭) + ૪+૯ = ૫૦ = ૧ ગ + (૧ ડ.× ૧ ન+આં ૧) + (૨ મ×૨ ય +૩આ) + [(૧ સ, ૨ શ, ૩ પ=૧)+૫ ઓ] + [(૪૬ ૧ ત, ૧ય; ૧ચ, ૧ ઝ) + (૨ઈ, ૧ ઝ; ૧ ઉ, ૩ એ)] + (ખ, વ, દ, બ) + ૯અ. }

આ બંધે પ્રસાદની રચના ૫૨થી જણાય છે કે અહીં=ખેલતો આત્મ, ખુલેલું હૈયું; પાક દમ અર્થ હોષંગની નજરમાં હતો. ૧૨૬માં પાનામાં ખતાવ્યા પ્રમાણે એ અહીં વડેજ આવી વિકટ શબ્દ-રચના એને આપો આપ જણાઈ હોય. (જુઓ યસ્ન. ૧૯)

પાનું ૮૬-ખદાત=પોતાના નિમિત્ત માગે આલ્યા કરનાર. એ સંજ્ઞા આકાશી પદાર્થ=જં. વાપ=વાતાવરણ; ઝં.રઓચંડ-હ=રોશની; ઝર્વાન જમાનો, વખત-ને લાગે છે.

પાનું-૮૬-અહા, વિષ્ણુ, ને શિવ આ ત્રિમૂર્તિ અંતર કે બાહ્ય જગતના સંબંધે છે, પણ મહા પ્રાચીન અગ્નિ હોત્રીવાળી અગ્નિ, આદિત્ય, ને સૂર્ય વાળી ત્રિમૂર્તિ (જુઓ ૧૪૮ માં પાને) ત્રિભુવનના દેવતામાત્ર અધ્યક્ષ દેવતાના સંબંધે છે. એટલે કે ૧૧ પૃથ્વિ પર, ૧૧ વાયુમાં, અને ૧૧ સ્વર્ગમાં રહેનાર દેવતાઓ છે. તેઓમાંના દરેક ભુવનનો વડો દેવતા. પૃથ્વિ પર સૌથી મોટો દેવતા અગ્નિ છે, (ધર્મ-સંહિતાપૃષ્ઠ), આકાશ તથા અવકાશ વાળાં વાયુમાંનો સૌથી મોટો દેવતા(વિષ્ણુ) આદિત્ય, અને સ્વર્ગમાંના દેવતાઓમાં સૌથી મોટો ઈંદ્ર છે. એ ત્રણે વડા દેવતા સામંટા ધર્મ ત્રિમૂર્તિ રૂપે એક ગણાયા. આ વિદ્વાતા ધરાની અગ્નિહોત્રીની છે ને તે હિંદુ-ધર્મમાં હજી સુધી સચવાઈ રહી છે. પારસી ધર્મમાં આ ત્રણ દેવતા “આદર, મહેર, અને દઝે પ દીન” યજ્ઞત છે (જુઓ વિસ્પરદ-૨૨). ત્રીસે રોજમાં હોષંગ બાદશાહે ૭ના અંતર એમને ૯, ૧૬, ૨૩મા મુક્યા છે, અને એ જુદા જુદા વર્ગના છતાં અકેકના સાથી છે (જુઓ મહેર યસ્ન-૧ તથા ૩૧). યસ્ન હપ્તડ.હાઇતિ કેટલી જુની હોવી જોઈએ કે તેના બીજા હા (યસ્ન-૩૬) માં આદર તથા મહેર એ બે યજ્ઞતનું અને છાં હા (યસ્ન-૪૦) માં દઝે પ દીન યજ્ઞતનું વર્ણન આવે છે. એ ત્રણે યજ્ઞતમાં દઝે પ દીન મહા આકાશમાં રહેનાર હોવાથી તેને મોટો ગણી “દાદાર અહુરમઝદ” નો દરજ્જો આપ્યો છે. તે “મઝદા-અહુરા” [=મહત્, -દઝે+અસુર=મહા-દેવ=સ્પેન્તા મીનો (ગાથા-૪)] પરથી જાય. એમ અહુર-મઝદ તે ખોદા, અને મઝદા-અહુરા તે સ્પેન્તામીનો એટલે=મીનો યજ્ઞતનો ઉપરી વડો યજ્ઞત હોય, એમ સમજીશું. આ ત્રણે વડા યજ્ઞતોને એજ દરજ્જો છે. તે પરથી યસ્ન-૪૦માં “તમે મઝદા-અહુરા,” અને ત્રણે સ્પેન્તામીનોના ઉપરીને “સ્પેન્તાનેશ” (=સૌથી મોટો સ્પેન્તા) કદાચિત [જુઓ અહુર મઝદ યસ્ન] કહ્યા હોય, એમ ખાશું. ઈંદ્ર[=દઝે પ દીન] જોકે સ્વર્ગના દેવતાઓનો વડો દેવતા છે તોય, પોતાની ઉંચી પદ્ધિના સંબંધે આકાશી દેવતાઓના વડા દેવતા

આદિત્ય [=મહેર (જુઓ જમ્યાદ મરત-૭)] ના સાથી હોવાથી તે આકા-
શી દેવનાઓનો ઉપરી કહેવાય છે. મહેર (૧૬) યજ્ઞનો જોડિયો રામ
યજ્ઞ (૨૧) છે (જુઓ મહેર ન્યાયશ) અને તેનો ફક્ત સાથી દેએ પ
દીન યજ્ઞ છે. એ બે હિંદુ આગ્નિ-હેત્રિનાં મન પર વિશેષ ન
રચાથી દેવતા-વર્ગમાં શહેજ ફેર જણાય છે.

પાનું ૮૭-અચેત ગતિ, સચેત ગતિ-આ મત અહુર તથા મ-
ઝદ શબ્દ પરથી નિકળેલા ધારણું. અહુર=(ઝં.અર્=મં.અસુ=L. Essō
=ગુ.હોવું, એ ધાતુ પરથી)=Hēb. Jehova=કયાતી નર.વનાર.એ
અહુર મઝદનુ અચેત રૂપ છે. મઝદ=(ઝં.મધ=L. Mid=ગુ.મધ્ય.ઝં.દા-ધા
=સં.ધા=રાખવું, પેદા કરવું. એ ધાતુ પરથી ઝં.મધ+દા=મઝદા) મધ્ય
રાખનાર, મધ્યમાં રહેનાર, મધ્યમાંથી પેદા થનાર; એટલે કે અહુરમાંથી
સચેત થનાર. દધ+દા=દઝદામાં જેમ ધનો ઝ વ્યંજન સંધિને લીધે થ-
યોછે તેમ આ શબ્દમાં પણ છે. (સરખાવો રેત+દાની=રેઝદાની; છેદ+
નાર=છેજનાર) પ્રાચીન વિદ્વાનો આ શબ્દ ઝં.મદ્=(મં.રમદ=ગુ. સમેત=
સાથે, જોડે)+ધા(=પેદા કરવું) નો સાધિત માની તેનો અર્થ જોડિયા પે-
દા કરનાર સમજના. ધાર્યો મેળે ૧૭૩)માં પાનામાં બતાવેલા “ઝૂવાને અ-કર-
ને”ની વિભક્તિથી છેતરાઈને અરમાન દેશમાં પોતાના ધર્મની ખુબી સમજ-
વતાં મઝદઝદ પાદશાહના વજીર મહેર નરસીએ જાહેર કર્યું હતું કે
“હોરમઝદ તથા હોરમન એ બંધે જોડિયા ઝરવાને અકરન(=હદ વગર-
ના ઝમાના) ને પેટે પેદા થયા હતા, માટે ઝૂવાન (=ઝમાનો) એ
મોટો ખોદા છે.”

અમર હૈયાતીના સંબંધમાં અને અચેત રૂપે અહુર છે. પેદાયશ
ના સંબંધમાં સચેત રૂપે પેદા કરનાર તરીકે મઝદ છે. અષોઈ તથા
પરેઝગારીના સંબંધમાં ધરાની સાલેકોએ એ નામનો પાયો પકડી સહુ-
કની ધમારત રચી છે [જુઓ ૧૬૬માં પાનાંમાં]. આ એ નામો પ
રથી ખોદાના એ ગુણ-અમર હયાત તથા પેદા કરનાર-જોડાજોડ રચાથી
તેનો સમાસ “ અહુરોરમઝદ=અહુરમઝદ ” છે.

જેમ હિંદુ યોગી ધર્મરની સ્થિતિ તેમજ તેના ગુણ ત્રણ શબ્દ
વડે સમજાવે છે: સત્+ચિત્+આનંદ=અમર+ચેતનવાળો+દુઃખ વિનાનો
=ખરો+તેજસ્વી+સુખી: તેમ આ અહુર વિષે પણ છે અહુરવર્ધ્ય+અ-
પા વહિરતા+ખપશ્વર્ધ્ય. અહુરમઝદના આ ત્રણ ગુણ આગળ પડતા છે.
એ ત્રણ સિવાય બીજા નિર્વિકારના ગુણ છે. જે કાષ્ટ કાંઈ બતાવે તે

સારા ઉત્તમ વિચાર વડે બનાવી શકે છે એથી વોહુ-મનો=નેક મનશની નો ગુણ નિકળ્યો. જેનામાં ઉત્તમ વિચાર કરવાની શક્તિ હોય તેની બની બુદ્ધિ ઉત્તમ હોવી જોઈએ. આથી “આમંઘતિ”=સદ્ બુદ્ધિનો ગુણ નિકળ્યો, જેમ આ બે ગુણ “અહુર” ના ફાંટા છે, તેમ “હઓર્વતાદ્” =સર્વતા, અને અમેરેતાદ્=અમરતા એ “મઝદા”ના ફાંટા છે.

પાતું ૮૭-માયા અંધકાર છે. માયા જાતે તો પ્રકાશિત છે પણ કોઇ વસ્તુમાં તે બળી કે તેનો ગુણ અંધકાર વાળો થઇ જાય છે. જેમ સુગંધી ગુલાબના ફૂલને મંધકનો ધુમાડો ખવાડતાં તે સફેદ થઈ સુગંધ વગરનું થઇ જાય છે, પણ જો તેને પાછું જાણીમા બોલ્યું કે અસ્લ રંગમાં આવી સુગંધી મારે છે: તેમ એ માયા કરે છે. આ કલ્પિત માયા શક્તિને લીધે તથા હથ્થરમાં પણ તમોગુણ છે એમ માની તેને ત્રિગુણી ગણી હિંદુ આયોએ શૈતાનની હયાતી માની નથી, તેમજ તેની ઉત્પત્તિ-વિષે પણ કંઈ અંતર-શોધન કર્યું નથી.

“ ૮૮-ગરમીની શક્તિ-મહા પ્રાચીન ધરાની સાલેકાના “ ક્રવણ ના તેજ ” વિષેનાં અંતરગ્તાનનો બાસ વેદના ઋષિઓનાં મનપર પાસો પાસ વસતા ત્યારનો પેઢી દર પેઢી ટકી રહેલો દિસે છે. ધણાક વિદ્વાન આ શક્તિને “અર્દાબહેસ્ત” ધારશે. પણ પઓર્દા-દકઁષેષીઓનો એ વિષેનો મત તેમના ૩૦ રોજના નામનાં પ્રમાણ પરથી તેઓ ૨૫૪ સમજી શકશે. ખુદ અહુરમઝદામાં પણ તેની પોતાની ક્રવણ છે, અને તેના પાયા પરથી યજ્ઞત અમપારપંદ નિકળ્યા છે. ૧ ફરોહર+૩દાદાર+૫મીનો+૭અમપારપંદ+૧૪ યજ્ઞતના દરજ્જા વાળા રોજ મળી ૩૦ રોજ થયા છે. એઓમાં ફ, સ, ર, ગ; ત, ખ, ઝ અક્ષરથી શરૂ થતાં નામજ; હ તથા મ વાળાં બે બેની બે જોડ; આ તથા વ વાળાં ત્રણ ત્રણની બે જોડ; અ તથા દ વાળાં ચાર ચારની બે જોડ; અને પાંચ મીનો મળી નિચલું સરસ પ્રમાણ બંધાયું છે.

[૧+(૧×૨+૧)+(૨×૨+૧)+[(૩×૨+૧)+(૪×૨+૧)+૫]. આ પ્રમાણના ૬+૨૧ના એકીના મેળે મોટા ભાગ બે, અને તે દરેકના ૫-ળી ત્રણ ત્રણ વિભાગ થયા છે;

[૧ ફરોહર+(૩+૪) યજ્ઞત+૧અમપારપંદ]+[(૪+૩) યજ્ઞત+(૩+૩) અમપારપંદ+(૩દાદાર+૫મીનો)]= { [ફરવરદીન+(સરોષ+રશને)+ગોશ]+[હુઅરેખ્ષએત+હઓર્વતાદ્]+(મહોર+મહેર)+તીર]+[(આદર+આવાં+આ-મંઘતિ)+(વોહુમનો+વરેથજન+વાત)+ખથવઘર્ષ]+[અર્દાબહેસ્ત+અહુરમઝદ+અમરદાદ+અસંતાદ]+[દએ ૫ આદર+દએ ૫ મહેર+દએ પદીન+દીન)+ઝઆદ્]+(રામ +અપીસંગ+આસ્માન+મારેસ્પંદ+અનેરાન) }.

આ પ્રમાણની શરૂઆતમાં [ફરોહર+ (સરોષ+રશને)+ગોશ]=[ફરોહર+ (અવોહ+રાસતી)+પાકળન] છે. તેજ કહી આપે છે કે અવો ત-

યા રાસ્તે ફરેહર વડે પાક જન છે, આ હંડા અંતરજ્ઞાનમાંથી હિંદુઓ-ગીના-આત્મા તો ઇશ્વરનો અંશ છે તે, અને તે એક હયાત મરમીની-શક્તિ (=કવચિનાં તેજ) વડે ઉત્પન્ન થયો એ-મત નિકળ્યા છે, એમ ધારણું. એજ ત્રીસે રાજમાં જે સતવાડિયાં ને જે અઠવાડિયાં “દેએ પ” શબ્દથી સદ્ થતા રાજથી રાખેલાં છે તે વિષે જુઓ હમારા મુઠકી ત-યા રાજદારી શબ્દકોષમાં “અઠવાડિયું” શબ્દ.

પાતું-૮૫ કામ-એ કાયિક વિજળીની ઉરકેરણીનું કળ છે. “તરમ તબિયતના આદમી કરતાં ભોહીઆળ મિજાજનાં આદમીમાં વિજળી વધારે રહે છે” —Hooper's Vade Mecum. એથી કરી જેમ સામ સામી જાતિનાં પ્રાણી ભોહીઆળ તેમ કામ વહેલો ઉરકેરાય છે. તોય ચિત્ત (=જે જગાએ મનમાં તાકીએ તે જગાએ કાયિક વિજળીનો એકઠો થઈ રહેલો સમુદાય તે) વિના તે પેદા થતો નથી. પુરૂષનું મન કામનામાં હોય અને ચિત્ત બીજા વિષયમાં રોકાયલું કે બરાયલું હોય તો પુરૂષ માં કામ વિકાર પ્રગટતો નથી. તેમજ સ્ત્રી પણ બીજે ઠેકાણે ચિત્ત રાખે છે તો તેને પણ કામ ઉત્પન્ન થતો નથી.

વિષય-તૃપ્તિ માટે બળાત્કાર વાપરનારનાં ધ્યાન પર આ નિયમ હો-ય તો આડો ચાલવા કદી મનન કરે.

પાતું ૮૫-અંગનું અંગ=હિંદુ શાસ્ત્ર પ્રમાણે આત્મા ખુદ ઈશ્વરનો અંશ છે તેથી ઇશ્વરની મહા માયા શક્તિ વડે કે મહા માયા શક્તિમાંથી તે પેદા થયેલો હોવો જોઈએ.

“મેં હોરમઝદે પ્રથમ જળકાટ પેદા કરી શરીર પેદા કર્યું, પછી તે જળકાટને શરીરમાં મેળવ્યો. એ જળકાટનો અર્થ એ કે આત્મા અગાડીથી પેદા થયેલો હતો” —જુન દહેસ્તે

પાતું ૮૬-આત્માનું સ્વરૂપ-આત્મા પોતાની જાતને પોતે જોઈ શકતો નથી, પણ અર્થેઈ વડે તેનો જળકાટ વધે છે એ જળકાટ તેની કવચિ જોડે નાડીએ નાડી ભોહી સાંધે ફરતો રહે છે. (જુઓ Magnetism by Francis Barrett, p. 11) “આત્માનાડી ચક્રની અંદર રહેલો છે (શિવપુરાણ, સનત્કુમાર સંહિતા ૫૫) સર્વ નાડીમાં રહેલું તેજ નેત્રનાં તેજથી પણ બળવાન થઈ મનને, એ-કામ કરી, આત્મામાં જોડી દે છે (કિત્તો-૫૭)”

હૃદયમાં આપણો કોઇ ભોહીઆળ ભાગ દબાઇ રહ્યાથી આપણી કાયિક વિજળીમાં રહીને ફરતી કવચિ દબાયાને લીધે આપણે કોઇ પકાડ તળે દબાતા કે પથરા તળે ચગદાઇ મરતા દેખાઇએ છીએ; એ પરથી જણા-શે કે આત્માની સત્તા શરીરના તંતુ મારફતે બધે ઠેકાણે રહે છે. શરીર મંદ બેભાન પડી રહે છે પણ ભોહી હમેશ જાગૃત રહે છે.

“જે સ્વપ્નમાં સુણે ફરે છે તે આત્મા છે. એ અમર છે, નિર્ભય છે, બ્રહ્મણ છે” —કવચિપદ. આથી કરી તદ્દય જે નસોતું મુખ્ય મથક

ત્યાં તે ઝળકાટ દડા જેવા ગોળ આકારનો એકદો ધયલો જણાય છે. સવારે કે સાંજે બારણાં અગાડી બરાબ રહેતાં વરસાદનાં પાણી પર સૂર્યનો નડકો પડવાથી જેવો ઓળો માલમ પડે છે તેવો તે અવોષ પાળ નોરને દેખાય છે. આવા ઓળાને આપણે “આબ” કહીએ છીએ; તે એ-
નેજ અવસ્તામાં ઝં. “અરપ”=સં.આબા=ફા.આબકહેલો સમજાવું.

“મરતક” નું માથું થયું તેમ, અરપ શબ્દમાંથી સૂતો ભોપ થયાથી અ વૃદ્ધિ પામ્યો અને પ તે મહાં પ્રાણ થઈ બ થયો. આ અર્થ ન સમજતાં, ઝં. અરપ=સં.અશ્વ =ધોડો એ સાદો અર્થ માની લઇ અસલના તેમજ હાલના વિદ્વાન બહુ છેતરાય છે. ઝં. અરપ=સં. અશ્વ=ધોડો, એ ઝં. અસ=સં. અશ=ઝડપે જવું એ ધાતુ પરથી છે. પણ ઝં. અરપ=ફા. આ-બ=સં. આબા, એ ઝં. અસ=સં. અસ=ઝળકવું, એ ધાતુ પર ભાવવાચક નર જાતિ પ્રત્યે પ લાગ્યાથી અરપ=પ્રકાશ, આબ (Photosphere).

અરપ=ધોડો, તેના અસ ધાતુ પર સત્વવાચક કારક પ્રત્યય “પ” લાગ્યો- છે. એવાજ શબ્દ ગુજરાતીમાં મેળાપ; અને શહેજ ફેરથી રંડાપો, બળાપો, અંધાપો છે. આ અર્થ વડે કેટલાક શબ્દની ખુબી પર ઓર પ્રકાશ પડશે.

વિસ્તારપ=ફા. ગુસ્તારપ=સં. વિત+આબા=ધનતું તેજ=લક્ષિમ+ના-રાયણ. યુનાની લોક એને(Hystaspes) અને યહુદી લોક(Ahasuerus (=રાજા) કહેતા, એની રાણી “હુતઓપ” ને યહુદી લોક Atossa, Hadaassah, Esther કહેતા—ખુબી બાઇબલમાં Book of Esther. Zoroaster શબ્દ પરથી ઝરથુસ્ત શબ્દના અ કરનારે આ શબ્દોના યહુદીએ કરેલા અર્થ પર બહુ વિચારવું.

વિગ્નરપ=ફા. ગુગ્નરપ=સં. વિગ્+આમા=વિગ્નળીતું તેજ. જામરપ=યામ+અરપ=બિભોરતું તેજ. પોહરપરપ=સં. પુર+આબા=બહેરતનું તૂર, આકારી તેજ. અકરઅદ અરપ=કાયમ તેજ, અમર આબ-તેજ. ઝં. એરે=સં. ઝ-

અર (=જવું) +વદ (=નાર) જનાર, ઝડપે જનાર; અને અરપ= ધોડો. એમ વિદ્વાનો સમજ, એ અર્થ સૂર્યને લાગુ પાડી “તેજ ધોડાવા-જો સૂર્ય” કરે છે. પણ તેમાં તેઓ છેતરાય છે. તેજ, ઝડપી ધોડા માટે તો “આસુ અરપ” છે; જેમકે “તખ્મેમ સ્તોતારેમ વજેને આસુ અ-રપેમ”-અર્થી યસ્ત-ર. એ શબ્દોએ હાલના વિદ્વાનોને થાકવ્યા છે એટલું જ નહીં પણ પુરાતન વખતમાંએ તેમજ થયું છે. આદરબાદ દસ્તુરે એ-જ શબ્દોનો તર્જામો પાઞ્દ બાપામાં ન કરતાં એમના એમ રહેવા દીધા છે; “ખુરશેદ અમર્ગ, રયોમદ (=તેજસ્વી), અહરઅદ અરપ, બેરસાદ”-ખુરશેદ ન્યાયશ. ધારો કે અસલના વહેમીલોકે સૂર્યને ધોડાના રથમાં ફરતો કહ્યો છે. અને એ વિચાર પ્રાચીન હિંદુ અગ્નિ-હોત્રીનો હતો તે પરથી જણાય છે કે જરથુસ્તની પણ બહુ અગાડીના લોક પો-તાની સૂર્ય-ભક્તિમાં એજ “અરપ”=સં. અથ વાપરતા અને તેનો અર્થ, વખ-

ત જતાં, હિંદુસ્તાનમાં પેલા કેડે, ખુબીવંત ભુલી જઇ સાધારણ ખોટા અર્થ ધ્યાન પર રાખી “ઘોડા”ના રથમાં સૂર્ય ફરેછે એ વિચાર સાધારણપણે સમજ્યા. પણ વળી એજ પ્રમાણે હાં છે:—

“અપામ નૃપતારેમ્ અઉરઅદ્ અસ્પેમ્ યજમમધે” —જન્માદ ય-શત-૮=યુધાનાં “તેજ ઘોડાંવાળાં” પાણીની સ્તુતિ કરીએ. પાણી સાથે ઘોડા બોડેલા !!! પણ એ અર્થ નથી.

અ+(ઉ) રુ+અદ્. (જં. રુ-રવૃ=કા. રકતન=જવું, એ પરથી)=ન-હિં+જવા+વાળો=અમર, કાયમ. અ+ઉર+અદ્=અ+ઉર+ઉઅદ્=અઉર્વદ્=અમર્ગ, અમર. “હૂઅરે-પ્પએતેમ્ અમેષેમ્ રએમ્, અઉરઅદ્ અસ્પે-મ યજમમધે”=તેજસ્વી સૂર્યને, અમર્ગ તેજને, અમર આબ(=પ્રકાશને, આરાધીએ-સ્તુતિ કરીએ. હા સૂર્યનાં એ અંગ વર્ણવ્યાં છે. એક તેનો સદાનો ઝગઝગતો આબ, અને બીજું, તેનું બહાર પડતું તેજ. આ ફિરણ રૂપે બહાર પડનાં તેજને “મહેર” કહેલો દિસેછે. ખુરશેદ-મહેર બોડાબોડ છે તે આ કારણે હોય. ખુરશેદ ન્યાયશમાં તેની નમાજમાં પહેલો મહેર આવેછે: “નેમો મિશ્રાધ...નેમો હૂઅરે પ્પએતાધ ‘અઉર્વદ્ અસ્પાધ’=નમાજ મહેરને...નમાજ તેજસ્વી સૂર્યને, અમર આબને”. હાં “અમર્ગ તેજને” શબ્દો નથી તેથી જણાય છે કે તેમનો અર્થ મહેર છે, અને એ મહેર ખુરશેદની અગાડીજ વપરાયેલો છે. અગાડી એટલા માટે છે કે સૂર્ય ઉગતાં એ તેજ પહેા ફાટતાં પહેલું નિકળે છે અને ત્યાર પછી સૂર્યનો આબ ફેલાય છે. એટલા માટે એ તેજને હાં જેમ “મહેર” કહ્યો છે તેમ હિંદુ અગ્નિ હોતીએ તેને “નારાયણ” કહ્યો છે.

“અસ્પ” શબ્દના આ અર્થ વડે બહુ પુરાતન વખતથી થતો આ વેલો ધુટાળો મટાડી શકાશે; ને તે “અસ્પહે-અસ્ત્ર”માં છે. આ સમાસ વંદીદાદમાં શિક્ષાના સંબંધમાં વપરાયો છે. અસજના વિદ્વાનો એને “ઘોડાની પરાણી” સમજ્યા. પણ તે બે સમજ જણાયાથી “ઘોડાનો આબુક” ધાર્યો, એનું કારણ એકે બે ધાતું પરથી “અસ્ત્ર” શબ્દ ઉત્પન્ન થયો છે; અને સૂ તથા ત, અને પૂ તથા ત ની વ્યંજન સંધિ થતાં શત થઇ જાય છે. આથી વિદ્વાનો છેતરાય છે. જં. અસ્ત્ર=(જં. અસ=ના-ખડું+પરથીઅસ+ત્ર)=માલો. અસ્ત્ર=(જ. અસઅપ્=પ્રકાશતું+પરથી=અપ્+ત્ર)=પ્ર-કાશ. ત્યારે સાધારણ તંજરે જોતાં “અસ્પહે-અસ્ત્ર”=આબનો ઝળકાટ=જ. મિશ્ર=કા. મહેર હોય. જેમ ઉંટનું મોં ઉંચું રહેછે તેથી તેને “આકાશ-મૂનિ” કહેછે: તેમ પહેા ફાટતાં જણાતા ઝળકાટને જ. મિશ્ર=સં. મિત્ર કહેલો દિસેછે એજ અર્થ વડે ખોટા તરજુમાએ અકલથી ઉલટી કહેવાતી વંદી-દાદમાં વર્ણવેલી શિક્ષા સમજવી શકીશ.

“હઝડ રેમ્ ઉપાઝનનાંમર ઉપાઝાઇત્ અસ્પહે-૪ અસ્ત્રય; ૫ હઝડ. રેમ્ અઓ-અરનય” —વંદીદાદ-૧૩

પુરશેદ-૨ અવસ્તાના હળર (અવસ્તા) ને? પુરશેદ-૪ મહેર-૫ વડે પ-
દે, ૩ હળર-૬ (અવસ્તા) ને સરોવાળા-૭ (વંદીદાદ સાદેના) પાછલા-૮ બા-
ગ-૯ (પદે).

જે માણસ મનોવિકારને તાબે થઈ પોતાના તન, મન, ને જીવની અર્થે બગાડવું તેને પોતાની અસહ્ય પા-
કીઝગી પર લાવવા તથા તેના જનની સદાઈ જાળવી રાખવા સાત્તેકની
આત્મજ્ઞાન સંબંધની આ શિક્ષા છે. એવીજ રીતે મામડી નિશાળમાં
આતાં ચાલનાર છોકરાંને ૨૦-૨૫ વાર પાડી લખાવે છે કે પત્રાકા બોલાવે
છે. માસ્તરો કવિતાની લીટિઓ સો બસો લખવાની વેઠ (Imposition)
કરાવે છે, અને અધ્યાપક પણ અલેખ પદાવ્યા કરે છે. મહેનાજી અગાડી
જેવું અજણુ છોકરું છે, તેવુંજ સાતેક અગાડી આત્મજ્ઞાનથી
અજ્ઞાન માણસ છે.

આ વાક્યમાં સમાયલાં ઉત્તમ જ્ઞાનની ખુબી આજ અહીં ત્રણ હળ-
ર વરસ થયાં તેથી કોઈ પુરાતન વિદ્વાન કે હાલના વિદ્વાન પામી શ-
ક્યા નહિ; માટે એ વિષય મૂળથી વર્ણવીશ તે પરથી શાણા વાંચનાર
ચોગ્ય વિચાર કરી શકશે.

કંઈ વિધ્યાર્થિને પ્રશ્નપત્રાંજ હજીવનાર સામસિક શબ્દ “અસ્પહે-
અશ્ત્ર” છે. અસ્પ=આખ, એને જે સાધારણુ રીતે છદી વિભક્તિનો પ્ર-
ત્યય “હે” લાગ્યો હોય ત્યારે તેા એ સમાસનો અર્થ “આખનું-તેજ”
=મહેર હોય, પણ એ વાક્યના પાછલા ભાગમાં “સજોષા-અરના”
સમાસ છે તે પરથી તથા મહેર ન્યાયશ પુરશેદની ન્યાયશ વગર એખ-
લી પદાતી નથી તેથી જણાય છે કે “અસ્પહે-અશ્ત્ર=અસ્પો-અશ્ત્ર છે
અને તે ષષ્ટી તત્પુરુષ નહિ પણ દ્વંદ્વ સમાસ છે. કારણકે એનાજ અ-
ર્થનો સમાસ ફારસીમાં આખ+તાખ=આદ+તાખ=આખ+તેજ=હર-નારા-
યણુ છે તેમાં “હે” રહ્યો નથી. એ “હે” દ્વંદ્વ સમાસનો હોય (જુઓ
પાનું ૧૬૬). કં. અશ્ત્ર=રએ=તેજ છે, અને અગાડી સમજાવ્યા પ્રમાણે “મહેર”
ના અર્થ છે. માટે અસ્પ-હે-અશ્ત્ર=અસ્પો-અશ્ત્ર=પુરશેદ-મહેર હોય. પુરશેદ
ન્યાયશમાં “આખ” ની ખુબીનું તથા મહેર ન્યાયશમાં “તેજ” ની ખુબીનું
ખ્યાન “ફરારને મઝદ ધરનો” વાળા ફકરામાં આવે છે તે જોતાં લાંબી પઠવા
માટે કદાચિત એ શબ્દો વાપર્યા હોય. કારણ કે એવીજ રીતે તથા એવીજ
મતલબે-એ ન્યાયસના ઝીજ ફકરાના શરૂના શબ્દો “નેમો અદુરાઇ મઝ-
દાઇ નેમો એમેષેખ્યો રપેન્નેખ્યો”=ખોરશેદ ન્યાયશ, માટે વંદીદાદ ૧૯માં
વપરાયા છે: “નાહીને પાકીઝેહ થયબો પાક મરદ કપડાં પહેરે અને તે
(ફવચત્ ૧ વોહુ-મનોર નેમો-અદુરાઇ-મઝદાઇ, નેમો-એમેષેખ્યો-રપેન્નેખ્યો-
નેમો-અન્યશામ-અપોનાંમુ ૩) પાકીઝેહ મરદર પુરશેદ-મહેર ન્યાયશ ૩ (=અ-
દુરમઝદ, અમથાસ્પદ, વિચેરે ખીજ અપોની નમાજ) પદે ૧” આ પર-
થી જણાશે કે પુરશેદ ન્યાયશ જરથુસ્તનીજ છે અને તે કદાચિત વંદી-

દાદના વખતમાં “નેમો અદુરાધ-મઝદાદ” થી શરૂ થતી હોય. ખુરશીદ યસ્તમાં મોટે ભાગે ફગન એ “આન” નું વર્ણન છે. પણ ખુરશીદ ન્યા-યશમાં એ “આન તથા તેજ=ખુરશીદ તથા મહેર” એ બન્નેનું વર્ણન છે. આથી કરી ન્યાયશની મહત્તમ વધારે નિકળે છે. છેક ઝોણી નગર-જોતાં જળુશી કે મહેર ન્યાયશ તથા યસ્તમાં એ મહેર યજ્ઞતનું ખ્યાન છે, એકતો મહેર યજ્ઞ (૧૬) જે “મહેર દાવર” તરીકે ઓળખાય છે અને જોતા સાથી (૫. ૭, ૯ ના અંતરે હોયગે મુકેલા રોજ વાળા યજ્ઞત=) રામ (૨૧), દએ પ દીન (૨૩), તથા અપિસંગ (૨૫) છે; બીજો (૧૫) દએ પ મહેર=મિથ બેરેઝનત=વડો મહેર=શુક મહ છે અને તેના ૬ સા-થી (૩, ૫, ૭, ૯, ૧૧, ૧૩ ના અંતરે) દએ પ આદર (૮) રશતે (૧૮) બહેરામ (૨૦), દીન (૨૪), આસ્તાદ (૨૬) તથા જમ્યાદ- (૨૮) છે. આ બેદ જળુવવાને માટે કદાચિત અશ્વત્ત=મહેર યજ્ઞતની ઓળખ આપી હોય ને એજ મહેરનું મહેર ન્યાયશમાં વધારે ગુણ-ગાન છે. પૃથ્વીની આસપાસ વિઠળાદ રહેલી હવા (Atmosphere) પર પ-રોહમાં સૂર્ય જમીનની નીચે છતાં તેનાં કિરણ પડે છે તે હવાનાં પડ પ-ર વાંકાં વળી જાય છે (refract) ત્યારે તે પડની હવા જુરી સોનેરી રંગની જણાય છે, એ દેખાવ મહેર યજ્ઞત-નારાયણને છે. એટલા માટે આ દેખાવ સાડ મહેર (=નાગયણ) તથા રામ (=હવા) યજ્ઞતનો પર-સ્પર સંબંધ રચા છે (જુઓ રામ યસ્ત-૧૧). પ્રાચીન આર્યોમાં મહેર યજ્ઞત=નારાયણ દેવ કેવો મોટો ગણાયો હશે કે હિંદુ આર્યો એ એવું કહ્યું છે કે “ક્ષીર સમુદ્ર(=સંકેદ વાતાવરણ)જેમાં નારાયણ બીરાજે છે તેને તીરે દે-વતાઓ ઉભા રહી અવતાર ધારણ કરવા માટે નારાયણ દેવની સ્તુતિકરી હતી”

ઝં. ઉપાઝના=સં. ઉપાસના, એ અર્થ હોય. ભાવવાચકથી સત્વવાચ-ક નામ જણાઈ આવવા માટે સત્વવાચક નામમાં ઝંદમાં બહુકરી ડ. આવે છે તે નિયમે, સં. આસન=ઝં. આઓડ.હન; અને ઉપ-આસના=ઉ-પાઝના હોય. પ્રથમ “ઉપાહના” શબ્દ હોય. પણ દહ+અણી=દહણી થાય છે તેમ “ઉપાહના”નો ઉપાઝના થયો હોય. જોઈએ એમ હોય, કે બહુ કરી ઝં. અઝ=સં. અહ=મોહવું, કહેવું. એ ધાતુ પરથી હોય. ઉપ +અઝ+અન+આ=સં. ઉપ+અહ+અન+આ=ઉપવાચ(=માન)ઉપ-વચન, ‘ઉપસ્તુતિ’ ખુરદેહ અવસ્તા. સં.અહ એ ક્રિયાપદ સંસ્કૃતમાં ઐતિહા-સિક વર્તમાન કાળમાંજ વપરાય છે, અને તે ધાતુ પરથી હજી “હાહી, દુરાહી” શબ્દ વપરાય છે.

“ઉપાઝન” નો પહેલવી દસ્તુરાએ “ફટકાનો માર” અર્થ કહ્યો છે અસ્સરી (=Assyrian)લોકમાં ત્રણ-ધારી ફટકો(=Cat-’o-three- tails) શિક્ષા કરવામાં વપરાતો, અને ગુનેહગારને એકી વખતે ૪૦ ફટકાથી વધારે મારવામાં ન આવતા (D. ૩૫-25).

કેયુશર (Cyrus) બાદશાહની અગાઉ ૫૦૦ વરસ સુધી ઇરાનમાં અસ્મરી લોકનું રાજ હતુ તે વખતની તેમની શિક્ષા કરવાની રીત પાછા જમાનાના હસ્તુરોના ધ્યાન પર રહી હોય તેથી આ અર્થ કયો હોય. બલકે મુસાનાં ધ્યાન પર પણ (લેવિટિકસ ૧૯-૨૦ પરથી જણાય છે કે) એવોજ જોળ જોળ અર્થ રહ્યો છે. એ દીનદારો આ શબ્દમાંથી જન્=સ. હન્=શ. જન=મારવું એને ધાતુ બ્રમજ્યા. તેને કરણ=સાધન દ-શક ઉપસર્ગે "આ" લગાડયો. (આ+યુધ+ત=આયુધ=યુધ્મ-લડાઈ કરવાનું સાધન થાય છે તેમ) ઉપ+આ+જન=નાનું મારવાનું સાધન. એકે ઝંદમાં "જન્" નહિં પણ "જન્"=મારવું થાય છે અને તેજ ધાતુ હોત તો વળી ક્રિયાપદના રૂપાખ્યાનમાં અંત્યાક્ષર "ન" કાયમ રહી "જનોઈદ" રૂપ થાત, તોય એ મૂળ તથા એ અર્થ ધરી રહ્યા હોયે મારે શેને? તે "અસ્પહે અશ્ત્ર" વડે. અસ્પ=સં. અશ્ત્ર=ધોડો. અશ્ત્રા=ભાસે. ભાસે ઠીક ન લાગે તે પરોણો સમજ્યા. પણ પરોણો જંગલી જણાયો તે આયુક અર્થ મનને પસંદ પડ્યો. એ અર્થ હાલ સુધી રહ્યો. પણ આ સદીના સુધરેલ વિધ્યાર્થિને તેમાં એર રીત જણાઇ અને એક વિશેષ વાત પર ચિત્ત એટલું કે દરોઆઇ કુતરાના મારનારને દશ હજાર ઉપાઝતની શિક્ષા કહી છે તે દશ હજાર ફટકો તો કોઇ દેવેનામ દેવ પણ ન ખમે, એ તો દશ હજાર "નાશ કારક પ્રાણીને મારવાનું" હશે. શરીરની અપવિત્રાઇ યોગ્ય વખતે શીડી શકે છે (જુઓ વહીદાદ-૭ માં જે પશુ મુએક્ષાં પ્રાણીનું માંસ ખાય છે તેનો દેહ શુધ્ધ થતાં એક વરસ લાગે છે,) પણ અત્માની અપવિત્રાઇ વહેડી જતી નથી. નિર્વિકાર તથા સાંખ્ય વખતનાં મનસોચ્ચારણેજ, તે શીડી શકે છે તેને માટે આ દશ હજાર સ્તુતિની મોટી સંખ્યા છે, એમ સમજ્યું છું.

એવામાં જ. ગવાઝ=ગવ+અઝ=ગાય+ચસાવનાર-હાંકનાર એ શબ્દ તેમને વંદીદાદ-૧૪માં મળી આવ્યો. એ પરથી અઠકળ બાંધી કે "અઝ=" જે ઉપાઝનમાં છે તે એજ છે. તેથી ઉપાઝના=હાંકી કાઢવાનું તે-પણ એ તો ભૂલ છે. ઝં.-અઝ=સં.અહ=બાંધવું, તે પરથી ગવાઝ=સં.ગૌ+અહ=બળદને બાંધનાર, અછોડો. ગવાઝિસ્ત=બળદને મળ્યુત બાંધનાર નાડી, નાથ છે એનો અર્થ ફટકો નથી. અષોદાતમાં ફટકો શીબશે, કે-અછોડો ને નાડી?

હવે ઉપાઝન શબ્દનો આ અનર્થ નથી, પણ ઉપ-સ્તુતિ=પુરદેહ અવસ્થા છે તે મહેર ચક્તના ૩૦મા કરદમાં એ શબ્દ વપરાયો છે તેથી ઝટ જણાય છે. મહેર ચક્તનું જશન દરનાર તેની નૈયતે ઈજ્જા ખોરાકની આશની કેમ કરે છે તે વિષે કહે છે કે—

"ઞિ અચરેમ્ ઞિ ખ્યધનેમ્ તનૂમ્ ફરન્યંતે, ઞિ સતેમ્ ઉપાઝનાનાં-અ પઠરિ આક્યતે મિશહુ, વોહર-અઓ-યઓઘતોઇશ ચસ્નાઇય વહાઇય"

“ત્રણ દિવસ ત્રણ રાત શરીરને તેઓ ધુએ છે. વિશાળ-ભૂમિની હદવાળા મહેરૂની ઉપ-સ્તુતિ તથા નામ-સ્મરણ-સાર ઉપ-સ્તુતિઓમાંની ત્રીસ (ઉપ-સ્તુતિ) ને બરાબર (પુરી) રીતે (તેઓ) કરે છે.”

ઉપર “ઉપાઝન” જોડે ક્રિયાપદ ઉપાઝોષ્ઠ છે તે તેજ અર્થમાં હોય “આ-કર્ષતે”=આખ્યાન-સ્તવન કરે=Celebrate છે. -વેઉર+ગયો+યુતિ=Joining or Binding extensive land—two ends of horizon.

ઉપર ટાંકેલાં વાક્યની મતલબ એ છે કે યોગ-અભ્યાસ ન ચલાવી શકાય તેવી જન્મ-ખેડવાળાં અપંગ, દુરાચરણી માણસો જેઓ કાયિક વિજ્ઞાની શુદ્ધ ઉત્પન્ન કરી શકતાં નથી તેઓ (જુઓ અખવાં યસ્ત-૨૨) અને ખેડકાર અજ્ઞાન ભોકે જશનની ચાસની કરવાની નથી. એજ દરમાન મુસાએ (Leviticus-27) માં ઉતારી લીધું છે. તેમનો સ્પર્શ પણ ચડાળ છે.

“જે કોઇ છીનાળ રાંડ ઓલીવ (Olive)નું ઝડ રોપે છે તો તે ઉધરીને મોઢું થતું નથી પણ ચિમળાઇને સુકાઇ જાય છે”—Natural Magic p37). દીનની રાહે ઘટતી કયા કરીને બાપડીએ નહિં પણ નેક મરદોએ ચાસની કરવી. મોટાં માણસ કરતાં નાદાન છોકરાંને અપો માણસો મેજ ખવાડે છે તે એજ કારણે. હવે ઘટતી ક્રિયામાં ૩૦ બંદગી છે તેનો મેજ આ હોય: દિવસે ૩ સરોષ બાજ, ૩ ગેહ, ૧૫ ન્યાયશ (પાંચો ન્યાયશ ત્રણે ગેહમાં), ૧ જે રોજ હોય તે રોજની યસ્ત=૨૨ બંદગી; રાતે ૨ સરોષ બાજ, ૨ ગેહ, ૨ આતશ ન્યાયશ, ૧ સરોષ યસ્ત રાતની વડી, અને ૧ હોષબામ=૮ બંદગી છે. માટે ઉપાઝન શબ્દનો અર્થ ઓવી રોજની ફરજ્યાત બંદગીઓ છે. જે પહેલવીમાં તરજુમે કરનારા દસ્તુરો કહે છે તેમ “ફટકા મારવાનો” અર્થ હોય તો જશન કરનારા ફટકા ખાપ કે કોઈને મારે? સવાખના બહલામાં ફટકા? જે હાલના વિદ્વાનો કહે છે તેમ “નાશકારક પ્રાણી હાંકવાનો” અર્થ હોય તો શહેર ઘેરમાં તો ગાય ઠોર કે કુતરાં મળે: બિલાડાં, શિયાળ, વર જેવાં ૩૦ પ્રાણી દરેક જશન કરનારને એકેક આંધી મળે? ત્રણ દિવસ સુધી નહાઇને નાપાકી દુર કરી પરજગારી પાળી તે આ મનોવિકાર ઉછળાવી હુરેમનને દિલમાં બરાવાનો રસ્તો કરી આપવા, આંખમાં ખુન લાવી ધાતકીપણું જે સાલેક દિલોળનથી ધિકારે છે તે શિખવા, જીવ પર આવેલાં ફર પ્રાણીઓના હુમલાની જેખમદારી ખમવા, તે જશન કરનાર અપો માણસ નાશકારક પ્રાણી મારવા કે હાંકવા જાય! હાંકવા જતાંજ તે દહાડોતો જંગલમાં પુરો થાય. માટે એ અર્થ નહિં પણ ઉપાઝના=ખુરદેહ અવસ્થા, ઉપસ્તુતિ છે.

જે કોઇ સલુકના રસ્તે રહી એ શિક્ષા કેમ કરવામાં આવતી તે દિલની અમેષ્ઠએ અંતર દષ્ટિએ જોય છે તો તેની નજર ઈ. સ. ૨૨૬થી ચાલેલાં અરદેશર બાબેઆનવાળાં સાસાન્યન વંશમાં ઠરે છે. તેમાં ગુનેહ-

ગારનઃ હાય પછાડી કાંદાંમાંથી દોરીએ બાંધેલા હોય છે. તેના બન્ને ખભાં પાસે એ બહેદીન ઉભા રહેલા જણાય છે. તેઓના પહેરવેશમાં માથે ફેંટા, દિલમાં સદૌ કસ્તી ફક્ત, ને હાથમાં ગજ સવા ગજની જાડી નેતર હોય છે. યુનેહગારનાં ખભાં પર એક જન જોરમાં મારે છે, ને તે મારી રહ્યો કે બીજો જન હળવે હાથે મારે છે. એમ ગરમ તથા નરમ સોડી મારે છે.

ઉપર કહેલા “અસ્પર્હે-અશત્ર તથા ઉપાઝન” ના અર્થ માર મસ્તીથી ગોઠવી વિદ્વાનોએ એ વાક્યનાં હાડ બંધ બેસાડ્યાં, પણ પાછા “સ્ર-ઓપોચરના” શબ્દથી કંટાળી ‘આવતી ઓલાદ’ પર તેના અર્થ તથા ખુબી શોધવા મુકી ગયા. માટે કંઈક સમજ એ વિષે આપવાની જરૂર છે.

ગાથાનો વિષય સરસ આત્મજ્ઞાનનાં વર્ણનનો છે. તેના પાંચ વિભાગ છે:

૧, હોરમઝદની ખુલાસા હયાતી (અહુનૌઅદ=પરમ-અસ્તિત્વ) વિષેનો;

૨, બહેસ્તની સુખી હાલત (ઉસ્તૂઅદ=પરમ-સુખ) વિષેનો;

૩ અપોષના વધારા (સ્પેન્તોમદ=તૃપ્તિવાળી પવિત્રતા) વિષેનો.

૪ (વિકારો પર ચલાવવાના) નેક કામ્ (વેહુ ખપથા=પરમ સત્તા) વિષેનો;

૫ (આ કામ્ની) ખુલાસા (=વહિસ્તોમસ્ત=ઉત્પત્તિ) વિષેનો.

જ. સ્રઓપો-ચરના= સરોપનો ચરણ, સરોપ યસ્ત વાળો પાછલો ભાગ. “ચરણ” કોઈ કાવ્ય પુસ્તકની અગાડી કે પછાડી હોય છે. અગાડી હોય છે તેને “મંગળાચરણ” કહે છે. તેમાં હશ્વર-સ્તુતિ વિષે કે સરસ્વતિ દેવીના નમસ્કાર કે આશિર્વાદ વિષે ટૂંક લખાણ હોય છે. કાવ્ય કે ગદ્ય પુસ્તકની પછાડી હોય છે તેને પુનરાવર્તન=(Recapitulation=) સંક્ષેપ સાર કહે છે. ન્યાયશ તથા યસ્ત પછાડી દક્ષિણ બણી મોં કરી પઢવાનો જે ભાગ છે તેનું નામ પણ એજ છે.

હવે ઝીણી નજરે તપાસતાં જણાશે કે વિકારો પર સરસ કામ્ ચલાવવાની ખુબી વિષે છેલ્લો, પાંચમો ગાથા છે. તેની “આખરના છેવટ ભાગમાં” સરોપ યસ્ત વાળા યસ્તનાં હા પપ-પપ છે. વળી વંદીદાદ સાદેનું બંધારણ. જોતાં તેનો “છેવટ ભાગ” યસ્તના પૃષ્ઠમાં હાથી શર થઇ જર મા હાએ પુરો થઈ રહે છે. એટલા માટે ફક્ત “સ્રઓપ” શબ્દ ન લખતાં વંદીદાદ સાદેના છેવટ ભાગ પૈકી “સરોપ યસ્તવાળો ભાગ” વિશેષ બતાવવા માટે “સ્રઓપો-ચરના”=સ્રઓપ (યસ્ત) વાળો પાછલો ભાગ, કરી દરેક ઠેકાણે ખુલ્લું લખ્યું છે. ઝીણી નજરે જોતાં જણાય છે કે વંદીદાદ બન્યો ત્યારે સરોપ યસ્ત છુટી ન હોય તેથી કે ગાથામાં બળેલી છે તેથી “સરોપવાળો ચરણ” પઢે એમ ફરમાવ્યું છે. વિદ્વાનો આ સ્રઓપો-ચરણ શબ્દ અને ૧૩મી પરગદમાં આવેલા શિક્ષાના શબ્દ “સ્રઓપા” માં ફેર સમજતા નથી. પણ તેમાં મોટા ફેર દિસે છે. શિખેલાં બણેલાં માણસ માટે પહેલી શિક્ષા છે અને અબણ

અન્યત્ર માટે પાછલી શિક્ષા છે. સ્વઓપા=પદાવતાર અધ્યાસ પાસે ખેસા-
લી ને (માથા સ્પેન્તા=) અવસ્થા પદાવે તે. એ પદાવતાર અધ્યાસને
‘સ્વઓપા-વરેઝ’ કહેતા, ને તે દિવસે પહેલા તથા બીજા પહેરે ને રાતે પ-
હેલી તથા પાછલી રાતે પદાવતો (જુઓ વંદીદાદ-૪). એ વખત ખેરશદ-
મહેરની ન્યાયશ તથા સરોપ યસ્ત રાતની વડી પદવાને ધટતો છે. ન્યારે
ગુનેહગાર ગુનાહ માટે પસ્તાતો ત્યારે તેની શિક્ષાનો ત્રીજા હિસ્સા સુધી
ભાગ તે માફ કરતો (વંદીદાદ-૫).

પાતું ૯૬-ગંદા બાફ-“ પેટમાં રહેલા ઉડી જાય એવા પદાર્થો એમ-
ના એમ ફેફસાં વાટે બહાર નિકળે છે. તન દરસ્ત માણસનાં મોં માંથી
નિકળતી મીઠી બો અને આગરવાળાંનાં મોં માંથી નિકળતી ગંધાતી બ-
દ બો પરથી જણાય છે કે શરીરની અંદર બનેલા અને લોહી નેડે ફરતા
અથવા ઉડી જાય તેવા પદાર્થો ફેફસાંની વાટે શરીરમાંથી બહાર નીકળે છે”
-Hoopor. એટલા માટે યોગી, બ્રાહ્મણ, અને સંત પુરૂષો પોતાની કે પ-
વિત્ર જગાની પાકોસમાં સંસારો લોકને આવવા દેતા નથી; તે એટલે સુ-
ધી કે પારસીઓમાં પરેઝગાર માણસો પરજનનાં માણસોનો ઓળો સુ-
ધાં પોતાના શરીર પર પડવા દેતા નથી. નિયમી મોએદના પવિત્રતમ
અગ્નિ (=આતશ બહેરામ) પાસે બહેદીનથી પણ જઈ શકાતું નથી.

આ બાફનું મૂળ ખાન પાન તથા અંગના બિગાડમાં છે; હવે બી-
જા પ્રકારનો બાફ (Animal Magnetism) મોં, નાક, આંખ, વાટે
નિકળે છે તે જ્યાં સુધી શરીરમાં જીવ છે ત્યાં સુધી સ્વભાવિક રીતે નિક-
ળ્યા કરે છે. પહેલા પ્રકારનો બાફ ઇંદ્રિ વડે કંઈક જાણી શકીએ છીએ.
બીજા પ્રકારનો બાફ અત્યંત પવિત્ર શરીર વડે યોગીને કે જેમનું “દિલ
હલકું” હોય છે તેમને જણાઈ શકે છે. જેમ સૂર્યના તાપની વિજળીથી
પૃથ્વીમાં ચમક-આકર્ષણ છે: તેમ આપણી કાયિક વિજળીથી આપણા શ-
રીરમાં એ છે. રહમાં પાનાંમાં કહ્યા પ્રમાણે, અમુક ચળકતી વસ્તુઓને
તાકી તાકીને કોઈ પુરૂષ જુએ છે તે આ બાફ મગજમાંથી બહુ નિકળી પ-
ડે છે અને તેની નેડે તેની દ્રવ્ય બહાર નિકળી આવે છે. એથી તેમને
યજ્ઞ જઈ ઉંધમાં પડે છે. પહેલાં તે જાગતો, પછી ઉંધતો-જાગતો, પછી
ખેબાન, પછી અંદરખાને સમગ્રત, પછી ખુલ્લાં સ્વપ્ન દેખતો, પછી
વિશાળ અંતર-દૃષ્ટિવંત થાય છે. આ છેત્રી હાલતમાં આકાશ ને પાતાળ
તેની સન્મુખ રહે છે. હાલના વિદ્વાનો શરીરની આવી રચનાને Mes-
meric Sleep કહે છે.

યોગી આવો દેખાવ પોતે તો જોઈ શકે છે, પણ વળી બીજાને
પણ તેનો દુષ્ટ બહાર કઢાવી નાખી પોતાના શુદ્ધ બાફનો પ્રવાહ તેના
આસમાં બરી દેખાડી શકે છે.

“તેનાં (આદમનાં) નસકોરાંમાં જીવનનો શ્વાસ (ઇશ્વર) પુકડે

ને માણસ જીવતો જીવ થયો :—Gen.-2

મનુષ્યતો શું પણ નિહાન વસ્તુઓમાં પણ એ બાકનો ગુણ સમાં વેશો રહી શકે છે ને તે વડે તેઓમાં ચમત્કારિક શક્તિઓ રહે છે. “ એ થી કરી તે (Paul=પૉલ) નાં શરીર પરથી રૂમાલો તથા કટકાઓ માં-દાંઓ પાસે લઇ જવાતા અને તેઓમાંથી રોગ નિકળી જતા ”—

Acts XIX-12.) સાલેક દરદી પર હાથ ફેરવે છે કે તે માણસનું દરદ જાય છે, કે ધણીક વેળા પોતાનાં અંગની આવા ગુણ વાળી વસ્તુ પાસે રાખતા આપે છે તે પાસે રાખ્યાથી દુઃખ મટે છે તે આવાંજ કારણે. એ-વી વસ્તુ સારે ઠેકાણે પવિત્રાઇ સાથે રાખી હોય છે કે સ્વચ્છ શરીરે સુ-ગંધી ધૂપ આપ્યો હોય છે તો તે આપનાર સાલેકની ક્રવપિ વધારે શક્તિ-વંત રહી તે વસ્તુની ચમત્કારિક શક્તિ વધારી શકે છે.

સાલેકની પાસે હમેશ રહેતાં તથા દર રોજ પવિત્રાઇ સાથે વપરાતાં ધર્મ-પુસ્તકમાં એ ગુણ વિશેષ રહે છે તેથી તેની અડાસે તેઓ દાખલેજવા દેતા નથી. એજ રીતે હજી મારસ્તી તથા મુસલમાનમાં ચાલે છે. “ જે ઓ પાકીઝેહ હોય તે સિવાય કોઈએ કોરાનને અડકવી નહીં. ”—સુરા-૫૬

“ મુસાએ પોતાના લોક સાથે પાણી માગ્યું ત્યારે હમે (ઈશ્વરે) કહ્યું ‘ તારી લાકડી આ ડુંગરાને માર, ’ અને ત્યાં તેમાંથી પાણી ઝર નિકળ્યા ”—કુરાન-૨.

“ મારાં લોક તેમની વિપત્તિમાં જાહાડ પુછેછે, અને તેઓ (પાદરી) ની લાકડી તેઓને તે કહે છે ”—Hosea 4...12

“ હર્મોઝ (Hermes) જે લાકડી વડે મનુષ્યની આંખનાં પો-પચાં ઇચ્છા પ્રમાણે બંધ કરે છે, અને ઉંઘનારને મરજી મુજબ પાછો જગાડે છે તે પોતાની લાકડી લઇને તે આગળ ચાલ્યો—Odyssey Book 5

જરથુસ્ત પાસે આવા ગુણની એક મરડેલી નવ ગાંઠની લાકડી (=ઝબાર નો-રગરેહ) હતી. “ એ લાકડીની બરકતથી કોઇ દુશ્મન કાવી-ન શક્યા અને જીવિત નદી પાર કીધી. ”—યુનહેહરને.

“ હસી હિસ્તદ્ ૧ ઝરથુસ્ત્રો, ૨ ક્રષુસદ્ ૩ ઝરથુસ્ત્રો ૪ અસરિતો ૫ અક-મનડ. હો ૬ યુઝ્દ્ય ૭ દ્યએષો ૮-પરસ્તનાંમ્ ૯ અસાનો ૧૦ ઝસ્તો ૧૧ (or ઝસ્તો) દ્રઝિન્નો ૧૨ કતો ૧૩-મસડ. હો ૧૪ હિન્તિ ૧૫ અપવ ૧૬ ઝરથુસ્ત્રો. ૧૭ ” “ ઇન્ન-ન-પામતો ૧૮ હંથો ૧૯ જરથુસ્ત, ૨ અગાડી-ચાલ્યો ૩ જરથુસ્ત. ૪ બલાગત ૫ (=દુર્વાસનાવાળા આત્મા)ના દેવભાવની ૬ ઈન્નઓ-માંની ૭ સખ્ત ૮ (ઇન્ન)ને-લીધે અપો ૧૬ જરથુસ્ત ૧૭ પાકીઝગીએ ૧૫ ગદા ૧૬ જેવડી ૧૭ લાકડી ૧૧ ધરીરાખતો ૧૨ ચાલતો ૧૯ ”—વંદીદાદ-૧૯

આ વાંચ્ય વિદાનેને બહુ હકાવેછે. એમાં બારીક આત્મચાન છે.

હિન્તિ=હન્તિ (જં.હન=સં-સન્ પરથી)=સંતતા, પાકીઝગી. કતો=મસડ.હ=ગદાનો ગુણ, ઉસ્તવારી, દહતા. કતો-મસડ.હો હિન્તિ=સુસ્તકીમ

પણાંની પાકીકમી, અમયગ દૃઢતા. જો “હિન્તિ” ક્રિયાપદ હોય અને “જ-સ્ત” ત્રીજી વિભક્તિમંજર હોય તો આ અર્થ ઉપજે—પથરા ૧૦ ગદા ૧૩ જેવડા ૧૪ હોય છે ૧૫ (તે) અપો ૧૬ ઝરથુસ્ત ૧૭ હોયે ૧૨ ધરી રાખતો ૧૨. આ પથરા પરતર-આસનનકે યથા પઠવાની તથા પીલના દાણા હોય. અધિધરત માં તો આજ અર્થ સચવાઈ રહ્યા છે. હવે વિદ્વાનોએ વિચારવું જેમ્મએ કે જ-રથુસ્તનાં શરીરમાં આ આદ્ય કેવો શુદ્ધ રહ્યા હશે કે તેણે આક્રિગાન ખેલેલી જેજમાંથી પેશાતનને દુધ પાચું ને તેની હેયાતી વધી ગુસ્તાસ્પને દાર પાચે ને તેની ક્વપિ મીનો જહાન ફરી આવી જમાસ્પને ફુલ સું-માડ્યાં ને તેની અગમ શુદ્ધિ વધી, અને અસ્પન્દ્યારને દાડમ બવાડયું ને તેનું જોર વધ્યું !!

પાત્રુ ૯૮—દેવતાઓનો આત્મા—આયુષ્યના સંબંધમાં પ્રાણી, તુણ તથા ખનિજ જાતિમાં રહેલા આત્માની શક્તિનો નિયમ ૧૦૪માં પાનાંમાં બતાવ્યો છે તે પરથી જણાશે કે દેવતાના આત્મા જોકે પવિત્ર તથા અમર છે તોય તેમની શક્તિ મેગેશ્વરના આત્માથી હલકી ને ઉતરતી છે.

પારસી તથા મુસલમાન સાલેકોએ ૩૬=આત્મા)ના બે પ્રકાર પાડ્યા છે:

૧) નર્સે ઉલવીએ ફલકી=પરમાત્મા=Soul of the universe

૨) નર્સે નાતિકાએ ધનસાની=મનુષ્યનો જીવાત્મા=Sentient soul

આ પહેલા પ્રકારમાં દેવતા, તેમજ યજ્ઞ, નક્ષત્ર, તારા જેવા આકાશી દેવતા (મીનો: યજ્ઞત—જુઓ ખોરશેદ ન્યાયશોનો આત્મા આવે છે. એ આત્મા સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિમાં પહેલ વહેલો હતો. મુએકાં માણસના આત્મા કરતાં જીવતાં માણસનો આત્મા વધારે શક્તિવંત રહે છે, કારણ કે જીવતું મનુષ્ય તેને સુધારી શકે છે.

જીવાત્માને પારસી તથા ઇસલામી સાલેક નર્સે નાતિકા=જં. “જેલ-શ અજિ”=બોલતો આત્મા કહે છે. “જેલ-શ અજિ”ના આ અર્થની ખુબી બિહાનોનો ધ્યાન પર નથી. એ શબ્દ દ્વિઅર્થા છે: ૧) સં. ગૌ-અજિ (સં. અજ=L. Agere=ફરવું.) ચાલવું=(હજે, ગાડીએ) ફરતો બળદ. ૨) સં. ગૌ-અહિ (સં. અહ=બોલવું=બોલતો આત્મા. ગાથા કાવ્ય રૂપ છે તેથી જરથુસ્તે કવિરાય તરીકે કદાચિત આવી શ્લેશની રીત વાપરી હોય, કારણ કે ગાથાનો ધણો ખરો ભાગ અંતર લપિકા જેવો જણાય છે, એટલે કે સાધારણ વાંચનારને એક અર્થ સુઝે અને જ્ઞાની જનને તેના પેટાંમાં સમાયેલો બીજો અર્થ સુઝે. જુઓ મારી વિકટોરિયા-મહા-ઉત્સવ આનંદ કવિતાના દરેક જાંઘની છેલી લીટી, તેમજ હિંદુઓની આ દ્વિઅર્થા શિક્ષા—“અજ શાહેલી તાસ રિપુ તાસ જનુનિ ભરથાર,

વાકે સૂતકા મિત્રકુ કુણ મજે ગમાર !”

૧લો અર્થ—અકરીની બહેનપણી (ધેરી), તેનો દુશમન (ખોરડી), તેની માતા(ધરતી), તેનો ધણી (ધંદ્ર), તેનો છોકરો (અર્જુન), તેનો મિ

ત્ર (ભગવાન), તેનું ભજન હે ગમાર ! કોણ કરે ?
ખીજો અર્થ—પાર્વતીની શાહેલી (સક્તિ) તેની વેરણ (સરસ્વતિ),
તેની માતા (શાવિત્રી) તેનો ધણી બહા (તેનો છોકરો (નારદ)
તેનો મિત્ર (ભગવાન) તેનું ભજન હે ગમાર ? કોણ કરે ?

“ગેહશ” એ “ગઓ”નું પ્રથમા એક વચન છે. જેમ ઝં. ગય
(=ગુન, જાહેરી) ઝં. ગિ=સં. ગિ=જીવનું એ ધાતુ પરથી છે, તેમજ
કં. ધારણું કે ઝં. જી (=જીવનું)નો સાધિત શબ્દ થતાં તેનો અર્થ પ્રા-
ણ બદલાઈ “જ”નો મહાપ્રાણ થતાં “ગ” થયો. એમ “જી—ગુ”=જીવ-
નું એ ધાતુ પરથી એ “ગઓ” શબ્દ નિકળેલો હોયો નોંધ્યો. ઝં.
ગઓ=૧) જીવ, પાકળન જે સંસારી દેહથી બગડેલો નહિં તે. ૨) ગ-
ઓ=(પ્રાણી તથા વનસ્પતિ) જીવાડનારી, જમીન. ઝં. ગઓત—ગઓ-
તમ=જીવ રાખનાર, જીવ ધારણ કરનાર, ગર્ભસ્થાન, એમાં “મ” પ્રત્ય-
ય વડે કર્માણ અર્થ જણાઈ આવે છે. દ્રવરદીન યસ્તતો ગાતમ ઋષિના
વચન પછી લખાઈ છે એવી ખોટી સામેતી આ શબ્દના અનર્થ વડે
જતાવે છે તે રદ કરવાને “ગઓતમ”નો આ અર્થ બહુ અગત્યનો છે. સં.
ગોત્ર શબ્દ આ જૂળને લગતોજ છે. હિંદુ યોગી પણ આત્માને “પદ્મ” કહે છે.
હવે “ગઓ”=પાક જનન, અષો રવાન, (Holy Ghost) અર્થ છે, તે
ભાઈ-બંધ, પૈસા-ટકા એના જેવો દાંડ સમાસ ઝ. ગેહશ-ઉર્વન=પાક જનન
કે જે રવાન તેજ કહી આપે છે, એટલે કે ગેહશ=ઉર્વ, અથવા તો ગઓ=
ઉર્વન. ગેહશ-ઉર્વનો બહોળો અર્થ દેખાડવા માટે તેની જોડે “દ્વાસ્પ”
નું નામ વધાર્યું છે. દ્વાસ્પ=દ્વ+અસ્પ=દુઃખ+અસ્પ=દા. દરસ્ત+આખ=
અસહ સ્થિતિવાળું, શુદ્ધ+તેજ=પાક જનન-

ગેહશ-અઙ્ગિ=દરમ હોરમઝદ હોરમઝદ મનમાં બોલ્યા કીધાથી
ગમે તે કામમાં તે બોલનાર રોકાય તોય મનનું વળણ તે બોલ્યા કરવા
પરજ રહે છે. આથી કરી ઉંઘમાં પણ તેમજ ચાલે છે. તેનું શરીર બે-
બાન પડી રહે છે પણ મન સમગ્રૂત રહી એ નામ બોલ્યા કરે છે
તેને બોલતો આત્મા કહે છે “ઐષઃ બક્ષેશ તરીકે બોલતો આત્મા કોણને માટે
તે પેદા કીધો છે” —યસ્ન-૪૩.

આ અગ્રના સંબંધમાં, વિદ્વાનોને કમ સમજ પડતા પહેલા ગાથામાં
ના રહ્યા હતાં ઉત્તમ ખુબી દેખાડી શકાય છે ગાય દોરની માફક ખાઈ
પીને સર્વોપ માનતા ધરડા આદમીને સાલેક જોઈ નનથી કકસે છે કે એ
ના જનનની શી દશા થવાની ! “લુચ્યાઈ, ખેડમાની, ગુસ્સાને ઈશક્યાજી-
માં મચ્યા રહી એણે આત્મ-સુખ ખોલું” એવામાં તો તે માણસનો
જનન (=દ્રવણ) એ સામેકની નજરે પડે છે ને પરવરદેગાર તરફ
ધ્યાન કરતો દેખાય છે. “હે બોદા તેમને પેદા કીધો તે કેને માટે ?
મને વિકારી માણસો, ચોર, છુટારા, બેઈમાની ભોક્ષ ખરાબ કરે છે : મા-

૩ પુર કરનાર તું સિવાય બીજો કોણ છે? જે વડે મને (મનસોચ્ચાર-
ણવાળો) ખોરાક મળે તેનું આ લોકને 'શિખવ.' ત્યારે
એ પવિત્ર આત્માના પેદા કરનારે તેને પુછ્યું 'અષોઠનો ધણી
ક્યાં છે કે તે જ્યોતારી વૃદ્ધિ કરવા માગે તેઓને તે ખોરાક પુર પા-
ડે અને તને જોર આપે? મેં તને પેદા કર્યો છે તે (સાહેબ જેવા) ઉ-
જમાળા તથા ઉધ્યોગી માણસ માટે છે. મારું દુરમાન માનનાર આ એ-
ક જરથુસ્ત છે તેને એખજાને અષોઠનો ધણી ઓળખ્યું.' ત્યારે તે પા-
ક જાને જવાબ વાળ્યો કે "સત્તા વગરનો ધણી જોઈ હું ખુશ થતો ન-
થી. મારે તો કુલ અખત્યારનો ધણી જોઈએ." યોગ આસન પર આ
ખુદ જોઈ રહીને ઉઠતાં જરથુસ્ત કહે છે કે "હે ખાલેક! આ ટળવળતા
જાનને મદદ તરીકે નેક મનસ્વી, અષોઠ, ઉસ્તવારીનું સુખ આપ કે એ-
નું સુખ પછીનું કામ સાચું ને સુખવાળું બને." ધુટણ મરડેલાં સમજાવું
(=કા.દોઝાવું)આસને બેસતાં વારને નિકળી આવેલો આત્મ-જ્ઞાનનો આ-
ઉભરો છે તો કોઈ કહે ગાંધે પોકાર કાઢ્યો, કોઈ કહે ઉજ્જડ ધરતીએ ફર્યાદ કરી!!

પાનું ૯૮ Spirits=જીવ. એ શબ્દ પશુના જીવ માટે પણ બાઈ-
બસમાં વપરાયો છે. યહુદીઓએ "જીવ" એ પ્રકારનો ગણ્યો છે:-
Vital Spirit=લોકીમાં રહેતો જીવ. ૨) : Animal Spirit
=તંતુમાં રહેતો જીવ, એતન શક્તિ. અ: બંને જીવ જીવગી રહે ત્યાં સુ-
ધી શરીરમાં રહે છે. દેહ પડ્યો કે એ પણ ત્યાંજ અટકી રહ્યા એમ સ-
મજાવું: "માણસનો આત્મા જે ઉપર ચઢે છે તે કોણ જાણે છે? અને પશુ-
નો જીવ જે પૃથ્વી તરફ નિચે જાય છે તેને કોણ જાણે છે?" Ecclesiastes-૩
બૌદ્ધના આત્મજ્ઞાન-બોધનો પાયો આત્મા પર નહીં પણ આ પ્રકા-
રના "જીવ" પર રહેલો જણાય છે કારણ કે તેણે આત્માની અમરતા
માની નથી ને કહ્યું છે કે શરીર જોડેજ આત્મા નાશ પામે છે

આ જીવ પ્રાણીનાં શરીરમાં કાયિક વિજળી વડે ટકી રહે છે, અને
તેનુંજ કાર્ય છે. એથી ચાર્વાક છેતરાયો છે. યુરોપમાં "રિપનોઝા"નો
મત પણ એજ પાયા પર હતો. "આત્મા છે એવી સાબેતી નથી. જ્યા-
રે તેને રંગ તથા રૂપ નથી ત્યારે તે બહારની 'ઈદ્રિઓથી' જોવાઈ શકતો
નથી મનથી પણ તે દેખી શકાય એમ નથી, કારણ કે કોઈ પુરુષનો
માનસિક વિચાર બીજા આત્માની હયાતીને શોધી શકતો નથી" - ક્રિસ્તી.

પાનું ૯૮ પ્રાણીનો આત્મા રજળતો ક્ષિણ પામે છે - આ છેક આખ-
રની ક્રિયા છે તોય પુખ્ત ઉમ્મરે સ્વભાવિક મોતે મરેલા કુતરાનો જાન
તેમ થતો નથી તે પ્રાણીનાં ડેકાણાં-દરિયા. નદી, નાળાં, તરફ જઈ પો-
તાની ઉપજાવનાં અસીબ પ્રાણી-જળખિલાડી (Fishing cat)
કે ફરીઆઈ કુતરા (Ottar) માં ભરાય છે - જુઓ વંદીદાક ૧૩
આ પ્રાણી નોળિયા જેવડાં થાય છે. બંગાળા પ્રાંતના જોસોર સુંદરજંસ,

ના માછી એને કુતરાની પેઠે પાળી માછલી પકડાવે છે.

પાનું “૧૦૦ તાડી એ લોહી છે. લોહી લાલ રંગનું જ હોય એમ નથી. જીવકાંતું લોહી સફેદ, ગોકળ ગાય જેવાં પ્રાણીનું સફેદ—અસમાની, અને કરોડ વગરનાં પ્રાણીનું પીળું હોય છે.

“૧૦૩ ઝાડનો જીવ—” જરથુસ્તના જન્મ્યાથી ઝાડ પાન ખુશ થયાં—અધિયુક્ત. ઝાડમાં જીવ હોય: વગર ઝાડના જીવની ખુશી યોગી કેમ જાણી શકે

“૧૦૪ દૂત, મનુષ્ય, પ્રાણી, પૃથ્વી, તથા અનિજ જાતિના જીવ એમને સાલેક નર્સે મટકી, નર્સે ઈનસાની, નર્સે હેવાની, નર્સે ન જાતી તથા નર્સે જ માદી કહે છે.

“૧૦૬ કાયિક વિજળી-આપણાં શરીરમાં, ૧૧૭માં પાનાંમાં વર્ણુ-વેલી ક્રિયાઓ વડે, એ જાતની વિજળી ઉત્પન્ન થાય છે.” મનુષ્યનાં લોહીમાં નિરાકર્ષક (Negative) વિજળી રહે છે, અને માંસમાં આકર્ષક (Positive) વિજળી રહે છે. તન દરસ્તી, કાંતિતું તેજ, ને શક્તિ એ સૌ આકર્ષક વિજળી વડે રહે છે—” Chambers Electricity

“ધસનાર ને ધસાતા જુદા જુદા પદાર્થોમાં દરેકથી ઉદ્ભવી જાતની વિજળી પેદા થાય છે —Electricity by F. Jenkin. બહુ કરી માટે બાગે “પુરુષમાં આકર્ષક વિજળી ને સ્ત્રીમાં નિરાકર્ષક વિજળી રહે છે”—Hooper. એટલા માટે નસુ દેવનું જોર તેડવા માટેની ક્રિયામાં સ્ત્રી નહીં છે. નસુ દેવ ગંદવાડમાં કારણ રૂપે પોતાની દુષ્ટ ક્રિયા ચલાવતો રહે છે તે કારણ એક કોરે સુકી તેના કાર્ય રૂપે કહેતાં, અબઝાયલી સ્ત્રીમાં પેદા થતી એ વિજળી અટકાવમાં કેવી નહીં થઈ પડતી હશે કે-પારસી સ્ત્રીને પવિત્ર જન, અગ્નિ, શેશની, ઝાડ, પાણી પર જોવાની પા-જી મના છે “જેવન વાળી કુમારિકાનો ઝતુ બહુ ઝેરી હોય છે.... ’

.....અધારિયાંમાં, આમાસ પર, કે અહન વખતે તેનું જોર વધે છે—” Magus, p. 45. આ વિષય પર વિશેષ લક્ષ આપતાં જાણીશો કે દૈત્ય, રાક્ષસ, જન, જૂન, પ્રેત ને પાપી આત્માઓમાં આકર્ષક વિજળી હોવી જોઈએ કારણ કે તેઓ આત્મ-પીડિત જનનું લોહી ચુસે છે. માટે એ આકર્ષક વિજળી હઠાવવાને આકર્ષક વિજળી જોઈએ. તેથી નસુ દેવને હઠાવવા પારસીઓમાં લાશ પાસે “જે પુરુષ” સંજોગીને બેસે છે. લાશને ઉચકનાર ઓછામાં એ જા “જે તન દરસ્ત પુરુષ” જોઈએ, કે જેવડા શરીરમાંથી જેવડી વિજળી ઉત્પન્ન થઈ વધારે શક્તિવંત રહે. જૂન બધા પુરુષ કરતાં સ્ત્રીને વહેલે તથા સવળતાથી વળજે છે તે એજ કારણે.

૧૭૨) માં પાનાંમાં દહેલા પ્રાચીન ધરાનના સમાધિ ચઢાવનાર પુરુષોની રીતિ પ્રમાણે આવી પાછી હઠાવનારી સ્વભાવિક ક્રિયા ચલાવવા; માટે પારસીઓમાં લાશ ઉચકનાર જ્યારે તે લાશની પાડોસ મળે છે ત્યારે પીળા વાળના ચર આંખ, એટલે એ સાજી અખ

તથા તે ઉપર આંટા જોડા નિકળી આવેલા એ ડાહવાળા અથવા પીળા કાનવાળા સફેદ ભરવાડી કુતરા(bull-dog)ને તે શય દેખાડે છે. (વંદીદાદ-૮). વેદના યમરાય પાસે એ કુતરા-એક કાખરો તથા ત્રિશર, બીજો શ્યામ—હતા તે પશુ એજ નેમ માટે હોય. કુતરો સફેદ કે પીળા વાળનો જોઈએ તેનું કારણ આ છે:

“દરેક રંગમાં રોશની યુસવાની શક્તિ હોય છે તેનાં પ્રમાણને અનુક્રમ આ પ્રમાણે છે:...કાળો, અસમાની, લીલો, રાતો, પીળો, તથા સફેદ. યુસવાની શક્તિમાં કાળા તથા સફેદમાં ૨૫) ટકા ફેર રહે છે.”—
What to Wear in India.

હવે તેજ પાછું મારવામાં એ પ્રમાણનો ઉલટો અનુક્રમ સમજવો. એ પરથી જણાશે કે તેજ પાછું મારવામાં સર્વથી સરસ સફેદ રંગ ને તેથી ઉતરતો પીળો રંગ છે. આવા સ્વભાવિક નિયમ વડે ક્રિયાઓ સ્વતઃ ચાલે ને પ્રાણીનાં જીવ તથા શરીરને સુખાકારી રહે તે માટે કાગડા તથા કાચલ કાળાં પિંછાંનાંજ રહે છે અને સસલોનાં પિંછાં સફેદ રહે છે. એને જો ઉલટા રંગે રંબ્યાં હોય છે તો તેઓ મરી જાય છે.

“પાતું” ૧૦૯ દુર્વાસના—એ દરેક મનુષ્યમાં તેના સ્વભાવની પ્રકૃતિ મુજબ થોડી ધણી રહે છે. સ્વાયં સર્વને વહાલો છે માટે શહેજ અદેખા-ધૃતી એ જડ થાલે છે, અને દેવ તથા વેર ભાવ રાખ્યાથી વધતી જાય છે. એ દુર્વાસના પર દાખ રહે તે માટે પરજગાર પારસી કોઈ સારી વસ્તુ જોતાં, લેતાં, કે ખાતાં “બ નામે યજ્ઞ” (=ઈશ્વરના નામે) શુકર ગુભરે છે. આ વળણ પર જીવને ઉતારવા માટે અવસ્તામાં જન્મેજગ “યજ્ઞમેદે” (=વપ્રાણીએ) શબ્દ વપરાયો છે, અને દરેક બંદગીની શરૂઆતમાં “ખનઓથ અહુરહે મઝદાઓ” (=ખોદાની ખુશી [રહે]!) એ વા” ક્ય આવે છે. ઝ. “વોહુમનો” તે સુ-વાસના, અને ઝ. “અકો-મનો” તે દુર્વાસનાનો સંબંધ કાર્યરૂપે દેખાડે છે. એવીજ રીતે મુસલમાન કોઈનું સાઈ” જોઈ “ઇન્શાલ્લા તઆલા, શુકર (ખર ખોદા)!” અને ખુશ થવું જોઈ અફસોસ કરતાં “અલ્લાહા હુકમ, ખુદાકી મરઝી” બોલે છે. તેવીજ રીતે હિંદુ હરીઝા! , ઇશ્વરેઝા! કલ્યાણ થાઓ!, શુભ ભવતુ કલ્યાણમસ્તુ” બોલે છે.

” મરતાંનાં કાનમાં રામ પુકારવો-પારસીમાં અપેક્ષ પડે છે. મરતી વખતે થતો પસ્તાવો એ મોઢું દુઃખ છે (જુઓ ૧૫૧માં પાનામાં) તેમાં થી ચિત ફેરવવાને માટે આ બંદગી સરસ સાધન થઈ પડે છે.

પાતું ૧૦૯ અંકાજનું દેહાંત પાત્ર શરીર જે-માણસે પોતાની વાસના બગાડી નાખી હોય ને તેમાં વળી અજોબો, દ્રેષી, વેરી હોય છે તો તેની કાધિક વિજળી તથા તેનો જીવ (=Spiriit) પણ ઉલટી રીતે ચાલે છે. તેની આંખ વાટે આવી વિજળીના પ્રવાહ નિકળે છે તેને આંખે “કેલ

નજર, કે દૃષ્ટિ ” કહીએ છીએ. એમાં ચંડાળ માણસે જ્યાં તાકીને દુષ્ટ વિચારે જોયું કે ત્યાં તેની ક્રવણિ જોડે આ કૃત ઉતારે છે. જેમ માણસ કુટકું અને નાજુક તેમ તેની અસર તેને વહેલી થાય છે. ૧૦૬ તથા ૧૦૭માં પાનાંમાં કહ્યું છે તેમ બદ નજરની ધણુધણુતા મોજા છોકરાંની આંખનાં જળીવાળાં પડ [=Rutina] ને ઝડે છે તેથી, દષ્ટિનાં રેખાઓમાં ચળવળાટ થાય છે. એ ચળવળાટ મગજે પુગી ત્યાંની વિજળીની શુદ્ધતા બગાડે છે. નજર ઘડી બે ઘડીની ક્રિયા હોવાથી છોકરાંમાં તે ઝાઝો વાર રહેતી નથી. “બદ નજર વાળાં માણસ તથા છોકરાંની નજર સામ સામી રહે છે ત્યારે વધારે અસર ઉત્પન્ન થાય છે”—Magus p.49

“(દુષ્ટ) વિચારમાં ને વિચારમાં અત્યંત રહેનાર સ્ત્રી પુરૂષની ભારે તોફાન શરૂને ઈંડાં સેવતો કરી સ્વધામ પહોંચાડાય કે એકદમ કૃત કરી નખાય.”—Temple of Rosy Cross, p. 159

“ચંડાળ વીર મંત્રી કંઈ નબળો આદમી હોતો નથી. જે માણસ પર તે દ્રેષ રાખતો હોય તેની તરફ પોતાની મતિ ફેરવે છે તો તે મતિ દુષ્ટતાની બરેલી હોય છે. તેનો સ્પર્શ દુઃખ દરદ લાવે છે, અને હલકાંચ. મનાં માણસોને તેની બદ નજર ઝેર છે” White and Black Magic p. 123 જેમ માણસ બળિયલ, કપટી, ને કાળાં હૈયાંનું તેમ તેની નજર માઠી રહે છે. જેમ માણસ ભોળું તેમ તેની નજર માઠી રહે છે. એટલા માટે પવિત્ર અગ્નિ પર પારસી લોક અન્ય લોકની નજર પડવા દેતાં નથી. ધણાંક માણસ સારી નજરનાં હોય છે તોય માંદગી બહુ વખત ભોગવતાં કંઈ કંઈ વસ્તુ ખાવા પર જીવ દોડાવ્યા કરવાની કુટેવથી પોતાની ક્રવણિને ખરાબ વળણ પર ઉતારે છે તેથી તેમની નજર પણ તેવીજ થાય છે. એજ રીતે ગર્ભવંતી સ્ત્રીની નજર પણ આટેવથી બગડે છે.

તોફાનનાં કે નજરવાયલાં છોકરાંને દૂધ, મલાઈ, ફટકી, કે બીજા કોઈ સફેદ વસ્તુમાં, અથવા તો દુષ્ટ આત્માને ગમતી વસ્તુ તેમના પરથી એવારી તે વસ્તુમાં, તાકીને જોવાડે છે તો તે ચંડાળ માણસની નજરની અસર તે છોકરાંની કાયિક વિજળી જોડે તે વસ્તુમાં ઉતરી પડે છે અને તેમ થયા કેડે બે ત્રણ દિવસે છોકરાં સાજાં થાય છે. ઝુસલમાન ફકીરનાં છોકરાં તથા ખકરાંને ગળે બજરબદ્ડ, કાળો દોરો, કે કાયલો બાંધેલો હોય છે તેથી કાળાં રંગને લીધે તેમના પર બદ નજરની અસર થઈ શકતી નથી. “ધાતુ તથા કાયલો હલકાં અંગનાં માણસમાં ભારે અસર ઉપજાવે છે.”—Temple of Rosy Cross. આપણાં લોક કુટડાં છોકરાંની આંખ મેસાં વતી આંજે છે અને ગાલ, લાંબાં, ને હડપચી જેવી નાજુક જગાએ કાળાં રીલાં કરે છે. એથી દુષ્ટ આદમીની બદ નજરની જે વિજળી તે છોકરાં પર પડે છે તેને આ કાળો રંગ ચુસી લે છે અને તેથી માઠી અસર અટકે છે. મોં

પર દીલક કરવાથી પણ આવેજ દ્રાવદો થાય છે. દીલકનો રંગ એવે। જોઈએ કે તે ખરાબ નગર વાળી વિજળીને ચુસી લે કે પાછી મારે. ૧૯૨) માં વાને બતાવેલા નિયમ પ્રમાણે જોતાં કપાળે આ આકૃતિ કીધેલું દીલક આવી અણુદીક ક્રિયા ચલાવવામાં સરસ જણાશે. જોતોઈ પહેરે ત્યાં સુધી છોકરાને મેંસ આંજો છે ને તે પહેર્યા પછી રાતું દીલક કરે છે. રાતો રંગ પીળા રંગથી શહેજ ઉતરતો છે તોય જુવાન લોહી સાથે જો-ષ્ટી ક્રિયા ચલાવવામાં પુરતી ગરજ સારે છે. યોગેશ્વરો પાસેથી શિખે-લા મહાન પૂર્વજોએ આ વિધિમાં કેટલું ડહાપણ વાપર્યું છે।

પાનું ૧૧૧—ક્રવપિ-ઝં. ક્રવપિ=સં. પ્રવર્ત=ચેતના, Stimulus. આતો કાર્ય છે, પણ જો કારણ વડે એ પેદા થાય છે તેને “ક્રવપિ”=ક્ર. ફરવર, ફરોહર=પ્રવર્તનાર કહે છે. ક્રવપિ એ આત્મ-તત્ત્વ કે દેવ-અંશી અતિ સૂક્ષ્મ જીવ છે. તે પ્રાણીમાત્રનાં લોહીમાં રહે છે. જેમ મધમાખ બનતી રહે છે તોય મધપૂડા પર ચક્કર મારી જાય છે: તેમ એ દેહ છોડી ગમે ત્યાં બમી આવે છે. એની ગતિને વિજળી તો શું પણ વિ-ચારની ગતિ પણ પહોંચી શકતી નથી (ફરવરદીન યસ્ત—૬). સખળ ઇચ્છા તથા ઉછળતા તુરંગે તે ઉશકેરાયાથી બહાર નિકળી શકે છે. યો-ગી સમજે છે કે દેહ મનની સખળ ઇચ્છા વડે તે સખળાં કૃત્ય કરી શકે છે, પણ અંતર મૂળ તો આ ક્રવપિ છે, એનાં “તેજ તથા પ્રતાપ” વડે આખું જગત પેદા થયું છે, અને તે વડેજ તે ટકી રહ્યું છે. એ તેજના વૃદ્ધિ પામેલાં રૂપને કાયિક વિજળી સમજીયું. એ વિજળી સર્વ જીવંત પદાર્થમાં અપ્રગટ રહે છે. “શરીરની વિજળી ઘણી ખરી નરમ ને થોડી હોય છે પણ શરીરની અમુક હાલતમાં નેના પુષ્કળ તણખા નિકળે છે. ફરી જણસેથી એ વિજળી બહુ વધે છે, અને સંધિવામાં મુઠલ હોતી નથી.” (Vade Mecum)

જગત પેદા થયા અગાઉ પણ ટોળાં બંધ ક્રવપિ હયાત હતી, અ-ને પ્રાણીના દેહ પડ્યા પછી પણ તે રહે છે. પ્રાણીનાં વીર્યમાં એ પ્રથ-મ રહી ચેતન શક્તિ પેદા કરે છે. કુરાનના સાતમા સ્કરાના સંબંધમાં દીકાકારો કહે છે કે “દાહ્યા (=Scythia=ઝં. દાહ્યા)નાં મેદાનમાં પૂર્વર-દેગારે આદમની પીઠ પાંપાળી અને તેના પેદુમાંથી તેની તમામ ઓલા-હ બહાર કાઢી. તે બધાં માણસો કીડી જેવાં ભેગાં થયાં. તેઓએ યજ્ઞ-દોની રૂપરૂપે ખોદા પરની પોતાની તાબેદારી કબુલ કીધી ત્યારે તે તમામ ઓલાહને તેણે પાછી પેદુમાં ઘાલી દીધી.” આ પરથી જણાશે કે વી-ર્યમાં પ્રથમથી “જીવ” (=ક્રવપિ) રહે છે; અને તે જીવની અંદર જાતિ બુદ્ધિ વળગેલી રહે છે. તેમાં મન, પ્રાણ, કદ્રિગાન તથા દેહ છે પણ તે સખળાં અતિ સૂક્ષ્મ છે. જીવ મીનો (=આકાશ) માંથી આવી પેદા થવા-નાં છોકરાંમાં દાખલ થાય છે એમ પારસી ધર્મમાં કહ્યું છે તે શ્વાસે

સ્વાસમાં ફેફસાંની આરીક ઝીણું નસની ચામડી પર તે જીવ વળગી તે ચામડીનાં સૂક્ષ્મ છિદ્રમાં થતો લોહીના રાતા દાણામાં ભરાય છે. આવી ક્રિયાને લીધેજ લોહીમાં જીવ તથા ચેતના માલમ પડે છે એમ ધારણું. આ જીવ પેદા થતાં છોકરાંની કાયાની આકૃતિ સંપૂર્ણ થઇ રહે ત્યાં સુધી અપ્રગટ રહે છે, પણ ગર્ભ રહ્યાને પાંચમો મહિનો થયો કે તે ગર્ભની ચેતના વિશેષ રૂપ ધારણ કરી “ફડકે છે.” આ ફડકવા પરથી સાધારણ લોક કહે છે કે ગર્ભમાં “જીવ પડ્યો.” એટલાજ માટે પારસીઓ અધુરે અવતરેલું છોકરું દાટે છે, પણ પુરા દહાડાનાં મુએલાં અવતરેલાં છોકરાં પર ધટતી ક્રિયાઓ કરે છે. આ પરથી સમજાશે કે ક્રવ-પિતો પ્રાણીના જન્મ અગાઉ હયાંત હોય છે અને લોહી વાટે વીર્યમાં દાખલ થઇ પેદા થતી કાયા સંપૂર્ણ થઇ રહેવા આવે છે ત્યારે દેખાઈ આવતું રૂપ ધારણ કરે છે, આ પ્રગટ થતાં રૂપને જ. ઉર્વન=ફા. રવાન=આત્મા કહે છે. માટે રવાન=દેહમાં વસતી કે વસી આવેલી ક્રવપિ સમજવી. જીવતાં તેમજ મુએલાં પ્રાણીને ક્રવપિ તથા રવાન છે. પણ હજી જન્મ લેવાનાં પ્રાણીને ક્રવપિ છે પણ રવાન નથી.

સારાં મન, કર્મ, તથા વાણીએ તેમજ સાદા, સ્વભાવિક ખોરાકે ક્રવપિ તથા રવાનનું તેજ સ્વચ્છ રહેવાથી તેઓ બન્ને પવિત્ર રહે છે; પણ એથી ઉલટું ચાલવાથી તેઓ ભ્રમતા (=જ. ક્રવન=ફા. ઉર્વન) રહી સારી પેદાયશને દુઃખ દેનાર, પાપી બને છે. આવી પાપી, દોષખી ક્રવપિને મુસલમાન “બદ હમ્મજાત,” હિંદુ “દુર્વાસના,” અને યુરોપીયન વિદ્વાન “Vampire” કહે છે. આ બદ હમ્મજાત નેવી અવગત આત્માની હોય છે તેવીજ જીવતાં ખારીલાં, વકટ, તેમજ ડાકણાં જીવતાં માણસની પણ હોય છે. કોઇ મન ગમતી વસ્તુ કે શોભિત માણસમાં એવાં માણસનો જીવ પોરવાયો હોય છે ત્યારે ત્યાં તે ઘોડતી ફરે છે. એવા ભ્રમતા દુઃખ દેનાર જીવને અવસ્તામાં “ક્રવંતા” કહે છે. કેટલીક વાર તો આવાં દુરવંદ પોતાની ક્રવપિ આ રીતે રક્ષે છે તથા લોકને દુઃખ દે છે તે પોતે પણ જીવતાં નથી. “દુરવંદી (Vampirism) બાન વાળી તેમજ એબાન વાળી હોય છે” — Temple of Rosy Cross. અદેખાં વેરી ને કહે છે ને ધણી વેળા થઇને હાથ રહે છે તે આ બદ હમ્મજાતનો લીધે થાય છે; (જુઓ વંદીદાન-૪). એવાં છુપાં દુઃખદેણને મન, કર્મ, તથા વાણીએ સીધે રસ્તે ઉતાર્યા વગર. અથવા તો વેદાંતમાં કથા-પ્રમાણે દુર્વાસનાથી પાછા ફરવ્યા વગર, તેઓ કદી લોકને દુઃખ દીધા વગર રહેતાં નથી. આટલે એમનાં શરીરનો નાશ કરવા માટે છેવટ ઉપાય મુસાએ બેબિલિકસ-રૉમાં તથા જરથુસ્તે એજ ફરગદમાં બતાવ્યો છે. મન, કર્મ તથા વાણી સીધે રસ્તે રાખી શકાય એવો ધર્મો એકતીનો છે. એ ધર્મમાં કર્મ-અધનો પગાઇ શકે છે. માટે એ ધર્મો જરથુસ્ત વખાણે છે.

ક્રવિ જેમ યુરી નિષ્ઠા રાખ્યાથી બમતી રહે છે, તેમજ ઈતેન્ઝરી તથા ઉત્ક્રિષ્ટ ઇચ્છાએ પણ શરીરમાંથી બહાર જઈ બમી આવે છે. પતિ પત્નિ, બાઈ બહેન, બંધુજન, માબાપ છોકરાં, પ્યારાં સગાં વહાલાં, નિક-ટ સંબંધના મિત્ર, એક બીજામાં મમતાથી જીવ પોરની રાખી કાગળ પત્ર મોકલે છે તેની અગમચેતી જેને કાગળ લખ્યો હોય તેને, જો તે ચો-ગની પાળ પર રહેતું હોયતો, સ્વપ્ન વાટે યાય છે. એવાં માણસનો જીવ એવાં સ્વપ્નમાં બહુ કરી સમાધિની પેઠે મગજના થડમાં રહે છે તે લ-ખનારની ક્રવિ જેને પત્ર લખ્યો છે તેની ક્રવિને મળી આવે છે તેથી અગમજ્ઞાન તેને યાય છે. એવી ખચર જે દિવસે એ પત્ર મોકલ્યું હોય તે દિવસે, કે જે દિવસે આપણને પહોંચવાનું હોય તે દિવસે, પડે છે.

ક્રવિ પ્રાણી માત્રનાં લોહીમાં રહે છે એટલા માટે યોગીજન (જુઓ ૧૬૭માં પાનાંમાં) ૧૦૧ નાડીની ઉપાસના કરે છે. “ચાર નાડી સાથે સૂક્ષ્મથી સૂક્ષ્મ ચિદરૂપ જીવાત્મા રહ્યો છે.” (સનતકુમાર સંહિતા-૩૯)

ક્રવિ એ આપણી હમજાત એટલે આપણું જ પ્રતિરૂપ છે, અને તે પક્ષીની માફક બધે ઉડતી ફરે છે (જુઓ ફરવરદીન યસ્ત-૧૪). આ પરથી મહમદ પેગમબર કરાનના ૩૫)મા સુરામાં કહે છે કે “ફરેસ્તાને બે, ત્રણ, ચાર જોડ પાંખ હોય છે.” તેમજ બાઈબલમાં ઈસાયાહ પેગમબર (જોડાં પ્રકરણમાં) કહે છે “મેં દરેક દૂતને છ પાંખ જોઈ.” આ ક્રવિ જોકે ફક્ત સૂક્ષ્મ આત્મ-તત્વ છે તોય તેને સમગ્ર શક્તિ, વાચા, ઘાટ, તથા ઇન્દ્રિયાનં છે- મેઝમેરિઝમ [એટલે કે બે જુદા પ્રાણીનાં શરીરમાંના સ્વભાવિક રહેલા બાફ (=Magnetic aura) નો મેળસેળ] કરનાર જે આદમી પર પોતાનો ખેલ કરી બતાવે છે તે માણસમાંથી તેની ક્રવિ નિકળી પડે છે અને ખેલ કરનારની હમજાત તેનાં શરીરમાં તેને બદલે ઉતરે છે. કારણકે જ્યારે તે મેઝમેરિઝમની બેભાનીમાં રહેલા પુરૂષને તેનું નામ કોઈ પુછે છે ત્યારે તે હમજાત ખેલ કરનારનું જ નામ કહે છે. ૧૦માં પાનાંમાં કલા પ્રમાણે, “મેઝમેરિઝમની નિદ્રાએ ઉઘનારને જ્યારે કોઈ પુરૂષ વિષે પુછે છે ત્યારે તે પુરૂષને તે અસુક જગાએ જોતો નથી; પણ ‘પોતાના જોવાનું’ હવામાં કે આકાશમાં ‘તરતો’ (તે પુરૂષને) તે જુએ છે.” (Dr. Gregory). અવસ્તામાં કશું છે કે ધરતી, પહાડ આતશ પોતાના વખાણનારને દુઆ દે છે. આ દુઆ દેનાર તે તેઓ-માં રહેલી ક્રવિ છે. “સઘજો જીવ અગ્નિ છે, પણ આત્માની બહાર-ના જીવ(=spirit)ને સ્વર, ગુણ, આકાર, ને રંગ હોય છે”

—Temple of Rosy Cross, p. 119

જીવતાં માણસનું મરતાં અગાઉ કે છેલ્લું જોયલું જે રૂપ તથા તેનો સાધારણ પહેરવેશ હોય છે તેજ રૂપે તથા પહેરવેશ તેની ક્રવિ સાધારણ રીતે પવિત્ર રહેતાં માણસને નજર પડે છે. આથી જણાશે કે

તેઓમાં પશુ ગાંત તથા ભાષા બેઠ રહેછે. અંમ છતાં પશુ માણસ ક-
કાર વેષે રહેતું હોય પશુ પુણ્યવંત હોયછે તો તેનો પોશાક અમીરી
ફળદ્રુપ વાળો દેખાય છે. બહુત્તી માણસ વિષે કુરાનના ૧૭મા સુરામાં
મહમદ પેગમબરે કહ્યું છે કે “તેઓ ત્યાં સોનાના બાબુનું વથો શોભશે,
અને સુંદર રેશમના તથા કિનખાબના લીલા પોશાક તેઓ પહેરશે, અને
તખત પર ત્યાં તેઓ આરામ લેશે.” જેવી ગાંતિ તેવો ક્રવપિનો દેખાવ
જણાય છે. પવિત્રાર્થ પાળનાર માણસને કદી કદી માધુ-સંત જેવાની તે-
ના અસલ આશ્રમ અગાડી ફરહર કરતી ક્રવપિનું તેજ ખુલ્લી આંખે
દેખાય છે તો તે બપોરિયાની સફેદ રોશની જેવું, હાથ જેવડું લાંબું, તથા
શ્વાસોશ્વાસ ભક્ષક થતું જણાય છે. જીવતાં માણસની ક્રવપિ એકા-
મ ચિત્તથી બહાર કાઢી યોગી મરજી પ્રમાણે તેને ગમે ત્યાં ફેરવી શકેછે.

ક્રવપિ સત્વ-વાચક નામ ન ગણતાં ભાવ વાચક નામ ગણી હાલના
વિદ્વાનો તેની કાર્ય શક્તિથી છેતરાર્થ કહેછે કે એતો “આકર્ષણ શક્તિ”
ફક્ત છે. ક્રવપિ(=૧) દેવ અંશી આત્મ-તત્વ; ૨) પ્રકૃતિ, એ બન્ને અર્થ
નિર્ચલાં વાક્યમાં વપરાયલા જણાયછે:- “એ (પુરૂષ) તો ઇશ્વરની
સિકન્ન તથા તૂર (=glory) છે.” ૧ કારીન્ધ્યન—૨

પાનું ૧૧૩ વીર્યમાં જીવ-એ વિષેનો ધરાન દેશસ્થ આર્ય વિદ્વા-
નોનો મત એવો હતો કે “ક્રવપિ (=આત્મ-તત્વ)નાં તેજ તથા પ્રતાપ”
વડે ગર્ભ જીવેછે, અને તેનાં હાડ, રૂપ, રંગ ને વધારો થાયછે. પુરૂષ કે
જે મોટો થઇ એમર પ્રખ્યાતી પામેછે અને પોતાનાં આખાપને પ્રખ્યા-
તી પમાડે છે, વિદ્વાત મેળવે છે, તે પુરૂષ મરદનાં વીર્યમાંથી પેદા થાયછે.
એ તે પુરૂષ છે.—

(યો ૧ નાઇદ્યાડ-હોર ગએતમહેડ પરાં યાઉં પશીતોઇદં અવાધતિ ૭)
જે ૧ (=વીર્યમાંનો પુરૂષ) કમળની ૩ નાડીનીર આગળ જ નેણીઓને ૫ પુ-
ઠમાંથી ૬ (અથવા પુઠથી) ઉતરેછે. ૭=To whom who goes down
from (his) pelvis to the oviduct of the womb. ફરવરદીન યસ્ત-૧
“એતન શક્તિ એ ફોસ ફરસ છે, ને તેજ જીંદગીનો દોરો છે.
એ શક્તિ મગજ, ખરડાની કરોડનાં ગૂર, અને તેની સાથે સંધાયલા તં-
તુઓમાં રહેછે”—Origin of Life by Lalor

“માણસની પીઠમાંથી એક પાણીનું ટીપુ ઓના ગર્ભ-સ્થાનમાં જ-
યછે અને તેની ૪૦ દિવસમાં હાથ પગની નિશાણીઓ થાયછે-જન્મે કે પુરૂષરો.
યુનાની હકીમોનો એવો મત હતો કે વીર્ય પીઠમાં થઇ ખરડાની કરોડ
ની વાટે મગજમાંથી નિકળે છે.

આ વાક્યમાં આવેલા “અએતમ” શબ્દથી હાલના વિદ્વાનો છેત-
રાઇ કહેછે કે એતો ગાતમ બાધ્ધ ઋષિ વિષેછે માટે એ ઋષિના વ-
ખત પછી એ યસ્ત બનેલી છે. એમજ ઈરાની તથા યુનાની વિદ્વાનો

“પરિ” શબ્દની ગુણવત્તા ધારણું.

ગર્ભોત્પન્ન=કમળ, ગર્ભસ્થાન. ગર્ભોત્પન્ન=કમળ, ગર્ભસ્થાન. જેમ પેટે-પ-
કેન; જ. હિંદુ-હિંદુમ=શ્રમ; એ શબ્દોમાં અત્યાક્ષર “મ” તદ્દિત પ્ર-
ત્યય કે અનુસંધ છે. તેમ એ શબ્દમાં “મ” તેવો છે. માની “ગોત”-ગોદ,
એક “ગોત”ના, “ગોરી” નિકળ્યો, એ અર્થમાં હજી પારસી સ્ત્રી વાપરે છે.

નાઇવડ-નાભિ-નાડી. નાઇવો=ગર્ભ-નાડી, નાભિ-નાડી. જન્મેલાં
છોકરાંની ઢૂંટીએ લટકતું આંતરડું. એ શબ્દ હજી પારસી સ્ત્રી વાપરે છે,
પસ્તિ=સં. પૃષ્ઠ=પુડ=L pelvis=પીડુ, પેડું. “પૃષ્ઠ” પરથી એ શબ્દ
અપભ્રંશ થયા છે: પુઠ ને પીઠ. આથી વીર્યની તેમજ ચેતનાની ખુખી એ-
વાક્યમાં જોડાજોડ દ્વિઅર્થથી નિકળે છે.

“ધણુખર” તો સ્ત્રીની ધાત તથા પુરૂષના વિર્યનો મેળાપ બહુ સં-
ભવે ગર્ભ-નાડીમાં થાય છે”—Midwifery by Roberts.

પહેલી સ્ત્રી (Eve)ની ઉત્પત્તિના સંબંધમાં મુસાએ જો કદી જોતે-
સિસનાં બીજાં પ્રકરણના ૨૨)માં વાક્યમાં આ ઉપજાં વાક્યનો તરજીમો
મુક્યો હોયતો સર્વનામનો સંબંધ ન સમજી. ગર્ભોત્પન્ન=ગર્ભો મરદ, આ-
દમ ધારી તથા “પરીતોષ” ક્રિયાપદ સમજી તેનો અર્થ પરધવું માની લઈ
હિંદુમાં પણ બાધતું build) અર્થ કરી, અને નાર્યો=નાડ+ય=નાડી ચકતું
કામ, છાતી, છાતીની પાંસળી, એ અર્થ કાઢી ઉંધો અર્થ ઉઠાડ્યો છે.

જેણે (=હોરમઝદે) આદમની પાંસળીનીર જેણી (=સ્ત્રી. Eve)નો
બનાવી (તેની) આગાડી ઉતારી. ઉદાહરણ તથા તરજીમોનાં પાયા પર
મહમદ પેગમબર કહે છે કે “(પુરૂષના) પુઠમાંથી તથા (સ્ત્રીની) છાતીની
પાંસળીમાંથી નિકળેલાં તોખમનું માણસ પેદા થયું છે”—કુરાન-૮૬, મુસા
તેના ગુરૂની ગેર સમજીને છેતરાયો છે કારણ કે ખુનહેહરને માં પણ કહ્યું છે
કે “ઘોરતતું રાતા રંગતું તોખમ પાંસળીમાંથી ચાલે છે.” આ અને બીજી
હકીકત જોતાં, સુખે અતુમાન કાઢી શકાય કે મુસા અરમાની જરૂરથી સાક્ષે
પાસે સહુકશિષી, તેમના પુણ્ય પ્રતાપ વડે, પેગમબરને દરજ્જે પહોંચી શક્યો.

પાતું ૧૧૩-વીર્યમાં ચેતના-વ્યભિચારી પુરૂષનાં વીર્યમાં એ શક્તિ
બહુ કમ હોય છે (જુઓ Self preservation by La'mert) અને તેમાં
ફડાયા કરતાં દોરા વાળા જીવ ભાગ્યજ હોય છે. જેમ વીર્ય ઘટ, ચીકાસવા-
ળું, અને તુરૂં તેમ તેવીર્યની કાયળીની ચામડીમાં ઝણઝણાટ વધારે પેદા કરે
છે. કામ વિષેનો વિચાર માત્ર પશુ મનમાં ન હોય તોય એ ઝણઝણાટ રૂસ્વ-
ભાવિક રીતે માણસમાં કામ પ્રબળ રહે છે. સાધુઓ આ ઝણઝણાટ દબી રહે
એવા હેતુથી બીજું વ્યસન ન રાખતાં ગાંજે પીવાનું વ્યસન રાખે છે.

“૧૧૪” વાનરમાંથી મનુષ્ય પેદા થયું ” એ મત હાલના વિદ્વાનો.
ની આજીવ છે પ્રાણીના ચાર પ્રકાર છે—૧) વગર હાડની માછલી, જેવી
કે કાળુ માછલી; ૨) સુરજખુખી જેવા ઘાટની માછલી, જેવાં કે પરવાળાં. આ

જાતનાં પ્રાણી વનસ્પતિને મળતાં હોયછે. કદી વનસ્પતિમાંથીજ પ્રાણી પેદા થયું હોયતો પ્રથમ પ્રાણીની જાન એ હોય. ૩) સાંધાવાળાં પ્રાણી જેવાં કે ફરચત્રાં, કાચખા. ૪) કરોડવાળાં પ્રાણી જેવાં કે જળમિત્રાડી, દરીઆઈ કુતરો. આ પરથી જણાશે કે આ ચારે જાતનાં પ્રાણી પાણીમાં રહેછે, માટે પ્રથમ જીવ પાણીમાં પેદા થયો હોય, એટલે કે પ્રાણીની શરૂઆત ગહેલી જેવાં માંસના લોચા વાળાં પ્રાણીથી ચાલવા માંડી હોય, તેની વૃદ્ધિ થતાં તારા જેવી (Polyp) માળતી થઈ; તેમની વૃદ્ધિ થતાં ફરચત્રાં જેવાં સાંધાનાં પ્રાણી થયાં; તેમની વૃદ્ધિ થતાં સુસ્વાટ, જળમિત્રાડી થયાં. આ પ્રાણી કહે વધતાં મચાં (જુઓ Hugh Miller's Lecture on Geology p. ૨૨) અને શરીરે પુષ્ટ થતાં ગયાં તેમ કાંઠે કાંઠે બમ્બી આવવાની રેવ પરથી તેઓ જમીન પર વસતા ગયાં, અને આખર તેમની પણ ઉપજોતિ થતી ગઈ: ૧) મચ્છ; ૨) પેટે ચાલનાર; ૩) પક્ષી; ૪) સ્તનવાળાં પ્રાણી- આ છેત્રી જાતિમાં મનુષ્ય-આવ્યું. આ હકીકત વિજ્ઞાના ૧૦ અવતાર= (પ્રાણીની) ઉત્પત્તિના વૃદ્ધિ પામતાં ગયલાં ૧૦ રૂપ—તે બરાબર મળતી રહે છે: ૧) મચ્છ (= માછલી); ૨) કચ્છ (= ફરચત્રાં); ૩) વરાહ (= કુકર); ૪) નરસિંહ (= જળ માણસ ઝ. ચોપ્તશાહ= Gir Homotaur); ૫) વામન (= વહેતિયુ); ૬) પરશુરામ (= કોહાદિ વાપરનાર); ૭) રામ; ૮) કૃષ્ણ; ૯) યોધ; તથા ૧૦) કલકી; એમાં ૧) માછલી; ૨) પેટે ચાલનાર; ૩) સ્તન આપનાર; ૪) માણસની ઉત્પત્તિ; ૫-૯ જગેલી હાલતથી બુદ્ધિબળ વધતાં ચઢતે દરજ્જે મનુષ્ય પુગેલું તેનાં રૂપ છે. દાદતિ નદી તથા સરનદીપ જહાઝ અગાડી ગાયમાંથી પ્રથમ મનુષ્ય પેદા થયેલું (૧૬૩માં પાનાંમાં જતાવ્યા પ્રમાણે) જુનદેહસ્તેમાં જણાય છે. પણ મુસા પેગમબર કહે છે કે “ઇશ્વરે ભોંયનાં મટાડાંનું માણસ બનાવ્યું અને તેનાં નસકેરાંમાં જીવનનો શ્વાસ ફુક્યો” — જેને સિસ-ર. મુસાના આ મતનો પાયો ઝં. ગએ=સં. ગૌ શબ્દ છે એ શબ્દના અનેક અર્થ—આત્મા, ગાય, જમીન, આકાશ—ધાય છે તે ન સમજતાં એક આદેશ અર્થે એ પેગમબરના ધ્યાન પર રહ્યા તેથી એ ભૂલવાયો. એ સિવાય તે “જીવનો શ્વાસ” કહે છે તે વળી આત્મા નથી. “ઇશ્વરના આત્મા (= Spirit) એ મને બનાવ્યો છે, અને સર્વ શક્તિમાનના શ્વાસે મને જીવન આપ્યું” — જેણે ૩૩.

હિબ્રુમાં જીવનો શ્વાસ = Breath of lives છે. આ જીવન શક્તિઓ વસ્તુપતિની તથા પ્રાણીની છે. તેઓ ફક્ત મનુષ્યનાં શરીરમાં છે કે ને વડે તે ઘટે વધે છે. ઇસુખ્રિસ્ત રહ છોડતાં કહે છે કે “હે ઇશ્વર! તારા હાથમાં મારો આત્મા સોપું છું” તે આત્મામાં ક્યાં છે? આ પરથી જણાય છે કે ઝં. ગય= પાક જાનવાળો, ગયોમરદ એ પેગમબર સમજ્યો નહીં. તોય તેને આત્માની ઉત્પત્તિ ખબર હતી; “અને તેણે (ઇશ્વરે) ફત તથા ઝગઝગતી

તરવાર, જે જીવન વાળાં જાડતો રસ્તો રાખવાને દરેક તરફ ફરતી તે-
ઓને અદનતા બાગતી પૂર્વભણી મુક્યાં” —જેનેસિસ-૩ અદનતો
હિંબુમાં અર્થ ખુશી, મઝા થાય છે, અને અરખીમાં બહેસ્ત અર્થ થા-
ય છે. અદનતો બાગ=આનંદ-વાટિકા=મર્મ-સ્થાન=Female uterus;
પૂર્વ ભણી(=ઝં. પરો નાછડ્યાઓડંહો ગઓતમહે)=જમણી ગર્ભ-નાડી
ભણી; ફૂત=ફવણિ; ઝગઝગતી તરવાર=ફવણિનું તેજ; જીવન વાળું જાડ=
જીવ વળી કાયા, ઓકરં. આવો બેઠ મુસાના ધ્યાનમાં હોય એમ ધારં
છું, અને એ ખુશી ફરવરદીન યરત પરથી લખાયલા કોઇ નિબંધ પર-
થા એ પામેલો જણાય છે.

જ્યારે મટાડાંમાંથીજ મનુષ્યને બનાવવું હતું ત્યારે હિંદુ કુશની પૂર્વ, મુલે-
માન પહાડોની ઉત્તરે, તથા બિસ્તોર ટગ પહાડોની દક્ષિણે એ પહાડોનાં
જંગમમાં આવેલાં પાંચ નામનાં નાનાં પશુ દરીઆની સપાટીથી
૧૫૬૩૦ ફુટ ઉચા પહાડી મેદાન કે જેને ત્યાંના વતની લોક “બામી, ડું-
ગા” (=મુન દહેસ્તેમાં કહેલું બામીક શહેર?) =જહાનની અગાસી કહેછે-
તે મેદાનની ઉત્તરે ખીણમાં જંગલી જનવરોના બો વાળા, શિતળ ડુંગ.
રા મધ્ય અને વાષ વર જેવા તેના વેરી પશુ બનાવ્યા પછી શું કામ
બનાવ્યું? તેમની અગાઉ અને માફરસર ઠંડી તથા ગરમીવાળા દેશમાં
મનુષ્ય વધારે સુખમાં રહેત. ખીણું વળી એ પેગમબર કહે છે કે છ
દિવસમાં છ પેદાયશ—આકાશ, પાણી, જમીન, જાડ, પશુ, અને મનુ-
ષ્ય જાતિ—અકેક દિવસે પેદા કીધી તે પરથી એના મતને મૂળ પાયો,
જે અવસ્તા, તે જડી આવેછે. આ ઉપર કહેલી પ્રથમ થયેલી છ પેદાયશ-
ની યાદગીરી માટે પારસીઓ ગાહ—અંબાર પાળે છે.

યુગ જેવી મુદતોના દરમ્યાનમાં અનુક્રમે પેદા કીધેલી જુદી જુદી
છ “પેદાયશની” જુદી જુદી એકંદર સંખ્યાનો, તથા તેટલીજ સંખ્યાના
“દિવસોના” મુદત અમુક છ રૂતુઓ પર આવે છે તેમનો પરસ્પર સંબં-
ધ હોવાથી મુસાની માફક હાલ પશુ વિદ્વાનો જીલવાયા છે, આફ્રીને ગાહ
—અંબારમાં કહ્યું છે તેથી શહેજ ફેરથી ખુન દહેસ્તેમાં એ વિષે ખ્યાન
આવે છે તે પરથી જમશેદ બાદશાહના વખતમાં જગતની ઉત્પત્તિ વિષે
શું ગાન હતું તે દેખાય છે.

શરૂઆતમાં અહુરમઝદે ૩ આસ્માનની પેદાયશ, ૭ જાતનાં પાણી
(=મપ્ત સમુદ્ર), ૧૨ જાતનાં જાડ, ૧૪ જાતની જમીન (=૭ દિવસ+૭ કે-
શ્વર, ૧૪ જીવન), ૨૦ જાતના પશુ (૧ ગાય+૨ ગાડર+૮ પક્ષી+૫ વ-
નચર), ૨૫ જાતનાં આદમી [એક જોડામાંથી ૧૦ જોડાં (=હિંદુના દશ
પ્રજાપતિ)+૧૫ જોડાં] કીધાં. એ દરેકની સંખ્યા વધારતાં તે દરેકનાં ત્રણગણ્યાં
કીધાં, અને વળી પાછાં તેમના પાંચગણ્યાં કીધાં; એટલે કે ૩ આસ્માન

(ન્યુઓ સફર-૯૧; 2Cor.—12) $\times 3 \times 4 = 84$] [9 પાણી $\times 3 \times 4 = 104$],
(12 ઝાડ $\times 3 \times 4 = 120$), (18 જમીન $\times 3 \times 4 = 210$), [$1 + (12 \times 3)$
પશુ $\times 4 = 240$], [$1 + (24 \times 3)$ આદમી $\times 4 = 364$] એમ
એકઠેરે ૩૬૫ જાતની ઝીજ પેદા થય.

હવે એ ૭ પેદાયશનો તથા અમુક રૂતે આવતા વરસના ૭
ધંધારનો સંબંધ, ફક્ત મેળ તથા યાદગીરી માટે, નિચે મુજબ છે:

વરસના ૩૬૫ દિવસો છે તેમાં ૪૫)મા દિવસે પહેલો ધંધાર, ૫૯)
૧૦૫)મા દિવસે વળી બીજો, ૧૮૦)મા દિવસે ત્રીજો, ૨૧૦)મા દિવસે
ચોથો, ૨૬૦)મા દિવસે પાંચમો, અને ૩૬૫)મા દિવસે છઠ્ઠો, ધંધાર
આવે છે. હવે ૪૫)મા, ૧૦૫)મા, ૧૮૦)મા, ૨૧૦)મા, ૨૬૦)મા, અને
૩૬૫)મા દિવસની વચ્ચે રહેલી મુદતના દિવસોનો સરવાળો ($45 + 60$
 $+ 75 + 30 + 120 + 105 =$) ૩૬૫ થાય છે તે જોઈ વિદજનો વિચારમાં
પડે છે કે સાદી બનાવટના પશુને બનાવતાં ૮૦ દિવસ અને ઉત્તમ
બનાવટના મનુષ્યને બનાવતાં ૭૫ દિવસની ઓછી મુદત કેમ? પણ
ઉપર કહ્યા પ્રમાણે તેમ નથી આ પ્રમાણ પરથી જણાય છે કે જ-
મીન બંધાઈ તે અગાડી ઝાડપાન હતાં, તે પાણીપર ઉગતી (ગો-કર્ણ=
સફેદ હોમની) વનસ્પતિ હોવી જોઈએ તેનાં કાહેલાં પાતરાં, ડાંડા, સો-
ટા, મૂળ વગેરે પોપડો બંધાઈ જમીનની શરૂઆત સમશિતોષ્ણ કટિ-
બંધ (Temperate Zone) તરફથી થયેલી હોવી જોઈએ
પેદાયશની પ્રથમ જાત ૩+૭+૧૨+૧૪+૨૦+૨૫=૮૧ છે. હવે-
૮૧ ના એ આંકડાનો સરવાળો ૮+૧=૯ છે. તે પરથી જણાય છે કે
જેમ ૬ નો આંકડો અમર છે: તેમ પેદાયશની અતિ પણ અમર છે.
હવે મુસાએ ૭ દિવસ કહ્યા છે તે પરથી જણાય છે કે એણે “વીરપ-
૨૬” વાંચી છે અને તેમાં આવેલા “યારે” શબ્દથી ભુલવાયો છે.

“નિવએદયેમિ ૧ ફંકારયેમિર યારેધુઓ ૩ અપહે ૪- ૨તુઓ મધ-
દ્યો ૫-ઝરેમ્યહે પયડહો ૬ અપઓનો ૭-અપહે ૨થે ૮” —વિસ્પરદ-૧
પાક ૪ ધંધારેમાંથી ૩ દુધવાળા ૬ ધણાજ-પાક ૭ મેદ્યોઝરેમન ૫
(ધંધારો)ને મેજ ૧-ધરંધુ (અને) ૬ધંધુ: ૨

આ દુનિયાની પેદાયશ માટે એ ધંધાર ઈજવા કહ્યું છે તે વાત
એ એમ સમજશે દિસે છે કે એ પેદાયશ એ “ધંધારન દિવસે” પેદા
કીધી. “યારે”=૧ વખત; ૨ દિવસ; ૩ એકઠા થયેલા વખત કે દિવ
સો, ગાહ-અંધાર; ૪ વરસ. આ ત્રીજા અર્થની ખુબી ન સમજતાં
બીજો અર્થ તેની સાદી સમજમાં સમજી મુસા છેતરાયો છે.

જો વાનરમાંથીજ મનુષ્ય પેદા થયું હોય તો તે ઓરંગ ઉટંગ
વાંદરો હોય, કારણકે મુસાએ મનુષ્યની બનાવટમાં સીધું કદ, તર્ક શક્તિ,

તથા વાચા શક્તિ, એ ને ત્રિલક્ષણનાં, જેમ તેજ એ વાંદરામાં વાચા સિવાય હાલ જણાય છે, એ સિવાય તેને પુઝડું પણ હોતું નથી.

પાનું ૧૧૮ શુદ્ધ નિયમ=અષ્ટમેવોહુ છે-અષ્ટમે ૧૧ વોહુરે વહિસ્તે મૃગ અસ્તિ ૪ ઉસ્તા ૫ અસ્તિ ૪ ઉસ્તા ૭ અભાષ, ૮ હાદ્ય અપાષ્ટ ૧૦ બહિસ્તાષ અષ્ટમે ૧૨=

સારીર પાકીઝગીર ઉત્તમ ૪ છે; ધન્ય ૫ છે; ધન્ય ૭ એને, ૮ એ કેજે ૯ ઉત્તમ ૧૧ અષ્ટમે ૧૦-સાર પાકીઝગીર ૧૨!

આ બંદગી સુલુકના પાયા પર બદલાઈ હોવાને શોધી કાઢવી સમજાવું. જ્યારે યથામાં ૧૧૨ અક્ષરોનો મેળ છે, ત્યારે અષ્ટમેમાં તેના અરધા અક્ષરો (૨૮ સ્વર+૨૮ વ્યંજન=) પડેનો મેળ છે. એમાં ૫૪ મૂળાક્ષરો છે: ૯ અ, ૫ આ, ૭ ઇ, ૩ ઉ, ૩ એ તથા ૧ ઓ=૨૮ સ્વર; અને ૧ ય, ૩ વ, ૫ ક, ૭ ત, (૪શ+૩પ+૨સ=) ૯, ૩ મ=૨૮ વ્યંજન. હવે એ અક્ષરો પરથી નિચે પ્રમાણે પ્રમાણ શબ્દો છે: $\{ (૧+૧)+[(૩+૩)+(૫+૫)+(૭+૭)+(૯+૯)]+(૩+૩) \} = ૫૬$ એમાં સ્વર તથા વ્યંજન જોડાજોડ છે. એ પ્રમાણ ચાર ભાગે ગંઠાયું છે. માટે પહેલો ૧+છેલો ૩=૪ છે; અને તે એકઠીના મેળે રચેલું છે. એ પ્રમાણના ચૈદ મૂળાક્ષરો જેવડતાં તેના શોધીકાઢનારનું નામ નિકળે છે: હઓપ્યો ૧ વહાઉરે અહેઉશ૩ સ્તોષશ૪ મષોઈશ૫= મષીની ૫ પેદા-યશનો ૪ તેકર જાંદગીનો ૩ હોવાગ ૧!

ગયોમરદ (=આદમ=હિંદુઓના વીરજ)ના યુનમાંથી ને પહેલું નેકું પેદા થયું હતું તેમાં પુરૂષનું નામ મષી (=હિંદુના મરીચિ પ્રભ-પતિ?) ને સ્ત્રીનું નામ મષ્યાનિ હતું.

વ્યંજનના પ્રમાણમાં (૪ શ+૩ પ+૨સ=) ૯ જોતાં, જશારે કે એ જુદાં જુદાં ૯ ઉચ્ચારણ છતાં તેમનો એકજ વર્ણ ગણ્યોછે તેથી એ મૂળાક્ષરો (૫ તથા ૬) ચૈદ મૂળાક્ષરો માંથી બાદ કરતાં બાર મૂળાક્ષરો રહેશે. એ બાર મૂળાક્ષરો પરથી અષ્ટમેના બાર શબ્દ છે. આતશની મદદથી હોરમજદે પ્રથમ બાર વસ્તુ પેદા કીધી હતી (જુઓ યુનદેહસ્તે) તેની યાદગારી માટે, કે ૧૨ રાશિપરથી, આ ૧૨ અક્ષર તથા ૧૨ શબ્દનો આંકડો હોય. આ પ્રમાણની મિલિતની સાદાષ પરથી તેમજ તેના શોધી કાઢનારનું પોતાનું-કુકું, લાડનું નામ “હઓપ્યો” અંદર સમાયલું છે તે પરથી જણાય-છે કે હોવાને જુવાન ઉમ્મરમાં સલુકના રસ્તે પડ્યા પછી થોડી વારે પહેલ વહેલો અષ્ટમેવોહુ શોધી કાઢ્યો હોય. તે બનાવતાં રચનારના ધ્યાન પર જગતની ઉત્પત્તિ હોય અને ત્યાર પછી યથા બનાવ્યો હોય. હિંદુઓનો નારદ જૂનિ એક દામીનો પુત્ર હતો. તે કોષ બ્રાહ્મણને ત્યાં હતો ત્યાં સાધુ સંત આવતા. તેની બાળ અવસ્થામાં આવો પાડોસ પડ્યા થી એક સંત પુરૂષે તે નારદને ૧૨ અક્ષરના મંત્રનો ઉપદેશ કર્યો હતો.

એ મંત્રનો તે નિત્ય જપ કરતો તેથી તેને જ્ઞાન થયું ને સિધ્ધ પુરૂષ તરીકે ચાહે ત્યાં જઈ શકતો. (જુઓ કથા-કોષ). એમ અપેક્ષા રચનાની ખુબી બહુજ પુરાતમ ને ઉત્તમ પાયા વાળી દિસે છે.

પાનું ૧૨૧ યોગ-આસન—પ્રાચીન હિંદુઓ દર્શાસન કરતા, ચોટલે દર્શન નામના ધાસની સાદડી યુગી તે પર બેસતા (જુઓ ભગવદ્ ગિતા-૨) અને દાત્ર પણ સંત પુરૂષો તથા ધર્મિષ્ઠ જન પવિત્ર ક્રિયા કરતાં તેના પર બેસે છે. ધરાની સાલેક પહાડ પર કોઈ શુદ્ધ જગ્યામાં હિંડોળા પર બેસતા (જુઓ રામચરિત-૧). સંસારી દુષ્ટ લોકનાં શરીર માંથી નિકળતો ગંદો બાક પડાડના એકાંત વાસમાં હોતો નથી તેમજ વસ્તિમાં રહેતી બીજી ગલીની ત્યાં રહેતી નથી. આથી કરી દુષ્ટ પાપી આત્મા ત્યાં ભ્રમતા નથી. વસ્તિમાં ગંદવાડે તેમને મજા પડે છે તેથી ત્યાં તેઓ પ્રવળ રહે છે. “ યાદ રાખો તમારી આસપાસ યોનિઓ હોય છે, તેઓ તમારા ભોજવાયો, અવાજ કરવાથી, હરવા ફરવાથી તમારા સંબંધમાં આવે છે; અને તે વગર તમારી મતલબ તથા સ્થિતિથી તેઓ અનુભવી રહે છે. એ યોનિ ભૂત પ્રેતની હોય છે. જે તમારું મન વાંચી શકતી નથી, પણ સાંભળી તથા જોઈ શકે છે ”—Temple of Rosy Cross. યોગીઓ મૂનિવ્રતને લીધે આ નડથી મુક્ત રહે છે. આ યોનિઓ કુદરતની સીધી ક્રિયાથી કંટાળે છે ને તેની ઉલટી ક્રિયાને ઉસકેરે છે. આડે રસ્તે જનારમાં પોતે ભરાઈને તેની દુષ્ટતામાં મજા મારવાનું જડે છે તેથી તે જે ધારે તેની સવળતા કરી આપી નસીબને ચગકાવે છે, પણ તળમાં તસુ ઓછું પડ્યું કે આખર તેનેજ ગુસ્સે થઈ ફમાવી પાડે છે. આથી પાપી દુરાચરણી આખર ખાડામાં પડે છે. હવે જો કોઈ માણસ કુદરતનાં સારાં વળણ પર રહેવા જાય છે તો તે તેમને ગમતું નથી લેની ગડાસમાં વળખાં મારી પાછી હઠે છે તેથી તેના પર છેડાઈને છેડાતી શોધી તેને કંઈ કંઈ દુઃખના ખાડામાં નાખવા કરે છે. હવે જો તે માણસ સદગુણ તથા પવિત્રતા નથીજ છોડતું તો પછી તે હારી ખાય છે. પણ જો અધવચ્ચે તે રહ્યું ને શહેજ આડું ચાલ્યું કે તેઓ તેના પર હુમલો કરી દુઃખનો વરસાદ વરસાવે છે. આથી ધર્મિષ્ઠને ત્યાં ઘાડ ને પાપી ને ત્યાં પૈસો રહે છે. પહાડ પર રહેવાથી આવી મુસ્કલીઓ યોગીને નડતી નથી (વાયુ સંહિતા-૨૯). તેસિવાય વળી લોખંડની કાચી ધાતુવાળા ચમક પથરાના આસન પર બેઠાથી કાચિક વિજળી વહેલી શુદ્ધ થઈ જાય છે. અને રખડતા પાપી આત્માઓથી એ લોહાંના આસન પાસે અવાજ શકતું નથી. આત્મ-પીડિત હાથે લોહાંનાં કડાં; બીલ, ડુબળા, નાચકા કમરે છરી; ઝંડિયા, ચોકિયા, વરતણા લોહાંની કડીઓવાળી લાકડી રાખે છે. એ સઘળું આ નેમ માટે તથા આ પાયા પર છે. એ આસનને લીધે પુણ્યાત્માઓ (=અર્થે ફરોહરો) આપણી આસ પાસ રહી (ફરવરદીન

યસ્ત-૨ તથા ૮) સરી સમજ આપે છે. હાઓપંગ બાંશાહ લોખંડની કાચી ધાતુવાળા “તઝેર” પહાડ પર રહી (જુઓ રામયસ્ત-૨) આવાં આસને બેસી યોગ-અભ્યાસ ચલાવતો તેથી તેનું હૈયું સૌ યોગીઓમાં વિશેષ ખુલ્યું હતું. એજ પ્રમાણે સાત ધાતુવાળા મેર પર્વત પર ઋષિઓ, યોગીઓ, ને સંત પુરૂષો કરતા હતા (જુઓ સનતકુમાર સંહિતા-૨૦). સોના કૃષ્ણ પિત્તળની ધાતુ પગથી મેર પર્વત ઘેરી લીલી છાંટ વાળા જુરા હાડી પથ્થર (=granite) નો અને તઝેર પહાડમાં કાચુ ભેદું હોવાથી તે ઝળેવાળા ઘેરા જુરા ચમક પથ્થર (loadstone) નો હોવો જોઈએ. હાલ મોબેદ પથ્થરના હિંડોળા પર બેસી પઢે છે, ને પવિત્ર જગામાં જોડાએ નહિં પથ્થર, યોગી તથા સાધુસંત ભાકડાંની પાવડી પહેરે છે તેમ, ભોટાંની ખડાઉ પહેરે છે તે પુરાતન સાલેકની રીતિ છે. ચામડું જોડે અંગની વિજળી ચુસી શકતું નથી અને લોહું તેને ઝટ ચુસી લે છે તો-ય તેની કાયિક વિજળી શુદ્ધ કરે છે. “ચમક પથ્થરનું પેદું” કાષ્ઠ ગર્ભવતી બાયડીની જાગમાં લગાડયું હોય અને તેની પીઠવાળું પાસું તે બાયડીનાં પુઠાં પર લગાડયું હોય તો જશ્વતાં તેને અન્યથ રીતે સવળ પડે છે”-Magnetism by F. Barrett, p. 10. ધણાખર હિંદુ યોગીઓ યોગ-આસન માટે સિંહાસને બેસવાની રીતિ પસંદ કરે છે પણ જરથુસ્ત, કએવાન, અને ખીજા ઈરાની સાલેક ધરા આસને બેસતા હતા. પૃથ્વી પર નથી તથા જુની દુનિયાની જમીન ઉત્તર ધ્રુવે જોડાયેલી છે પણ દક્ષિણ ધ્રુવે તેના બે છેડા પડ્યા છે. ધ્રુવે પછાડી નાખી, કમરમાંથી વાંસાને ઉલટો વાળો પગને માથું લગાડે તો માણસનું ઉંધું વળેલું શરીર અને પૃથ્વીની સ્થિતિ સરખીજ જણાય (જુઓ દરેસ્તાન.) એ આસને ધણાક પેગમબરો પણ સુતા તેથી તેમની અંતર-દષ્ટિ વહેલી ખુલતી. “તમારો આત્મા વાહન વિના ચાલી શકતો નથી, જીવ (=Spirit) તે એ વાહન છે, તમે ‘બેવડ વળો’ અને ત્યારે સમજું સુતર ને સહેલું થઈ પડશે.”-Temple of Rosy Cross, p. ૪૦૬

જરથુસ્તના આ આસનની ખુબી, જે વિષેનું સ્વપ્ન પણ હાલના વિદ્વાનોને નથી તે વંદીદાદ-૧૯માં જણાય છે:

“અપવૃ જરથુસ્તોર વિદેમ્તોઽ દધુષોઽ અહુરાષ-મપ્રદાઈ. ૬૫૬ અહૈઃ ૭ દ્રઘહિટ અડ.હાઉલ ઝેમો ૧૦ ૫૬૧૧ પથનયાઉ ૧૨ સ્કરિનયાઉ ૧૩ દૂરએ ૧૪-પારયાઉ દ્રિજ્ય ૧૫ પછતિ-૧૬-ઝબરહિ નમાનહે ૧૭ પોહરપરપ-હું ૧૮=અપો ૧ જરથુ ૨ પાક-જનની જે અપો ૩ મેળવતો ૩ તે ૭ કેમ ૧૬ આલ પૃથ્વી ૧૦ જે ૧૧ પહાળી ૧૨ દરતી (ગોળ) ૧૩ વેગળા ૧૪-પારવાળી (તે) ની નિશ્ચળ સ્થિતિમાં, પોહરપરપના ૧૮ ધરતી ૧૭ સીધી ૧૬ નજરે. ૧૫

આ વાક્યના છેલા ભાગ પરથી જણાય છે કે જેમ ભોંના ઇસલામી ભોત નમાજમાં પોતાનો કીબ્લો “કઆબા” તરફ એટલે પશ્ચિમ બળી કરે છે:

તેમ જગ્યુસ્ત શેલાનને ટાળવા યોગ-આસને ખેસતાં પોતાનું મોં ધરાન
 વેજમાં આવેલાં પોતાના બાપના પાક મકાન તરફ, એટલે ઉગમખુ,
 રાખનો શત્રુને વશ કરવા હિંદુ યોગી પણ ઉગમખું મોં રાખી જાય
 કરે છે (વાયુ સંહિતા-૨૯). હેતુમદ્ તથા કાંસુ (=કામુત) નદી અને આ
 દિશાના સખધથી જળાપણે કે આ પરગઈ સીસ્તાન શહેરમાં આવેલા
 હોશદાસ્તાર (=ઝં.ઉશિડરેન) પહાડ બણી હેલમદ (=ઝં.હેતુમદ્) નદી
 આગળ લખાઈ હોય. વળી આ ફકરા પરથી તેમજ યસ્તના ૧૬ના
 હા પરથી જળાપણે કે જરથુસ્તના મનસોઆરણનો શબ્દ “અહુર-મઝદ”
 હતો. મુસલમાન સાલેક જેમ “અલ્લાહ” ને ઇસ્મે આઝમ માની દમ
 બહાર કાઢતાં “અલ્લા” બોલે છે અને દમ અંદર ભેતાં “હુ” બોલે છે:
 તેમ જરથુસ્ત બહારના દમે “અહુર” ને અંદરના દમે “મઝદ”
 બોલતો એમ સમજી શકાય. તોય, જેમ હિંદુ યોગીના ઓંકાર મંત્રના ચાર
 ભાગ-ઓં, હૈં, ઝૂં, સઃ—છે (ધર્મ-સંહિતા-૩૫) છે: તેમ સ્ત્રોત-પ)
 પરથી અહુર-મઝદ શબ્દના સ્ત્રોતના પ્રવાહના ચાર કટકા થયલા જણાય
 છે:- પૂર્વ (=શર યતો), ઉપમ (=ચઢતો), મધ્યમ (=ચલો), અને પ્રથમ
 (=ઉપલો). નાભિ-કમળ પ્રકટ “અ” થી શરૂ થઈ “હુ” થી ચઢી,
 “ર” થી ગળાંમાં ટુટી, “મઝદ” નો પ્રવાહ શહેજ તાળવે લાગતો
 કે નિચે પડી જાય છે. હાવન ગેહમાં આ પ્રવાહના ચારને બદલે ત્રણ કટકા
 હતા છે તે પરથી જળાપણે કે ફક્ત “અહુર” શબ્દ વધારે વપરાતો.
 બ્યારે ઇસલામી સાલેક “અલ્લાહ” થી દિલની એબાદત શરૂ કરી
 તાનમાં આવી જાય છે. ત્યારે ફક્ત “અલ્લાહ” શબ્દ મોંમાંથી નિકળ્યા
 કરે છે: તેમ પારસી સાલેકને અહુર-મઝદ પરથી “અહુર” પર આવી
 જવાનું વિશેષ વળણ રહે છે તેથી એ નામ બોલવાને એ ગેહ તેમજ
 યસ્ત-૧૮માં સુચવ્યું છે એમ સમજી શકાય. એવાંજ નામ બોલે તોજ દમ
 પાક થાય છે એમ નથી. હિંદુઓનો વાદ્મિક ઋષિ પ્રથમ એક લુટારો
 હતો. નારદ ઋષિએ એ ધધો છોડવા ઉપદેશ કરી રામ નામનો મંત્ર
 તેને આપ્યો તે ન આવડ્યો ત્યારે નારદે તેને કહ્યું કે હું પાછો તને મળું
 ત્યાં સુધી “મરા મરા” જાપ્યા કર. બ્યાર વરસે નારદે તેને આવીને જો-
 યો તો તેમ કાધાથી તે પોતાના જોવો તે જસ્વી તથા વિદ્વાન દેખાયો. (કથાકાષ)

પાનું—૧૨૧ નાકની અણી પર નજર-આ ગતિ સાધારણ હિંદુ
 યોગીની છે (જુઓ ભગવદ્ગિતા-૨). પારસી તથા ઇસલામી સાલેક એ
 ભવાંની વચ્ચે નજર રાખે છે, અને તેજ પ્રમાણે કરવાને શિવપુરાણ
 (ધર્મ-સંહિતા-૪૭)માં પણ કહ્યું છે. ધણાક મુસલમાન તાળવે નજર ઓંટા-
 ડી રાખે છે.

“૧૨૨-કાને મધુર રાગો—હિંદુ યોગીને પ્રથમ ધોષ, પછી કાંસાનો
 શબ્દ, પછી શિંગડીનો, પછી ધંટા-નાદ, પછી વીણા-નાદ, પછી દૂંડ-ભિ-

નોશબ્દ, પશ્ચીશંખ-નાદ, પશ્ચીમે ન-નાદ સંબળાય છે (શીવપુરાણ) મંસંહિતા-૪૭)

“ ૧૨૨ સમાધિમાં યુશમે- નાણુસના નારા માઠા ખોરાક પ્રમાણે તેનાં મગજમાંથી સારી માઠી ખો નિકળે છે. યોગી કુદરતના નિયમ પ્રમાણે ચાલે છે તેથી સમાધિ વેળા સુગંધ જાણાય છે (શુઓ દીન અવી-ઝેલ-પાનુ ૧૮૨). દુગચરણી માણસો છેક મરવા કાંઠે હોય છે ત્યારે ને મનો જીવ તાળવે ચઢે છે તે ધરી આવી દુર્ગંધ તેમને મહુ આવે છે, ને તેમના મુઝા પછી પણ તેવીજ ગંધ લાગ્યા કરે છે. (શુઓ વંદી-દાદ-૧૯). હલકાં દિલ્લાળાં માણસ જે તન મનથી પવિત્ર રહે છે અને તેઓ જોડે જો કોઈ પવિત્ર આત્માનો પાસો રહ્યા હોય છે તો, જોકે તેઓ સમાધિ નામ પણ જાણનાં નથી તોય, તેમને બહુ વેળા એવી સુગંધ આવે છે. ધણજી ખુશખોદાર ગુલાખનાં ફુલની, કે લોખાન, અગર, સુખડ, કે અગરખતીની સુગંધ જેવી એ ખુશખો લાગે છે. એ લાગતાંજ જીવ ખુશ થઈ જાય છે. ફુલની લપટ જેવી સુગંધ હોય છે તો તે એવી સરસ હોય છે કે તેવાં ફુલતું અંતર પણ તેવી સુગંધ વાળું લાગતું નથી. પારસી વાંચનારે અષી યશતનો ૨) જે કરદો જોવો.

“ ૧૨૩ આત્મ-પ્રકાશ-સંકેદ, પછી ગતો, પછી પીળો, પછી કાળો, પછી બેરંગી દેખાતો હિંદુ યોગીઓએ કહ્યો છે (ધર્મ-સંહિતા-૪૭)

“ ૧૨૪ આત્મા, જીવ, પ્રાણ, બુદ્ધિ-જેમ આપણું સૂક્ષ્મ શરીર (એટલે નજરે દેખાતું શરીર) ચામડાં, લોહી, હાડકાં ઇત્યાદિનું બનેલું છે તેગ સૂક્ષ્મ શરીર (એટલે આત્મા વાળું નજરે ન પડતું શરીર) દશ ઇંદ્રિય, પાંચ પ્રાણ, મન, તથા બુદ્ધિ મળી સત્તર તત્ત્વનું બનેલું છે, એમ હિંદુ યોગી માને છે. ઈરાની પારસી સાલેકના મત પ્રમાણે આ સૂક્ષ્મ શરીર, એટલે લિંગ-દેહ, પાંચ તત્ત્વનું બનેલું છે (શુઓ યશત-૨૬ તથા ૫૪; અને ફરવરદીન યશત):—

“અહમ્ય૧ દએનામ્યર બએધસ્ય૩ ઉર્વાનેમ્ય૪ ક્વષિમ્ય૫ યઝમઈદે૬= ધવિત્ર-પ્રાણ૧ તથા મન ૨ તથા શુદ્ધિ૩-બુદ્ધિ તથા આત્મા૪ તથા જીવને૫ વખાણીએ૬. આ અર્થ કારણુ ૩૫ી છે, એજ વાક્યનો કાર્ય ૩૫ી અંતરજ્ઞાનનો અર્થ નિચે પ્રમાણે છે: ઇશ્વરજ્ઞાન૧ તથા તર્કર તથા શુદ્ધિ૩ તથા આત્મા૪ તથા જીવને૫ વખાણીએ૬ આ વાક્યમાં ખુબી એ વર્ણવી છે કે સૂક્ષ્મ જીવનો આત્મા થયો, આત્માથી અંગની શુદ્ધિ તથા મન ઉત્પન્ન થયું, શુદ્ધિથી ખરું ખોટું વિચારવાને તર્ક શક્તિ પેદા થઈ, અને તર્ક શક્તિ વડે ઇશ્વરજ્ઞાનની બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થઈ,

ઝ. અઈ=સં. અસુ (ઝં. અઈ=સં. અસુ=L. E380=દા. હરતન=

અ. હોવું=હોવાન હોવું, શ્વાસ લેવો એ ધાતુ પરથી), પવિત્ર પ્રાણ, પાક દમ, પાકીએક નરસ. “અ” માંથી આ-એ “અ”નો લોપ કરી “હ” શબ્દ પોતાની ભાષામાં લીધો છે. સાધારણ રીતે એને “અખો” કહે છે. હિંદુ યોગી “રામ”નામ શ્વસોશ્વાસ ન્યા કીધાથી અને ઇસમાલી સાલેક “અદના”, અને પારસી સાલેક “અહુર-મઝદ” એ નામ જોડ્યા કીધાથી એ મોત્રનાર કે જપનાર એવી સ્થિતિમાં આવી જાય છે કે રાત્ર દિવસ એનો એ શબ્દ તેનાં હૈયામાંથી “હરદમ” નિકળ્યા કરે છે. તેનો જીવ ગમે તે વિષયમાં પોરવાય તોય હૈયું તે શબ્દ જીતતું નથી, એ વિષે હિંદુ યોગી વ્યાયત્રી યાચનાં વાહરડાં તરફના ધ્યાનનો દાખલો આપી એવ કરે છે કે:

“તુત્તમી એસા ધ્યાન ધર, જૈસા ગિયાનકા શાહ;

મુમે તુણ ચાના તુટે, ચેત રાખે ખાછાધ.”

આ કિયાથી તેનો પ્રાણ પવિત્ર, એટલે દમ પાક, યજ હમેશ પોતાનાં મનસોચારણમાં જાગૃત રહે છે. સય વચન (=હાદોખત) વડે જ્યારે આ પાક દમનો જે પ્રવાહ નિકળે છે તેને ઈરાની સાલેકે “સ્રઓપ” કહેલો ધારંજી. દરેક પવિત્ર આદમીમાં એ પ્રવાહની થોડી ઘણી શક્તિ રહે છે. (જુઓ સરોષ યસ્ત-૧૨). જુવાન આદમીમાં એ પ્રવાહ વધારે સક્રિય વત હોય છે (કિતો-૬). એ શક્તિ વડે ગઈ વાત જણાય છે એટલું જ નહિ પણ અચાગી શું થવાનું, કાંઈ શું કહેવાનો તે કહી શકાય છે. જળી એથી પણ વધારે કાંઈ શું લખી શકશે તે લખાણ દિલની એટલે મનની આંખે વાંચી કે પઢી શકાય છે (કિતો-૩). એ પ્રવાહના ચાર ભાગ છે તેમાંથી (=અહુર-મઝદ શબ્દ)નો બનેલો છે. આ સ્રાત (=પ્રવાહ)ને નોડવા અવગત આત્મા ને દેવ દરજ્જે તેની તરફ ટુંકાડાબર આવે છે ખરા પણ તે પાકદમના ટુંકાડાની પ્રકાશિત કિરણની હારે (કિતો-૯) પાછા પડી હારખાઈ અધારોમાં જઈ ભરાઈ રહે છે (કિતો-૭). આ અહુની ઉત્તમ ખુબીઓ વડે “તએર” પહાડ પર રહેનારા અમણપદો (=મૂનિવર) પોતાની હયાતી બાદ સેંકડો વરસ પછી થયલા જરથુસ્તનો જન્મ અગમ જાણતા, કારણકે તેઓ એ પહાડ પર તુફાની પવનમાં ડુંગરાની ટોચો, નદી, નાળાં, વહુળા, ત્રિયે જમીન, ઉપર આકાશની લીલા નજરમાં રમતી રાખી પોતાની બનાવેલી યસ્ન હપ્તડાદાઈતિ પઢતા તેના ૪૧મા હામાં તેઓ કહે છે કે “અહુરમઝદ તથા જરથુસ્તને વખાણીએ.” આ ખુબી અંતરજગત વિષે છે. બહારનાં જગતમાં જે સ્રઓપ રહે છે તે રશ્નુ યજતનો સાથી અને મહેર યજતનો દોસ્ત છે. જેમ મહેરની ઉત્પત્તિ સૂર્યથી છે તેમ સ્રઓપ તથા રશ્નુ યજતની હયાતી મહેર વડે છે. (મહેર યસ્ત-૨૦). સૂર્યના માર્ગે મહેર ફરતો રહે છે (કિતો-૨૧) તેથી તે જરાએ જાં પ ચારતો નથી (કિતો-૨૬). તેની જમણી તરફ સ્રઓપ, ડાબી તરફ

રશ્નુ યજ્ઞ, અને ચાસે પાસે પાક ફરોહરો ચાસે છે (કિનો-૨૫.) સ્ત્ર-
ઓપનો સંબંધ ફક્ત પૃથ્વી પરની હવા જોડે છે પણ મહેર અને રશ્નુ
તો આખી સૃષ્ટિ જોડે સંબંધ રાખી ગમે ત્યાં જઈ શકે છે. સૂર્યને પુરાત-
ન ધરાની લોક પેતાના દેશની દક્ષિણે દેખતા તેથી તેનું તેજ દક્ષિણથી
ઉતરે આવતુ તે સીધું તથા પાકીઝગી પેદા કરતું આવતું, તેના પર
આ બે યજ્ઞ રહેતા કહ્યા છે. મહેર જોડેજ તેની માદ્રકમર ઝેશનીમાં
અગ્નિ ફરોહર ફરે છે તેથી ઉડમણાની બામદાદે પાક માણસનો જનન મ-
હેર જોનાંજ ઉપર ચઢે છે (વદીદાદ-૧૯). માટે પાક મીનો જહાનમાં
જરાતા માર્ગના પાક જનના સંબંધે પુરશેદ, મહેર, સ્ત્રઓપ, તથા રશ્ને
યજ્ઞ આખર અપ આવે છે તેથી વંદીદાદમાં પહેલાં ત્રણ યજ્ઞની આરધા-
ના વિશેષકે ખાડી છે. એમ જ્યારે દમ એક સાન થાય છે ત્યારે તેને અગમચેતી તથા સા-
માના વિચાર જણાય છે, એટલે ચમત્કારિક ઇશ્વર-જ્ઞાન શક્તિ આવે છે.
એ પરથી આત્માનો ઉત્તમ પ્રકાર (નરસે ઇન્સાની) દેખાઈ આવે છે.
આ શક્તિ મનસોચ્યારણે મનુષ્યમાં આવે છે, પણ પશુમાં આવી શકતી
નથી. માટે ધરાની સાલોકાએ કહ્યું છે કે અખો મનુષ્યમાં છે, હેવાનમાં ન-
થી. મુસા પેગમબરે “અહુ” ને અહુન-અહુન=કેયાતી ધરાવનાર સમજી
તેનો અર્થ રહ્યો (=આત્મા) કર્યો છે. તેથી બાઈબલમાં કહ્યું છે કે આ-
ત્મા મનુષ્યમાં છે, પશુમાં નથી. ૧૭૫)માં પાનાંમાં કહ્યા પ્રમાણે
યયાનો પાપો પણ બાદશાહ હોવાને પોતાનું હૈયું ખુલી ગયા પરથી અહુ
શબ્દ પર રાખ્યો છે. “અહુર” નામ બોલ્યા કરતાં હૈયું ખુલી “અહુ”
ની ખુબી દીપે છે તેથી અહુર તથા અહુ વચ્ચે નિકટ સંબંધ રહ્યો છે
તેનેજ લીધે અહુર-મઝદ શબ્દ અહુના અર્થમાં બહુ ઠેકાણે જરથુસ્તે વા-
પ્યો છે, એમ હું સમજું છું : “વીસ્પો ૧-વીડાઓ અહુર-મઝદર અ-
ખરનો ૩ અહિઝ અખડ હો ૧”=સર્વસ્વ ૧ અહુર-મઝદર (=અહુ=અખો=પા-
કદમ) ૧ વગર-સ્વપ્નવાળો, ૩ અખગપ તું છે ૪—વંદીદાદ-૧૯

દઓના=(જં. દી=પે. તથા ફા. દીદન=L. Video =સં. ધી=જોવું,
એ ધાતુ પરથી) જે વડે ખરં જોડું જણાય તે, મન.

અઓધો=(જં. યુધ્=સં. યુધ્=ફા. યુઝ=L. Patate=ખુબવું. જણ-
વું, એ ધાતુ પરથી શુદ્ધિ-બુદ્ધિ, બુદ્ધિ-તત્વ, જ્ઞાન (=જનન=Animal
and Vital spirit); જે (બહેશ્તી કે દોઝખી) જણાવાનો તે (જન)

ઉર્વનુ=(જં. ઉર+અનુ, ૩-૨૨=જવું તે પરથી) જનારો (?), રવાન,
આત્મા (Soul)

ફવધિ=સં. પ્રવર્તિ=પે. તથા ફા. ફરવર, ફરોહર=સૂક્ષ્મ જીવ, આ-
ત્મ-તત્વ. (spirit).

આ પાંચો આત્મ-તત્વ જુદાં દેખાય છે તોય, જેમ બરફ, કરાં, ત-
થા નિમક એકજ વસ્તુનાં બનેલાં છે તેમ, એ પાંચ તત્વ પણ એકજ ત-

જન્મમાંથી બનેલાં છે. (સદૃશ-૭૧). જનમાસ્પીમાં કહ્યું છે કે “આદ્યમીનાં બદનમાં પાંચ મીનો (=અદૃશ તત્ત્વ) રહે છે—જન, રવાન, અખો, બોધો, તથા ક્રોહર. એ સપ્તમાં જનની મદદથી બદનમાં રહી શકે છે. જ્યારે જન નિકળી જાય ત્યારે બાકીનાં ચાર તત્ત્વ પણ નિકળી જાય. અખો મીનો (=આકાશ) માં ભેળાય; રવાન, બોધો, ક્રોહર એ ત્રણ એકઠાં ભેળાય અને હિસાબ આપે. “(પર્વામૃત ઝરવોર-દાતનાં મુદ્ગસદૃશિય વસ્તુ પ્રવ-તે વસ્તુ અપચોનેલ ચિન્તેલ પેરેતુમૃત મઝદદાતાં મૃત અપચોની મૃત ૧૩ અચોધસ્તૃત. ૧૫ ઉચોનેત્યૃત રાતે મૃત ગચોયનાં મૃત પદ્ધતિ ૧૮ જ-ઈદ્યેઈનિત૨૦=) અને ૧૪ પુરાંતમૃત-કાયદાઓનાં (=ઝરવો-દાત=સં. ધાતા અ-દિત્ય=ધાત=પેશ-દાદ=હોપંગી=પચોચો-દકષી) પર્થોના ૧ (માણસોનો) જન ૧૩ કે પજો દોઝખી—(કરવા)—માટે, ૬ કે જો બહેશ્તી (કરવા) માટે (તે-જન) સ્પષ્ટ-નિયમે ૧૨-ચાલનાર હોરમઝદના-અન. વેલા ૧૧ ચિન્તેલ પુ-લને ૧૦ પહોંચે છે; ૪ અને ૧૬ દુનિયાની ૧૮ કરણ ૧૭ (=કવિ) રવાનને ૧૫ (અને રવાન કરણીને) પરસ્પર ૧૮ તેઓ-એલે છે. ૨૦—વંદીદાદ-૧૮ આ પરાંના વિકાન ક્રોમઝા ૩ રૂઆડી ૧૧ લીપિમા “શ્યામ ઝરવો-દાતનાં મ=પુરાંતમ કાયદા-આધેશા નિયમો-ના તારા (પર્થો)ને” છે તે લીપિ પર થી ઉપલો મારો અર્થ ખરો હોય એમ ધારૂં છું. હિંદુ ધર્મ પ્રમાણે શિવ એ કાળ, અગ્નિ, વરુણ, સૂર્ય, યમ, બ્રહ્મા, તથા નારાયણને રૂપે મનાય છે; અને વિષ્ણુ એ સૂર્ય, કાળ, યમ, વાયુને આકાશને રૂપે છે. શિવ એ એ-ક રૂદ્ર દેવ છે પણ વિષ્ણુ તો આદિત્ય તથા રૂદ્ર દેવતાઓમાં બન્નેમાં છે. વિષ્ણુથી વડો આદિત્ય છે (ધર્મ સંહિતા-૫૫). માટે ઝં. ઝરવન=કાળ =વિષ્ણુ કે શિવ છે. ઝરવો-દાતમાંથી શિવ-માર્ગ કે વિષ્ણુ-માર્ગ હોય. મનુષ્યે (ધર્મ શાસ્ત્ર-૨)માં કહ્યું છે કે બ્રહ્મણે જનોદ્ધ રૂની અને વૈશ્ય એ ઉણની પહેરવી તે જોતાં અને કરતી ઉણની જ પહેરાય છે તે વિચારતાં ઝરવો-દાતમાંથી પ્રથમ વિષ્ણુ-માર્ગ નિકળ્યો હોય અને તે માર્ગ જે બેકુતી વર્ગ (સં. વૈશ્ય=ઝ. વામ્નિયોસ) મૂળ આર્ય-ભૂમિ છોડી સિંધુ પર આવી વસ્યાહતા તેમનો હોય. ઉપલા દેવતાને પુરશદ ન્યાયશમાં “હુઅરે-પ્પએત (=સૂર્ય તથા યમ), ઝરવાન અ-કરન (=અનંત કાળ), વાત-રપેત (=પવિત્ર વાયુ), શ્વાપ (=આકાશ)” ની જોડે આશ્વમેષ છે તે પરથી એ માર્ગનાં તત્ત્વ જોડે છે. પણ મૂળ વિષય તરફ વળતાં આખર આ આત્મ-ગતિ પરથી જણાય છે કે ક્રોહરમાં બુદ્ધિ-તત્ત્વ રહ્યું છે. માણસના દેહથી છુટા પડ્યા પછી જેટલી બુદ્ધિ તથા મન-શક્તિ તેનામાં તેની હૈયાતીમાં હોય છે તેટલી જ બુદ્ધિ તથા શક્તિ તેના ક્રોહરમાં રહે છે. આ કારણને લીધે જે સિદ્ધ પુરુષો જીવતાં સિદ્ધ યજ્ઞાવે છે તે મુઆ કેડે પણ યજ્ઞાવે છે. એમ

મહુ(=અખો)ની ખુશી તથા સાધન વડે મનુષ્યને એકતા પામવાનો માર્ગ સુઝે છે. પશુને વાચા ન હોવાથી તેમની જડ રહેલી બુદ્ધિને તે સુઝતો નથી. એમાં વાંક આત્માનો નથી, પણ શરીરનાં વિકારી ખોળિયાનો છે. ક્રવણિ તો પશુ તેમજ મનુષ્યમાં એકજ પ્રકારની રહે છે. ૨૯ તથા ૯૭ માં પાનામાં કહ્યા પ્રમાણે યોગીની ક્રવણિ વાઘમાં ભરાય છે તો શિકાર કર્યા કરે છે. એ પરથી જણાશે કે જેવો દેહ ધરવો પડે તેવા દેહના ગુણ તે ક્રવણિ જોડે રહે છે. આથી પશુના આત્મા એકતા ન પામી શકવાથી પૃથ્વી પર રજળી પાણીની જગાએ વાસો કરે છે પુખ્ત ઉમ્મરે કુદરતી મોતે મરી ગયલા કુતરાનો જન પોતાની ઉપ-ગતિવાળાં “પાણીમાં” રહેતાં પ્રાણી-દરીઆઘ કુતરા, જળ મિલાડી, કે ઓત્તર-કને જાય છે (જુઓ વંદીદાદ-૧૩). હિંદુઓ સ્મશાણમાં “ટાઠી વાળે છે,” એટલે માણસના મુઆ પછી ત્રીજે દિવસે જે જગ્યા પર તેને બાળ્યું હોય તે જગ્યા પર ટાઠાં પાણીનો ધડો સવારે મુકી આવે છે. એજ પ્રમાણે પારસીઓ દશમાને દિવસે “બારસ” કરે છે, એટલે પોતાના ધરમાં જે જગ્યા પર લાશને મુકી હોય તે જગ્યા પર એવાં પાણીના ધડા મુકે છે. હિંદુઓ એજ દિવસે છાપરાં પર દુધ-પાણી મુકે છે. પારસીઓ મુકતાઢ અગાડી તાઢાં પાણીનાં સ્વચ્છ વાસણા મુકી રાખે છે. આ સઘળાંથી ગત કે અવગત આત્માની શાંતિ સચવાઈ રહે છે. જળ કાંઠે પરિયાનો વાસ કહેવાય છે તે પણ એજ કારણે હોય, એમ ધારું છું.

આપણાં ખોળિયાંમાં સારું માડું વિચારનાર તથા હુંહું કરી બોલનાર એ કોણ છે તે શોધી કાઢવાને પ્રાચીન હિંદુ આર્યોએ બને તેટલી કલ્પના દોડારી છે, તેનું ક્ષણ એ નિપજ્યું કે આત્મા વિષેના જુદા જુદા મત નિકળ્યા, અને તે જુદા જુદા મતે જુદા જુદા આઠ માર્ગ પડ્યા: પાંચ વેદને માનનારા—વેદાંત, ન્યાયી, મિમાંસા, પતંજલિ, તથા સાંખ્ય—અને ત્રણ વેદને ન માનનારા—બૌદ્ધ, જૈન, તથા ચાર્વાક—છે. આપણી પાસન ક્રિયા ચત્રાચનારાં આંતરડાંનો કુદરતી સાંચો વેલટા નામના વિદ્વાને શોધી કાઢેલાં વિજળી ઉત્પન્ન કરવાનાં ચંત્ર(Voltaic Piles) જેવો છે. જ્યાં સુધી તે અખંડ રહી અનેક ક્રિયાઓ વડે કાયિક વિજળી ઉત્પન્ન કરી શરીરને સચેત રાખે ત્યાં સુધી શરીરમાં આત્મા રહે છે. પાણી ૧૧૫ માં પાનાંમાં કહ્યા પ્રમાણે એ સાંચાનો કોઈ પણ જગરબંધ-વાળો ભાગ બગડયો કે તુટયો કે તે નિકળી જાય છે. જ્યારે શરીર જીવું થઈ પડતું જાય છે ત્યારે તેનાથી પુરતું લોહી તથા વિજળી પેદા થઈ શકતાં નથી. આથી મનુષ્ય અશક્ત થઈ મોતને કાંઠે પડે છે. આવા નિયમિત સ્વભાવિક મોતે મરનાર કોઈકજ હોય છે. તેમનું શરીર ધીમે ધીમે અચેત થઈ ધણી દિવસ બેભાન રહે છે. આ વેળા તેમનો આત્મા મગજના તંતુઓનાં થડમાં ભરાઈ રહેલો હોય છે. મગજ જે કાયિક વિજ-

જીતું મુખ્ય મથક ત્યાં પણ જ્યારે વિજળી ખુરી નષ્ટ મગજમાં જીવ ર-
હ્યો ન રહ્યો જેવો રહે છે ત્યારે મગજના તંતુમાં ખેંચતાણ થઇ આત્મા
ધણુ ધણુતો નાક વાટે બહાર નિકળી પડે છે, અને પોતાના આંખાં નિચે
ની જગાં પર, જો પવિત્ર હોય છે તો, ત્રણ સત મુદ્દાલ પડી રહે છે.
હિંદુઓમાં, મનુના (સ્માર્ત સૂત્ર ગૃહ્યમાં) કહ્યા પ્રમાણે ચેહના અગ્નિ
ખણે આહવનીય દેવતા મુકે છે તેની ઈશાન બણી ખાડો ખોદ્યો હોય છે
તેમાં તે આત્મા રહે છે પારસીઓ મરતાં માણસનાં શરીરમાંથી જીવ
નિકળી મયા પછી એક પહોર થઇ રહે ત્યાર કહે તેની લાશને ઠેકાણે પાડે છે,
પણ હિંદુઓ તો જીવ નિકળી ગયો કેજ તુરત સ્મશાણે મુદ્દાને લઈ જાય છે
એટલા માટે ચેહ આગળ આત્માને નિકળી પડવાનો બનાવ બનતો હોય.
આત્મા કેમ નિકળે છે તે વિષે મીનો ખીરદ તથા અવસ્તાના ખં
ડિત ભાગમાં કહ્યું છે કે જ્યારે મનુષ્યના શરીરમાંથી આત્મા નિકળી
પડે છે ત્યારે તેની પડોસમાં આવતા કે ભમ્યા કરતા ગત કે અવગત
આત્માઓ તેની પુછપરછ કરતાં પુછે છે કે તું દેહ છોડી કેમ આવી શક્યો?
ત્યારે તેઓમાંથી કોઇ સમજી આત્મા તેમને વારે છે અને કહે છે કે “જેને તું પુછે
છે તેને તું ન પુછ, શરીર તથા આત્મા જુદાં પડતાં, એટલે ભયભારતા,
ડરામણાં, ધુનવતા માર્ગે આવ્યો છે.”

હવે જો આત્મા પોતાની મૂળ સ્વચ્છતામાં રહ્યો હોય છે તો પહાડ પર દે-
વતાઇ ન્યાય સ્થળ=વિવસ્વત પુરી=ઝં. ચિન્વદ્ પેરેતુ=દ્વા. ચિન્વદ્ પુલ=માં
થતો કે વિમાન ચઢે તેમ આકાશમાં ચઢી (જુઓ ધર્મ-સંહિતા-૧૯માં)
સ્વયં-પ્રકાશ શક્તિ પ્રમાણે એક સ્થળ ધરીને રહે છે. “અમરતા એ
નિયમી જનના આત્માની ઈચ્છા છે”-યરન-૪૪. પણ જેમનાં પાપ પુ-
ણ્ય સરખાં હોય છે, એટલે જેમણે આત્માનું તેજ અગાડયું તેમજ સુધાર્યું
હોય છે, તેમનો આત્મા મધ્ય લોકમાં એટલે આકાશ-મધ્ય, કે હમેશ-
ગાન (=ઝં. મિસ્વાન ગાતુ=દ્વા. યાદ પાયા બહેસ્ત)માં રહે છે. વિવસ્વ-
ત પુરી=ચિન્વદ્ પુલ પણ લાંબ છે. “સો મરદની ઉંચાઇએ ચિન્વદ્
પુલની નજદીક ચક્રાદ દાઘતિ પહાડ છે. તે પહાડ પર ગુજરેલાં રવાન-
નો ધનસાંક થાય છે”-(યુન દહેરને). “પોતીકા-નિયમવાળાં હમેશ ઘેહા-
નની અદુરમઝદે સર્જેલા ચિન્વદ પુલને યાદ કરે”-વંદીદાદ-૧૯

આત્મા કેમ છે તે વિષે યાત્ર વઘ્રક્ય કહે છે કે જેમ મીઠાનો ગાં-
ગડો પાણીમાં નાખીએ તો તે પિગળી જાય છે, ને પાછો તે ગાંગેડો
બહાર કાઢી શકાતો નથી: તેમ “હે મૈત્રી! આ મહાન આત્મા જે
અનંત અને અપાર છે અને જે જ્ઞાન સિવાય ખીજ કશાનો બનેલો
નથી તે આ તત્ત્વોમાંથી નિકળે છે ને ફાછે તેમાં લોપ થઇ જાય છે.”

વગી કહ ઉપનિષદમાં કહે છે કે “આત્મા કંઈ વેદથી કે બુદ્ધિથી
કે ધણી વિદ્યાથી મળતો નથી...પણ જે પોતાની ‘દુધાસનાથી’ પ્રથમ

ફ્યો નથી, જે શાંત અને નમ્ર નથી, જેવું મન વિરાંત નથી, તે જ્ઞાનથી પણ આત્માને કદી પાંખવાતો નથી. જે શ્વાસ આપણે ઉપર ખેંચીએ છીએ અને જે પાછો નિચે બહાર કાઢી નાખીએ છીએ તે શ્વાસથી કોઇ પણ માણસ જીવતું નથી, આપણે તો ‘જીવન શ્વાસથી’ જીવીએ છીએ કે જેમાં આ બન્ને શ્વાસો સમાવજા છે.”

વ્યાસે શિવ પુરાણમાં (સનતકુમાર સંહિતા-૫૫માં) કહ્યું છે કે આત્મા નાડી-ચક્રની અંદર રહ્યા છે. નાભિના મધ્ય ભાગમાં સૂય-મંડળ છે તે મંડળની મધ્યે ચંદ્ર-મંડળ છે તે તેની અંદર દુઃખ-રહિત પરમાત્મા રહ્યા છે. એ પરમાત્માથી સર્વ શરીર વ્યાપ્ત છે. (કિતો-૩૬)

હવે આત્મા વિષે કહી રહ્યા પછી બુદ્ધિ કેમ જન્મે છે તે વિષે વર્ણન કરું છું. છોકરું જ્યાં સુધી માના ગર્ભમાં હોય છે ત્યાં સુધી માની નસો માંતું લોહી તે છોકરાંની નાભિ વાટે તેની ઉધરતી નસોમાં દાખલ થતું રહી તે છોકરાંને જીવાડે છે, પણ તે જનમ્યું કે તે દમ લેવા માટે છે. પ્રાણ નિરંતર ચાલ્યાથી અંગમાં ગરમી ચાલુ રહે છે તે તેથી લોહી ફર્યા કરે છે, લોહીનાં આવી રીતે ફરવાથી, તથા પ્રાણ ચાલવાથી તથા પાચન ક્રિયાથી કાંયિક વિજળી પેદા થાય છે. “અવયવોના હાલવાએ તથા રસાયન સંયોગ વાળી ક્રિયાએ શરીરમાં જે વિજળી ઉત્પન્ન થાય છે તે સિવાય વર્ગી પ્રાણીઓના તંતુમાં કુદરતી વિજળી રહે છે. જે તંતુના રેષામાં નિરાકર્ષક વિજળી રહે છે તેના મધ્ય ભાગ માંથી નાકળી જે રેષામાં આકર્ષક વિજળી રહે છે ત્યાં તેમની સપાટી સુધી એ વિજળીના પ્રવાહ ફરતા રહે છે. એમ આડા તથા ઉભા તંતુઓના રેષાઓમાં આ બે પ્રકારની વિજળી સામ સામુ આઝતી રહે છે.”

—Hooper. આપણું ભેજાંનાં થડમાંથી નવ મોટા તંતુઓ નિકળે છે. તે આપણી પાંચે ઇન્દ્રિ—આંખ, નાક, કાન, જીભ, તથા ચામડી—સાથે જોડાયલા છે. આથી જે કંઈ ક્રિયા કોઈ પણ ઇન્દ્રિ પર થાય તેની ખબર એ તંતુ માર્ગે મગજને મળે છે. ખરું જોતાં, એ પાંચે ઇન્દ્રિઓ નવ તંતુના માત્ર છેડા છે, તેથી જે ક્રિયા એક છેડે થાય તે બીજે છેડે કાંયિક વિજળીને લીધે ઝટ પુગે છે. “સઘળાં પ્રાણીને કંઈ પાંચે ઇન્દ્રિનું જ્ઞાન હોતું નથી, કોઈને એકનું, કોઈને બેનું, કોઈને ત્રણ ઇન્દ્રિનું જ્ઞાન હોય છે.” (—Paley). એમ બહારના જગતનું જ્ઞાન ઇન્દ્રિપર થતાં કાર્ય વડે આપણને મળે છે. એટલે કે આંખ પર દીવાની રોશની પડી તેથી આંખના જ્ઞાન-તંતુએ તે ખબર મગજને પુગાડી, એથી જ્ઞાન થયું કે દીવા બળતો હોય છે તે અરમ તથા પ્રકાશિત હોય છે, અને રંગે સફેદ હોય છે. કુતરું બસ્યું તેનો અવાજ કાતના જ્ઞાન-તંતુઓ પર ગયો તે ત્યાંથી મગજે ખબર પુગી તેથી જ્ઞાન થયું કે કુતરો આવા અવાજે બસે છે. એક મન ગમતું ફળ જાન

૩ પરથી તોરીને ખાકું. ખાતાં તે જીએ ગળ્યું ને લહેઝતદાર લાગું. આ પરથી જ્ઞાન થયું કે જીએ પર સારી મન ગમતી અમુક અસર થઈ તેને મીઠો સ્વાદ કહેછે. બળતું લાકડું હાથમાં ધરતાં ચામડીને હુતું લાગું, તેની ખબર મગજે ગઈ તે પરથી જ્ઞાન થયું કે ચામડીને હુતું લાગેછે તેને ગરમી કહેછે. સુગંધી ફુલ નાકને લગાડયુ તેથી નાકને તેની સોડમ ગમી, તેની ખબર મગજે ગઈ તેથી જ્ઞાન થયું કે મધુર વામને સુગંધ કહેછે. એવી રીતે ઈન્દ્રિય-જ્ઞાનથી બહારના જગતનું આપણને ધીમે ધીમે જ્ઞાન મળેછે. એ જ્ઞાનને અમુક નામ આપી ઓળખીએ છીએ. એમ છોકરું જેમ જેમ મોટું થતું જાય અને સ્પષ્ટ ક્રિયાના સંબંધમાં વિશેષ આવતું જાય, તેમ તેમ અનુભવ વધતાં જ્ઞાન મળતું જાયછે. દુનિયાની શરૂઆતમાં ધરાની આર્ય લોકની વસ્તિ જેમ જેમ દક્ષિણ તરફ આગાદ થતી ગઈ અને નવાં નવાં શહેર વસાતાં ગયાં, તેમ તેમ તેઓનું અનુભવ-જ્ઞાન સ્પષ્ટિના સંબંધમાં વધતું ગયું તે જ્ઞાનનું ઉત્તમ ચિન્હ બંદીદાદની પહેલી ફરગદ છે. એવું જ્ઞાન એકજ ક્રિયા વડે મળ્યા કરેછે તે ક્રિયાને “બુદ્ધિ” કહે છે. ઉમરે પુગતાં એ બુદ્ધિ પણ વધતી જાયછે, ને તે વડે ખરું જોડું સમજવાની શક્તિ આવે છે. એ શક્તિ વડે બન્ને આગ્રુના સારા માઠા વિચાર કરી શકીએ છીએ, એ ક્રિયા તથા શક્તિને “મન” કે “અંતરજ્ઞમિ” કહે છે. અંતર જ્ઞમિનો વધારે ઉપયોગ કરતાં તર્ક શક્તિ અને તેની જોડે કલ્પના શક્તિ ઉત્પન્ન થાયછે. એમ જ્યાં સુધી શરીરનો સાંચો સીધો ને અખંડ ચાલ્યા કરે ત્યાં સુધી મનુષ્યમાં આત્મા, જીવ, પ્રાણ, બુદ્ધિ, અંતરજ્ઞમિ, ને બીજી શક્તિઓ રહેછે: જીવ નિકળી ગયો કે પ્રાણ બંધ પડેછે ને તેની સાથે બીજી ક્રિયા પણ અલોપ થઈ જાયછે. આ જીવની રમત જરથુસ્તના મોં અગાડી કેવી રમી રહી હશે કે તે ત્રણ શબ્દે બધું સમજાવે છે:—“નહિંં ધિક્કા-ઈ” ઇશ્વરી સુધર્મને તે (લાલચ)સાર; નહિંંજ (જો) હાડ, નહિંંજ (જો) અંગ-ગરમી (=જીવ), નહિંંજ (જો) જાન જુદો પડે (તોય)”—વંદીદાદ-૧૯ આ પરથી જણાયછે કે હાડ, જીવ, ને બુદ્ધિ એ ત્રણે એકઠી નજરે તેની મૂઠીમાં હતાં.

આ સઘળું એકંદરે ધ્યાનમાં લેતાં જણાશે કે પ્રાચીન કાળના યૌજ્ઞશ્રેણે દેહી આત્માનાં વળગણ કે સંબંધીઓ—જેવાંકે અહમ્-તત્ત્વ, ચૈતન્ય, બુદ્ધ-તત્ત્વ, પ્રાણ—એ સઘળાં જુદાં જુદાં જણાયાં છે તે સંપ્રજાત સમાધિમાં દેખાયલાં હોવાં જોઈએ. તેમાં ચાલક જેવા આત્મતાનીએ એવો મત ચલાવ્યો કે જેમ પાન સોપારી, કાથા તથા ચુનનું બીડું ચાવવાથી થુંક રાતી થાય છે, એટલે પાન, સોપારી, ચુનો, કાથો એ જુદી જુદી તથા જુદાં જુદાં રંગની વસ્તુ હતાં તેમના સંયોગે રાતો રાતે ઉપજે છે: તેમ શરીરમાં પંચતત્ત્વોના સંયોગે “જીવ” ઉત્પન્ન થયો.

છે. માટે એખમે જુદો જીવ કંઈ હેવાત નથી. (જુઓ પ્રબોધ ચંદ્રોદય). આ વિદ્યાનતી માફકજ યુનાની દિલસુદ એપિક્યુરસ (Epicurus) પણ સંપ્રસાદ સમાધિના સમારંભમાં આત્મા નહિં પણ “જીવ”ને જોઈ, આત્માની જુદી હેવાતી ન મની, છેતરાયમે જણાયછે.

આત્મ-તત્ત્વો તથા શરીર જુદું છે એ જોવા તથા જાણવાનો પ્રસંગ એકાગ્ર ચિત્તે ધ્યાન ધરી યોગ-આસન પર સિંહાસને રાતે બેઠા પછી સરસ રીતે મળેછે. મન, આત્મા, ને જીવ સમગૃત રહી એક નળીમાં ફરક કરતાં જણાયછે. શરીર મંદ તથા અચેત થઈ ગયાથી આંખમાં તથા મગજમાં ભર ઉધ રહેછે, શુદ્ધિ છતાં જગૃત થવાનું મન કંપી છતાં આંખ ઉઘડતી નથી, કે નથી હાથ પગ ઉચકાતા. ધ્યાન છોડ્યું કે કાયિક વિજળી જોઈતી રીતે પાછીફરી વળે છે ને અવયવો સચેત થાયછે, ત્યારે શરીર જગૃત બને છે.

“૧૨૫” ધર્મ એ કલ્પનાનું ફળ—એ શોધી કાઢવા માટે કોઈ પણ ધર્મની તપાસ સારૂ ત્રણ વાત ધ્યાન પર રાખવી: ૧) જગત જેવું મનને ભાગ્યું હોય તેવા દેખાવનું વર્ણન; ૨) અમત્કારિક ભાસના દેખાવની વખાણ; ૩) તર્ક શક્તિ વડે કલ્પી શકાય તેવું સુભાષિત વર્ણન ધણીક માર્ગ તથા પંથ આ ત્રીજા ભાગમાં આવશે. એ પંથો તર્ક શક્તિ વડે સાધારણ અક્ષમે શોભશે, પણ આત્માના સંબંધમાં તેઓ જોઈતો ફાયદો ઉપજાવી શકવાના નથી. કપીરી પંથ કે જે હલકા લોક અને સાધારણ સાધુ સંતમાં વિશેષ આલેસો છે તે આ પ્રકારનો છતાં તેના ૫) નિયમ મનુષ્યને યોગની પાળ પર લાવેછે તેથી તે સરસ દેખાયછે: ૧) મનુષ્ય કે પ્રાણીના જીવને ન મારવો, કારણકે તે ઇશ્વરી બક્ષેશ છે. ૨) દયા એ ઉત્તમ સદ્ગુણ છે, અને જીવ મારવો એ મહા પાપ છે. ૩) સાચવટ એ કૃતિનો મોટો નિયમ છે, કારણ કે ભવ-દુઃખ તથા ઇશ્વર-અજ્ઞાનતા માયાને લીધે છે. ૪) વનવાસ આવશ્યક છે, કારણકે સંસારની માયા એ મનની શાંતિ તથા અખંડિત ઇશ્વરોપાસનાની શત્રુ છે. ૫) યુરની આરા પાળવી. આ પંથ પંદરમી સદીથી અંગાળામાં શરૂ થયો હતો.

“૧૨૫—ઝંદ બાષા સંસ્કૃતની વડી બહેન—ઝંદના મૂળાક્ષરો જમણા હાથથી ડાબા હાથ તરફ લખાયછે. એથી એ અક્ષરો, આપણા મૂળાક્ષરો જેતાં, ઉંધા દેખાય છે. સંસ્કૃત ભાષાના મૂળાક્ષરો અગડીને ગુજરાતી મૂળાક્ષરો થયાછે. એ ગુજરાતી મૂળાક્ષરોના પહેલા અરધા અરધા કટકા ઉંધા પાડી ઝંદ મૂળાક્ષરો જોડે સરખાવતાં તેઓ એક બીજાને બરોબર પાસોપાસ હજીએ મળતા જણાશે. વર્ગ-મૂળને અંગ્રેજીમાં ૩૮ (= ૧૦૦) કહેછે તેથી જે સંખ્યાનું વર્ગ-મૂળ કાઢવું હોયછે તેની અગાડી એ શબ્દનો અવાક્ષર(૨) સંજ્ઞા તરીકે મુકાયછે. એનું ઉપલુ ખંખડું લખાતાં—સંજ્ઞા પદ ગણે. એજ પ્રમાણે જેમ જેમ લીપિ-જ્ઞાન વધતું ગયું તેમ તે-

મ અક્ષરો મુજરતા જઈ સંસ્કૃતના મૂળાક્ષરો થયા. એમ એ અસલ
 જંદ ભાષાના મૂળાક્ષરો વખત જતાં તેમના આકારમાં લાંબાયા. તે આકાર
 શહેજ બદલાઈ મૂળ અક્ષરો પર વળણ રહી સંસ્કૃતમાંથી ગુજરાતી થયા.
 એમ છ, જ, ળ, ળ, ળ, તથા મૂર્ધ્વાસ્થાનના અક્ષરો કે જે ભાષાના વિશેષ
 અભ્યાસે પાછળ વધ્યાછે તે સિવાય, સઘળા ગુજરાતી અક્ષરો જંદ ભાષા
 માંથી સીધા ગળડના આળ્યા છે. આ પરથી જણાશે કે ઉત્તર કુરુ દેશમાં
 (જુઓ બુદ્ધિ-પ્રકાશ પુ. ૨૭-૬૩) પારસી તથા હિંદુ પાસે પાસ રહેતા હતા.
 આ દેશ પશ્ચિમ તાતારની પૂર્વમાં હોય; કારણકે ભવિષ્યોત્તર પુરાણમાં
 લખ્યું છે કે વૈવસ્વત મનુ મેરૂ પર્વત આગળ રહેતા હતા. મેરૂ પર્વત પર
 આકાશમાંથી સ્વર્ગ-ગંગા (=અરદુધસૂર) ચાર નદીના રૂપે વહેછે-દક્ષિણ
 તરફ એટલે હિંદુસ્તાનમાં ગંગા નદી, ઉત્તર તરફ તાતાર દેશમાં બદ્ર
 સોમા, પૂર્વ તરફ સીતા, ને પશ્ચિમ તરફ ચક્ષુ (=જં. વહે-દાઘતિ?) છે. શિવ
 પુરાણ (ધર્મ-સંહિતા-૩૩)માં એ નદીઓને અલકનંદા (=મેહ રોદ), બદ્રા,
 સીતા [જં. (અન-અ)-હિતા], ને સુચક્ષુ (=યુનહહેશ્નેમાં કહેલી સમરકંદમાં વ-
 હેતી) ચાશ રોદ=ખોજંદ નદી કે જે વેહ રોદ=અમુ=સુચમુ=Oxus
 નદીનો ફાંટો છે તે) કહી છે. મુસાએ પણ (જેનો સસ-રમાં) કહ્યું છે કે
 અદનની વાદીમાંથી એક નદીના ચાર ફાંટા વહેતા હતા. અર્દુહસૂર હુકખ-
 ય પહાડમાંથી નિકળે છે માટે જં. “હુ-કેરે” કે “હુ-કર્ધય”=સં કુરુ હોય.
 મેરૂ એ જંદ મઝાઝ=મર્વ શહેરને મળતો જણાય છે, પણ આ નદીઓના
 સંબંધે જોતાં તે બિસ્તોર ટગ પહાડો તથા ધ્યાનશાન (=સ્વર્ગી) પર્વતના
 જમમ બજી [જુઓ ૧૫૪માં પાનામાં] જણાય છે કે જેની તળેટીએ
 ઈરાન વેજ હતું ને તેની પાસે જં. સુધ્ધા (=Gr. Sogdiana=સુખ-ધામ=
 સ્વર્ગી મુલક)=ઓખારિયાનો પ્રદેશ હતો અને તેનું સુખ્ય શહેર સ-મર-કંદ
 =Gr. Markandā હતું. મેરુને સુ-મેરૂ પણ કહેા છે તેથી તે આ સુ-મેરૂ-
 ખંડ=સ-મર-કંદવાળો પ્રદેશ કે બિસ્તોર ટગ પહાડ તથા ધ્યાનશાન પર્વત
 નો પશ્ચિમ ભાગ ધાર્યું. બ્યાસે [ધર્મ - સંહિતા -- ૩૩માં]
 કહ્યું છે કે ગંધ-માદન પર્વત મેરૂની દક્ષિણે અને (સનતુમાર
 સંહિતા-૧માં) ભરતખંડની પશ્ચિમે છે. આથી ગંધ-માદન પર્વત સુલેમા-
 ન પહાડો જણાય છે અને તેથી તેની ઉત્તરના તાતાર દેશમાં મેરુનો પ્રદેશ
 હોવો જોઈએ. મેરૂની પહોળાઈ દક્ષિણ-ઉત્તર કહી છે તેથી ધ્યાનશાન પર્વત-
 નો પશ્ચિમ ભાગ વિશેષ જણાય છે. મેરૂની દક્ષિણ હદ પામિરના મેદાન
 સુધી બિસ્તોર ટગ પહાડની જણાય છે. “મેરૂને જમણા હાથ તરફ મુકી
 નાંખના મૂળમાં પેસતાં હીપની વચ્ચે તે મેરૂ કમળની નાળ માફક જ-
 ણાય છે, મેરૂની જમણી બાજુ મુકી ફેલાસ પર્વત છે. ફેલાસના દક્ષિણ
 પડખામાં હિમાલય છે.” (કિતો-૩). કુરુ દેશ મેરૂની ઉત્તરે આવેલો કહેા
 છે (ધર્મ-સંહિતા-૩૩) અને તે અવસ્તામાં કહેા હુ-કેરે પહાડ

ને મળતો છે તે પરથી જણાય છે કે એ કુરુદેશ બોખારિયાની ઈશાલે હોય. ત્રિવસ્ત મનુ તે જં.વીવડ.હાઓ=જાન. વીધાંમ જે જમશેદ આદેશાહનો બાપ હતો તે, સંત પુરુષ છે.

જોકે પ્રાચીન યહુદીની તથા હાલના બીજીની યજ કુંડની ક્રિયા બારીકાયા તપાસના તેઓ તુર્ફ (=સં.તુરુફ=જં.તુરની) લોકના પડોસમાં વસેલા [જુઓ ધર્મ સહિતા-૩૪] સબવે છે, તોય તો, પ્રાચીન હિંદુઓ મુગ-લાઇ તથા તુરકી રીત પ્રમાણે મુડાંને દાટતા [જુઓ ઋગવેદ-મંડળ ૧૦] અને હાલ પણ સન્યાસી, સાધુ, તથા દોઢ વરસ સુધીનાં નાનાં છોકરાંને તેઓ અગ્નિદા નહિં પણ ભૂમિદા કરે છે અને ખ્રિસ્ત લોક કરે છે તેવી સન્યાસી તથા સાધુ પર સમાધ એટલે દેવડી કરે છે તે જોતાં, તેઓમાં એક બીજાને એટલો તો નિકટ સંબંધ હતો કે તેમની બાપા પણ સ-રખી હતી એટલુંજ નહિં પણ લખવાના મૂળાક્ષર પણ સરખાજ હતા. આપણે હાલની સુધરેલી ગુજરાતી બાપાતું સંપૂર્ણ જ્ઞાન મેળવી, સુધરેલ લોકથી ત્રિપુટા પડેલા, અસલ રીતના અમણ લોકને ગુજરાતી ઉત્તરમાં જોઈએ છીએ તો તેઓ જોડાક્ષર તોડી સાદા અક્ષર વાપરતા જણાય છે. ધણક શબ્દોમાં પુષ્ટિની ‘ઘ’ વાપરે છે; હસ્ત સ્વરની ગુણ વાપરે છે; “જ” તથા “ડ”ને બદલે “ર”, “સ”ને બદલે “હ”, “ક”ને બદલે “ચ”, “આ”ને બદલે “ઓ” બોલે છે; અને કેટલીક વાર તો શબ્દના અક્ષર આગળ પાછળ કરે છે. બાપાતું મૂળ વળણ તેની સ્વ-ભાવિક સાદાઈ પર જવા સારું હમેશ રહે છે તેને લીધે આવો બાપા-બે-હ રહે છે. હાલને સમે પારસીઓની સ્વભાષા જોકે ગુજરાતી છે તોય તે-ઓ, સુધરેલ છતાં, એ વળણ પર ઉતરે છે. બલકે હિંદુ ગુજરાતીમાં પ-ણ એ વળણ હજી રહ્યું છે: દાખલા તરીકે-બિજા=બીખ; જા. નક્ષ-નક-શો. સ્કૂલ-ઇસકોત; વાચું-વાઇયું. નિમવું-નેમવું; ટીપ-ટેપ; ઈલાની-એલાની; મુદ-મોદ; કુદ-કોદ; સુતું-સોતું; ઉત્સવ-ઓત્સવ. છોકું-છોઈ; હોજડી-હોજરી; એમાં-ડને બદલે ર હજી છે. કીચ્ચળ-કીચ્ચડ. ઓવારવું-ઓવાળવું; વાળ-વારણ. દાંતરા તથા મપારા શબ્દમાં જ ને બદલે અસલ ર હજી રહી-ગયો છે. વરસો-વરસાં; દફતરો-દફતરાં. આ બહુ વ્યવહાર પ્રત્યય આ=જા. આત્-આં=જ. આંમ્ છે. સારું=હારું. એ વળણ જમીન ભાષામાં રહ્યું છે. જં દસ=સં.દશ=દા. દેહ=Ger. Zehen, એટલે જં=સં.શ=Ger હ. છે. (જુઓ Origin of Language, p. 132). કેમ-એમ; નાક-નોક; બાંપ-ભોંપ. આવાં ઉચ્ચારણ હજી સંહાર, માંસ, બંશ=સાંહાર, મોંસ, વૌશમાં રહેતાં જણાય છે. આ વળણ મૂળ ભાષાતુંજ છે. ગુ. ઓં=જ. ઓડ. છે. જંદમાં ધણક શબ્દોમાં હાલતું પણ સત્ત્વ વાયક નામ દર્શક અનુનાસિક અક્ષર ડ. સ્વર પછી આવે છે, ને એની જોડે તે સ્વરની ગુણ કે વૃદ્ધિ થાય છે. સાટકો-સાકટો; હાકટો-હાટકે. હેલું-હેળું. હાહ-હાઠ. એજ પ્રકારનો બેઠ

જંદ તથા સંસ્કૃત વચ્ચે રહેાછે; દાખલા, જં. પઈરિ-ઈપૂ=સં પરિદક્ષ=પા-
રખવું. જ. અએસ્મ=સં. ઈધમ=ધન, બળતણ, જ. અઓખ્ત=સં. ઉક્ત=ઉ-
ચ્ચારેલું. જ. ર=સં. લુ=કાપવું. જ. ગરે, સં. ગરે-ગળ્ =ગળવું. જં. હઓમ=સં.
સોમ. જ. અધતિ=સં. કતિ=કેટલું.

જ. આઓરહન=સં. આસન. જ. હિઝા=સં. જિહ્વા=જીભ. મોખેદ
પઠતાં જં. ઈ તથા ઉને “એ” તથા “ઓ” ઉચ્ચારે છે તે આવાં વળણ
પર જવાને લીધે. આ પરથી સ્પષ્ટ જણાશેકે મહા પ્રાચીન કાળમાં, ૧૬૫,
૧૭૫, ૨૦૨)માં પાનામાં દેખાડેલાં પ્રમાણ જોતાં, ઉચી જાતનું અક્ષરજ્ઞાન છે.
તું. આપણા મહાપ્રાચીન આર્ય પૂર્વજો જંદ ભાષા બોલતા, તેમનોજ “હિંદુ”
શબ્દ હતો આપણે વાપરીએ છીએ (જુઓ હમારા સુદ્ધી તથા રાજ-
દારી શબ્દ-કોષમાં એ શબ્દ). એમ જંદમાંથી સંસ્કૃત જન્મી અને સં-
સ્કૃતમાંથી પ્રાકૃત ભાષાઓ થઈ, ને તેમનાં પેઠામાંથી ગુજરાતી નિકળી.
એ ગુજરાતી પાછી પોતાની માતામહ જંદ ભાષા પર ઉતરવા કંઈ કંઈ
વળણ લે છે.

પાનું ૧૩૧ —અસરકારક પ્રાર્થના—પ્રાર્થનામાં ત્રણ બેદ રહે છે:-
૧)કી, કર્તવ્ય કર્મવાળી; ૨)છ, સાત્વિક ગુણ ધરાવનારાં પ્રાણી તથા પ-
દાર્થની સ્તુતિવાળી; ૩)છ, આત્મજ્ઞાન વાળી. આ ત્રણ પ્રકારને પ્રાચીન
ધરાનદેશસ્થ વિદ્વાનોએ ૧)દાત (=આધેલા નિયમ); ૨)હાત માંથ (=
માન આપી મોટાઇ આપવા [=ધજવા]ની બંદગી); ૩)ગાથા (=આત્મ-
જ્ઞાન વાળી બંદગી)નાં નામ આપ્યાં છે [જુઓ દીન કદં]. આ જુદા
જુદા બેદ ૧)વંદીદાદ; ૨)ધજશને તથા વીરપરદ; અને ૩)ગાથામાં છે, મ
જુ ખુદે અવસ્તામાં ત્રણે બેજસેજ છે, ને એજ બેજસેજે સરોષ બાજ
તથા હુશ્મામ સર્વથી સરસ ઉપ-સ્તુતિ છે.

પ્રાર્થનામાં અક્ષર મેળનાં ગણિત વાળાં પ્રમાણની ખુબી હોયછે.
(જુઓ પાનું ૧૬૫, ૧૭૫, કે ૨૦૨)તે એક વાત, અને કેવાં ઉચ્ચારણે કાયિક
વિજળીનો યોગ્યગતિવાળો પ્રવાહ બહાર પડે એ બીજી વાત હોયછે. જેમ તન
તથા મન શુદ્ધ અને એક નેમ પર મંડેલું દૃઢ અંતઃકરણ તથા એક
નિષ્કાવાળાં જુસ્સાભેર ઉચ્ચારણો, તેમ અસર વધારે ઉત્પન્ન થાય છે
(Natural Magic p. ૩૦). આ પાયા પર ધણીક માંથવાણી “ફેતે-
હમંદ, સુખદાયક, તથા દુઃખ ટાળનારી” કહી છે, એમ ધારણું. અહીં
બહેશ્ત યશ્તની રચના આ ખુબી દેખાડી શકે છે. એ યશ્ત જો ધોધારી
અવાજે, પુરતાં જુસ્સાએ, યોગ્ય રીતે પઢી હોય છે તો નજર, તોક, કે
બક્ષાગતના તાપથી તાવ અને બીજા મંદવાડે પીડાતાં માણસોને ફાયદો
થાય છે. ધણી વેળાતો દોઝખી રવાન. દેવ દરજ કે ભૂત પ્રેત મનુષ્યને
પીડવી મંદવાડ વધારે છે. એવી વખતે કોઈ અથો આદમી, સંત પુર-

૫, કે સારી શક્તિવાળી પવિત્ર જગા પાસે જતાં, જેમ દૂરથી આવતી વાહની ગંધે બળદ બડકો નાસે છે તેમ, પવિત્ર આત્માની ભારી સુગંધે તેમજ તેમનાં તેજ તથા પ્રતાપ વડે, એ દુઃખ દેણુ હડી નાસી જાય છે, ને ઝટ દુઃખ સમી જાય છે (જુઓ લ્યુક-૬)

આ સુગંધ પવિત્ર ક્રવણીની હોય છે. પવિત્ર આત્માને મુખ્યા કેડે હડમણાંની રાતના પરાઠમાં આ સુગંધ દક્ષિણ દિશા તરફથી આવતી જણાય છે તે તેની પોતાની ક્રવણિ તથા તેને મળવા આવેલી બીજી પાક ક્રવણીની હોય છે (જુઓ અવસ્તાના ખંડિત ભાગ). દક્ષિણે પવિત્ર આત્મા રહે છે અને ૧૬૦માં પાનાંમાં દેખાડયું છે તેમ પવિત્ર આત્માઓ, પિતૃલોક, સારી શક્તિઓને પૃથ્વિના દક્ષિણ તરફના દેશ વધારે અનુકૂળ પડે છે તેથી તેમનો કાયમ મુકામ દક્ષિણ ધ્રુવ ભણીના સ્વર્ગમાં વિશેષ રહે છે. એટલા માટે હિંદુઓનો યમરાય પિતૃ-પતિ તરીકે દક્ષિણ દિશાના પ્રદેશનો અધિપ કહેવાય છે, અને પારસી પણ એજ કારણે એ દિશાને વધારે નમે છે;

**आकाशे च क्षिपे द्वारि वारिस्थो दाक्षिणामुखः
पितृणां स्थानमाकाशं दाक्षिणा दिक् तथैवच.**

—યમ સ્મૃતિ-૪૨.

==અતે તે (=પિતૃને મોક્ષાવનાર) પાણીમાં રહીને દક્ષિણ બણી મેં કરી આકાશ તરફ પાણી અર્પાદે કેમકે પિતૃઓનું સ્થાન આકાશ તથા દક્ષિણ દિશામાં છે.

ધણીક વેળાતો એવા સંત પુરૂષોને કહાવતાં કે લખી જણાવતાંજ એવાં દુઃખ, કે તે દુઃખનો જોર, નરમ પડી જાય છે. એ યરત પઠનાર તન તથા મનથી કેવો પવિત્ર જ્ઞેષ્ઠએ, તે આ પરથી જણાશે. આ પઠવાના સંબંધમાં મહમદ પેગમ્બર કહે છે કે “ખુલ્લા અને ઘોઘારી અવાજે શાસ્ત્ર પઠો” (કુરાન—૭૩). “જો તું તારી બંદગી મોટાજ અવાજે પઠતો હોય તો જાણજે કે તે કંઈ ખોદા માટે તો જરૂર જેવું નથી” (કુરાન—૨૦). હવે પઠનાર પોતે એખસો નહિં પણ બીજાની સાથે જોડ બંધાઈને પડે છે તો પ્રાર્થનાની અસર વધારે ઉપજે છે. એનું કારણ કંઈક આ પ્રમાણે હોય:—પૃથ્વિ એ સૌથી મોટો ચમક પથ્થરના ગુણુ (Magnet) વાળો ગોળો છે. તેથી તેના ઉત્તર ધ્રુવ તરફના શિતળ ભાગોમાંથી તેના દક્ષિણ તરફના ભાગોમાં તેનો જતી નિરાકર્ષક ગુણુ વહે છે. પ્રોત્સી, વનસ્પતિ, પથ્થર (graphite), ધાતુ, પાણી આ ગુણુને ઝટ ઝુસી-મે તેવા (Conductor) છે તેથી આવા ગુણુવાળો ઉત્તરેથી વહેતો પ્રવાહ એ વસ્તુઓ તરફ ધસી તેઓમાં પેવસ થાય છે. એ પ્રવાહની ખરાબ અસરે “હાલકાં દિલવાળાં” નરમ તબિયતનાં આદમી પશ્ચિમ બણી

માથું ને પૂર્વ બધી પગ રાખી સુએછે તો તેઓને બેચેની તથા માંદગી જેવા બેકાર નજીય છે (જુઓ Animal Magnetism by Chambers) અને માઠાં કમકમાટ ઉપજવતાં સ્વપ્ન, મુડદાં, કાપેલું માંસ, લોહી, ને ગંદવાડ દેખાય છે. પણ જે ઉત્તરે માથું રાખી સુએછે તો નિરાતે સુએ છે. એટલા માટે ધર્મિષ્ઠ પારસીઓમાં દક્ષિણ સામું મોં રાખી સુવાનો ઉત્તમ ચાલ મહા પ્રાચીન કાળથી છે. કહોતી ક્રિયામાં એ પ્રવાહ ઝટ મળી કહોવાટને ઉસકેરે છે. નખના મેલમાં એ એવુંજ કરે છે. હવે જે બે સ્ત્રી નહિં પણ પુરૂષો (કે જેના શરીરમાંથી આકર્ષક વિજળી નિકળે છે તે) નેડા નેડ રહી ચક્રકની આંગળી પકડી, કે દોરી, રમાલ, પિછોડી જેવાં કપડાંનો એક છેડા એક જન પાસે ને બીજે છેડા બીજા જન પાસે રાખી પ્રાર્થના કરે છે તો મોં, નાક, તથા આંખ વાટે ધસારા બંધ દર-કના શરીરમાંથી ક્રિયિક વિજળી નિકળે છે. તેમાં વળી નેડનાં એવડાં જોરે તે વધારે જીરસાથી નિકળે છે તેથી આ પૃથ્વીની ઉત્તરેથી વહેતો પ્રવાહ અને તેમાં પ્રજાગ રહેલા દેવ દરજ પાછા હડે છે.

અગરજો તે સુએડાંને એક જન લઇ જાયતો નસો (=ગંદકી, ક-હોવાટ) નાકમાંથી, આંખમાંથી, મોંમાંથી, કાનમાંથી, પુરૂષનાં લિંગમાંથી-ગાંડમાંથી તેમને ખરડી નાખે. દરજ નસો એમનાં નખ પર ધ-સારો કરે છે."—વંદીલાદ-૩.

આ જોડની ચાલ ક્રીમેસનોમાં છે. તેઓ કબરની આસપાસ ગોળ ઉભા રહી કુંડાળાં બને છે. એ કુંડાળાંને તેઓ માફિક હાર (Mystic chain) કહે છે. તેઓનું સરધસ પણ એ બેની નેડ બંધાઈને નિકળે છે.

પાતું-૧૩૩- દુર્ગધ મટાડવા કુલ—પારસીઓમાં દર ગુરુવારે કે ચાંદરાતે કુવે ટાંકે કુલ ચઢાવવા તથા દીવા કે લોખાનનો ધૂપ કરવાનો ચાલ છે તે પણ હંચ પ્રકારની ક્રિયાનો એક ફાંટો છે.

જે ધરના વાડામાં સુરજ મુખીનો સેપ ઉગાવ્યો હોય છે તો તેનું કુલ એકાંતરિયા તાવને હઠાવે છે (જુઓ Bombay Gazetteer—xxv-p. 210). એજ પ્રમાણે સરદી વાળી જગ્યામાં રહેનારના વાડામાં સીંબુડી, કુત્તો, અને બહુ સુગંધી વળાં કુલોનાં ઝાડ હોય છે તો ત્યાં નિ-કળતી પીડાકારી હવાઓનું જોર છુટે છે (જુઓ Origin of Life, p. 21).

પાતું-૧૩૪- જરથુસ્તી-જરથુસ્ત પેગમ્બરે ચલાવેલો (ધર્મ). જરથુસ્ત = જં. ઝરથુસ્ત્ર = સં. હર-ઝરથ્ર = હરિ-ઝરથ્ર ને સંતોષ કરનાર. જં. ઝર = સં. હ-ર = સૂર્ય, અગ્નિ, ધર્મ. ઝરથુસ્ત્ર = સૂર્ય-ભક્ત, અગ્નિ-ભક્ત. વ્યંજન-સંધિ ધ્યાનમાં ન સખી, નિહાનો કહે છે કે ઝરથુસ્ત્ર = ઝર્દ-ઝરથ્ર = પીળું ઉંટ, છે; કે ઝર-થુસ્ત્ર = ઝર-સ્ત્ર = ઝર. Zoroaster = શીતેરીતારો અર્થ છે. પણ એમાં તેઓ ભુલે છે જરથુસ્તનો સને મુકરર કરવાને નિહાજનો બહુ મથન કરી કોષ

ઈ. સ. પૂ. ૩૨૩ (જુઓ Patel's Chronology p. ૩૩) પર અને કાંઈ ઇ. સ. પૂ. ૧૪૦૦ પર હઈ જાય છે. પણ ૧૫૨-૧૫૬માં કીધેલું. માફ વિવેચન વિદ્વાનોની નજરમાં ખરું કરેતો જણાશે કે બાઇબલ (જે-નેસિસ—૭)માં કહ્યું છે કે જગત-રેલ ઇ. સ. પૂ. ૨૩૪૯માં આવી હતી. એટલે કે, અગાડી સમજાવ્યા પ્રમાણે, ઇ. સ. પૂ. ૨૩૪૯માં નૂહ પેગમ્બરે (=જમશેદ કે ઝોહાકે) જળ-માર્ગે દેશવટો લીધો અને ફ્રેડુન પાદશાહે ધરાનતું રાજ્ય લીધું, ફ્રેડુનની પાદશાહી પછી એરય પાદશાહથી ગુસ્તાસ્પ પાદશાહ સુધીના પાદશાહોએ ૪૯૭ વરસ સુધી રાજ્ય-કર્તાનું બુનદેહસ્તેમાં કહ્યું છે. જમશેદ પાદશાહ રાજગાદી ખોલા પછી ૩૩૩ વરસ તથા નૂહ રેલ પછી ૩૫૦ વરસ જીવ્યાનું કહ્યું છે તે જોડે પાદશાહીના હઝારાની ગણતરી સંબંધી, હું ધારું છું કે જમ, જેર સમજીતે કહ્યું છે તોય તે વાત ધ્યાનમાં રાખી આ મરખાપણું. ૫૨થી રેલનું વરસજ જમશેદની પાદશાહી ગયાનું વરસ માની-એ; અને, જમશેદ પછી ઝોહાકે રાજ લીધું, તે વખત જમશેદના ભાઈની બાઈડી મર્જવાંતી હતી તેને પેટ ફ્રેડુન પેદા થયો નેણે ઉ-મ્મરે પુગી ઝોહાક જે ચહુધી ધર્મ પાળતો હતો (જુઓ કુરાન-૭ની સરેહ) તેના પર ચઢાઈ કરી તેને હાકી કાઢ્યો ને પોતે રાજ કરવા લાગ્યો, તે (ઝોહાકની તથા ફ્રેડુનની પાદશાહી)ની મુદત ૯૮ વરસની ગણીએ તો ફ્રેડુનથી ગુસ્તાસ્પ પાદશાહ સુધીની મુદત. (૯૮+૪૯૭=) ૫૯૫ વરસની થાય. એ મુદત જે ૨૩૪૯માંથી બાદ કરીએ તો (૨૩૪૯—૫૯૫=) ઇ. સ. પૂ. ૧૭૫૪ રહે. એ વખતે ગુસ્તાસ્પ પાદશાહની પાદશાહીનું ત્રીસમું વરસ હતું ને જરથુસ્તે પોતાની ૪૦ વરસની ઉમ્મરે જરથુસ્તી દીન જાહેર કીધી, અને ત્યારે કેડે ૭૭ વરસની ઉમ્મરે બદખ શહેરમાં, તેના પર તુરબરાતુર નામ તુર્કીએ કારી જખમ કર્યંથી, એ પેગમ્બર મરણ પામ્યો. આ હકીકતના સંબંધે જણાશે કે તેની હૈયાતી ઇ. સ. પૂ. (૧૭૫૪+૪૦=) ૧૭૯૪-(૧૭૯૪-૭૭=) ૧૭૧૭ સુધીમાં મુકી શકાય.

હવે જરથુસ્ત ફરવરદીન માહ ને ખોરદાદ રોજ (=સૂર્ય મેષ રાશિમાં પેઠા કેડે છઠ્ઠા દિવસે) જન્મ્યો હતો. સૂર્ય ને દિવસે મેષ રાશિમાં પ્રથમ દાખલ થાય છે તેને “જમશેદી નરોજ” કહે છે. એ નરોજ ઇ. સ. પૂ. ૧૭૯૪માં છઠ્ઠી એપ્રિલે પડ્યો હતો. હવે આ હોરમઝદ રોજ છઠ્ઠીએ હતો માટે ખોરદાદ રોજ અગ્યારમીએ આવ્યો. ઇ. સ. પૂ. ૧૭૯૪નો એસતો દિવસ બુધવારે હતો (જુઓ “એસતો દિવસ” હમારા મુલકી શબ્દ-કોષમાં) તેથી ૧૭૯૪ની ૧૧મી એપ્રિલે શુક્રવાર આવશે. ૨૨૪)માં પાનામાં દેખાડ્યા પ્રમાણે બુન દેહસ્તેનો લખનાર ખુરદાદને શુક્ર ગણે છે. ચહુધી-એ શુક્રવારની સાંજથી, હમકારાની માફક, જુમ્માનો રોજ ગણે છે, અને અસલ પણ તેઓ તેમ કરતા (જુઓ જોખ-૧ તથા ૨) તે કદાચિત આ

ખોરદાદ સાલની, પુરાતન વખતથી ચાલી આવતી, ખુબી ૫૨થી હોય. આ સમયના બાબતો ઝીણી નજરે તપાસતાં સિધ્ધ થઇ શકે કે જરથુસ્ત ઈ. સ. પૂ. ૧૭૯૮ના વર્ષમાં એપ્રિલ મહીનાની ૧૧મી તારીખે શુક્રવારે જન્મ્યો હતો; અને તે દે મહીનાના ખોરશેદ રોજે એટલે તેની વરસ-ગાંઠના ૨૭૬ મા દિવસે એટલે (૧૧ એપ્રિલ+૨૭૫ દિવસો=૩૭૬ મા દિવસે=) ઈ. સ. પૂ. ૧૭૯૭ના જન્યુઆરી મહીનાની ૧૧મી તારીખે તે “ગુરવારે” તેના આયુષ્યના “પાણીની ભરતી ભરાઈ ગઈ.” મુસા પેગમ્બર ઈ. સ. પૂ. ૧૫૭૧-૧૪૫૧માં હતો (જુઓ Exodus—2, તથા Deut.—34) એણે ૧૪૭, ૧૫૨, ૧૮૪, ૧૯૮ તથા ૨૦૧માં પાનાંમાં દેખાડ્યા પ્રમાણે હોરમઝદ યશ, વંદીદાદ, આવાં યસ્ત, ફરવરદીન યસ્ત, તથા વીસ્પદનાં અભ્યાસ કીધાનું જણાય છે. આ બન્ને હકીકત જરથુસ્તની હયાતીના સને-સંબંધીના મારા વિચારને પુષ્ટિ આપે છે, તોય જરથુસ્ત પછી દોહસો વરસમાં આટલો ધુટાળો, જગત-રેલ વખતે જરથુસ્તેમો હતા, જરથુસ્ત ગ્ણે મરદથી ૨૨મી પેઢીનો હતો, અને હજારાની ખુબી જોતાં, એ સને ૨૫૦૦)૫૨ હોવાય.

પાનુ-૧૩૫-મરતાં આત્મ-શુદ્ધિ—પારસીમાં મરતાં માણસને નહાન નહવાડે છે અને ખીજી ક્રિયા કરે છે તેથી આત્મ-શુદ્ધિ સુધરે છે. શરીરમાંથી જન નિકળી પોતાને વળગી રહેલી તનની બદી નિકળી જાય ત્યાં સુધી પણ રાત, તેની લાશ છેલી ધડીએ મુકી હોય ત્યાં, ને રહે છે. એ બદીને લીધે આસપાસ ભમતા દુષ્ટ આત્માઓ તેને સતાવે છે, પણ જો તે પાક થયલો હોય છે તો તેઓ દુરજ રહે છે. “નહાને પાક થયેલું માણસ (ગુજર્યા પછી) અષો (રહે છે). (કેમ કે) જો મ વરથી ઘેરાઈ ગયલાં ઘેટાંને (વરજો) ડરાવે છે, તેમ મરણ પછી જનને દુઃખ દેવ દુરવદો ડરાવે છે” —વંદીદાદ-૧૯

પાનું ૧૩૭-જ્ઞાનીનું તત્વ-નમન—પ્રાચીન ધરાન--દેશસ્થ અગ્નિ-હોત્રીઓ ૩૩ (દેવતા=) યજ્ઞત માનતા. તેઓએ મહીનાના ૩૦ રોજને એ યજ્ઞતો માંથી ૩૦નાં નામ આપ્યાં, અને તેમની બંદગી કરતા. જે રોજ જે યજ્ઞતને આવતો તે રોજ તે યજ્ઞતની ખાસ બંદગી કરતા, તોય તેઓમાંથી પોતાને મન પસંદ આવતા એક યજ્ઞતને વધારે આરાધતા અને તેને મોટો ગણતા કે દુઃખ સુખે તે યજ્ઞત યારીએ (જુઓ Judges—5) આવે (જુઓ સદ્દર-૧૩, ૨૯.). હિંદુ અગ્નિ-હોત્રીઓમાં આવો પોતાનો માની લીધેલો યજ્ઞત (=દેવતા) કૂળ-દેવતા ગણાયો કળગીવાળો, તોરાવાળા, ડુંડાવાળાઓની ટોળીઓની માફક, આવા અમુક કૂળ-દેવતાને માનનારાં જુદાં જુદાં કૂળ સામટાં મળી માર્ગ બધાયા. એ માર્ગીઓએ પોતાના કૂળ-દેવતાનાં મહાત્મ ગાયાં. ધણાકે આકાશી દેવતા (=મીનો યજ્ઞત) વધારે પસંદ કરી તેજસ્વી તારા તથા સહોને આરાધી, તેમના યજ્ઞત થયા

ધરાની અગ્નિ-હોત્રીઓએ એકે ઇશ્વર-મંત્રે હતા તોય આ એક ભરે-લી કળ દેવા જેવા યજ્ઞની ભક્તિને લીધે શિતારેહ-પરસ્ત (=Sabians) કહેવાતા. એમ, મહેર યજ્ઞને ખાસ આરાધનારની મહેર યશત, તેશતર (=Sirius=સુર્ય-ક તારો) યજ્ઞ આરાધનારની તેશતર યશત, બહેરામ ની બહેરામ યશત, એવી રીતે મહાત્મની પેઠે દરેક યશત એ યજ્ઞને સૌ-થી મોટો માની તેને ખાસ ઇજ્જનારાઓએ બનાવેલી જણાય છે. આવી રી-તની આખ મારતા તારા તથા ગ્રહની ભક્તિ જરથુસ્તના વખતમાં પણ હતી (જુઓ યસ્ન-પઠમાં તથા વંદીદાદ-૨૧મા) તેથી તે વંદીદાદ-૧૯માં કહે છે કે “(આ અદ્વૈ વોહુ-મતોર નિ-ધર્ધિયાર૩ સરોઽ-શ્વસ્તનાંમ૫ ૨-ઓચઽ, હાંમ્ ૬. યદ્ ૭. હેટ સ્તારાંમ્ ૯ બધો ૧૦-દાતનાંમ૧૧ અધિવિ ૧૨-૨ઓચ-યાઓન્તે ૧૩=)” પાંચી ૧ નેક-આદમીર મહાત્મ-વાણી પેદાયશીની ૫ (=મો-રાઇ તથા યુજ્ઞ ગાવા માટે નિમેશ્વા ગ્રહોની) રોશનીઓનો ૬ પુરો અપોષ પેદા કરનાર૩ (થાય), એટલેકે ૭ બધાં ૧૦-યસ્તવાળા ૧૧ શિતારાઓમાંના ૯ (શિતારા જેમને તે આરાધે તેઓ) તેને ૮ વિશેષ ૧૨: ચાહે ૧૩ [=અભિરૂપિ સખે; અથવા તેના પર વિશેષ ૧૨ પ્રકાશ ૩]. રીમન થયલાં માણસ પર એવી ઉત્તરી ક્રિયા ચાલે છે. (જુઓ વંદીદાદ ૯). આ વાક્યમાં યોગ-વિદ-ત્તના ઉંડા ભેદ તથા સરસ ખુબી છે. જં. બધ=સં. ભગ-ભગ=આદિત્ય=મીતો યજ્ઞ=આકાશી યજ્ઞ, “ભગ” એ હિંદુઓના ૧૧ આદિત્યમાંનો એક છે અને તે શિવનાં ૧૦૮ નામ (જુઓ ૧૪૮ પાનાંમાં) પૈકી એક નામ છે (ધર્મસંહિતા-૫), માટે બધો-દાત=હોરમઝદી દીન=યોગીઓનો શિવ-ચર્ચા હોય. અરમની જરથુસ્તી સાલેકના પાડોસે ત્યાંના આરમો પણ એવી આરાધના અત્યંત કરતા તે વિષે મહામદ પેગંબરે કુરાન-પઠમાં બસીહત કરી છે, અને જેમ પૃથ્વીનાં પાણી પર દિવસે આવ્યાં યજ્ઞતેના અને ગતે દેવ દરજનો અમલ રહે છે: તેમ ગ્રહો અમુક નક્ષત્ર કે રાશિ-માં રહી પેદાયશને સાફે ફળ આપે છે, અને અમુક રાશિમાં નરમ ફળ આપે છે, એટલે તેઓ પર તે વેળા સારી ક્રિયા ન ચાલવાથી ખુરા દેવ દરજનું જોર તેઓ પર ફાવી રહે છે, તેની તે વેળા માટે તેમને વખો-ડ્યા છે (જુઓ ખુન દહેશને તથા મીતો ખીરદ) તે ખુબી મુસાને સમજ પડી ન હોય, તેથી એ મુસાએ ગ્રહ-મંત્રિની મના (Deuteronomy-4 & 17 માં) કરી છે: તોય અત્યા પાડોસે શિખેલા યહૂદીઓ એવી ગ્રહ-મંત્રિ કરતા (જુઓ 2 King 23; Ezek-2).

આકાશી દેવતા કરતાં પૃથ્વી પરના દેવતા સાધારણ માણસને ભક્તિ-ભાવ દૃઢ કરવાને વધારે સવળ પડતા છે, તેથી ઈરાની અગ્નિ-હોત્રી-ઓ ધરમાં હમેશા રહેતા અગ્નિ—અમદર યજ્ઞ, અર્ધાબહેશત યજ્ઞ—ને હર રોજ આરાધવાની અપના કરજી માનતા અને તેમ કરતા. એ ચાલ-કું પકટેલું ૩૫ ઠાકાર-સેવાને નામે હિંદુ હરીજનમાં હજી ચાલે છે.

પાતું ૧૪૦-એશ્વરી જ્ઞાનનો અંશ—તન મનની પવિત્રાધથી તેમજ બહોળાં દિલથી આપણામાં અગમજ્ઞાન પોતાની મેળે આવેછે. જેમ જેમ એ રસ્તે ચાલ્યા કરીએ, તેમ તેમ તે વધારે પ્રગટે છે. પણ શહેજ કુખાઈે મયા કે જાણે હાથમાં પક્ષી હોય તે શહેજ ભુલાવાએ ઉડીને જતું રહે તેમ તે અગમજ્ઞાન જતું રહેછે. ને તે ગયું કે મૂઢની પેઠે આસપાસ જોતા ને વિચારતાજ રહીએ છીએ પણ પાછો સુમાર્ગ પકડ્યો કે તે ધીમે ધીમે પાછું આવેછે. જેને હિંદુ “દેવ-અંશ” કે “દિવ્ય તેજ”, મુસલમાન “તૂરે ઈલાહી”, પારસી “ઉમ્મ ખરેનડાહ” અને ખ્રિસ્તિ *Glory of God* (જુઓ *Exodus-40*) કહેછે તે વડે આ અગમ જ્ઞાનની શક્તિ આવેછે. આતું તેજ અષો આદમી કે પવિત્રાધ પાળનાર પુરુષોનાં મોં પર હોયછે. (જુઓ જમ્યાદ યસ્ત-૪)

બલાગત કહેછે કે “અષો ઝરયુસ્ત (તો) તેજનો પૂર. એ પવિત્ર-તમ જરયુસ્ત સાડ એનું મોત જોઇ વળતો નથી”—વંદાદાદ-૧૪

“મુસાના મોં પરનાં તેજને લીધે તેનો એહેરો યહુધીઓ તાકીને જોઇ શક્યા નહિં.”—II. Corinthians-૩

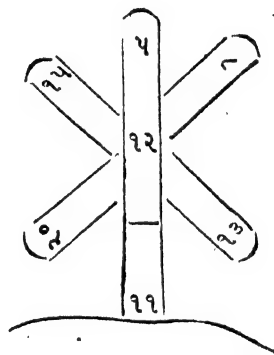
આ તેજને સંલેક “તૂરે મિસાહી” કહેછે. એ તૂર મંત પુરુષોનાં મોં પર રહેછે, (જુઓ જામે કે ખુશર). સદાચરણી, મોટા, કે પવિત્ર માણસનો હાથ ‘બખ્તાવર કે સ-અખ્તો’ કહેવાય છે તે આ કારણે.

પાતું ૧૪૩- વિશ્રામવાર = Sabbath = હમકારો = અણોજો. મુસલમાન લોક શુક્રવારને, યહુધી શનિવારને, અને ખ્રિસ્તિ રવિવારને આ વિશ્રામ વાર સમજેછે. મુસલમાન શુક્રવારને અને યહુધી શનિવારને અઠવા-ડયાનો છેલ્લો દિવસ ગણેછે. પારસીની યુનદેહશ્તેમાં કહ્યા પ્રમાણે ધરાની વિદ્વાનોનો એવો મત હતો કે પૃથ્વીની ઉપર નાના ગ્રહ (Inferior Planets) તેમની ઉપર સૂર્ય અને તેની ઉપર મોટા ગ્રહો (Superior planets) છે. એ ગ્રહો આ અનુક્રમે છે:— ૧) સોમ, ૨) બુધ, ૩) શુક્ર, ૪) સૂર્ય; ૫) મંગળ, ૬) ગુરુ, ૭) શનિ=૧) મહોર, ૨) તીર, ૩) મહેર; ૪) ખુરશેદ; ૫) બહેરામ, ૬) અહુર, ૭) અસ્પંદાદ.

મુસા પેગમબરે હેલા ગ્રહ-શનિ-ના હેલા વારને વિશ્રામવાર તરીકે માન્યો છે, અને મહમદ પેગમબરે પૃથ્વી તથા સૂર્યની વચ્ચેના નાના ગ્રહો એટલે અંતર ગ્રહો (Interior Planets) ના હેલા ગ્રહ-શુક્ર-ના વારને છેલ્લો દિવસ માન્યો છે. જો કે ઉપલા ક્રમને મળતો-જ ગ્રહ-અનુક્રમ શિવપુરાણ (૪મું સંહિતા-૩૫) માં કહ્યો છે તોય હિંદુ જોશીઓએ અંતર ગ્રહ તથા બાહ્ય ગ્રહનો ભેદ તોડી નાખી એક ગ્રહ અંતર ગ્રહોમાંના ને બીજો ગ્રહ એ બાહ્ય ગ્રહમાંના એમ જોડા જોડ અનુક્રમે લઈ, અને તેમને માથે સૂર્ય મુકી, હાલના અનુક્રમ વાળા—રવિ, સોમ, મંગળ, બુધ, ગુરુ, શુક્ર, શનિ-ગ્રહો ગોઠવ્યા છે, અને તેઓ પરથી તેમને

આરાધવાના દિવસો--વાર ઉત્પન્ન કર્યા છે. ગ્રહોની આવી જોડો વિષેનું
ગાન પેશદાદ હોયગ બાલશાહનું જણાય છે. તેણે શનિ તથા સોમ=અ-
સ્પદાદ તથા મહોર; બુધ તથા મંગળ=તીર તથા બહોરામ; ગુરૂ તથા
શુક્ર=(દશે પ આદર)-અહુર (- મઝદ) તથા (દશે પ)મહોર; અને
મધ્યમાં રવિ=પુરશેદ; એમ એક બાલ ગ્રહ અને એક અંતર ગ્રહ અ-
નુક્રમે લઈ જોડ્યા બતાવ્યા. આ સાત ગ્રહ છે માટે એ ગ્રહોના નામ
પૃથ્વી નિકળેલા દિવસ એટલે રોજ પણ દરેક જોડમાં સાત સાતને અંત-
ર છે, જેમકે પત્રા તથા ૧૨મો રોજ; ૧૩મો તથા ૨૦મો રોજ; ૮મો
તથા ૧૫મો રોજ; અને ઉપર કહેલા ૭ગ્રહ+૪નક્ષત્ર એટલે ચારે દિશા
પર રહેલા ચિતારા (એશ્વર, સતવસ; વગંત, ને હાતોરંગ)=૧૧
(૧૪૮ પાનામાં બતાવેલા આકાશમાં રહેતા ૧૧ દેવતા થવાથી) પુરશેદ રો-
જ આદિયો [=મીનો (આકાશી) યજ્ઞો=અધાંત] નું એકંદર જણા-
વાને માટે ૧૧મો મુક્યો છે. હવે એ સાતે ગ્રહો વાળા રોજનો સર્વાળો
(૫+૧૨+૭+૨૦+૮+૧૫+૧)=૮૪ થાય છે, તે સાતે ગ્રહ બાર-રા-
શિ (=પુરજ=ઝં. અખતર) ફરે છે તે કહી આપે છે, એટલે ૭×૧૨=૮૪

એટલુંજ નહિ પણ ૮૪ નક્ષત્રોની
બુધી જે ત્રિવર વધુલી જોડના
પાયા પર છે તે સમજાવે છે. એ
એટલે કે રાશિ-ચક્રમાં ૧૨ નક્ષત્ર
(Fixed stars) +એ ચક્રની ઉ-
ત્તરે રહેતાં ૨૮ નક્ષત્ર+એ ચક્રની
દક્ષિણે રહેતાં ૪૪નક્ષત્રછે(Reid's
Geography આ ત્રણ જો-
ડનું ઝાડ છે તેમાં વચ્ચે ૧૨ રા-
શિ છે તેની ઉત્તરે ૮+૫+૧૫=૨૮,
ને દક્ષિણે ૧૩+૧૧+૨૦=૪૪ નક્ષત્રોછે.

બુન દેહસ્તેમાં શુક્ર=પોરદાદ, અને મીનો ખર્દમાં શુક્ર=અનાગિત
(=આવા) કહ્યા છે તે બૃહસ્પતિ=અહુર-(-મઝદ) યજ્ઞ વિષે મત ફેર પડ્યા
લીધે હોય. શુક્ર=મહોર છે, માટે મહોર ચક્રમાં તેની કળા ૩૪માં કરદામાં,
તે પહેા ફાટનાં(Hesperus)દેખાય છે તે ૪થામાં, પૃથ્વીના કદનો છે તે ૨૪
માં કરદામાં લખ્યું છે. યસ્ન--૧ તથા ૩, તેમજ મહોર ન્યાયશમાં કહ્યું છે કે
મિથ્ર--અહુર ૧ ખેરેઝન્ટ, ૨ અધ્યજન ૩. ૬૩ અપહવન ૪ યજ્ઞમધદે ૫=સહિ
ક્રમે-આલંનારૂં અમરૂં વડાર મહોર-તથા ૧--અહુર મઝદ (એ જોડ્યા)
ને ઇજાએ ૫ (=બુધ ગાઇએ) છીએ. આ ઝં. ખેરેઝન્ટ=સં. બૃહત=મરે-

સ્પત=ચુર, વડા, મોટા; પરથી યુનદેહસ્તેના વખતના વિદ્વાનોનાં ધ્યાન પ ર અહુર-ખેરેઝન્ત=અમષાસ્પંદ જેવો મોટો અહુર=દે દાદર અહુર મઝદ રહેલો જણાય છે. દે મહીનો દશમે છે તેથી તેનો જોડિયો ત્રીજો મહીનો ખોર-દાદ ગણ્યો. મીનો ખર્દના વખતના વિદ્વાનો અહુર-ખેરેઝન્ત=અહુર મઝદ અમષાસ્પંદ સમજી તેનો જોડિયો (૧+૫=) ૮મો માહ આવ્યાંને બનાવ્યો. આ ત્રિલિંગ યજ્ઞતનાજ ગુણે વાંચી રૂમીઓએ એમહને Venus

કહ્યો છે, અને તેને આવાં યજ્ઞ વાળુંજ કુમારિકાતું રૂપ આપ્યું છે. એ વિદ્વાનોની નજરમાં ૭ના ભેદની ખુબી રહી પણ ૭×૧૨=૮૪ની ખુબી ન રહી ને તેથી તેઓ ભુજવાયલા દિસે છે. ખેરેઝન્ત “દએ પ” થા શરૂ થતા મોટા દિવસે=દએ પ આદર, દએ પ મહેર, ને દએ પ દીન માટે છે. તેઓ ની પછાડી દાદાર-અહુરમઝદ શબ્દ લગાડવામાં આવે છે. આ ત્રણ અહુર-મઝદ પરથી યુનાની તથા રૂમી લોક ત્રણ બ્રહ્મપતિ (= Jupiter's

માનતા. હિંદુ યોગી જન પણ એ ત્રણ દાદાર પરથી બ્રહ્મા, વિષ્ણુ: ને રૂદ્ર માને છે. જેમ એ ત્રણ દાદારને પેદા કરનાર અહુરમઝદ છે: તેમ પૃથ્વીના સંબંધે દીવિષદ (=આકાશમાં રહેનાર), અંતરીક્ષપદ (=વાતા. વરણમાં અહર રહેનાર), તથા પૃથ્વીપદ (=પૃથ્વીપર રહેનાર) આ ત્રણ અધિપ દેવતા-બ્રહ્મા. વિષ્ણુ, ને રૂદ્ર-ને ઉત્પન્ન કરનાર ઇશ્વર છે: “હઝારો બ્રહ્માંડ છે તે સધળાં ઇશ્વરની ઉપર, હેડે, ને મધ્ય ભાગમાં રહેલાં છે. વળી તેઓમાં બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, ને રૂદ્રો અનેક રહેલા છે”-વાયુ સંહિતા-૮. જો કે યસ્ત-૧ માં ગુ વાર=અહુર છે તોય યસ્ત ૭ તથા તીર યસ્ત. -૯માં અહુર મઝદ જે જેમ હાલ પારસીઓમાં કારીગર વર્ગના લોક-સુધાર વણકર પાળણીગર છ-અહુર મઝદ રોજ, બહેરામ રોજ, પરબ પર કામ ધંધો બંધ રાખી એ દિવસે આતશ બહેરામે પઢવા જાય છે: તેમ મહા પ્રાચીન જરથુસ્ત્રીઓ હમકારાના દિવસે તેવું કરતા તે મુસા પે-ગમ્બરે જોઈ આ હમકારાના પાક દિવસને વિગ્રામવાર માની લીધો છે. પણ મહમદ પેગમ્બરે તો (કુરાન-૨૨માં) એકલા યર્ષ પ્રાર્થના કરવાનો દિવસ (=જુમ્માનો રોજ=આરબી યોમ-લ જુમ્મા) કરી કહ્યો છે.

પાતું ૧૪૪-મળ મૂત્ર ન કરવાં-એવોજ બોધ જરથુસ્ત્રે જુસ્સાબેર ક્યો છે: “નોઈદુર અસ્તાંમરે નોઈદુર ઉવરેસ્તાંમર નોઈદુર સ્પામાંમર નોઈદુર મઝાંમર નોઈદુર વડ હુર નોઈદુર તાતાંમર ૧૧ પધરિ-સ્પાષતિ ૧૨ અપોમર ૧૩ આસ્તાયોઓન્તે ૧૪” વડીદાદ-૬ જેને નહિં હાડકાંર ને, જોડે નહિં વાળનેજ જોડે નહિં શવ-માંસનેજ જોડે નહિં મળનેજ, જોડે નહિં ચાલુ ૧૧ ગંદકી ને ૧૦ કાષ કાઢે છે ૧૨ તો (તેઓ=હાડકાં, વાળ, માંસ ઇત્યાદિ) પાણી-ને ૧૩ અપવિત્ર ૧૪ કરે છે. વિદ્વાનોમાં આ વાક્ય ત્રાસ-દાયક છે. ઝં.સ્પામ =મં.શવ+આમ=દા. શવ+ખામ=કાયુ (=મળી ગયા વગરનું) મુડું હોય કે સં. શવ+આમિષ=મુડાંનું માંસ, અર્થ હોય. ઝં. વડ.હુ=(એ સં. વસ =જુડું પડવું, ગળી જવું પરથી હોય. દા. ખોસીદન તથા શું. ખોસડું એ

ખાતુ પરથી હજી છે માટે) કહોતી વસ્તુ, ગંદમી. અર્થ છે. ઝ.તાત. (ઝ. તન્દન=L. Tondore યુ. તાણું પરથી તણાતું; લખાતું ફેલાતું, ચાલુ અર્થ છે. પધરિ-સ્પા=Gr. Spao= (ઝ. સ્પા= નિએ નાખવું; પધરિ-સ્પા નિએ નાખવાની ઉત્પત્તિ ક્રિયા કરવી) ઉપર કાઢવું, એ અર્થ હોય' એમ ધારણું

મારી “ધર્મ-વિલાસ” માંથી ‘ધર્મ-જ્ઞાન’ વિષે

હાથો.

પગી વગરનો પંથ, સોલું વગર-ગાળેલું;
 શેશની વગર ઝાડ, છાયે જેવું ઉગેલું;
 દીપ વગરનો વાટ, તેજ વગર આંખ સીધી;
 પ્રતિ દિન ભરતી વીણ, હોય જેવો વારિધિ;
 રાગ વગર સુંદર પીછડું, પક્ષિ જેવું જણાય છે;
 ધર્મ વિણ ઠાલું મનુષ્ય એ, તેવુંજ હાં ગણાય છે;
 ઉધોર છંદ.

ધર્મ દષ્ટ અતુલવિક્ક માન, કરે મનુષ્યને નીતિમાન;
 શેષે શાંતિના દિલ ખીજ, નિશ્ચળ નિયમ રખાવીજ;
 કરે મન દૃઢ વધારી સંપ, સુખ દુખમાં મરાવે જંપ;
 દિન પર. દિન દબાવે શેષ, આખર દલ કરે નિદોષ;
 આકૃતમાં ધરાવી હામ, દિલાસે સ્મરાવે રામ;
 આપી મૃન્ય-દારે આશ, મઠે દૂર દૂર વિનાશ;
 અરણ્ય સ્વર્ગતું દષ્ટ સુખ, ટાળે અવનિ પરતું દુઃખ;
 શશાંક પ્રૌઢ ઉત્તમ નેમ, ધશ પરજ રખાવે પ્રેમ.

પ્રસવગમ છંદ

દુખ્યા તે દારણ, વસી અવનિ વિવે,
 રાખી શિર દેવ ઋણ, અકળાઈ અનિશે
 પાછળ જે પસ્તાય, ફૂટી કપાળને,
 મુંકી જતાં જગમાંય જગત જંજળને.
 પસ્તરની એ પેર, ધરા પર દે' ધરી
 ફાકટ જીવનો ફેર? હાં ત્યાં ફરી હરી
 પાછા પસ્તર પેર, અથડાઈ આખરે.
 ધોર મેદની ઘેર, ખમી દુઃખ ગયા ખરે.
 મા' સુખી તે મતિમાન, હોય વય-હાનિમાં,
 પૂર્ણ બલ-પિંછાન, જે ફરી જીવાંતમાં
 નિશ્ચળ રે, નિર્ભાંત, ધૈર્યથી સુધર્મમાં,
 સુખ દુખે રરી શાંત, સદા સત્કર્મમાં.
 શ્રેષ્ઠ છે ધર્મ-સંગ, મઝા જે એ મહી
 ખામશે નવ પ્રસંગ, એવો ધરી અહીં.

શુદ્ધિ પત્રિકા.

પાનું	લીટી	અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.	પાનું	લીટી	અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.
૪	૪	માસના	માસના	૭૨	૭	પાતાનાં	પાતાનાં
૭	૨૯	ખડન	ખડન	૧૪	હારમાર	હાડ છે	
	૩૦	ટિંક	વૃદ્ધિ	૨૧	ક્રૂતમ	કૃત્રિમ	
૯	૭-૮	ન હોય	ન હોય	૭૬	૧૩-૪	ચિંતાવર	ચિંતાવર
૧૬	૨૩-૪	પિત	પિત	૨૯	યાં	હાં	
૧૭	૬	અગ્નિ	અગ્નિ	૭૭	૭	પિત	પિત
"	૧૯	થાયછે	થાયછે	૨૩	પીઠેપેટપરનાં	પીઠનાવાળપેટ	
૧૯	૨૬	તાવ	સતાવ		કરતાં	ખડા	પરનાવાળકર-
૨૦	૨૭	આવ	આવી	૨૪	ખડા	ખડા તાં ખડા	
		ધણીક	ધણીક	૭૯	૨૮	ચિચિંત્વન	ચિંત્વન
૨૩	૬	ખાર	ખારા	૮૦	૨	પ્રકૃતિ કે વૃત્તિ	પ્રકૃતિ કે વૃત્તિ
	૮-૯	ખખત	ખખત	૧૫	ત તછ	તે તછ	
	૧૧	હોધો	હોધો	૧૮	ક્ષણ મંચર	ક્ષણમંચર	
	૧૨	તેન	તેના	૧૯	સોધે	શોધે	
૨૪	૩૦	આચકા	આચકા	૨૮	ધુણુ	ધુ'	
૨૭	૨	પુરત	પુરતા		કેકણુ	કેકણુ	
	૨૩	અતર-દષ્ટિ	અતર-દષ્ટિ	૩૦	Bokhra	Bokhara	
૩૦	૧૦	નળી	નળી	૮૧	૧	કિલે	-કકલે
૩૧	૧૦	પોળા	પોલા		૧૩	ધધા	ધ'ધા
	૧૨				૧૪	પ્રકૃતિ	પ્રકૃતિ
	૧૪	ત્યારે	ત્યારે		૨૯	બુદ્ધિ	બુદ્ધિ
૩૨	૯	નળી	નળી	૮૨	૧૩-૧૪	નોનિઆ	નોળિયા
૪૪	૨૩	નકસે	નકસે	૮૩	૭	હેયાતી	હેયાતી
૪૬	૨૦	શોએ	કશોએ	૮૪	૨૦	વડે	વડે
૪૭	૨૧	મારવે	મારવે	૮૫	૨૬	તે કરી	તેવી.
૪૮	૧૧	ભાંગતોડ	ભાંગફોડ		૨૭	આકારવગરનો	આકારવગરનો
	૧૪	નિયમસંસ્થિમ	નિયમસંસ્થિમ	૮૬	૨	પ્રાર્થના	પ્રાર્થના
૬૬	૨૨	કલાકમ-	કલાકમાં	૮૭	૨૬	સ્થિત	જડ
૬૮	૨૨	ખખ	ખખ	૮૯	૨	અર્થ	અર્થ
૭૦	૨	માટે	માટે		૨૩	કવેશ્વર	કવિશ્વર
	૩	યોગીના	યોગીની	૯૩	૨૬, ૨૯	વળણુ	વળણુ
૭૧	૭	આચક	આચકા	૯૪	૧૫	હાડ-પિંજર	હાડ-પિંજર
	૨૯	વિશે	વિશે	૯૫	૬	મોએમો	મોએ મો

પાનું	લી.	અશુદ્ધ	શુદ્ધ	પાનું	લી.	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૯૬	૫	ખોરક	ખોરાક	૧૧૧	૨૭	સ્વચિતનેજ	સ્વચિતનેજ
૧૧૧	૧	દેખાઇ	ન દેખાઇ	૧૧૫	૩૪	ઝુ	ઝ
૧૧૪	૧૫	કાચળી	કાંચળી	૧૧૭	૧	સત્	સત્તા
૧૧૫	૧૩	ય.મંડળ	સર્થ.મંડળ	૧૧૯	૯	અદ્વૈતસરને	અદ્વૈતસૂરને
	૩૨	Hinxley	Hinxley	૧૭૨	૨૩	ઝુ	ઝગ
૧૧૯	૧૬	નાડીઓમ	નાડીઓમાં	૧૭૩	૬	ઝુ	ઝ
૧૨૦	૨૪	પ શુદ્ધ	શુદ્ધ	૧૭૪	૮	અષાઢથી	અષોઢથી
૧૨૨	૨૪	આક્રાત	આક્રતિ		૩૪	મૂળા અક્ષરે	મૂળાક્ષરે
૧૨૪	૧૭	world	world	૧૭૯	૨૦	અ કરનારે	અર્થ કરનારે
૧૨૫	૮	રાજગૃહનાપ	રાજગૃહના પ	૧૮૦	૨૯	અસઆપ્	અસ્—અપ્
૧૩૩	૧૧	મ હાડમા	તેને હાડમાં		૩૫	હઝડરેમ	હઝડ.રેમ્
	૨૭	પસંદ કરતો	પસંદ નકરતો	૧૮૪	૧૪	ક્રિયા	ક્રિયા
૧૩૪	૧૨	તેટલાંનું	તેટલાંને	૧૮૫	૧૧	વિષેનો	વિષેનો
૧૩૫	૫	આપવી	આપવો	૧૮૭	૪૫	નો-ગરેહ	ને-ગરેહ
૧૩૭	૨૯	સર્થનાં	સર્થનાં	૧૮૮	૨૭	=ખોલતું	=ખોલતું)
૧૪૦	૧૩	વિકારના	વિકારના	૧૮૯	૧૩	કમંબિ	કમંબિ
૧૪૧	૨૩	ફમાવ્યું	ફરમાવ્યું. છે	૧૯૦	૧૪	તો કોઈ	તો કોઈ
૧૪૨	૧	કરવામ	કરવામાં	૧૯૧	૧૫	વિગ્નળી	વિગ્નળી
	૧૦	મનુષ્યે	મનુષ્યો		૩૬	આખ	આંખ
	૧૯	પુરે	પુરો	૧૯૨	૮	સફેદ	સફેદ.
	૨૩	હોત તે	હોત તો	૨૦૦	૧૦	પૂર્વ	પૂર્વ
૧૫૧	૧૩	સ્થિતિ	સ્થિતિ	૨૦૧	૨૭	મેદ્યોઝરેમન	મેદ્યોઝરેમના
૧૫૨	૧૮	૨૪૩૩	A.M.2433		૩૦	ધંખારન	ધંખારના
૧૫૪	૧૫	(૩×૨)	(૩×૨)]	૨૦૨	૧	વાચ	વાચા
	૩૦	(of)	of	૨૦૯	૩૬	સિદ્ધિ	સિદ્ધિ
૧૫૬	૧૬	હિપ	હિપ	૨૧૩	૧૯	શાક્ત	શક્તિ
૧૫૭	૨૯	છિનાળવા	છિનાળવો		૩૦	પુદ્ધિ	પુદ્ધિ
	૩૧	જગલ	જગલ	૨૧૩	૩૨	ચુન	ચુના
૧૫૮	૩૦	Hooper's	Hooper's	૨૧૪	૪	મની	માની
૧૫૯	૫	બુએ(sade	બુઓ Vade	૨૧૫	૧૬	જેનોસસ	જેનોસિસ
૧૬૦	૨૩	આત્મઓને	આત્માઓને				
	૨૪	ધ્રુવ	ધ્રુવ				
	૨૭	hell	hell)				

